2023
Ekim

SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLER
Alanında Akademik Çalışmalar
Cilt 3

EDİTÖR
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Birinci Basım • Ekim 2023 / ANKARA

ISBN •978-625-425-219-8

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı
Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar III

Ekim 2023

Editör

Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

HAVAYOLU UÇUŞ OPERASYONLARININ İŞLEYİŞİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ROLÜ

Mustafa ALTINTAŞ, Burcu ALTINTAŞ 1

BÖLÜM 2

SOSYAL GÜVENLİĞİN YÖNTEMLERİ: SOSYAL SİGORTALAR, SOSYAL HİZMETLER VE SOSYAL YARDIMLAR

Hüsamettin ÇETİN 15

BÖLÜM 3

BİLİŞİM SİSTEMLERİNDE YÜK VE STRES TESTLERİ

Hamit Onur GÜLBİÇER, Sezgin IRMAK, ... 33

Güray TONGUÇ 33

BÖLÜM 4

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEK SEÇİMİNİ VE GELECEK KAYGILARINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER

Burak GÜNDOĞAN, Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK..... 49

BÖLÜM 5

PROPAGANDA İLE HALKLA İLİŞKİLERİN YOL AYRIMI: "BEN DEVRİ" BELGESELİ VE ÖZGÜRLÜK MEŞALELERİ METAFORU İNCELEMESİ

Hikmet Eren TEKKÖKOĞLU, Sümeyra TÜZÜN 85

BÖLÜM 6

TURİZM SEKTÖRÜNDE İŞ YAŞAM DENGESİ

Fatih ÇAVUŞOĞLU 103

BÖLÜM 7

BİZ KENDİNİ BİLE-MEYE-NLER! NIETZSCHE'DE TRAJİK OLANIN UFKUNDA AHLAK VE SİYASET

Ümit KARTAL* *117

BÖLÜM 8

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE İZNİK VE ANTAKYA'NIN İŞGALİ SIRASINDA BİZANS-HAÇLI ÇEKİŞMESİ

Seyfettin KAYA*..... *139

BÖLÜM 9

KAFATASINDAN ÖTEYE GEÇEN ZİHİN: ZİHNİMİN SINIRI DÜNYAMIN SINIRI OLABİLİR Mİ?

Mehtap DOĞAN* *165

BÖLÜM 10

CELÂLİ İSYANLARI ESNASINDA TEKİRDAĞ'A ERMENİ GÖÇLERİ VE ŞEHİR HAYATINA ETKİLERİ (XVI-XVII. YÜZYILLAR)

Hacer ATEŞ*..... *181

BÖLÜM 11

KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE İLGİLİ POLİTİKALAR, KURUMLAR VE HİZMETLER

Hüsamettin ÇETİN, Melike Nur KARSLI* *207

BÖLÜM 12

TÜRKİYE'NİN TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE-FRANSA İLİŞKİLERİ (1923-1939)

Muhabbet DOYRAN* *233

BÖLÜM 13

IMF'NIN MALİ RİSKLERİN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ÖNERİLERİ VE BU KAPSAMDA TÜRKİYE'DE İÇ DENETİM

Nihat AKBULUT ***253***

BÖLÜM 14

BİZANS CHORA'SINDAN OSMANLI KARİYE'SİNE: OSMANLI DÖNEMİNDE KARİYE CAMİİNİN BAKIM VE ONARIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Filiz YAŞAR ***275***

BÖLÜM 15

ÖZEL SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SENDİKALAŞMA

Levent İNCEDERE ***301***

BÖLÜM 16

DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DEKİ İNSAN MUTLULUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 2017-2022 DÜNYA DEĞERLER ARAŞTIRMASI VERİLERİNE DAYALI BİR İNCELEME

Zeynep AKYÜREK ***325***

BÖLÜM 17

RUSYA İMPATORLUĞU'NDA TÜRKİSTAN YAHUDİLERİ

Hatice KERİMOĞLU ***341***

BÖLÜM 1

HAVAYOLU UÇUŞ OPERASYONLARININ İŞLEYİŞİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ROLÜ

Mustafa ALTINTAŞ[1], Burcu ALTINTAŞ[2]

1 Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Bozkurt Meslek Yüksekokulu, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü, Denizli, ORCID: 0000-0002-8843-2128

2 Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa MRB Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, Antalya, ORCID: 0000-0002-3772-6812

GİRİŞ

Havayolu operasyon süreci, havacılık şirketlerinin sahip olduğu sınırlı kaynakları etkin ve verimli kullanarak minimum maliyet, yüksek müşteri memnuniyeti ve en önemlisi uçuş emniyeti sağlamak amacıyla yürütülen faaliyetler dizisi olarak ifade edilmektedir (Köksalmış, 2019). Uçuş emniyetinin sağlanmasındaki temel faktör insan unsurudur. Geçmişten günümüze kadar olan uçuş faaliyetleri incelendiğinde, kazaların arkasında yatan sebeplerin yaklaşık %80 oranında insan faktöründen kaynaklandığı görülmektedir (Başdemir, 2020). Bunun sebebi ise, insanın yetenek ve becerilerini sistematik bir şekilde her durumda ve her zaman aynı ölçüde kullanmasını etkileyebilecek ön görülemez değişkenlerin varlığı olarak düşünülmektedir. İnsan unsurunun potansiyelini kullanmasını etkileyecek dinamiklerin anlaşılması özellikle uçuş emniyetinin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Rubin, 1973).

Uçuş operasyonlarının işleyişinde insan unsurunun incelenmesindeki ana düşünce, çeşitli nedenlerle oluşabilecek hataların minimize edilmesidir (Başdemir, 2020). Hangi faaliyet alanı olursa olsun günümüz iş dünyasında insan kaynaklı hataların önlenmesi veya minimize edilmesi organizasyonların üzerinde çalıştıkları alanlardan bir tanesidir. Ancak havacılık alanında ve özellikle uçuş operasyonlarının kritik noktalarında yapılacak hatalar uçuş güvenliğini tehlikeye sokabileceği için burada oluşabilecek insan kaynaklı hataların önlenmesi son derece önemlidir.

İnsan faktörü sebebiyle yapılan hatalar incelendiğinde bunların; iş yükü, uygun olmayan çalışma saatleri, yorgunluk, baskı ve stres gibi nedenlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Anaesth, 1987). Ancak bu faktörlerin birey üzerindeki gücü ve etkisi kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Bu farklılığı yaratan bireyin psikolojik kapasitesi ve beklenmeyen olumsuz durumlar karşısında direnç gösterebilme becerisidir (Coutu, 2002). Bu noktada içerisinde uyum sağlama, esneklik, direnç gösterebilme ve adaptasyon gibi kavramları barındıran, kişinin yaşadığı olumsuzluklar ile baş edebilme ve sorunların üstesinden gelebilme kapasitesi olarak ifade edilen psikolojik dayanıklılıktan bahsetmemiz gerekir (Fletcher ve Sarkar, 2013).

Psikolojik dayanıklılık; kişinin özel veya iş yaşantısında oluşabilecek risk ve tehditler karşısında gösterdiği direnç olarak ifade edilmektedir (Benard, 1993). Başka bir tanıma göre ise, psikolojik dayanıklılık; yoğun bir belirsizlik, istenmeyen bir durum sonucu yaşanan gerginlik veya başarısızlık sonucu oluşabilecek olumsuz duygu durumunun üstesinden gelebilme kabiliyetidir (Luthans ve Youssef, 2004).

İlgili literatür incelendiğinde psikolojik dayanıklılığın üç temel bileşenden oluştuğu görülmektedir. Bunlar; risk faktörü, koruyu faktörler ve

olumlu sonuçlardır (Masten ve Reed, 2002). İstenmeyen durumların gelişebilme ihtimali olarak tanımlanan risk faktörü psikolojik dayanıklılığın gelişmesinde gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Psikolojik dayanıklılığın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan risk faktörleri; bireysel risk faktörleri (bilgi eksikliği, düşük zeka, kaygı bozukluğu, öz güven eksikliği, kötümserlik vb.), ailevi risk faktörleri (ebeveyn kaynaklı sorunlar, yanlış disiplin anlayışı, kötü yönetilen kardeş ilişkileri, aile içi şiddet, istismar vb.) ve toplumsal risk faktörleri (ekonomik sıkıntılar, işsizlik, toplumsal hizmetlerin yetersizliği vb.) olmak üzere kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır (Masten, 1994). Koruyucu faktörler; risk faktörlerinin etkisini azaltan veya tamamen ortadan kaldıran kişinin çevresi ve kendisi ile uyum içerisinde olmasını sağlayan durumları tanımlamaktadır (Goldstein ve Brooks, 2005). Son bileşen olan olumlu sonuçlar ise, bireyin koruyucu faktörler aracılığı ile risk faktörlerinin üstesinden gelmesi neticesinde geliştirdiği direnç ve yeterlilik olarak ifade edilmektedir. Bu aşamada oluşan direnç ve yeterlilik bireylerdeki psikolojik dayanıklığın oluşum sürecinin son basamağı olarak görülmektedir (Flaherty, 1992).

Psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek çalışanların, sorunlar karşısında mücadeleci bir tutum izlediği, daha yüksek bir örgütsel bağlılık gösterdiği, güçlü bir motivasyona sahip olduğu, görece yüksek performans sergilediği, psiko-sosyal uyum içerisinde olduğu, daha az tükenmişlik sendromu yaşadığı ve beklenmeyen durumlarda dahi stres kontrolü yapabilen çalışanlar olduğu yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (Luthans, vd., 2007; Masten ve Reed, 2002; Xiang vd., 2020; Meng vd., 2017). Bu yönü ile psikolojik dayanıklılık özellikle iş yaşamında karşılanması elzem olan önemli bir olgudur.

GEREÇ VE YÖNTEM

Havayolu şirketlerinde çalışan uçuş operasyon personellerinin gerek 24 saatin herhangi bir zaman diliminde çalışabiliyor olma durumu, gerekse kendilerine emanet edilen onlarca yolcunun havayolundan taşınması açısından hassas bir işi icra etmenin stresi nedeniyle psikolojik dayanıklık seviyeleri oldukça önemlidir. Mesleği gereği sürekli olarak yer değiştirmek ve bu işi gökyüzünü kullanarak yapmak kişiden kişiye sahip oldukları özelliklere göre farklı etkiler yaratabilmektedir. Bu noktada bu mesleği icra eden personellerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri kişilerin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı merak edilmektedir.

Araştırmanın evreni Anadolu Jet ve Türk Hava Yolları'nda çalışan uçuş operasyonunda görevli birinci pilot (kaptan pilot), ikinci pilot (yardımcı pilot), kabin amiri ve kabin memuru personelleri olarak belirlenmiştir. Verilerin toplanması amacıyla oluşturulan anket formu hem online ve hem de kâğıt kalem uygulaması şeklinde toplanmıştır. Araştırmada daha

hızlı olması için kolayda örnekleme yöntemiyle, belirlenen evreni en iyi şekilde temsil edebilecek seviyede 170 havayolu uçuş operasyon personeline erişilmiştir. Bunlardan eksik ve hatalı kodlama yapıldığı düşünülen 1 adet anket formu çalışma dışında bırakılmış ve nihayetinde evreni temsil edebilecek düzeyde 169 örneklemden elde edilen formlar çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla belirlenen ölçme aracı; Smith ve diğerlerinin (2008) geliştirdiği ve Doğan (2015) tarafından dilimize uygun bir şekilde geçirilen, geçerlilik ve güvenirlik hesaplamalarının yapıldığı tek boyutlu ve 6 maddeli 'Psikolojik Sağlamlık Ölçeği' seçilmiştir. İligili ölçme aracındaki tüm maddeler araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan 5'li Likert ölçeği ile 1=Hiç Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum aralığında değerlendirilmiştir. Ayrıca oluşturulan anket formunda 5 adet demografik soru yer almaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı havayolu uçuş operasyonunda görevli personellerin psikolojik dayanıklık algısının bu personellerin başlıca demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesidir. Bu amaçtan hareketle belirlenen sorular aşağıdaki şekildedir:

1. Havayolu uçuş operasyon personellerinin eğitim durumu ile psikolojik dayanıklılık algısı anlamlı farklılaşmakta mıdır?

2. Havayolu uçuş operasyon personellerinin cinsiyeti ile psikolojik dayanıklılık algısı anlamlı farklılaşmakta mıdır?

3. Havayolu uçuş operasyon personellerinin yaşı ile psikolojik dayanıklılık algısı anlamlı farklılaşmakta mıdır?

4. Havayolu uçuş operasyon personellerinin medeni durumu ile psikolojik dayanıklılık algısı anlamlı farklılaşmakta mıdır?

5. Havayolu uçuş operasyon personellerinin meslekte çalışma süresi ile psikolojik dayanıklılık algısı anlamlı farklılaşmakta mıdır?

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla günümüzde çoğu araştırmacının başvurduğu gibi anket yöntemi ile verilerin elde edilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra elde edilen verilerin Excel programına aktarılıp SPSS programına yüklemesi gerçekleştirilmiştir.

SPSS programına aktarılan veri setinde ilk önce çalışanlara yöneltilen demografik sorulara verilen cevapların frekansı alınmıştır. Daha sonra ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise çalışma amacına uygun olarak ANOVA ve bağımsız örneklem t testi ile demografik faktörlerle psikolojik güçlendirme değişkeninin farklılaşma düzeyleri analiz edilmiştir.

BULGULAR

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Çalışmanın uygulandığı havayolu uçuş operasyon personellerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler		**Frekans**	**Yüzde (%)**
Eğitim	Lise	25	14,8
	Ön lisans	58	34,3
	Lisans	66	39,1
	Lisans Üstü	20	11,8
	Toplam	169	100,0
Cinsiyet	Erkek	54	32,0
	Kadın	115	68,0
	Toplam	169	100,0
Yaş	18-24 yaş	19	11,2
	25-31 yaş	38	22,5
	32-38 yaş	50	29,6
	39-45 yaş	37	21,9
	46 ve üstü	25	14,8
	Toplam	169	100,0
Medeni Durum	Evli	76	45,0
	Bekar	93	55,0
	Toplam	169	100,0
Meslekte Tecrübe	1 yıldan az	18	10,7
	1-4 yıl arası	37	21,9
	4-8 yıl arası	36	21,3
	8-12 yıl arası	30	17,8
	12-16 yıl arası	31	18,3
	16 yıl üzeri	17	10,1
	Toplam	169	100,0

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen demografik sorulara ilişkin verilen cevaplar ele alındığında; %14,8'inin lise mezunu, %34,3'ünün ön lisans, %39,1'inin lisans, %11,8'inin lisans üstü eğitime sahip olduğu görülmüştür. Cinsiyete ilişkin verilen cevaplar incelendiğinde; %32'inin erkek %68'sinin kadın çalışanlardan oluştuğu görülmüştür. Yaş grubuna ilişkin verilen cevaplar incelendiğinde; %11,2'inin 18-24 yaş aralığında, %22,5'inin 25-31 yaş aralığında, %29,6'sının 32-38 yaş aralığında, %21,9'unun 39-45 yaş aralığında ve son olarak %14,8'inin 46 ve üstü yaş skalasına dahil oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin cevaplar ele alındığında; %45'inin evli, %55'inin ise bekar çalışanlardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Son olarak katılımcıların mes-

lekte geçirdikleri süreye ilişkin soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; %10,7'sinin 1 yıldan az, %21,9'unun 1-4 yıl arası, %21,3'ünün 4-8 yıl arası, %17,8'inin 8-12 yıl arası, %18,3'ünün 12-16 yıl arası ve %10,1'inin ise 16 yıl üzeri çalışma tecrübesine sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 2. Normal Dağılıma Uygunluk Testi

	İstatistik	**Sd**	**P**	**Skewness**	**Kurtosis**	**Mean**	**Median**
Psikolojik Dayanıklılık	0,963	169	0,000	0,010	-0,982	3,12	3,00

Yukarıdaki tablo 2'de çalışmada yararlanılan psikolojik dayanıklılık ölçeğine ilişkin katılımcıların verdiği yanıtlar normal dağılım analizi ile incelenmiştir. Shapiro-Wilk normal dağılım analizi sonucuna göre psikolojik dayanıklılık ölçüm aracının normal dağılımın varsayımlarından birisi olarak kabul edilen ortalamanın ve medyanın birbirine yakın değerde çıkması ölçütünü karşıladığı görülmüştür. Diğer bir varsayım ise basıklık ve çarpıklığın ±1,5 değeri arasında bir orana sahip olmasıdır. Tablo incelendiğinde bu varsayımın da oluştuğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle araştırmada elde edilen veri datasının normal dağılım gösterdiğini söylemek mümkündür (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Ölçeğin Güvenirlik ve Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Psikolojik dayanıklılık değişkeninin ölçümü amacıyla yararlanılan ölçüm aracına ilişkin katılımcıların cevapları güvenirlik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzerinde bir değerde çıkması durumunda ölçeğin güvenirliği kabul edilmiş olur (Büyüköztürk, 2004).

Tablo 3. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin Güvenirlik Test Sonucu

Ölçekler	**n**	**Cronbach's Alpha (α)**
Psikolojik Dayanıklılık	6	0,918

Yukarıdaki tablo 3'te yer alan güvenirlik tablosunda gösterildiği üzere, psikolojik dayanıklılık değişkenine ilişkin ölçüm aracının güvenirlik kat sayısı (Cronbach's Alpha) α=0,918 değerinde çıktığı belirlenmiştir. Dolayısıyla ölçüm güvenirlik kat sayısı α=0,70 üzerinde bir değere sahip olduğundan ölçek güvenirliliğin sağlandığı kabul edilmiştir.

Araştırmada yararlanılan ölçüm aracının geçerliliği belirlemek amacıyla keşfedici faktör analizi uygulanmış, varimax faktörleme endeksiyle faktörlerin yük dağılımları irdelenmiştir. Analiz neticesinde KMO değe-

rinin 0,5'in üzerinde olması gerekmektedir. Barlett küresellik testi ise anlamlı bulunmalıdır. Ayrıca, faktör yüklerinin 0,40'ın üstünde değerde ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinin hangi faktörlerden meydana geldiğinin belirlenmesi için ise özdeğer istatistiği 1'den büyük olan oranlar belirleyici olmuştur.

Tablo 4. Psikolojik Dayanıklılık Faktör Analizi

KMO Değeri		0,869
Küresellik Testi	Ki-kare Değeri	757,818
	Df	15
	p	0,000
Toplam Varyans		71,292
Psikolojik Dayanıklılık	Faktör Yükleri	
PD1	0,964	
PD2	0,832	
PD3	0,820	
PD4	0,829	
PD5	0,829	
PD6	0,793	

Yukarıdaki tabloda gösterilen psikolojik dayanıklılık faktör analizi sonucu incelendiğinde ölçeğin KMO oranının 0,869 Barlett testinin ($p=0,000$ / $\chi2=757,818$; $p<0,01$) anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, faktörlerin yükleri incelendiğinde tümünün 0,40 ve üstünde bulunduğu için ölçme aracından herhangi bir maddenin dışarda bırakılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Analize göre orta çıkan yapı toplam varyansın %71,292'sini açıkladığı tespit edilmiştir.

Temel Bulgular

Psikolojik dayanıklılık ölçüm aracına ilişkin havayolu uçuş operasyon personellerinin demografik sorulara verdiği yanıtlar arasındaki farklılıklar ANOVA ve bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir.

Tablo 5. Psikolojik Dayanıklılığın Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Eğitim Durumu ile Arasındaki İlişki

	Eğitim Durumu	**n**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**Games-Howell**
Psikolojik Dayanıklılık	Lise	25	2,5267	0,90865	7,618	0,00*	1-3 2-3
	Ön lisans	58	2,9167	0,82791			
	Lisans	66	3,5051	1,08367			
	Lisans üstü	20	3,2167	0,96291			
Toplam		169	3,1243	1,01771			

*P<0,05

Tablo 5'teki ANOVA sonucunda, havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısı, eğitim durumu gruplarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir (F=7,618; P<0,05). Bu farklılaşmanın neden kaynaklandığını belirlemek amacıyla gruplar arası varyansın homojen bulunmadığı görüldüğü için Post Hoc analizlerinden Games Howell testi uygulanmıştır. Analiz neticesinde; lisans mezunu olan havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısının ($\bar{x}$=3,50); lise mezunu ($\bar{x}$=2,52) ve ön lisans mezunu ($\bar{x}$=2,91) olan havayolu uçuş operasyon personellerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Psikolojik Dayanıklılığın Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Cinsiyet Grupları ile Arasındaki İlişki

	Cinsiyet	**N**	$\bar{x}$	**s.s.**	**Levene Testi**		**t**	**P**
					F	**p**		
Psikolojik Dayanıklılık	Erkek	54	3,1852	1,00401	0,007	0,932	0,532	0,595
	Kadın	115	3,0957	1,02718				

P>0,05

Tablo 6'daki bağımsız örneklem t testi sonucunda, havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir (P>0,05).

Tablo 7. Psikolojik Dayanıklılığın Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Yaş Grupları ile Arasındaki İlişki

	Yaş	**n**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**Games-Howell**
Psikolojik Dayanıklılık	18-24	19	2,5351	1,03127	5,203	0,00*	1-5 2-5
	25-31	38	2,8377	0,79741			
	32-38	50	3,2267	0,94836			
	39-45	37	3,1712	1,09677			
	46 +	25	3,7333	1,00807			
Toplam		169	3,1243	1,01771			

*P<0,05

Tablo 7'deki ANOVA sonucunda, havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısı ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür (F=5,203; P<0,05). Bu farklılaşmanın neden kaynaklandığını belirlemek için gruplar arası varyansın homojen bulunmadığı görüldüğü için Post Hoc analizlerinden Games Howell testi ile detaylı inceleme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara

göre 46 yaş ve üzerindeki personellerin psikolojik dayanıklılık algılarının ($\bar{x}$=3,73); 18-24 yaş aralığında ($\bar{x}$=2,53) ve 25-31 yaş aralığında ($\bar{x}$=2,83), yer alan personellere göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Tablo 8. Psikolojik Dayanıklılığın Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Medeni Durum Grupları ile Arasındaki İlişki

	Medeni Durum	**N**	$\bar{x}$	**s.s.**	**Levene Testi**		**t**	**P**
					F	**p**		
Psikolojik Dayanıklılık	Evli	76	3,2346	1,02530	0,120	0,730	1,277	0,203
	Bekar	93	3,0341	1,00799				

P>0,05

Tablo 8'deki bağımsız örneklem t testi sonucunda, havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısı medeni durum gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir (P>0,05).

Tablo 9. Psikolojik Dayanıklılığın Havayolu Uçuş Operasyon Personellerinin Mesleki Tecrübe Grupları ile Arasındaki İlişki

	Mesleki Tecrübe	**n**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**Games-Howell**
Psikolojik Dayanıklılık	1'den az	18	2,5463	0,87036	3,845	0,00*	1-5 1-6
	1-4 yıl	37	2,9369	0,89955			
	4-8 yıl	36	2,9630	0,90599			
	8-12 yıl	30	3,1833	1,09976			
	12-16 yıl	31	3,4946	1,03681			
	16 +	17	3,7069	1,04836			
Toplam		169	3,1243	1,01771			

*P<0,05

Tablo 9'daki ANOVA sonucunda, havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılık algısının, meslekte geçirdikleri süreler göz önüne alınarak çalışma yıllarına göre kategorilere ayrılan meslekte çalışma yılı grupları ile anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir (F=3,845; P<0,05). Bu farklılaşmanın neden kaynaklandığını belirlemek amacıyla gruplar arası varyansın yine homojen bulunmadığı görüldüğü için Post Hoc analizlerinden Games Howell testi uygulanmıştır. Analiz neticesinde; 1 yıldan az süreyle meslekte çalışan personellerin psikolojik dayanıklılık algısının ($\bar{x}$=2,54); 12 ile 16 yıl arası süreyle meslekte çalışan personellere ($\bar{x}$=3,49) ve 16 yıl ve üzerinde süreyle meslekte çalışan personellere ($\bar{x}$=3,70) göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Havayolu taşımacılığı günün her saatinde faaliyet gösteren ve onlarca yük ve yolcunun bir noktadan başka bir noktaya hava yolu aracılığıyla yer değiştirmesine olanak sağlayan kompleks bir ulaşım metodudur. Öyle ki günümüzde çok uzak noktalara dahi gökyüzünden kısa bir süre içerisinde ulaşmak havayolu sayesinde mümkün olmuştur. İnsanlar hem canlarını hem de mallarını havayolu şirketlerine emanet ederek bu ulaşım metodunu sıkça kullanır hale gelmiştir. Bu noktada bu emanetlerin gökyüzünden transferini sağlayan havayolu uçuş operasyon personellerine büyük sorumluluk düşmekte ve bu sorumluluğu taşımalarında psikolojik dayanıklılık düzeyleri önemli rol oynamaktadır. Çünkü psikolojik dayanıklılık düzeyi insanların üstlenmiş oldukları sorumlulukta yardımcı olacağı ve onlara başarı sağlayacağı düşünülmektedir. Havayolu uçuş operasyon personelleri olarak adlandırılan birinci ve ikinci pilot ile kabin amiri ve kabin memurlarının farklı demografik özellikleri olduğu düşünüldüğünde de psikolojik dayanıklılık düzeyinin başlıca demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı merak edilmektedir. Bu doğrultuda merak edilen bu farklılaşmanın kaynağına cevap aranarak çalışmanın konusu belirlenmiş ve ilgili analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucuna göre, havayolu uçuş operasyon personellerinin cinsiyet ve medeni durumuna göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Fakat sahip oldukları eğitim durumuna, yaş grubuna ve meslekte geçirdikleri çalışma yılına göre ise farklılaşmalar olduğu belirlenmiştir. Buna göre havayolu uçuş operasyon personellerinden lisans mezunu olanların psikolojik dayanıklılık düzeyinin lise mezunu ve ön lisans mezunu olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Lisans üstü eğitim düzeyine sahip olanlarda ise herhangi bir farklılaşma görülmemiştir. 46 yaş ve üzerindeki personellerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin 18-24 yaş aralığında ve 25-31 yaş aralığında yer alan personellere göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Son olarak 1 yıldan az süreyle meslekte çalışan personellerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin, 12 ile 16 yıl arası süreyle meslekte çalışan personellere ve 16 yıl ve üzerinde süreyle meslekte çalışan personellere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu noktada personellerin yaşı ve meslekte çalışma süresi arttıkça psikolojik dayanıklılık düzeylerinin farklılaştığı söylenebilir.

Sonuç olarak, havayolu uçuş operasyon personelleri gerek canın gerekse yükün havayolundan taşınmasında büyük sorumluluk üstlenmektedirler. Bu sorumluluk dolayısıyla çalışma koşullarının da diğer meslek gruplarına göre psikolojik unsurlar içerdiği ve bu psikolojik unsurlarla başa çıkmanın kimi zaman personelleri farklı düzeyde etkilediği bilinmektedir. Bu personellerin günün herhangi bir zaman diliminde dünyanın bir ucundan diğer bir ucuna şeklinde gibi çok farklı noktalara uçuş gerçekleştirdiği ve çok

farklı uçuş sürelerinde (kimi uçuşlar kısa sürebilirken kimi uçuşlar saatlece sürebilmektedir) görev yaptığı unutulmamalıdır. Bu açıdan onların psikolojik dayanıklılık düzeyleri hem bu sorumluluğun üstesinden gelme hem de çalışma temposu bakımından önem arz etmektedir. Meslekte geçirilen sürelerin artmasıyla çalışanların yaş aldığı da göz önüne alındığında psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha az tecrübeli ve daha genç çalışanlara göre farklılaştığı görülmüştür. Buradan hareketle zaman içerisinde tecrübe kazanmanın havayolu uçuş operasyon personellerinin psikolojik dayanıklılığına fayda sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Anaesth, Br. J. (1987). Human Factors In Accidents, Department of Transport and Regional Development, Bureau of Air Safety Investigation, Analysis on Human Factors in Fatal Aircraft Accidents, (59), 856-864.

Başdemir, M. (2020). Hava Yolu İşletmelerinde Uçuş Güvenliği Uygulamaları Ve İyileştirme Önerileri . Journal of Aviation , 4 (1) , 126-146.

Benard, B. (1993). Fostering Resiliency in Kids. Educational Leadership, 51(3), 44-48.

Büyüköztürk, Ş. (2004). Veri Analizi El Kitabı. Pegem Yayıncılık: Ankara.

Coutu, D. L. (2002). How Wesilience Works. Harvard Business Review, 80(5), 46-56.

Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. The Journal Of Happiness & Well-Being, 3(1), 93-102.

Flaherty, M. (1992). Risk and Resilience in Young Adolescents. Journal of Youth and Adolescence, 21(5), 529-550.

Fletcher, D. and Sarkar, M. (2013). Psychological Resilience. European Psychologist, 18(1), 12-23.

Goldstein, S. and Brooks, R. (2005). Why Study Resilience? In S. Goldstein & Robert B. (Eds.). Handbook of Resilience in Children (1st. ed.) (3-17). New York: Springer.

Köksalmış, G. H. (2019). "Operations Management Perspectives in the Air Transport Management", Journal of Business Administration Research, Sayı:2, Cilt:1, 1-14.

Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, Social and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage. Organizational Dynamics, 33, 143-160.

Luthans, F., Youssef, C. M. and Avolıo, B. J. (2007). Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge, 198, Oxford University Press.

Masten, A. S. ve Reed, M.J. (2002). Resilience in Development. In C. R. Snyder, & S. J. Lopez (Eds.). The Handbook of Positive Psychology. Oxfort University Press.

Masten, A. S. (1994). Resilience in Individual Development: Successful Adaptation Despite Risk and Adversity. In M. C.Wang, & E. W. Gordon (Eds.). Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects (3-25).

Meng, H., Luo, Y., Huang, L., Wen, J., Ma, J. and Xı, J. (2017). On The Relationships Of Resilience With Organizational Commitment And Burnout: A Social Exchange Perspective, The International Journal Of Human Resource Management, 30(15), 2231-2250.

Rubin J. A. (1973). Technique for the Solution of Massive Set Covering Problems with Applications to Airline Crew Scheduling, Transportation Science, 7(1): 34-48.

Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics (Sixth Edition). USA: Pearson Education Limited.

Xiang, Y., Dong, X., and Zhao, J. (2020). Effects Of Envy On Depression: The Mediating Roles Of Psychological Resilience And Social Support, Psychiatry İnvestigation, 17(6), 547.

BÖLÜM 2

SOSYAL GÜVENLİĞİN YÖNTEMLERİ: SOSYAL SİGORTALAR, SOSYAL HİZMETLER VE SOSYAL YARDIMLAR

Hüsamettin ÇETİN[1]

1 Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, cetinhusamettin2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3450-8596

GİRİŞ

İnsanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan sosyal güvenlik ihtiyacı, eski çağlarda kabile, aile içi dayanışma, yardımlaşma vb. yollarla karşılanmıştır. Ortaçağ'da batı dünyasındaki sosyal yardımlaşma ve dayanışma daha çok dini kurumlar (kilise ve manastırlar), meslek kuruluşları tarafından yerine getirilmiştir (Dilik, 1988). Osmanlı döneminde sanayileşme süreci yaşanmadığı için sosyal güvenlik sistemi oluşmamış, ancak sosyal koruma çerçevesinde aile, meslek örgütleri ve hayır kurumlarının sosyal işlevleri önem kazanmıştır (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2012: 28-39).

İşçi sınıfının geliştiği, sosyal ve siyasal etkinliğinin arttığı ülkelerde, sosyal refah hizmetleri, sosyal hizmetler, sosyal politikalar içinde sosyal güvenlik sistemleri de kaçınılmaz bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır (Kongar, 1978: 174; Talas, 1990: 199). Sosyal güvenlik; "toplumun kendi üyelerine bir takım kamusal tedbirlerle, hastalık, hamilelik, iş kazası, işsizlik, yaşlılık ve ölümden kaynaklanan tamamen veya esaslı bir şekilde kazanç kaybının neden olacağı ekonomik ve sosyal zorluklara karşı sağladığı koruma, tıbbi bakım tedariki ve çocuklu ailelerin desteklenmesidir" (ILO, Akt.; SGK Sosyal Güvenlik Hakkında Merak Ettikleriniz). Sosyal güvenliğin temel amacı, sanayileşmenin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyolojik, siyasal, demografik ve hukuksal sorunların bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini yok etmek veya en azından hafifletmektir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2012: 63). Sosyal güvenlik, kişinin yaşam düzeyinin korunması ve sürdürülmesi amacını taşır (Dilik, 1980b: 77). Sosyal güvenliğin temel varlık nedeni ise sosyal risklere karşı bireyleri korumak, onların yarınlarını güvence altına almak, asgari bir yaşam güvencesine kavuşmalarını sağlamaktır (Atatanır, 2012: 36).

Sosyal sigorta sistemi ilk kez Almanya'da 1883-1889 yılları arasında çıkarılan yasalarla kurulmuştur (Gökçeoğlu Balcı, 2007: 23). Almanya'da kurulan bu sistem, diğer Avrupa ülkeleri tarafından model olarak alınmıştır. Günümüzde ülkemizin de içinde yer aldığı birçok ülkede uygulanan "sosyal sigorta modeli" nin kökenleri, Bismarck'ın oluşturduğu sosyal sigorta ilkelerine kadar uzanmaktadır. Sosyal güvenlik ile ilgili önemli belgelerden biri de "Beveridge Raporu"dur. Bu rapor, yoksulluğun kapsamlı ve sistemli bir sosyal güvenlik modeliyle çözülebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Beveridge Raporu, başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiştir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2012: 19-28). Bismarck'ın modelinde sistem çalışanlar temelinde, Beveridge modelinde ise yurttaşlık temelinde oluşturulmuştur (Gökçeoğlu Balcı, 2007: 46-47).

"İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"ne göre, "her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kül-

türel hakların millî gayret ve Milletlerarası işbirliği yoluyla ve her Devletin teşkilâtı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır" (md. 22). Beyanname sosyal güvenlik hakkını ilerleyen maddesinde detaylı olarak şöyle düzenlemiştir: "her şahsın gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır" (md. 25). Böylece sosyal güvenlik (sosyal hizmetleri de içerecek şekilde), hiçbir ayrım gözetmeksizin herkesi kapsayan bir haktır. Beyanname'ye göre sosyal güvenlik hakkı, devletlerin teşkilat ve kaynaklarıyla orantılı olarak hayata geçirilecektir.

1944 yılında Philadelphia'da toplanan Uluslararası Çalışma Konferansında sosyal güvenlik kapsamındaki riskler; hastalık, analık, malullük, yaşlılık, aileyi geçindirenin ölümü, işsizlik, normal sayılmayacak ölçüde artan giderler, meslekle ilgili iş kazaları ve meslek hastalıkları olarak belirlenmiştir (Dilik, 1980b: 78). Türkiye, *"102 No'lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi"*ni onaylamıştır (IL0, Türkiye'nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri).

(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'na göre, "Âkit Taraflar, sosyal güvenlik hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla: bir sosyal güvenlik sistemi kurmayı ya da sürdürmeyi, sosyal güvenlik sistemini Avrupa Sosyal Güvenlik Kodunun onaylanması için gereken düzeyden daha düşük olmamak üzere yeterli bir düzeyde sürdürmeyi, sosyal güvenlik sistemini giderek daha yüksek bir düzeye çıkarmaya çalışmayı taahhüt ederler" (md. 12).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda yer alan "sosyal güvenlik ve sosyal yardım hakkı (md. 34)'na göre, "Birlik, Topluluk hukuku ile ulusal hukuk ve uygulamalardan kaynaklanan kurallar uyarınca, işini kaybetme halinde ve analık, hastalık, iş kazaları, geçindirilmeye muhtaçlık veya yaşlılık gibi durumlarda koruma sağlayan sosyal güvenlik yardımlarından ve sosyal hizmetlerden yararlanma hakkını tanır ve gözetir" ve "Avrupa Birliği sınırları içinde, yasal olarak ikamet eden veya dolaşan herkes, Topluluk hukuku ile ulusal hukuk ve uygulamalara uygun olarak, sosyal güvenlik yardımlarından ve diğer sosyal yardımlardan yararlanma hakkına sahiptir" (T.C. Kaynaşlı Belediyesi). Görüldüğü üzere herkes için sosyal güvenlik hakkı, farklı uluslararası düzenlemelerde yerini almıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1935 yılında çıkarılan Sosyal Güvenlik Yasası'nda ilk kez kullanılan "sosyal güvenlik" kavramı, sosyal devlet anlayışının temel ilkelerinden birini oluşturmaktadır (Koray, 2008: 328). Ülkemizde anayasal düzeyde kabul edilen "sosyal devlet" ilkesi,

sosyal güvenlik sisteminin gelişimi için çok önemli hukuki zemin oluşturmuştur. Özbudun'a (1998: 102) göre sosyal devlet "sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlamak ve herkes için insan haysiyetine yaraşır asgari bir hayat düzeyini gerçekleştirmekle yükümlü devlet"tir. Buna göre, sosyal devletin önemli yükümlülüklerinden biri sosyal güvenlik hakkının hayata geçirilmesidir.

Bu çerçevede, sosyal güvenlik hakkı, hem 1961 Anayasası (md. 48) hem de 1982 Anayasası'nda (md. 60) yer alarak anayasal bir nitelik kazanmıştır. 1982 Anayasası'nda bu hak şöyle hüküm altına alınmıştır: "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar" (md. 60). Devletin görev ve sorumluluğunda oluşturulan sosyal güvenlik sistemleri, bir taraftan gelir dağılımı eşitsizliklerinin azaltılması ve yoksulluğun giderilmesinde, diğer taraftan toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında önemli bir rol üstlenir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: IX).

Günümüzde birçok ülkede sosyal güvenlik sistemleri, primli sistem olan sosyal sigortalar ve primsiz sistem olan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar biçiminde kurgulanmıştır (DPT, 2007: 1). Sosyal sigorta programları prim esasına dayalı iken, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar genellikle vergilerle finanse edilmektedir. Sosyal yardım hizmetlerinde yararlanıcıların mali katkısı söz konusu değildir. Sosyal hizmet programları içerisindeki bazı uygulamalarda ise hizmetten yararlananlardan maddi katkı talep edilebilmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009: 19-20). "Sosyal hizmetler" kapsamında sunulan hizmetlerin bazı yönleri "sosyal güvenlik" uygulamaları ile çakışmakta, bazı yönleri ise sosyal güvenlik ile doğrudan ilişki kurulamayacak bir karaktere sahiptir. Bu nedenle "sosyal hizmetler"i salt sosyal güvenlik kavramıyla ele almak, sınırlandırmak bilimsel açıdan yeterli değildir. Sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin bir yöntemi, sosyal hizmetlerin ise bir uygulama alanıdır (DPT, 2001: 1-2).

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine (R.G. 10/07/2018-30474) göre, "çeşitli fizyolojik, ekonomik ve sosyal risklere karşı sosyal sigorta hizmetlerinin uygulanması, sosyal güvenlik imkânının sağlanması, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması" görevi "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı"nın görevleri arasında yer almaktadır (md. 86/h). Diğer taraftan söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre, "sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin ulusal düzeyde politika ve stratejilerin geliştirmesi amacıyla gerekli çalışmalar yapmak, uygulamak, uygulanmasını izlemek ve ortaya çıkan yeni hizmet modellerine göre güncelleyerek geliştirmek" görevi ise "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı"na aittir (md. 65/a).

2. SOSYAL GÜVENLİK YÖNTEMLERİ

2.1. SOSYAL SİGORTA

Sosyal sigortalar, sosyal güvenlik uygulamalarının bir bölümünü oluşturmakta; fizyolojik, ekonomik ve sosyal risklere karşı çalışanları koruyucu tedbirleri içermektedir (Koray, 2008: 328; DPT, 2001: 51). Sosyal sigorta; "öncelikle, çalışan insanların çalışma yaşamından doğan ve insan olarak karşılaşabileceği hastalık, yaşlılık, ölüm vb. gibi belirli risklere karşı kişileri güvence altına almak amacıyla devlet eliyle düzenlenmiş katılımlı bir sosyal güvenlik uygulamasıdır" (Tomanbay, 1999: 249-250). Söz konusu risklerle karşılaşma durumlarında, kişiler başka bir gelire sahip değilse ekonomik güvensizlik ortaya çıkmakta ve bu risklerle başa çıkılması zorlaşmaktadır. Bu nedenle, sosyal sigortaların ortaya çıkışı, endüstrileşme sonucu ortaya çıkan işçileşme olgusuna bağlıdır (Koray, 2008: 326).

Sosyal sigorta yönteminde sigortacılık tekniğinden yararlanılır. Sigortalıların yararlanacağı hizmetler genel ve objektif esaslara göre önceden kanunlarla düzenlenmiş hak niteliğindedir (Dilik, 1980b: 81). Türkiye'deki sosyal sigorta sisteminin en önemli mali kaynağı işçi ve işverenlerden alınan primler olsa da, son yıllarda ödeme güçlüğüne giren sigorta sistemine devlet bütçesinden önemli miktarlarda kaynak aktarılmaktadır (Koray, 2008: 335, 478, 482).

Ülkemizde, 1946 yılında kurulan "İşçi Sigortaları Kurumu"nun adı 1965 yılında, "Sosyal Sigortalar Kurumu" (SSK) olmuş; 1950 yılında yürürlüğe giren 5434 sayılı Kanun ile "T.C. Emekli Sandığı"; 1971 yılında da "Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu" (Bağ-Kur) kurulmuştur (Sosyal Güvenlik Kurumu Tarihçe).

2006 yılında çıkarılan kanunlarla sosyal güvenlik sisteminde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu konuda "Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu" ile "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" çıkarılmıştır. Bu çerçevede Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'un tüzel kişilikleri sona ermiş, tümünün malvarlığı Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) devredilerek, söz konusu kurumlar tek çatı altında toplanmıştır. SGK'nın temel amacı "sosyal sigortacılık ilkelerine dayalı etkin, adil, kolay erişilebilir, aktüeryal ve malî açıdan sürdürülebilir, çağdaş standartlarda sosyal güvenlik sistemini yürütmektir" (4 sayılı CBK, md. 403, 405).

Sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus aşağıdaki tabloda sunulmuştur (2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı: 95):

***Tablo 1**: Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus*

	2018	2019	2020
I. Kamu Çalışanları Sigortalı Sayıları	11 806 642	12 089 404	12 242 232
II. Hizmet Akdi İle Çalışanların Sayıları	41 883 170	42 293 039	44 140 472
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	15 347 489	15 139 041	15 008 698
IV. Özel Sandıklar Toplamı	413 983	420 020	428 475
V. Genel Toplam (kişi)	70 196 504	70 704 680	72 593 383
VI. Genel Nüfus Toplamı	82 003 882	83 154 997	83 614 362
VII. Sigortalı Nüfus Oranı (%)	85.6	85.0	86.8

Kaynak: SGK, TÜİK

Tablo 1'e göre, sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus 2018-2020 yıllarında artış göstermiş ve 2020 yılında yaklaşık 72,5 milyona ulaşmıştır. Sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfusun genel nüfusa oranı 2018'de %85.6, 2019'da 85.0 ve 2020'de ise %86.8'dir. SGK ve TÜİK'ten alınan bu verilerin aktif sigortalılar, aylık alanlar, bağımlılar, aktif sigorta/pasif sigorta, bağımlılık oranı vb. bilgiler kaynakta yer alan tabloda detaylı olarak verilmiştir.

2.2. SOSYAL HİZMETLER

Sosyal güvenlik ve sosyal refah hizmetlerini birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Bir ülkede esas olarak amaç, ülke nüfusunun tamamının sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kapsamı içine alınmasıdır. Sosyal refah hizmetleri, sosyal sigorta dışında kalan gruplara yönelerek, tüm nüfusun sosyal güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. Başka bir ifade ile sosyal refah hizmetleri, sosyal sigorta sistemini tamamlayıcı bir özellik taşır (Kongar, 1978: 220).

Bir sosyal güvenlik aracı olarak sosyal hizmetler "toplumdaki özel gereksinim gruplarının, toplumla uyumlu, refah içinde ve yarın kaygusu duymadan yaşama ve gelişmelerinin sağlanması, gereksinimlerinin karşılanması ve sorunlarının giderilmesi amacıyla oluşturulmuş örgütlü, dizgeli, düzenli ve programlı hizmetler bütünüdür" (Tomanbay, 2002: 27). Mevzuatta ise "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütününü" (Sosyal Hizmetler Kanunu, md. 3/a) olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmetler, öncelikle özel gereksinim grupları olmak üzere geniş bir hedef kitlesine sahiptir.

Sosyal hizmetler geniş bir uygulama alanına sahiptir. Temel amacı, birey, grup ve toplulukların gelişmesi, refah ve mutluluklarının sağlanmasıdır. Sosyal hizmetler, aileler, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler; güç koşullardaki kadınlar, sığınmacı ve göçmenler, tıbbi ve psikiyatrik yönden yardıma muhtaç hastalar; alkolikler, uyuşturucu madde kullanan vb. gibi sosyal sapma gösteren gruplar; suçlular, yoksullar vb. birey ve gruplar ile yerel düzeydeki toplumların gelişme ve değişmesi yönündeki hizmet ve yardım programlarını içerir. Sosyal hizmetlerin sadece, sosyal güvenlik kavramıyla el alınması, bilimsel açıdan yeterli değildir. Çünkü, sosyal hizmetler, bazı yönleriyle "sosyal güvenlik" kavram ve uygulamaları içinde değerlendirilebilecek, bazı yönleriyle de sosyal güvenlik ile doğrudan ilişki kurulamayacak özelliklere sahiptir. Sosyal hizmetlerin işlevi dezavantajlı gruplarla sınırlı değildir. Sosyal hizmetlerin insan kaynağının geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, yerel toplumların kalkınması, gelir dağılımının düzenlenmesi, eşitsizliklerin giderilmesine yönelik işlevleri de bulunmaktadır (DPT, 2001: 1, 11).

Ülkemizde, sosyal hizmetlerin sunumu için gerek ulusal gerekse uluslararası mevzuatta çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Uluslararası düzeyde başta İnsan Hakları Bildirgesi gelmektedir. "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı"nda "sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı" şöyle düzenlenmiştir: "Akit Taraflar Sosyal Refah Hizmetlerinden Yararlanma Hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla: 1- Sosyal hizmet yöntemlerinden yararlanarak, toplumda bireylerin ve grupların refah ve gelişmelerine ve sosyal çevreye uyum sağlamalarına katkıda bulunacak hizmetleri teşvik etmeyi ya da sağlamayı; 2- Bireylerin ve gönüllü ya da diğer örgütlerin bu tür hizmetlerin kurulması ve sürdürülmesine katılmalarını özendirmeyi taahhüt ederler" (md. 14).

Anayasamıza göre Devlet, sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken şehitlerin dul ve yetimleri, malül ve gaziler, engelliler, yaşlılar, korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için gerekli teşkilat ve tesisleri kuracak veya kurduracaktır (md. 61). Ülkemizde, "sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin ulusal düzeyde politika ve stratejilerin geliştirmesi amacıyla gerekli çalışmalar yapmak, uygulamak, uygulanmasını izlemek ve ortaya çıkan yeni hizmet modellerine göre güncelleyerek geliştirmek" görevi "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı"na aittir (1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md. 65/a). Bununla birlikte, "kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yürütülen sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek, bu çerçevede denetimini yapmak, bu alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların taşıması zorunlu olan nitelikleri ve bunlara rehberlik edecek programları geliştirmek" görevi yine "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı"na aittir (1 sayılı CBK, md. 65/h). Sosyal hizmetler, kamu ağırlıklı

sunulan hizmetlerdir. Bu nedenle mevzuat, sosyal hizmetlerin sunumunda Devlete önemli görevler vermiş, sorumluluklar yüklemiştir.

Ülkemizde, sosyal hizmetlerin sunumunda önemli bir ağırlığa sahip Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı 2017-2020 yıllarını kapsayan sosyal hizmet kuruluşları, bunların sayıları ve kapasiteleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 2: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına Bağlı Sosyal Hizmet Kuruluşlarının Sayı ve Kapasiteleri

	2017		2018		2019		2020	
Kuruluş Türleri	**Sayı**	**Kapasite**	**Sayı**	**Kapasite**	**Sayı**	**Kapasite**	**Sayı**	**Kapasite**
Çocuk Evi (0-18 Yaş)*	1 189	6 830	1 192	6 786	1 192	6 853	1 193	6847
Çocuk Evleri Sitesi (Sevgi Evleri	106	6 878	111	7 047	112	7 097	111	7 097
Çocuk Destek Merkezleri**	65	1 962	63	2 011	65	2 147	65	2 07
Huzurevi	144	14 793	146	14 967	153	15 385	158	15 975
Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi***	239	8 674	250	7 869	258	8 008	279	8 312
Sosyal Hizmet Merkezi	260	-	319	-	133	-	354	-
Kadın Konuk Evi ve İlk Kabul Birimi	102	2 667	110	2 697	110	2 717	111	2 743
Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM)	68	-	79	-	81	-	81	-

*Çocuk evleri müstakil apartman dairelerinden ibarettir.
**Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri ile Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliğiyle Çocuk Destek Merkezine dönüştürülmüştür.
***Yatılı engelli bakım ve rehabilitasyon merkezleri, umutevleri ve gündüzlü bakım kuruluşları toplamıdır.
Not: 2017 ve 2018 Yılı verileri, 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programından (s. 318), 2019 ve 2020 verileri ise 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programından (s. 293) alınmıştır.

Tablo 2'ye göre, 2017-2020 yılları arasında, sadece "çocuk destek merkezleri" nin sayısında artış olmamış, diğer sosyal hizmet kuruluşlarının sayısı ise artmıştır. "Çocuk evleri, çocuk evleri sitesi (sevgi evleri), çocuk destek merkezleri" çocuklara; "huzurevleri" yaşlılara; "engelli bakım ve rehabilitasyon merkezleri" engellilere; "kadın konukevi ve ilk kabul birimler"i kadınlara yönelik hizmet sunmaktadır. "*Şiddet önleme merkezleri"*; "şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik destek ve izleme hizmetlerinin verildiği, çalışmalarını yedi gün yirmidört saat esası ile yürüten merkezler" (Ailenin Korunması, md. 2/f); "*sosyal hizmet merkezleri"* ise "ihtiyaç sahiplerinin tespit edi-

lerek sosyal hizmet müdahalesinin ve takibinin gerçekleştirilmesi, çocuk, genç, kadın, erkek, engelli, yaşlı bireylere ve ailelerine koruyucu, önleyici, destekleyici, geliştirici hizmetler ile rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin bir arada ve en kolay ulaşılabilir biçimde, gerektiğinde kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler ile işbirliği içinde sunulmasından ve bu hizmetlerin koordinasyonundan sorumlu gündüzlü sosyal hizmet kuruluşlar" (Sosyal Hizmetler Kanunu, md. 3) olarak tanımlanmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise sosyal hizmet harcamalarının 2018-2020 yıllarında kesimlere göre dağılımı sunulmuştur:

Tablo 3: Sosyal Hizmet Harcamalarının Harcama Yapılan Kesime Göre Dağılımı (BİN TL.)

Harcama Yapılan Kesim		**Kuruluş**	**2018**	**2019**	**2020**
Çocuk-Genç		ASHB	2 432 161	2 878 199	3 250 068
Yaşlı		ASHB	757 225	898 70	1 033 739
	Kurum Bakımı	ASHB	702 822	790 363	860 588
Engelli	Özel Kuruluşta Bakım	ASHB	544 342	770 699	999 057
	Özel Eğitim	MEB	2 747 316	2 239 754	3 680 000
Toplum-Aile-Kadın		ASHB	353 411	324 182	363 805
		TOPLAM	7 537 277	7 901 367	10 187 257

Kaynak: 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 293

Tablo 3'e göre, 2020 yılında sosyal hizmet harcamaları 10 milyar TL.'nin üzerinde gerçekleşmiştir. 2018-2020 yılları arasındaki sosyal hizmet harcamaları içinde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından çocuk-gençlere yönelik hizmetler ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından özel eğitim harcamalarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Bir ülkede sosyal hizmetler geliştikçe, sağlık hizmetlerinin niteliği artacak, eğitim hizmetlerinin verimliliği yükselecek, adalet hizmetleri adilleşecek ve insanileşecek, çalışma yaşamı uyumlu ve huzurlu, sosyal güvenlik hizmetleri ise eksiksiz olacaktır. Bir ülkede sosyal hizmetler sektör olarak kurumlaştıkça, o ülkede sosyal anlayış ve sosyal devlet pekişecektir (Tomanbay, 2002: 33). Bu doğrultuda, On Birinci Kalkınma Planında, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması, dezavantajlı gruplara sunulan sosyal hizmet programlarının hem nicelik hem de nitelik olarak artırılmasına yönelik politikalar yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB, t.y): 148).

2.3. SOSYAL YARDIMLAR

Sosyal güvenliğin yöntemlerinden en eskisi olan sosyal yardımlar, eski çağlarda dini kurumlar, yeni çağ ile birlikte ise dinsel olmayan yerel kurumlar tarafından da sunulmaya başlanmıştır (Dilik, 1980a: 68). Sosyal yardımların devlet sorumluluğu altında kanuni düzenlemelerle birlikte ele alınışı, onyedinci yüzyıl başlarındaki "Yoksullar Yasası"na dayanmaktadır. Söz konusu kanun başta ABD olmak üzere birçok ülkenin sosyal yardım uygulamalarını etkilemiştir. Sosyal yardımların, modern sosyal güvenlik bağlamında ele alınışı ise 1942 yılında yayınlanan Beveridge Komisyonu Raporu ile mümkün olmuştur. Rapor, sosyal sigorta ve sosyal yardım programlarının hem birleşik bir sistem içinde hem de milli düzeyde planlanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Çengelci, 1993: 10-13).

En geniş anlamı ile sosyal yardım "yerel ölçüler içinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere, resmi kuruluşlar veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanıdır" (DPT, 2001: 51). Kamu tarafından yapılan sosyal yardımların finansman kaynağı vergiler, gönüllü sosyal yardımların kaynağı ise bireylerin yaptığı bağışlardır (DPT, 2007: 2).

Sosyal yardımları, sosyal sigortalardan ayıran özelliklerden biri, bedeni ve ruhi durumları uygun olanların, en kısa sürede kendi kendilerine yeterli duruma gelmelerini sağlamaktır. Bu düşüncenin temelinde yatan neden ise bir taraftan kaynakların sınırlı oluşu diğer taraftan insanların çalışma ihtiyacı ve güdüsü içinde olmalarıdır. Bu çerçevede sosyal yardım hizmetlerinde, insan ve toplumu iyi tanıyan, sorun çözme becerisi gelişmiş, toplumsal kaynakları hayata geçirebilecek, rehberlik edebilecek özelliklere sahip sosyal hizmet görevlilerin istihdam edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Çengelci, 1993: 22).

Sosyal yardım ile istihdam arasındaki bağın güçlendirilmesi amacıyla; sosyal yardım programlarının işgücü piyasasına etkilerinin gözetilerek bütüncül bir şekilde yürütülmesi, sosyal yardım yararlanıcılarının meslek edindirme çalışmaları ile en kısa sürede kendilerine yeterli hale gelmelerinin sağlanması, çalışabilir durumda olanlara yapılan sosyal yardımların belirli şartlarda gerçekleştirilmesi, politika ve öncelikler arasında yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB, t.y.): 48, 133, 147).

2017 yılında çıkarılan *"Sosyal Yardım Yararlanıcılarının İstihdamına İlişkin Yönetmelik*"in amacı; "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca uygulanan nakdi düzenli sosyal yardım programlarından yararlanan-

ların istihdam edilmesi halinde verilecek sigorta prim desteği ile çalışabilir durumda olanların işe veya mesleki eğitime yönlendirilmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir". Sosyal yardım yararlanıcılarının istihdamının arttırılması amacıyla 2018 yılında "*Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Arasında Sosyal Yardım Yararlanıcılarının İstihdama Yönlendirilmesine İlişkin Protokol"* imzalanmıştır.

Sosyal yardımların hukuki dayanakları, hem ülkemizin onayladığı çeşitli uluslararası sözleşmeler hem de ulusal mevzuatımızda yer almaktadır. "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı"na göre Akit Taraflar, sosyal ve tıbbi yardım hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; yeterli olanağı bulunmayan ve kendi çabasıyla veya başka kaynaklardan, özellikle bir sosyal güvenlik sisteminden yararlanarak böyle bir olanak sağlayamayan herkese yeterli yardımı sağlamayı ve hastalık halinde bunun gerektirdiği bakımı sunmayı taahhüt ederler (md. 13).

Ülkemizde, "toplumun sosyal yardım ve korunmaya ihtiyaç duyan kesimlerine yönelik yardım faaliyetlerini düzenli ve etkin biçimde yürütmek; yoksullukla mücadeleye ilişkin ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları koordine etmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak", (1 sayılı CBK, md. 65/f) görevi, "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı"na aittir. Bakanlık bu ve benzeri görevleri, bünyesindeki ana hizmet birimlerinden "Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü" aracılığıyla yerine getirmektedir.

Sosyal yardımlarla ilgili önemli kanunların başında gelen *"Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu"*nun amacı; "fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir" (md. 1). Kanunun amacına uygun faaliyet ve çalışmalar yapmak ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdî ve aynî yardımda bulunmak üzere her il ve ilçede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulmaktadır (md. 7).

Kamu kesimi sosyal harcamalar içinde "sosyal yardım ve primsiz ödemeler" (cari fiyatlarla-TL.) 2016 yılında 25,9 milyar iken 2020 yılında 58,3 milyar olmuş, 2021 yıl sonu gerçekleşme tahmini ise 59,9 milyardır. Söz konusu harcamaların GSYH içindeki oranı 2016 yılında %1, 2020 yılında %1,2 olarak gerçekleşmiş, 2021 yıl sonu gerçekleşme tahmini ise %0,9'dur. Aşağıdaki tabloda ise sosyal yardım hizmeti veren kamu kuruluşlarının sosyal yardım harcamaları sunulmuştur (2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı: 52, 292).

Tablo 4: Sosyal Yardım Hizmeti Veren Kamu Kuruluşlarının Sosyal Yardım Harcamaları

Kurum	Yardım Türü	2018		2019		2020	
		Yararlanan Sayısı*	Tutar (Bin TL.)	Yararlanan Sayısı*	Tutar (Bin TL.)	Yararlanan Sayısı*	Tutar (Bin TL.)
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	Sosyal Yardımlardan Faydalanan Toplam Hane Sayısı	3 494 932		3 282 975		6 630 682	
	Yaşlı ve Engelli Aylığı (2022)	1 412 857	6 270 340	1 510 293	10 191 085	1 527 019	11 595 559
	Sosyal ve Ekonomik Destek (Çocukları Muhtaç Aileler)	185 766	1 096 121	198 907	1 389 135	220 022	1 639 909
	Evde Bakım	513 276	6 675 740	514 158	8 158 669	529 427	9 266 679
	SYDV'ler (Fon) Tarafından Verilen Tüm Sosyal Yardımlara Aktarılan Kaynak		5 957 458		7 371 671		16 802 348
	Genel Sağlık Sigortası Primleri	6 945 909	8 973 991	7 524 138	12 118 762	7 810 588	14 454 882
Vakıflar Genel Müdürlüğü	Muhtaç Aylığı (yetim ve engelliler)	4 869	36 276	4 956	44 241	4 598	50 949
	İmaret Hizmetleri	84 280	36757	80 780	42 808	82 280	52 712
	Burs (ilk ve orta öğretimdeki muhtaç öğrenciler)	20 741	29 730	21 453	32 068	20659	24 948
MEB	Burs (ilk ve orta öğretimdeki muhtaç öğrenciler)	386 413	665 572	147 166	472 765	185 159	56 912
YURT-KUR	Burs (yükseköğretimdeki muhtaç öğrenciler)**	557 475	2 253 784	569 747	2 401 727	414 282	2 728 942
TKİ-TTK	Kömür Yardımı	2 084 746	1 435 809	1 878 413	980 180	1 774 130	983 249
Belediyeler	Tüm Sosyal Yardımlar		4 821 827		7 141 703		8 045 646
TOPLAM			**38 253 405**		**50 344 814**		**65 702 735**
TOPLAM/GSYH (Yüzde)			**1,02**		**1,17**		**1,30**

*SYDV'ler (Fon) tarafından verilen tüm sosyal yardımlar ile kömür yardımında yararlanıcı sayısı hane sayısını, diğer yardım programlarında ise kişi sayısını ifade etmektedir.
**Üniversitelerin öğrencilerine verdikleri yardımlar bu rakama dahil değildir.

Tablo 4'e göre, 2018-2020 yıllarında, sosyal yardımların gayri safi yurtiçi hasıla içindeki oranı artmış, 2018 yılında %1,02 olan oran, 2020 yılında %1,30'a yükselmiştir. Sosyal yardımların önemli bir kısmının nakdi, bir kısmının da ayni (örneğin, kömür yardımı) verildiği görülmektedir. Sosyal yardımlardan aile, yaşlı, engelli, öğrenci vb. nüfus gruplarının yararlanmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen yaşlı ve engelli aylıkları, 1976 yılında çıkarılan 2022 sayılı *"65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun"* gereğince yapılmaktadır. Sosyal ve ekonomik destek hizmetine ilişkin esas ve usuller *"Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"* ile düzenlenmiştir. Bu yardımlarda amaç, çocuklarını ihmal ve istismar etmeyen, onlarla sağlıklı ilişkiler kurabilen ancak sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin, sosyal ve ekonomik açıdan desteklenerek, çocukların öz aileleri yanında bakım ve yetiştirilmelerinin sağlanmasıdır. Sosyal Hizmetler Kanunu hükümleri gereğince, bakıma ihtiyacı olan engellilere, sosyal yardım yapılarak, evde bakımına destek verilmektedir (Ek Madde 7). 633 sayılı KHK ve "*Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine ilişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"* çerçevesinde GSS gelir testi işlemleri 2012 yılından itibaren sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları tarafından yürütülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 23).

Öğrencilere yönelik burs yardımları daha çok Vakıflar Genel Müdürlüğü, MEB ile Yurt-Kur tarafından yapılmaktadır. Tabloda belediyeler tarafından yapılan sosyal yardımların parasal miktarları yer alırken, bu yar-

dımlardan yararlananların sayısının yer almaması dikkat çekicidir. Koç ve Ökmen'e (2015: 83) göre, sosyal belediyecilik kapsamında dezavantajlı gruplara yönelik yapılan sosyal yardımlar çok önemlidir. Söz konusu yardımların yer aldığı belediyelerin bütçeleri incelendiğinde rakamların doğruluğundan kuşku duyulmaktadır.

Sosyal yardımların olumlu (faydalı) yönleri arasında, sosyal güvenlik sisteminin boşluklarını doldurma, mevcut sosyal sitemleri olgunlaştırma, tasarruf sağlama işlevleri; olumsuz (sakıncalı) yönleri arasında ise kişilerin vesayet altında tutulmaları, tembelliğe teşvik etmesi, insan haklarını ihlal edici sonuçlar doğurması, istismara açık olması yer alır (Çengelci, 1993: 24-32).

3. SONUÇ

Sosyal güvenlik, bir toplumda herkesin sosyal ve ekonomik gereksinimleri ile ilgili mevcut durum ve geleceklerinin güvence altına alınmasıdır (DPT, 2001: 51). Günümüzde sosyal devlet ilkesi çerçevesinde devletler, vatandaşlarının asgari yaşam standardının altına düşmemesi için yoksul ya da zengin tüm bireyleri sosyal güvenlik koruması altına almakta, bu çerçevede gelişmiş ve kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktadır (Onat, 2006: 33).

Osmanlı döneminde sosyal güvenlik ile ilgili bazı uygulamalar yer alsa da, esas itibariyle gelişmeler Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlamış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Dünyadaki gelişmelere paralel biçimde hızlanmıştır. Ülkemizde, Sosyal Sigortalar, Emekli Sandığı ile Bağ-kur "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı"; sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar ise "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" tarafından yürütülmektedir.

Ülkemizde, devletin de katkı sağlayacağı "aile ödenekleri" ile "bakım sigortası"nın ele alınarak değerlendirilmesinde fayda görülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: XII, 48). Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun önemli bir kısmına sosyal güvence sağlayan sosyal sigorta programlarının kapsamı giderek daralmaktadır. Söz konusu programlar, yaygın bir sosyal güvence sağlama özelliklerini kaybetmeye başlamıştır (Hacımahmutoğlu, 2009: 28). Sosyal güvenlik sistemleri ağırlıklı olarak sosyal sigortalar temelinde oluşturulsa da, sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlara olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda, sosyal güvenlik ihtiyacının sadece sosyal sigortalar ile karşılanması mümkün değildir. Bu düşünceye sebep olan nedenler arasında uzun dönemli işsizlik, yeni yoksulluk ve sosyal dışlanma, kayıtdışı istihdam, yaşlı nüfus oranının artması, aile yapısındaki değişimler ve modernleşmeye bağlı sosyal sorunlar vb. yer almaktadır. Bu sorunların sosyal sigorta tekniği ile çözülmesi mümkün değildir. Bu nedenle sosyal sigortalardan önce uygulanan sosyal yardımlar ve sosyal

hizmetler önem kazanmaktadır (DPT, 2007: 2). Diğer taraftan "çalışan yoksul" kavramı da literatürde yer almaktadır (Keskin, 2011; Çavuşoğlu, 2012; Erdoğdu ve Kutlu, 2014). Gerek işsizlik gerekse çalışan yoksullardaki artışlar, sosyal güvenlik sistemi içindeki sosyal hizmetlere ve yardımlara olan ihtiyacı artıracaktır. Bu kişilerin hem gelir hem de ortaya çıkabilecek psiko-sosyal sorunlara karşı desteklenmeye, güçlendirilmeye ihtiyaçları olacaktır.

Sosyal güvenliğin en ilkel biçimi olan sosyal yardımlar (Tomanbay, 1999: 250-251), ülkemizde başta devlet (merkezi yönetim) olmak üzere, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler tarafından sunulmaktadır. Sosyal yardımlarda esas görev ve sorumluluk devlete aittir. Dilik'e (1980a: 69) göre, Almanya'da vatandaşların sosyal yardımlardan yararlanması yönünde idari yargı organlarının kararları bulunmaktadır. Kuşkusuz bu hakkın ileri sürülebilmesi sadece kamusal sosyal yardımlar için mümkün olabilecektir. Hacımahmutoğlu'na (2009: 41) göre ise Avrupa'nın birçok ülkesinde sosyal yardımlar vatandaşlık hakkı olarak görülmektedir. Sosyal yardımlar, muhtaç durumda olan kişiler için diğer sosyal koruma ile ilgili gelir programlarının sürelerini doldurmuş kişilere sunulan düzenli bir gelir olarak düşünülmektedir. Bu kapsamda sosyal yardımların merkezinde asgari gelir desteği uygulamaları yer almaktadır. 2012 yılında ILO tarafından kabul edilen 202 sayılı *Ulusal Koruma Tabanları Hakkında Tavsiye Kararı*'nda sosyal güvenliğin kapsamının genişletilmesi gündeme gelmiştir. Bu çerçevede, özellikle dezavantajlı gruplar öncelikli olmak üzere temel gelir güvencesinin sağlanması öngörülmüştür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: X). "Sosyal yardımlar artık tarihin eski dönemlerinde olduğu gibi bir yardımseverlik ve hayır konusu değil, devletin görevi ve bireyin hakkıdır" (DPT, 2007: 2). Ülkemizde, ağırlıklı olarak kamusal hizmet niteliği taşıması nedeniyle sosyal yardımlar, ulusal ve uluslararası sözleşme ve düzenlemelerde yer aldığı şekliyle hak temelli sunulmalıdır (Çetin, 2018: 189).

Sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin yöntemi, sosyal hizmetlerin ise bir uygulama alanıdır. Sosyal yardımlardan yararlanmada, muhtaçlık durumu / yeterli geçim kaynaklarına sahip olamama temel bir koşul iken, sosyal hizmetlerde (sosyal yardım alanı hariç) böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Sosyal hizmetleri, yeterli geliri olan ya da olmayan herkes talep edebilir. Bununla birlikte, sosyal yardım hizmetlerinin, sosyal hizmetlerle bütünlük içinde sunulması gereken durumlar da vardır (DPT, 2001: 2). Sosyal yardıma ihtiyacı olan tüm bireyler, aynı zamanda sosyal hizmete de ihtiyaç duyacaktır. Çünkü bu durumda olan bireylerin, kendi ayakları üzerinde durabilmesi için psiko-sosyal açıdan güçlendirilmelerine, istihdam başta olmak üzere toplumun tüm kaynaklarına ulaşmalarında rehberlik edilmesine, sosyal işlevselliklerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulacaktır.

Sosyal güvenliğin alt sistemleri birbirini etkilemekte, birinde oluşacak olumlu ya da olumsuz değişimler, hem diğer alt sistemleri ayrı hem de bütün olarak sistemi etkileyebilecektir. Bu nedenle sosyal güvenlik hizmetleri bütüncül bir yaklaşım ile alınarak sunulmalıdır.

Kaynakça

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun. (2012, 8 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 28239). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6284&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun. (1976, 1 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 15642). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2022&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Atatanır, H. (2012). Sosyal güvenlik ve sosyal hizmet. İ. Cılga, O. Zengin ve Ö. Altındağ (Ed.). Sosyal hizmet yazıları (s. 36-63) içinde. Ankara: SABEV Yayınları.

Çavuşoğlu, B. (2012). Türkiye'de çalışan yoksulluğunun genel görünümü. *Sosyal Güvence*, 1, 22-33.

Çengelci, E. (1993). Sosyal refahın gerçekleşmesinde sosyal yardımların rol ve önemi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, 11(1-2-3), 9-34.

Çetin, H. (2018). *Sosyal hizmet yönetimi*. Ankara: Nika Yayınevi.

Devlet Planlama Teşkilatı (2001). Sekizinci Kalkınma Planı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT

Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT

Dilik, S. (1980a). Sosyal yardımlar: İki anlamlı bir terim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), 55-72.

Dilik, S. (1980b). Sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler arasındaki ilişkiler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), 73-84.

Dilik, S. (1988). Sosyal güvenliğin tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(1), 41-80.

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2007). *Tutunamayanlar ve hukuk.* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Erdoğdu, S. ve Kutlu, D. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de çalışan yoksulluğu: işgücü piyasası ve sosyal koruma politikaları bağlamında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 2014(2).

(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı. *Resmi Gazete* (Sayı: 26488). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409.htm

Güzel, A., Okur, A. R. ve Caniklioğlu, N. (2012). *Sosyal güvenlik hukuku.* (14. Baskı). İstanbul: Beta.

Hacımahmutoğlu, H. (2009). *Türkiye'de sosyal yardım sisteminin değerlendirilmesi*. Ankara: DPT

IL0, Türkiye'nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri. https://www.ilo.org/ankara/con-

ventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm

2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-26102021.pdf

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. *Resmi Gazete* (Sayı: 7217) Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf

Keskin, B. (2011). Çalışma yaşamında değişen yoksulluk: Çalışan yoksullar. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 65-75.

Koç, N. ve Ökmen, M. (2015). Sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde seçilmiş belediyelerin sosyal bütçelerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 168, 69-84.

Kongar, E. (1978). *İnsanı yönlendirme ve sosyal hizmetler (sosyal çalışmaya giriş).* (2. Baskı). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. A-25.

Koray, M. (2008). *Sosyal politika.* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Onat, Ü. (2006). Sosyal hizmet açısından günümüzde yoksulluk sorunu. Yoksulluk ve sosyal hizmetler (s. 26-35) içinde. Sosyal Hizmet Sempozyumu'2003, Antalya. (2. Cilt). Ü. Onat (Ed.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu.

Özbudun, E. (1998). *Türk anayasa hukuku*. (5. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Sosyal Hizmetler Kanunu. (1983, 24 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 18059). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Sosyal Güvenlik Kurumu Hakkında Merak Ettikleriniz. https://www.sgk.gov.tr/Hakkimizda/Index/c4953319-ea98-439f-89e0-4b1cdddbed55/

Sosyal Güvenlik Kurumu Tarihçe. http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce/tarihce

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. *Resmi Gazete* (Sayı: 29284). Erişim adresi:https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20570&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Sosyal Yardım Yararlanıcılarının İstihdamına İlişkin Yönetmelik. *Resmi Gazete* (Sayı: 30104) Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23680&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. (1976, 10 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 19134). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3294&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Şencan, İ. ve Doğan, G. (2017). *Bilimsel yayınlarda kaynak gösterme, tablo ve şekil oluşturma rehberi APA 6 kuralları.* (2. Basım). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları.

Talas, C. (1990). *Toplumsal politika.* Ankara: İmge Kitabevi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/SosyalGuvenlikSistemininSurdurulebilirligi-OzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) (t.y.). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

T.C. Kaynaşlı Belediyesi. http://kaynasli.gov.tr/kurumlar/kaynasli.gov.tr/dosyalar/AVRUPA%20B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20TEMEL%20HAKLAR%20%C5%9EARTI.pdf.

Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü.* Ankara: Selvi Yayınevi.

Tomanbay, İ. (2002). Sosyal politika içinde sosyal hizmetlerin durumu. İ. Tomanbay (Ed.). Avrupa Birliği sürecinde Türkiye'de sosyal hizmet politikaları (s. 26-35) içinde. Sosyal Hizmet Sempozyumu 2000 (Uluslararası Katılımlı). Ankara: H.Ü. SHYO Yayın No: 011.

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Arasında Sosyal Yardım Yararlanıcılarının İstihdama Yönlendirilmesine İlişkin Protokol. Erişim adresi: https://media.iskur.gov.tr/21419/iskur-sygm-istihdama-yonlendirme-protokolu-2018.pdf

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). "102 No'lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi. Erişim adresi:https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm

BÖLÜM 3

BİLİŞİM SİSTEMLERİNDE YÜK VE STRES TESTLERİ

Hamit Onur GÜLBİÇER[1], Sezgin IRMAK[2], Güray TONGUÇ[3]

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, t1onur@hotmail.com, OrcidID: 0000-0003-2345-8164

2 Prof. Dr., Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, sezgin@akdeniz.edu.tr, OrcidID: 0000-0003-2188-7344

3 Dr. Öğr. Üyesi, Yönetim bilişim Sistemleri Bölümü, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, guraytonguc@akdeniz.edu.tr, OrcidID: 0000-0002-5476-7114

GİRİŞ

Stres testi kısaca bir sistemin ne kadar dayanıklı olduğunu ve yoğun veya sıra dışı koşullarda nasıl performans gösterdiğini değerlendiren bir test yöntemidir. Genellikle bu testler, sistemin sınırlarını zorlayacak şekilde tasarlanır ve uygulanır. Bu testlerin amacı, sistemin hangi koşullarda başarısız olabileceğini, hangi noktalarda zayıf olduğunu ve nasıl iyileştirilebileceğini belirlemektir. Stres testleri, bir dizi potansiyel senaryoyu simüle ederek sistemlerin gücünü ve direncini değerlendirebilir. Örneğin, finans sektöründe, bir bankanın stres testi, ekonomik bir çöküş senaryosunda nasıl bir performans sergilediğini değerlendirebilir. Bu, kriz dönemlerinde finansal istikrarın sürdürülmesine yardımcı olabilir. Mühendislik alanında, bir ürünün stres testi, aşırı yük altında ne kadar dayanabileceğini belirlemek için kullanılır. Tıpta, bir ilacın vücut üzerindeki etkilerini incelemek için klinik deneylerde stres testleri yapılabilir. Bilimde, bir laboratuvar cihazının sınırlarını keşfetmek ve daha güçlü sonuçlar elde etmek için stres testleri kullanılabilir. Stres testleri, risk yönetimi ve sürekli gelişim için önemlidir. Bu testler sayesinde sistemin zayıf noktaları belirlenir ve bu noktalarda iyileştirmeler yapılabilir. Ayrıca, acil durumlar için hazırlıklı olunmasına yardımcı olurlar. Bilişim stres testleri, bilişim altyapısının dayanıklılığını ve performansını belirlemek için kullanılır. Bu testler, sunucuların aşırı yük altındaki tepkisini değerlendirmekten, yazılım uygulamalarının veri yoğunluğunda nasıl performans sergilediğini incelemeye kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Siber güvenlik açıklarını tespit ederek, organizasyonları potansiyel saldırılara karşı hazırlıklı hale getirir. Bu çalışmanın devamında, stres testlerinin alanlardaki uygulamalarını ve nasıl gerçekleştirildiği daha detaylı şekilde incelenecektir. Ayrıca, stres testlerinin önemi ve sonuçlarının nasıl yorumlanması gerektiği konularına yer verilerek yük testleri ve performans testleri arasındaki farklar örneklendirmeler ile açıklanacaktır.

Stres Testi Kavramı

Stres testi beklenmeyen durumlara hazırlık yapmak, belirli bir sistemin ne kadar ileri gidebileceğini belirlemek ve performans kapasitesinin dış sınırlarını araştırmak için yapılan bir test türüdür (TSE, 2022). Stres testi, uygulamanın yüksek trafik ve veri işlemeyi nasıl işlediğini görmek için, aşırı iş yükleri altında test etmeyi içerir. Bu testte amaç beklenmeyen durumlarda uygulamanın kırılma noktasını belirlemek ve hazırlık yapmaktır.

Stres testi ile bir sistemin eşzamanlı isteklerinin sayısını, performansın düştüğü bir noktadan sonra arttırmak için tasarlanmıştır. Bir yük testinin eşzamanlı kullanıcı sayısında zirveye ulaşması durumunda temel yüklenme, kaynaklar aşırı yüklenene kadar sistemdeki yükü arttırmaya devam edecektir (Saruhan,2019).

Bir bilgi teknolojisi sistemini normal ve olağan dışı yoğunluk durumlarında değerlendirmek için yük testi kullanılır. Stres testi ise, beklenmeyen yük altında tüm sistem bileşenlerinin davranışını ve tepki sürelerini inceleyerek, sistem kapasitesinin kriz anlarında nasıl performans gösterdiğini belirlemek için kullanılır. Böylece bileşenlerin güçlük yaşadığı noktaların yanı sıra sistem kırılma noktalarının da net bir şekilde tanımlanmasına yardımcı olur. Bu sayede sistem kapasitesinin doğru bir şekilde planlanması ve güncellenmesi için net bir çerçeve oluşturulur.

Stres testleri, herhangi bir sektörde kullanılan veya henüz kullanılmaya başlanacak sistemlerin kriz durumlarına karşı nasıl tepki verdiğini ve hangi kapasiteye sahip olduğunu belirlemek için kullanılır. Kullanım oranı ve kullanıcı erişimine bağlı olarak, kapasite artırımı gerektiğinde bu artırımın daha iyi planlanmasına olanak tanır. Bu sayede, sistemin olağandışı yüklenmelere karşı nasıl koruma sağlayacağı da belirlenebilir. Sonuç olarak, kötü niyetli saldırıların sisteme geçici veya kalıcı zarar vermesi riskini azaltır. Bu yöntem aynı zamanda hangi kapasite özelliklerine sahip bir sistemin kullanıcılara en verimli hizmeti sunabileceğinin belirlenmesini gerçekleştirir (Chen, 2004).

Stres testleri, en olumsuz senaryo ve en yoğun yük altında sistemin karmaşık bir ortamda nasıl davrandığını değerlendiren bir test türüdür. Bu zorlayıcı ve yoğun yük altında, tüm sistem bileşenlerinin tek tek ve birlikte nasıl tepki verdiği ve hizmetin sürekliliği adım adım ölçülebilir. Beraberinde ise hangi aşamada hangi tepkiyi verebildiği belirlenen bileşenlerin, hangilerinin diğerlerine göre daha düşük kapasite sunduğu da odaklı bir şekilde belirlenmiş olur. Gerek yazılımsal güvenlik ve önleme, donanım ve yazılımsal geliştirmelerle bu bileşenlerin güncellenmesi stres testi verileriyle mümkün olabilir. Sonucunda da bu alanda gerçekleştirilen yatırımlarında yerinde ve daha az maliyetli olması sağlanır (Mannoci,2017).

Stres Testi Yapılma Sebepleri

Stres testi yük testi ile birlikte sunulan bir hizmet olmakla birlikte, tek başına da gerçekleştirilebilme özelliğine sahiptir. Oluşan talebe bağlı olarak stres testi tek başına yapılabilir ve elde edilen verilerle birlikte, sonuç tavsiyeleri sunulabilir.

Sistem davranışını anormal veya aşırı yük koşullarında doğrulamak amacıyla, veri işleme süreçlerini sistem arızası meydana gelmeden önce doğrulamak ve verilerin kaydedilip kaydedilmediğini denetlemek, kullanıcıların isteklerinin sayısal değerlerini belirlemek, koşullara hazırlıklı olmak ve önleyici önlemler olarak kod temizleme ve veri tabanı temizleme gibi adımları uygulamak için, ayrıca güvenlik açısından kırılma koşullarında güvende olup olmadığını belirlemek amacıyla Stres Testi uygulaması gerekli bir işlemdir (Ramidah, 2011).

Yük Testi Kavramı

Yük testi, tüm bilişim sistemini sürdürülebilirliğini sağlayabilmek açısından büyük öneme sahip bir testtir. Kullanıcı seviyesinin en üst düzeyde olduğu zaman dilimlerinde, donanımsal ve ağ ile ilgili kapasiteler, kaynakların kullanım oranı ve yanıt süreleri belirlenmesini sağlayan çeşitli aşamalardan oluşan bir test olarak uygulanır (Allsafe, 2022). Uygulamanın sürdürülebilirliği, test sonuçlarında tespit edilen maksimum kullanıcı sayısının yanı sıra, uygulamada artan erişim seviyelerinin neden olduğu gecikmelerin şartlara bağlı olarak nasıl ortaya çıktığını anlamak için önemli veriler sağlar.

Yük testi sonuçları, bir uygulamanın hangi şartlara ve hangi bölümlerine müdahale edilmesi gerektiğini belirlemek için kullanılabilir. Yük testi aşamaları aşağıda açıklanan şekilde gerçekleşir (Şekil 1).

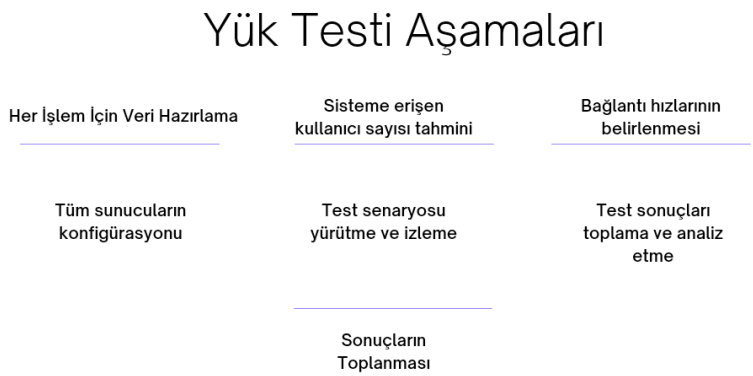

Şekil 1. *Yük Testi Aşamaları*

Bir bilişim sisteminin tepki sürelerini ölçme ve yük altındayken performanslarını izleme amacıyla kullanılan veriler, yük testleri sırasında elde edilen sonuçlardan bir kesittir. Bu veriler ayrıca, bileşenlerin her birinin belirli yük seviyeleri altında nasıl tepki verdiğini inceleyerek güncelleme yol haritamızı oluştururken bize önemli bilgiler sunar. Yazılımın sorunlarını ve güvenlik açıklarını tespit etmek için yapılan bu uygulama büyük bir öneme sahiptir. İlgili veriler, özellikle yazılım sorunlarını çözmek için kritik bir rol oynar (Güler, 2019).

Performans Testleri

Ağ performans testi; ağın performansını ve hizmet kalitesini tanımlamak için, belirli ölçümleri yaparak, işlemleri ve süreçleri test eder. Bunlar; genellikle, ağın bağlantı hızı, işlem hacmi, veri indirme ve yükleme hızı, veri ve ağ güvenlik ölçümleridir. Bu test ve ölçüm sonrasında, ağın; kulla-

nıcıya ve veri iletişimine ne kadar duyarlı, yüksek performanslı ve güvenli olduğu belirlenir (Şekil 2).

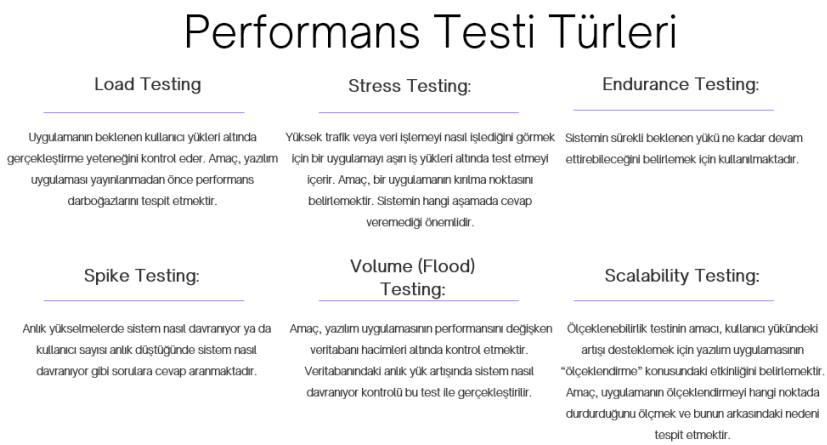

Şekil 2. *Performans Testi Türleri*

Sistemin amacının ölçülmesi için performans testleri kullanılır. Bu testler, sistemin tasarım amacına uygun şekilde çalışıp çalışmadığını belirlemek amacıyla yapılır. Performans testlerinin uygulanması sırasında, test verilerinin seçimi performans ölçümlerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu testler, hangi verilerin kullanılacağını belirlemek için kullanılır. "Neyin Performansını Ölçüyorum" sorusu, performans testlerinin yapılmasına rehberlik eden önemli bir sorudur. Bu soru, testlerin hedeflerini ve ölçümlerini netleştirmeye yardımcı olur. Test sırasındaki öncelikler, performans testleri aracılığıyla belirlenebilir. Test sonuçlarının hangi önceliklere sahip olduğu ve hangi alanlarda iyileştirmeler gerektiği bu testlerle tanımlanır. Performans testlerinin sonuçları, sistemin performansını artırmak veya düzeltmek için alınması gereken aksiyonları belirlemek için kullanılır. Bu aksiyonlar, test sonuçlarına dayalı olarak belirlenir.

Stres Ve Yük Testi Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Stres ve yük testleri işlevsel manada birbirlerine benzerlik gösterseler de birbirlerinden ayrıldıkları noktalar vardır. Hem stres testleri hem de yük testleri, bir bilgisayar sistemini veya yazılımı belirli koşullar altında performansını ölçmek için kullanılan testlerdir. Bu testler, sistemlerin ne kadar yük taşıyabileceğini ve nasıl tepki vereceğini belirlemeye yardımcı olur. Her iki test türü de sistemin hatalarını tespit etmeyi amaçlar. Bu hatalar performans düşüşüne neden olabilir ve testler, bu hataları tanımlayarak düzeltmeye yardımcı olur. İki test türü arasında şu farklar sayılabilir;

- Stres testi (ST) kırılma noktasını bulmak, yük testi (YT) beklenen bir yük altında performans doğrulamasını yapmak için uygulanır,
- ST yükün normal sınırın ötesine geçmesi durumunda sistemin beklendiği gibi davranıp davranmayacağını bulmak için, YT beklenen belirli yük için sunucunun yanıt süresini kontrol etmek için,
- Hata işleme ST'nde doğrulanır, YT'nde hata işleme yoğun bir şekilde test edilmemiştir,
- ST güvenlik tehditlerini, bellek sızıntılarını vb. kontrol eder,
- ST sistemlerin kararlılığını, YT güvenilirliğini kontrol eder,
- ST maksimum olası kullanıcı, istek vb. ile, YT maksimum kullanıcı sayısı, istek vb. ile yapılır.

Amaç noktasında stres testleri, bir sistemin belirli bir kapasite veya sınıra ne kadar dayanabileceğini ölçmeyi amaçlar. Yük testleri ise bir sistemin belirli bir kullanım senaryosunda nasıl davrandığını ve performans gösterdiğini değerlendirmeyi hedefler. Temel farklılık bu noktada gerçekleşir. Stres testleri, bir sistemin belirli bir kapasite veya sınıra ne kadar dayanabileceğini ölçmeyi amaçlar. Yük testleri ise bir sistemin belirli bir kullanım senaryosunda nasıl davrandığını ve performans gösterdiğini değerlendirmeyi hedefler. Aşağıda stres ve yük testlerinin benzerlik ve farklılıklarını gösteren şema yer almaktadır.

Bilişimde stres testleri ve yük testleri, performansı ölçmek ve hataları tespit etmek için kullanılan farklı test türleridir. Her ikisi de önemlidir ve yazılım veya sistem geliştirme süreçlerinde kullanılarak istikrarlı ve yüksek performanslı uygulamaların geliştirilmesine yardımcı olsalar da birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Ağ Üzerinde Stres Testi Uygulamaları

Bir ağ stres testi manuel veya otomatik olabilir. Ağın uygulamasına bağlı olarak, manuel bir test yeterli olabilir. Bir entegrasyon veya yazılım güncellemesi nedeniyle tek seferlik bir veri aktarımı veya bilgi akışı varsa, her bağlantıyı bağımsız olarak test edebilirsiniz. Daha kapsamlı bir test için, otomatik bir araç daha verimli bir seçenek olabilir. Her iki yaklaşım için de, bir ağın stres testinin nasıl yapılacağına ilişkin bir takım adımlar bulunmaktadır.

Distributed Stress Testing (Dağıtılmış Stres Testi)

Dağıtılmış stres testinde, sunucuya bağlı tüm istemciler test edilir. İstemcilerin her birine bir grup stres testi dağıtmak ve durumlarını takip etmek, sunucunun rolü ve sorumluluğudur (Şekil.3).

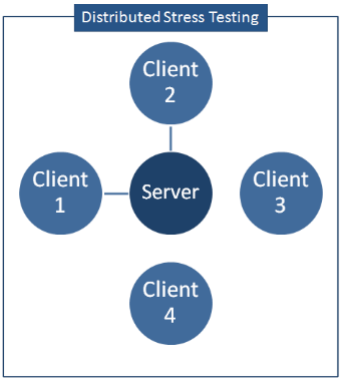

Şekil 3. *Distributed Stress Testing Akış Şeması (Kaynak: Lazic,2013)*

Yukarıdaki diyagramdan görüldüğü üzere, sunucu istemci 1 ve 2 ile iletişim kurabilir, ancak istemci-sunucu sisteminde stres olduğunda istemci 3 ve 4 ile iletişim kuramaz (Lazic, 2013).

Transactional Stress Testing (İşlemsel Stres Testi)

Adından da anlaşılacağı gibi İşlemsel Stres Testi, uygulamalar arasında gerçekleşen işlemler üzerinde yer alan stres testini gerçekleştirmek için kullanılır. İşlemsel stres testinin amacı, sistemde ince ayar yapmak ve optimize etmektir (Şekil.4).

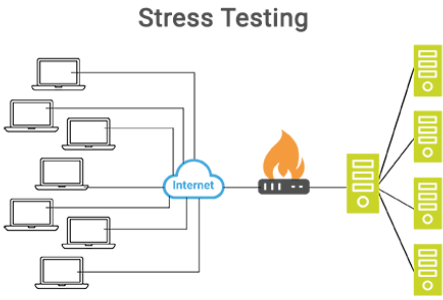

Şekil 4. *İşlemsel Stres Testi Örneği (Kaynak: Reqtest, 2019)*

Yukarıdaki diyagramda işlemsel stres testi akış şemasına yönelik bir örnek gösterilmektedir.

Application Stress Testing (Uygulama Stres Testi)

Genellikle performanstaki darboğazlar, ağ sorunları, veri blokajları ve kilitlerle bağlantılı kusurları ortaya çıkarmak için kullanılan uygulamaların stres testi uygulanmaktadır (Şekil.5).

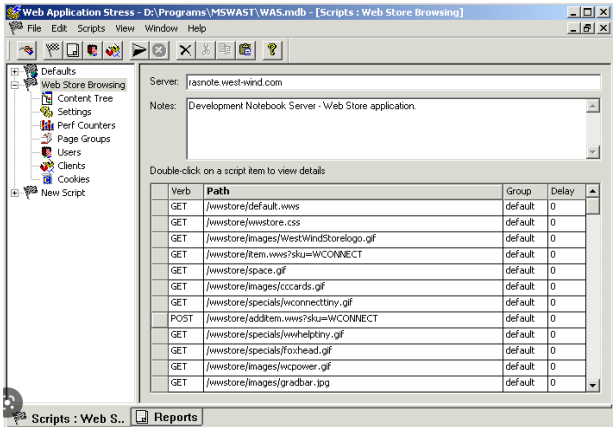

Şekil 5. *Application Stress Testi Penceresi (Kaynak: Rick, 2000)*

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere bir Web Uygulamasına yönelik Application Stres Testi scriptler yardımı ile yapılmaktadır.

Exploratory Stress Testing (Keşifsel Stres Testi)

Keşifsel Stres Testinde sistem, gerçek zamanlı senaryoda ortaya çıkması muhtemel olmayan anormal koşullar altında test edilir. Çok sayıda kullanıcının aniden girebildiği durumlarda; web sitesi ön uçtan erişmeye çalıştığında web sitesine bağlı veri tabanı kapandığında; veri tabanına son derece büyük miktarlarda veri eklendiğinde keşifsel stres testi uygulanmaktadır.

Systematic Stress Testing (Sistematik Stres Testi)

Sistematik stres testi, bir sunucuda çalışan birçok sistemi test etmek için kullanılır. Test ekibinin, bir yazılımın verilerinin başka bir yazılımı engellediği kusurları tespit etmesini sağlar (Summer, 2019). Test Durumu Özelliklerinin Ortaya Çıkması aşağıdaki şemada gösterilmektedir (Şekil.6).

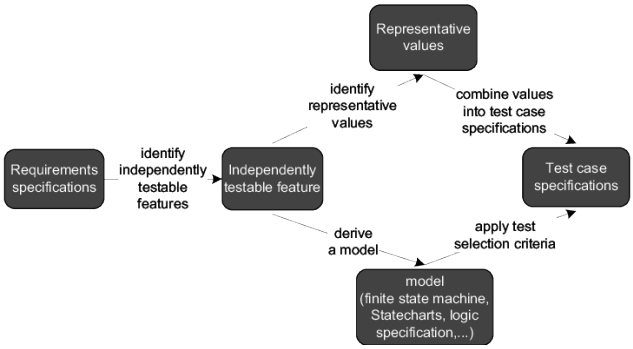

Şekil 6. *Sistematik Stres Testi Akış Şeması (Kaynak: Baresi, 2016)*

Diğer Network Stres Testi Yöntemleri

Ping Gönderme Yolu ile Stres Testi İlişkisi

Ping kısaca ağdaki bir cihaza veya sunucuya ICMP (Internet Control Message Protocol) paketleri göndererek yanıt sürelerini ölçen bir komuttur. Ping komutunu kullanmak için bir komut istemcisi kullanılabilmektedir.

Ağınız üzerinden bir ping göndermek, darboğazları belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bir güvenlik duvarının her iki tarafındaki aygıtlara ping atmak, olası bir sorunu ortaya çıkarabilmekte ve gecikme sorunları veya düzgün şekilde aktarılmayan veri paketleri hakkında veri sağlayabilmektedir. Stres testleri, bir sistemin veya yazılımın ne kadar yük altında çalışabileceğini, kaynaklarını ne kadar iyi yönetebileceğini ve performansının anormal veya yüksek talepler altında nasıl değişeceğini belirlemek için kullanılır. Bu testler, aynı anda çok sayıda kullanıcının erişim yapmasını veya sistemdeki kaynakları (CPU, bellek, ağ bant genişliği vb.) yoğun bir şekilde kullanmayı simüle edebilir. "ping" komutu, yalnızca bir hedef sunucuya erişilebilirlik ve yanıt süresi hakkında bilgi sağlar ve bu, stres testlerinin temel amacı değildir. Stres testleri genellikle özel yazılım araçları veya hizmetler kullanılarak yapılır ve bu araçlar, belirli yük senaryolarını oluşturup performansı ölçmek için kullanılır (Vondrous, 2015).

Cluster ve Node Değişikliği

Node ağda bir düğüm demektir. Cluster ise bilgisayar kümelerine verilen isimdir. Ağdaki bu kümeler ve düğümler değiştirilerek stres test gerçekleştirilebilir (Şekil.7).

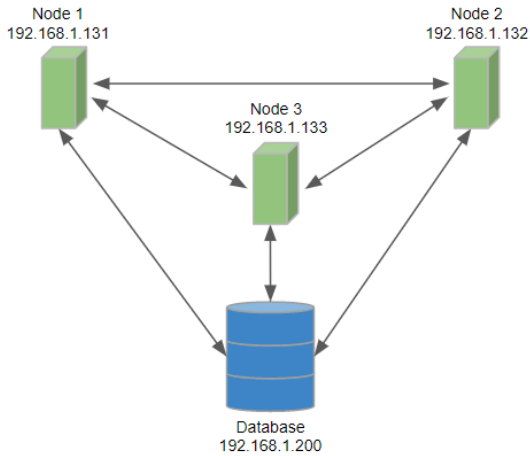

Şekil 7. *Node Bağıntıları Örneği (Kaynak: Bagaui,2015)*

Bu test ,” bir bilgi teknolojileri (IT) altyapısının dayanıklılığını ve performansını test etmek amacıyla yapılan bir test türüdür. Bu test, veri merkezi çevresindeki sunucuların, depolama cihazlarının, ağ bağlantılarının ve yazılımların yoğun kullanım altında ne kadar iyi performans göstereceğini ve düşük işletim durumlarına nasıl tepki vereceğini belirlemeye yardımcı olur (Bagaui,2015).

Yapılandırma Ayarları İle İlgili Değişiklik ile Stres Testi

Yapılandırma ayarlarıyla ilgili değişikliklerin yapıldığı stres testleri, bir sistemin farklı yapılandırmalar altında nasıl performans gösterdiğini ve dayanıklılık seviyelerini ölçmek için kullanılır. Bu tür bir test, bir sunucu, ağ, veri tabanı veya yazılım uygulaması gibi bir IT bileşeni üzerinde yapılandırma ayarlarının değiştirilmesini ve bu değişikliklerin sistem davranışına nasıl etki ettiğini incelemeyi amaçlar. Ağın veya Sistemin varsayılan yapılandırma ayarları değiştirilir ve değiştirilen ağın/sistemin üzerinde ne gibi bir stres değişikliği olduğu tespit edilir.

Stres Testi Yapma Adımları

Stres testi yapma adımları, bir sistem veya uygulamanın ne kadar yük altında performans göstereceğini ve dayanıklılığını ölçmek için izlenen prosedürleri içerir. Aşağıda stres testi adımlarının olduğu şema yer almaktadır (Şekil.8).

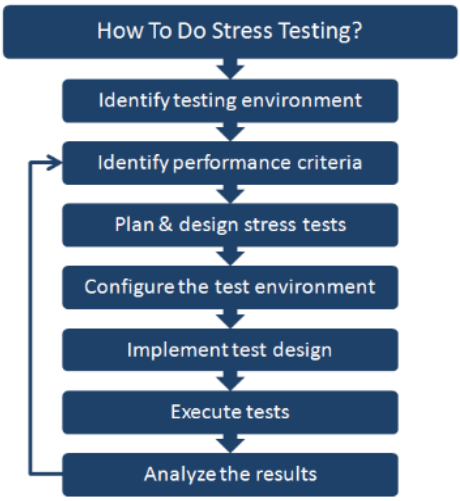

Şekil 8. *Stres Testi Yapma Sıralama Adımları (Kaynak: Tryqa, 2020)*

Test Ortamını Tanımlama: Stres testini gerçekleştirmek için donanım mevcut, yazılım, ağ geçitleri ve araçları belirlenir.

Performans Kabul Kriteri Belirleme: Uygulamanın stres altındaki performansını analiz etmek için kullanılan ölçümleri sınıflandırılır. Ayrıca stres testi için başarı kriterleri belirlenir (başarısız olması için uygulamaya uygulanan maksimum yük vb.).

Test Planlama Ve Tasarlama: Bu adımda, bir stres testi planı oluşturulur ve test adımları değerlendirilir.

Test Ortamını Yapılandırma: Özellikler ve bileşenler test için kullanılabilir hale geldikçe, her bir stratejiyi yürütmek için gerekli olan test ortamını, araçları ve kaynakları hazırlayın.

Test Tasarımını Uygulama: Test tasarımı en iyi uygulamalarına uygun olarak stres testleri geliştirilir.

Testi Devreye Sokma: Test çalıştırılır ve izlenir. Testler, test verileri ve sonuçlar rapor halinde çıkarılır.

Stres Testi Adımları: Sonuç verileri birleştirilir ve paylaştırılır. Tüm ölçüm değerleri kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunda, ayarlanan eşiklerden hiçbiri ihlal edilmediğinde ve istenen tüm bilgiler toplandığında, söz konusu senaryoyu belirli yapılandırma üzerinde test başarıyla sonuçlandırılmış olur.

Bellek Sızıntılarının Stres Testi Ve Aşamaları

Bellek Sızıntılarına Yönelik Stres Testi, verilerin bellekte oluşturulması, depolanması ve kaldırılmasıyla sonuçlanan büyük hacimli etkinliğin tetiklenmesi ve sistemin düzgün bir şekilde düzelip düzelmediğini görmek için sistemin arıza noktasına yüklenmesiyle gerçekleştirilir.

Dinamik olarak ayrılmış bir bellek bloğu serbest bırakılmadan kapsam dışına çıktığında, araç sızıntının yerini not eder. Çoğu araç daha sonra bu bilgiyi bir günlüğe yazar, bazıları kodun yürütülmesini hemen durdurabilir ve ayırmanın gerçekleştiği kod satırına gidebilir (Şekil.9).

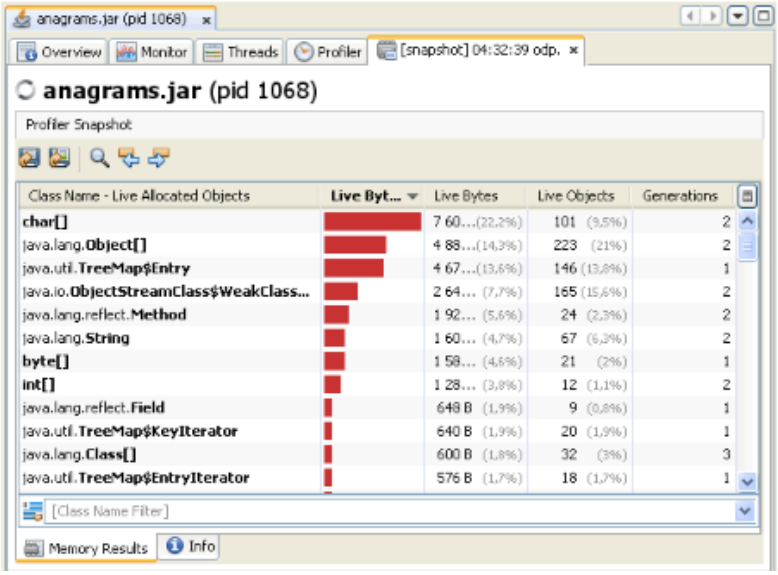

Şekil 9. *Bellek Sızıntılarının Stres Testine Yönelik Bir Byte Penceresi (Kaynak: Tryqa, 2020)*

Örnek verilmesi gerekir ise; bir e-ticaret uygulamasında, alışveriş sepetlerine çok sayıda ürün ekleyen, sepetlerine ürün ekleyip çıkaran ve ödeme yapmaya çalışan olağanüstü sayıda kullanıcıyı simüle etmek için bir stres testi aracı veya komut dosyası kullanılabilir. Bu, alışveriş sepeti modülünde veya ödeme sürecinde bellek sızıntısı olup olmadığını belirlemeye yardımcı olacak testlerden biridir.

Stres Testi Kullanım Örnekleri

Stres Testi network içeren her alan için yapılması gerekli bir test işlemidir. Bankacılıktan gıdaya, sanayiden teknolojiye hemen her alanda stres test örneklerine rastlamak mümkündür (Tokatlı, 2018).

Türk Standartları Enstitüsü Stres Testi Örneği

Bu çalışmada Enstitü sistemlere sızma ve güvenlik prosedürleri gereğince stres testi yapmıştır. Çalışmada, kapsamda kontrol dışı değişiklikler ve büyümeler, hukuki konular ve şikâyetçi müşteriler gibi alanlarda sorunlara yol açabilme potansiyelinden ötürü stres test işlemi gerçekleştirmiştir (Karaaslan,2018).

Uygulamalı Ağ Stres Test Örneği

Sunucu üzerine daha önce kurulan "Packet Sender" uygulaması ile hedeften, kaynağa doğru paket transfer işlemine başlanılmıştır (Şekil.10).

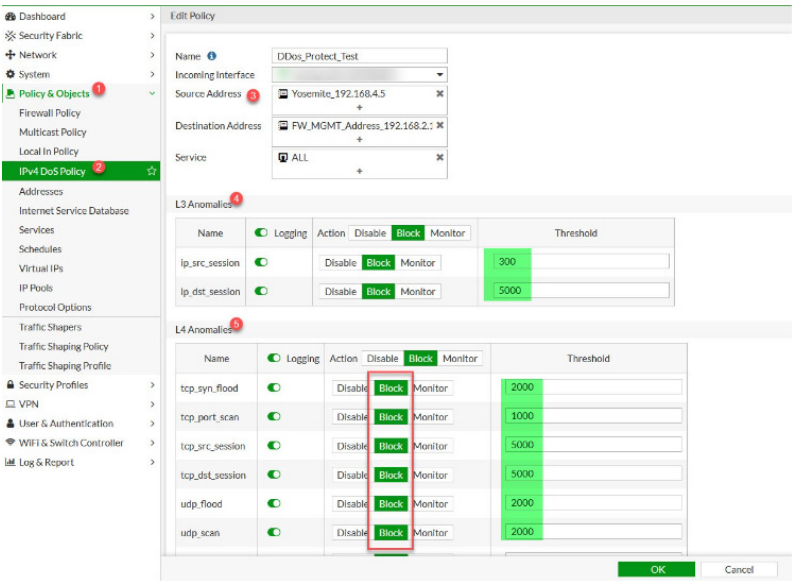

Şekil 10. *Packet Sender Penceresi (Kaynak: Nagle, 2023)*

Packet Sender Yardımı ile ağa HTTP Konfigürasyonu üzerinden stres test uygulanmaktadır (Şekil.11).

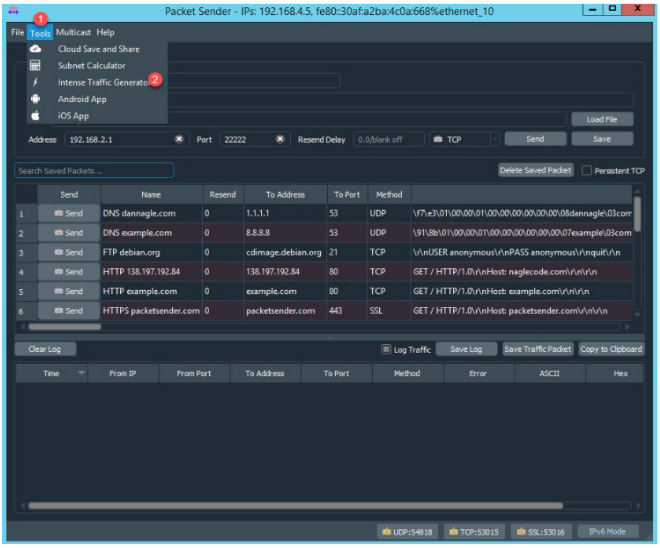

Şekil 11. *Packet Sender Analizleri (Kaynak: Nagle, 2023)*

%35 Gibi bir packet loss ve 1.52 ms gecikme ile test sonuçlanmıştır (Şekil.12).

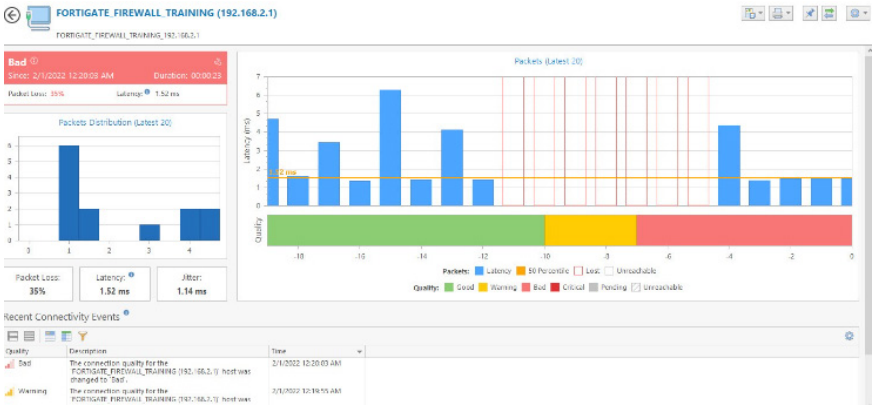

Şekil 12. *Güvenlik Duvarı Ağı Grafiği (Kaynak: Fortigate, 2018)*

SONUÇ

Gerek yazılımsal güvenlik ve önleme, donanım ve yazılımsal geliştirmelerle bu bileşenlerin güncellenmesi Performans, yük ve stres testi verileriyle mümkün olabilir. Dolayısıyla bu alanda gerçekleştirilen yatırımlarında yerinde ve daha az maliyetli olması sağlanır.

Olası tüm sorunların ortadan kaldırılması, kötü niyetli girişimlerin engellenmesi ve bu girişimler sırasında yazılımların verimli bir şekilde çalışabilmeye devam etmesi, bu testler ile mümkündür. Aynı zamanda artan kullanım oranına paralel olarak yapılması gereken sistem güncellemelerinin odaklı bir şekilde belirlenmesi de yine bu testlerin sonuçlarıyla net bir şekilde belirlenebilmektedir.

Performans yük testleri, yazılım uygulamalarının ve ağ sistemlerinin güvenilirliğini ve dayanıklılığını değerlendirmek için önemli bir araçtır. Sonuçlar, sistemlerin belirli bir yük altında nasıl performans gösterdiğini anlamamıza yardımcı olur. Başarılı sonuçlar, kullanıcı deneyimini artırabilir ve sistem sorunlarını önlemeye yardımcı olabilir. Sınırda veya başarısız sonuçlar, sistemlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiği konusunda uyarı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Baresi, L. (2006). An Introduction to Software Testing, Electronic Notes in Science 148(1):89-111.

Vondrous, O. (2015). FlowPing - The New Tool for Throughput and Stress Testing, Informatıon And Communication Technologies And Services, 13(5).

Tryqa (2020). Failure in software testing', 14.10.2023 tarihinde www.tryqa.com/what-is-stress-testing-in-software/ adresinden erişildi.

Güler, Alptuğ (2019). Siber Hijyenin Sağlanmasında İç Denetimin Rolü, 19:32, İstanbul.

Tokatlı, A. S. (2018). Türk bankacılık sektörü kredi risklerinin ölçümünde makro ekonomik kredi risk modellemesi ve stres testi uygulaması [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/312081

Lazic, D (2013). Anonymous Broadcast Messages, International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 4(12).

Reqtest (2019). Stress Testing Tutorial: Understanding the Basics. 14.10.2023 Tarihinde https://reqtest.com/en/knowledgebase/stress-testing-tutorial/ adresinden erişildi.

Mannoci, A., Marchini, L., Scognamiglio, A., Torre, G. L. (2017). A set of key questions to assess the stress among bank employees and its reliability: Bank Employee Stress Test (BEST8), Senses and Sciences, 4(1):355357.

Rick, S. (2000). Load Testing Web Applications using Microsoft's Web Application Stress Tool Florida, USA.

Saruhan, G. (2019). Performans Testi, Yük testi, Stres Testi, İstanbul.

Summer, M. (2019). Systematic and Systemic Stress Tests, Oesterreichische Nationalbank, Paris.

Taş, M. (2018). Fortigate - DDOS koruması konfigürasyonu (internetten iç sunuculara doğru), 14.10.2023 Tarihinde http://pratikbilisimnotlari.blogspot.com/2018/04/fortigate-ddos-korumas-konfigurasyonu.html adresinden erişildi.

Yıldırım, İ. (2019). Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives 7 (2) (2019) 151–168.

AllSafe (2021). Yük Ve Stres Testi. 14.10.2023 tarihinde http://www.allsafe.com.tr/hizmetlerimiz/yuk-ve-stres-testi/ adresinden erişildi.

Ramadiah, A., Caccioli, F., ve Fricke, D. Reconstructing and Stress Testing Credit Networks (2017). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3084543

Nagle, D. (2023). Packet Sender - Free utility to for sending / receiving of network packets. TCP, UDP, SSL. In.

BÖLÜM 4

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEK SEÇİMİNİ VE GELECEK KAYGILARINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER

Burak GÜNDOĞAN[1],
Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK[2]

1 Uzman Psikolog, burakgnd1064@gmail.com, orcid:0009-0002-4624-7378
2 Dr.Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, gfilazoglu@gelisim.edu.tr orcid: 0000-0002-7431-282X

1.GİRİŞ

İnsan okul öncesi döneminden itibaren gelecekte ne olacağı hakkında düşünceler geliştirir, geleceği hakkında planlar kurar ve geleceği için seçeceği meslek veya yapacağı iş, kendi hayatında önemli yer alır. Kişinin ilk yıllarında hayal ve duygu yüklü yaptığı seçimleri ilerleyen yıllar ve yaşına bağlı olarak seçimlerini daha somut ve daha gerçekçi yapması gerekmektedir (Kutlu, 2012: 27). Meslek seçimi bireysel ve toplumsal açıdan büyük önem taşımasına rağmen ülkemizde meslek seçimleri büyük bir ölçüde tesadüflere bağlı olmaktadır (Taşlıyan ve Ark. 2016: 266).

Son yıllarda hızla gelişen teknoloji ve toplum içerisinde yaşanan gelişim ve değişimlere bağlı olarak bireyin geleceğine yönelik yapacağı seçimlerde belirsizlik durumu daha da artış göstermekte ve pek çok meslek ortaya çıkmakta ve var olan meslek ve meslek gruplarının yok olmasına neden olmaktadır bu durum bazı mesleklerin prestij, istihdam ve ekonomik imkanlarında düşüş göstermektedir. Bu nedenle bireyler meslek tercihini yaparken zorluk çekmektedirler. Birey yapacağı meslek seçimi üzerine kuracağı geleceğini; kendi ilgi, yetenek, başarı ve meslek değerlerine uygun bir seçim yapması çok önemlidir. (Taşlıyan ve Ark. 2016: 268. Kutlu 2012: 27, Dursun Özkan 2019:25).

İnsan her yaşta ve dönemde pek çok farklı nedenlerden dolayı değişen oranlarda gelecek kaygısı yaşamaktadır. Ülkemize genç nüfusun yoğunluğu, üniversite okumak isteyen gençlerin çokluğu, iş bulma problemi, eğitim, sosyal, kültürel ve ekonomik olanak yetersizliğin bilincinde olan genç bireyler eğitimlerini devam ettirme, iş bulabilme, gelecekleri hakkında plan yapabilme ile ilgili bir sürü kaygı taşımaktadır (Kurt 2007. Akt: Aydın ve Çiftel 2011: 131).

Genç bireyler lise son sınıfa geldiklerinde gelecek kaygıları daha çok belirginleşmeye başlar. Birey için üniversiteye giderek akademik hayatını sürdürmek daha sonrasında toplum tarafından saygın kabul edilen bir meslek kazanmak o dönemlerde birey için çok önemli olmakla birlikte bireyin ilk amacı haline gelmektedir. Bu dönemde bireyin gerek ailesi gerekse okulu da bu düşünceyi benimseyip desteklemekte ve bireye de bu düşünceyi benimsetme çabasında olmaktadır ve bu da bireyi ciddi rekabet ortamına sokmaktadır dolayısıyla birey bulunduğu dönem içerisinde bazen oldukça sert ve abartılı bir mücadele içinde kalmaktadır. Bunun yanında birçok kişi veya kurum öğrenci üzerinden kendilerine prestij alanı kurmaya çalışmaktadır bu da öğrencinin var olması gerekenden daha fala abartılı ve gerçekçi olmayan bir kaygı olmasına neden olmaktadır ve bazı öğrencilerde bu kaygının daha fazla süre devam ettiğini ciddi tehditler ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Aydın Çiftel, 2011:132).

1.1. AMAÇ

Lise son sınıfa gelindiğin de öğrenciler gelecek hayat için bir sonraki adımı attıklarında önlerine üniversite ve bunun öncesinde de üniversite sınavı çıkmaktadır bu dönemde de öğrenciler uzun, yorucu ve aşrı kaygılı bir dönemden geçmektedirler çünkü gidecekleri üniversite ve bölüm için sınavdan alacakları puana göre seçim yapmak zorundalar ve bu seçim onların gelecek hayatların şekillendirmekte önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Öğrenciler meslek seçimi yaparken gelir, statü, çevre, yetenek, imkanlar, kişilik vb. gibi bir sürü değişken faktörün etkisi altında kalmaktadırlar. Öğrencinin bilhassa kendi kişiliği ile uyumlu meslek seçimi yapması işini severek yapmasına önemli bir katkı sağlayacaktır (Ekinci 2017:395). Bu durum öğrencinin iş bulma, mesleğin geleceği ve kendi geleceğine dair planlar yapmasına etki etmektedir (Atasoy Ermin 2016:84). Bu araştırmada lise öğrencilerinin meslek seçimi yaparken ve gelecek kaygılarına hangi faktörlerin etkili olduğunu öğrenmek için daha önceden bu alanda yapılan çalışmaları incelemek ve çıkan sonuca göre bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar ve geleceği adına kaygı duyan meslek seçiminde bulunacak öğrencilere etkin kullanım bilgisini sunmaktır.

1.2. ÖNEM

Meslek seçimi bireyin hayatında önemli bir yer tutar. Meslek bireyin geçici süreliğine yapacağı bir iş değil sürekli bir uğraştır ve yaşamı boyunca hayatını ve geleceğini şekillendirmekte önemli derecede etki eder, yaşam tarzında da belirli bir rol oynar (Nalbantoğlu, 2017: 225).

Lise öğrencilerinin ilgi ve yeteneklerine göre yapacakları meslek seçimi gelecekte kendilerini mutlu bir yaşam sürmelerini sağlayacaktır ve hem kendilerinin hem de yaşadıkları toplumun daha mutlu, refah içinde yaşam sürmelerini de sağlayacaktır.

Bu nedenle bu araştırma da lise öğrencilerinin meslek seçiminin ve gelecek kaygısına hangi faktörlerin etki ettiğini bulmak önem taşımaktadır.

2. Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimini ve Gelecek Kaygılarını Etkileyen Değişkenler

2.1 Meslek ile ilgili kavramlar

Meslek, Arapça kökenli bir kavram olup “Sulük” kelimesinden türemiştir. Köküne bakıldığında “yol, gidiş, geçim için tutan yol, sistem” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Çurğatay, 2010:29).

2.1.1. Meslek

Meslek belirli bir eğitim sonucunda elde edilen, sistemli bilgi ve becerilere dayalı topluma yarar sağlayacak mal üretimi yapmak ve yapılan hizmet karşılığında bir gelir elde etmek için yapılan belli kuralları olan iştir (TDK, 2019). Sağlıklı bir gelişim süren her bireyin bir meslek sahibi olması önemlidir. Meslek bireyin kimliğini tanımlamasında etkin olan önemli faktörlerden sayılmakla birlikte bireyin toplumda kabul ve yer edinmesine ve işe yaradığı duygusunu yaşamasını sağlar (Turan Kayıkçı, 2019: 16). Kişinin kendine uygun olan mesleği seçip ona karşı sergileyeceği pozitif tutumları hem bireyin kendi mutluluğuna hem de toplumun mutluluğuna önemli katkılar sağlayabilir (Ekinci, 2017:395). Dolayısıyla meslek, sadece maddi olarak para getirisi olan ve yaşamı sürdüren bir uğraş değil, zevk ve istekle yapıldığında kişiyi mutlu eden ve sosyalleşmesine fırsat yaratan ortamlar dizinidir olarak tanımlanabilmektedir (Taşlıyan ve Ark., 2016: 267).

2.1.2. Meslek Seçimi

Kişinin mesleğini seçmesi, sürdüğü yaşam içerisinde önemli bir aşama ve karardır (Güven 2019: 7). Meslek seçimi, kişinin tercihi ile yapmak istediği meslekler içerisinden herhangi birini seçmek, yapmaya başlaması için de belli çaba göstermesi demektir. Kişi yapacağı mesleği seçmesiyle yaşam tarzını da bir nevi belirlemiş olur. Meslek, etkileşimde bulunacağımız insandan giyeceğimiz kıyafetlere ve evlilik vb. gibi hayatımızda birçok şeyi etkilemektedir (Sarıkaya ve Khorshıd, 2009:394). Kişi mesleğinde başarı gösterebilmesi için; fiziki özellikleri, mesleğe dair bilgisinin olması ve isteyerek seçip ruhsal ve zihinsel olarak hazır olması gerekmektedir. Dolayısıyla kişi seçeceği meslekte doğru karar alması hayatında mutluluk ve başarıyı beraberinde getirecektir (Güven, 2019: 7).

Genç bireyler için lise yılları kendi potansiyellerini keşfetmek ve kendileri için uygun mesleği bulmaları ve karar verme yıllarıdır. Genç bireyin lise yıllarında seçtikten sonra eğitimini alacağı meslek, aynı şekilde bireyin hayatını nasıl yaşayacağını, kimlerle birlikte olup iletişim kuracağını da belirlemesi yönünden riskli bir öneme sahiptir (Kutlu, 2012: 28). Türkiye'de ki gençlerin çoğu yaptığı meslek seçimi kendilerinin ilgi, istek ve yeteneklerinden ayrı ve mesleği tanımadan yapmaktadır (Atasoy ve Emin, 2016:84). Bunun nedeni meslek seçme ve karar verme sürecini etkileyen bir sürü faktörün olmasıdır (Turan ve Kayıkçı, 2019:17). Bu durum gençlerin gelecekle ilgili kaygılar ortaya çıkardığı, ileriyle güvenle bakmasına engel oluşturduğu ve meslek seçimin olumsuz etkilediği dolayısıyla seçtikleri mesleklerden memnun olmadıklarını ve memnuniyetsizliklerinin sonraki hayatlarında da devam ettiği gözlemlenmektedir (Sarıkaya ve Khorshıd, 2009:395).

2.1.3. Mesleki Olgunluk

Lise çağındaki bir öğrencinin birinci sınıftan son senesine kadar geçen zamanda ders, alan ve meslek seçme gibi zorunlu bir görevleri ve sorumlulukları vardır. Ancak bu süreçte öğrencilerin mantıklı bir meslek seçimi yapabilmeleri için mesleki gelişim kuramcılarının (Ginzberg, süper ve diğ.) öne sürdükleri ve iddia da bulundukları; gençlerin kendilerinden istenilen mesleki olgunluk seviyesine ulaşmış olmaları gerekmektedir (Çakar ve Kulaksızoğlu, 1997:1).

Gencin seçeceği meslek ile başa çıkma yöntemi onunu genel olgunluk düzeyini gösterir. Genç birey her gelişim evresinde başarı gösterip bir sonraki evreye geçiş yaptığında mesleki olgunluğu da gelişim göstermektedir. Ancak okulöncesi dönemden başlayarak kendisinin bulunduğu süreçte yani mesleki gelişim evresinden bir sonraki evreye başarıyla geçebilmesi genel olarak kendisinden istenilen mesleki olgunluk seviyesine ulaşması ilk, orta ve lise dönemlerinde kendisinden istenilen mesleki gelişim görevlerini yerine getirmesiyle kabul edilir (Gülbahçe, 2007:57).

Meslek gelişim süreci bireyin yaşamı boyunca devam eden bir süreç olarak değerlendirilmekle birlikte genç bireyin özellikle lise çağında meslek seçiminde karar verme yönünden oldukça riskli bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde genç bireyden meslek seçimini yapması ve bu alanda kendini geliştirmesi beklenmektedir.

2.2.4. Mesleki Gelişim Kuramları

Mesleki gelişim kuramları, bireylerin meslek fikirlerinin, seçecekleri mesleğe dair kararların nasıl oluştuğunu, bu seçim ve karara hangi faktörlerin etki ettiğini açıklamaya çalışırlar (Yeşilyaprak, 2016:43)

Mesleki gelişim kuramları Super (1957), (İsaacson (1986), Roe (1965), Ginzberg (1970) ve Holland (1973) gibi pek çok kuramcının geliştirdiği kuramlardır.

2.2.1. İsaacson'a Göre Mesleki Gelişim Süreci

Bu süreç beş aşamadan oluşmaktadır. Sırasıyla şöyledir (Kılıç, 2019:7)

Farkında Olma ve Uyanış (5-12 Yaş): Bu dönemde bireyin mesleki farkındalığı ortaya çıkar okul öncesinden başlar ve ilkokul dönemini kapsar bu dönemde birey etrafında insanların bir meslek yaptığını, farklı mesleklerin olduğunu farkında olmaya ve anlamaya başlar. Aynı zamanda ilkokul sonlarına doğru kendi ilgi ve yeteneğinin kendi ve çevresindeki insanlar açısından farklar ve benzerlikler olduğunu da görmeye başlar.

Meslekleri Keşfetme ve Araştırma (12-15 yaş): Genç birey bu dönemde ortaokul yıllarındadır. Bu dönemde genç birey, insanların ve mes-

leklerin arasındaki var olan ortak veya farklı özellikleri hakkında bilgi edinmeye ve keşfetmeye başlar.

Karar Verme (15-18 yaş): birey bu dönemde kendi ve meslekler hakkında bugüne kadar edindiği bilgiler doğrultusunda değerlendirme yapar ve fikir oluşturur. Oluşturduğu fikirler ilk başlarda geçici olabilir ancak zaman içinde bu fikirler daha fazla netlik kazanır ve birey meslek seçiminde açık kararlar verir.

Hazırlık (18-23): Bu dönemde birey seçeceği meslek için bir hazırlığa girer bu hazırlık seçeceği alan, okul, fakülte veya giriştiği icraatla ile başlar. Seçtiği meslekle ilgili bilgi edinmeye ve bu alanda kendini geliştirerek mesleğini yapamaya hazır olur. Seçtiği meslek alanında iş arayışına girer.

Yerleşme Dönemi (İşe Girme): Bu dönemde birey seçtiği mesleği yapmaya başlar. Birey bugüne kadar kazandığı ve geliştirdiği beceri bilgileri bu dönemde uygulamaya koyar. Mesleğini sürdürürken mesleki gelişimi devam etmektedir.

2.2.2. Ginzberg' e Göre Meslek Gelişim Süreci

Ginzber ve arkadaşlarının ileri sürdüğü bu kuramda meslek seçimi bireyin isteği ve kendisine sunulan olanaklardır ve bu süreç geri dönülemez bir süreçtir. Birey seçtiği mesleği sonradan değiştirmesi yeni bir eğitimi gerektirir. Mesleğini değiştirmek istese bile evlilik gibi bazı sosyal faktörler engel olabilmektedir. Ginzbrg'in mesleki gelişim kuramın göre bireyin üç dönemi vardır bunlar sırasıyla:

Hayal (Fantezi) dönemi (7-12 yaş)

Bu dönemde bireyler küçük yaşlardan başlayarak seçimlerini net bir şekilde açıklar ve bu dönemde yaptığı bir sürü seçimleri denemeye başlar.

Deneme Dönemi (11-18 yaş).

Bu dönemde de bireyler ilgi, yetenek ve değerlerini belirginleştirmeye başlar sevdikleri şeyleri yapar ve sonlara doğru da hangilerini daha iyi yapabildiklerini görürler.

Gerçekçi dönem (18 -22 yaş).

Bu dönemde ise bireyler yetenek, ilgi ve hoşlandığı şeyler arasında bir bütünlük kurar. Duyual, kişisel ve ekonomik sorunlar neticesinde gerçekçi döneme girmiş olur (Yeşilyaprak, 2015, Akt. Kocadağ 2019:41).

2.2.3. Super' e Göre Meslek Gelişim Süreci

Super'in bu kuramı 'Benlik Kuramı' ya da 'Rol Kuramı' olarak da bilinmektedir. Kuramını oluştururken Ginzberg ve arkadaşlarından yara-

lanan süper kendisinden önceki kuramcıların kuramlarında eklemedikleri sosyo-ekonomik, statü, Cinsiyet, yaş, sosyal değişim ve seçim süreci gibi değişkenlerin kariyer seçimine etki ettiğini ileri sürerek kuramında yer vermiştir (Şengün 2013:16).

Super' in benlik kavramı bireyin aslında kendini nasıl gördüğü durumudur. Benlik kavramı bireyin çevresi ile girdiği etkileşimle belli durum ve zamanlarda belli fonksiyonda bulunmakla ortaya çıkar. Benlik kavramı bireyin seçeceği mesleğe de etki eder. Super "meslek seçimi bir gelişim süreci içinde gerçekleşen ve birey çevre etkileşim sonuncunun benlik kavramına yansıyan biçimidir". Meslek gelişimi sürekli devam eden bir süreci meslek seçme ise sentezdir dolayısıyla bu kurama göre bireyin mesleki gelişimini çevre, yetenek, ilgi, benliği, aile yaşantısı, ekonomik düzeyi bireyin karşılaştığı fırsat ve çevresiyle olan ilişkisi gibi etmenler etkilemektedir (Gülbahçe, 2007:38).

Super mesleki gelişim dönemini sürecini gelişim evresini içine alarak dönemlere ayırmıştır. Bu dönemler şu şekildedir.

Büyüme Dönemi (4 -14 yaş)

4 yaşındaki bireyin bilinci gelişmesiyle birlikte etrafıyla etkileşime girer ve birey ne olmak istediği hakkında fikirler geliştirir. Çeşitli meslekler hakkında bir sürü kavramlar kazanır. Birey etrafındaki çevreyle etkileşimini ilerlettikçe kendisi hakkında da kavramlar kazanmanın yanında benlik kavramı ve meslek kavramaları arasındaki kuracağı ilişkinin ilk adımlarını atar. Bu dönemin alt basamaklarını, hayal, ilgi ve yetenek oluşturmaktadır.

Araştırma Dönemi (15-24)

Ergenlik döneminde olan birey biraz daha yoğun ve inceleme içindedir. Genç birey ilgi, yetenek ve toplumsal değerler ile ilgili bilgi edinmeye çalışır. Dönem itibariyle birey kendini keşfetme, rol denemeleri, meslek araştırmaları gibi davranışlarını devam ettirdiği dönemdir. Dönemin alt basamaklarını koruma, düzeltme ve değişiklik evresi oluşturmaktadır.

Yerleşme Dönemi (25-44)

Birey bu dönemde kendisine uygun bir alan seçip bu alanda kararlı olarak iş bulmasıdır. Birey dönemin ilk başlarında meslek deneme ve değiştirme yapabilir ancak bu durum yaşanmasa da dönemi tamamlayabilir. Dönemin alt basaklarının deneme, sağlamlaştırma ve ilerleme oluşturmaktadır.

Devam Ettirme Dönemi (45-64)

Birey bu dönemde iş dünyasında yerini almış olmakla birlikte bundan sonraki uğraşı mesleğini elde tutmak ve geliştirmektir. Bu dönemde bireyin yaşamında mesleğinde inişler yükselmeler veya duraksamalar yaşanabilir. Dönemin alt basamaklarını koruma, düzeltme değişim oluşturur.

Çöküntü Dönemi (65 yaş ve sonrası)

Fiziksel ve zihinsel yetisi giderek çöküşe uğrayan bireyin yaşlılık yıllarını kapsadığı dönemdir. Ancak birey bu dönemde bugüne kadar geliştirdiği ve tecrübe edindiği bilgilerden faydalanır. Dönemi alt basamaklarını yavaşlama ve emeklilik oluşturur (Satan, 2014:135).

2.2.4. Holland' a Göre Meslek Gelişim Süreci

Holland bireyin kişilik özelliklerine göre bir meslek seçimi yaptığını yani bireyin kişilik özelliğiyle meslek arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir. Holland kuramında kişilik dinamiği ile mesleğin yapıldığı çevre ya da mesleğim kendi getririsi olan etkinlikler arasındaki ilişkinin sürdürülmesine dayandığını ifade eder. Birey belli kalıtımsal özelliklerle dünyaya doğar ve çevre ile girdikleri etkileşimle ilgileri gelişir. Bu konuda anne babanın tutumları önemli rol alır. Anne baba bir tipi temsil eder ve çocuğa o tipe özgü gelişim olanağı sunar. Holland 6 kişilik tip ve buna uygun 6 farklı mesleki çevre tanımlaması yapmıştır (Çınar 2011 :12).

Gerçekçi Tipler: Bu bireyler genelde pratik, samimi, dengede, sabrı yüksek, atılgan ve iyi görünümlü tiplerdir. Gerçekçi olma taraftarıdırlar para, güç ve prestij alanları gelişmiştir. Bu tip bireyler tamirci, mühendis, çiftçi veya elektrikçi gibi meslekleri seçerler.

Araştırmacı Tipler: genellikle ilgi alanları bilim ve soyut kavram çalışmalarıdır. Bu tip bireyler içe kapanık karamsar olmakla birlikte meslekleri biyolog, kimyager, fizikçi veya teknisyenliktir.

Sosyal Tipler: sosyal ortamlardan hoşlanırlar. Bu tip bireyler nazik, ikna kabiliyeti yüksek, sorumluluk almayı seven kişilerdir ve seçtikleri meslekler öğretmenlik, psikolojik danışmanlık, psikolog veya konuşma terapistliğidir.

Gelenekçi Tipler: çevresinde var olan kurallar doğrultusunda hareket etmeyi seven tiplerdir. Emir alıp veren yerlerde çalışmaktan keyif alırlar ve seçtikleri meslekler meuhsebeclik,, sigortacılık, bankacılık gibi mesleklerdir.

Girişimci tipler: genelde bu tip bireyler dışa dönük olurlar ve yönetme arzuları yüksektir. Ortada var olan problemleri girişimci özellik ve yetenekleriyle çözebilirler genelde yöneticilik, idarecilik, yapımcılık ve organizatör işlerini seçerler.

Sanatçı Tipler: bu tip bireylerin genel özellikleri sezgisi kuvvetli, kuralsızlık, alçak gönüllü bağımsız ve hayal gücü çok geniş tiplerdir seçtikleri meslek ressamlık, müzisyenlik, aktörlük ve heykelcilik gibi mesleklerdir (Kılıç, 2019: 11).

2.2.5. Roe' nin Meslek Gelişim Süreci

Roe kuramında sanatçılardaki yaratıcılık özelliklerini etkileyen kişilik özelliklerinden yararlanarak kuramını oluşturmuş ve bilim insanları gibi diğer meslekteki insnaların kariyer gelişim çalışmaları kendi çalışmalarına kaynak etmiştir. Roe'nin kuramında erken çocukluk gelişimi, Maslow' un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ve meslek seçimi arasındaki ilişki bu kuramın temelini oluşturur. Erken çocukluk yaşantısındaki aile içi yaşantılar ve diğer insanlarla kurulan etkileşim bireylerin meslek seçimin etkiler (Kocadağ, 2019:41).

Roe 'göre bireyler meslekleri psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için seçerler. Bireyin çocukluk yaşantısında aile içinde ihtiyaçlarını karşılama oranı ve başvurduğu yollar ilerideki yaşantısında meslek seçerken etkin bir rol oynayan iç uyarıcıların oluşmasını sağlar. Roe bireyin çocukluk çağında yaşantısı, ilgisi, yetenekleri, sergilediği tutumu ve ilişkilerinin yaşamaında meslek seçimine nasıl etki ettiğini açıklayan hipotezler öne sürer. Bu hipotezler. *Çocukluktaki yaşantılar bireyin ihtiyaç örüntüsünü, ihtiyaç örüntüsü de onun davranışlarının yönelişini belirler. Genel psişik eneıjinin yöneldiği alana göre kişinin yetenekleri özgülleşir. İlgi ve tutumları belirginleşir. Psişik enerjinin belli faaliyet alanlarına yönelmesi meslek faaliyetleri için de geçerlidir.* Roe meslekleri "insana yönelik" ve "insana yönelik olmayan" işler şeklinde iki kategoride tanımlamış ve bu iki alandan herhangi birine yönelmenin altında çocukluk yaşantılarında ortaya çıkan psikolojik ihtiyaçların olduğunu ileri sürer (Yeşilyaprak, 1995:44).

2.2.3. Mesleki Karar Kuramları

Bir öneki açıklaması yapılan kuramlar, meslek seçimini, bireyin çevresiyle uyumunun sağlanması ile cinsiyet, yaş, kültür, insan ilişkileri, çocukluk yaşantıları, mesleki olgunluk, meslek kimliği vb. gibi değişken faktörler ile açıklama getirmişlerdir. Ancak bazı kuramcılar ise meslek seçimi ve gelişimini karar verme süreci şeklinde tanımlamaktadırlar. Yani bu süreç içerisinde bireyler seçenekleri hakkında bilgi toplar, değerlendirme yapar ve bir karara varır (Vurucu, 2010: 21).

2.2.3.1. Hilton' a Göre Karar Verme

Hilton bireyin karar vermesini etkileyen etken, bilişsel tutarsızlığı azaltma uğraşıdır. Karar vermek için öncelikle çevreden gelen verilerin olması ve bu verilerin bireyin kişisel yapısı ve dengesi üzerinde bozucu bir etki yaratması gerekmektedir çünkü tutarsızlık bireyde dayanılmaz seiyeye çıktığında birey beklenti, istek ve temel dayanaklarını gözden geçirmeye koyulur. Sonuçlara baktığında tutarsızlığı azalış gösteriyor ise bir problem yoktur ancak azalış gözlenmiyorsa problem olduğunu dolayısıyla yeni seçenekler aramaya koyulması gerekir (Çınar, 2011:23).

Hilton, karar kuramlarının bireylerin meslek kararlarını açıklamada yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Nedeni ise birey kendine uygun meslek seçemediğinde ne yapması gerektiği hakkında ki sorular yanıtsız bırakılmıştır. Hilton karar verme süreci ile ilgili çeşitli görüşleri değerlendirip inceleyerek 5 farklı karar verme modeli ileri sürmüştür. Bunlar sırasıyla:

Eşleme Modeli: Birey kendisiyle uygun olan mesleği seçmesidir.

İhtiyaç Azaltma Modeli: Birey ihtiyacını karşılayacak meslek seçiminde bulunur.

Olası Kazanç Modeli: Birey Ekonomik anlamda kendisini üst seviyelere çıkaracak mesleği seçer.

Sosyal Yapı Modeli: Bireyin seçtiği meslek toplum ve çevre doğrultusundadır.

Kaynak Bilgi İşlem Modeli: Bireyin birçok alternatif ve seçenek arasında kalarak herhangi bir meslek seçmesidir (Kılıç, 2019:16).

2.2.3.2. Gellat' a Göre Karar Verme

Gellat (1962), karar verme sürecini şöyle açıklamaktadır. Sürecin birinci basamağında "yordayıcı sistem" bulunmakla birlikte bu sistem, seçim alanlarını, seçim alanlarının çıkan sonuçlarını ve ortaya çıkan sonuçların meydana gelme ihtimallerini içine almaktadır. Yapılan seçimlerin ihtimal sonuçları ve meydana gelme ihtimalleri için gereken şey, ortada olan er senek hakkında ilgili ve bilgili olmak gerekir. Diğer basamak "değer sistemi" dir. Bu sistem ise beklenilen sonuçlar arasından istenilenlerdir. Üçüncü ve son basamakta ise "ölçüt" yer alır. Açıklan bu üç öge de seçeneklerin sonuçlarını iyi bir şekilde değerlendirmeyi ve uygulamaya dökmeyi gerektirir. Gellat' a göre birey karar verme sürecinde seçeceği meslek ile ilgili olduğundan daha fazla bilgi toplaması gerekmektedir (Bozgedik, 2017:41).

2.2.3.3. Varoom' a Göre Karar Verme

Varoom (1964), beklenti kavramı ile açıklama yaptığı, karar verme durumunu, bireyin yapacağı seçime yönelme, seçtiği hedefe varmak için ne düzeyde bir beklenti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. İleri sürdüğü olasılık kavramıyla beklenti kavramı, kararın istenilir yönleri, bireyin ulaşmak istediği hedefe yönelmesinde olabilirliği en yüksek seçeneği seçmesine yardımcı olur. Birey karar verme ile karşı karşıya kaldığında kendi istekleri ve diğer taraftaki seçenekleri bir değerlendirmeden geçirdikten sonra bir seçeneğe doğru yönelir. Birey kararını bu şekilde vermekle kendisinin ne istediğini, neler yapabileceğini ve bu seçenekler kendisinin hangi ihtiyaçlarını ne düzeyde karşılayacağının bir kişisel değerlendirmesini yapmasını sağlar. Varoom' un açıklanan bu kuram seçenekler arasından

yalnızca bir seçenekte bulunan bireylerin davranış ve özelliklerini açıklayan model açıklanmıştır (Kuzgun, 2006. Akt. Kılıç 2019:17).

2.2.4. Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler

Lise çağı öğrencileri gelecek hayatlarına yön verecek mesleği seçerken bir çok sayıdaki faktörle karşı karşıya kalmaktadır bunlara örnek olarak yaş, cinsiyet, benlik algısı, yetenek, kişilik özellikleri, meslek seçimine dayalı akılcı olmayan düşünceler bunlar bireyin kendisiyle ilgili etken kabul edilmekle birlikte sosyo-ekonomik durum, anne babanın eğitim durumu, mesleği, aile ve çevre yapısı, yaşadığı coğrafya, çocuktan beklentileri, dini dil ve ırk gibi faktörler ise meslek seçiminde sosyokültürel faktörler olarak tanımlanmaktadır (Turan ve Kayıkçı, 2019:17).

Diğer faktörler ise bireyin okul başarı ortalaması, mesleğe dair ilgisi, yeteneği, mesleki değerler ve isteği gibi faktörlerdir buna ek olarak seçeceği meslekler arasından mesleğin popülerliği, maddi geliri, iş istihdamı, çalışma koşulları, saygınlığı bireyin kişilik özellikleri, çevrenin etkisi, okul ve okuldaki öğretmenlerin etkisi, medya (TV, radyo, gazete vb.) bunun yanında medyada tanınan kişilerin öneri ve yönlendirmeleri gibi faktörler meslek seçiminde etkili faktör olabilmektedir (Şengün, 2013:8).

2.2.4.1. Yetenek

Yetenek kavramı özel becerilere sahip bir bireyi ifade eder (Şahin 2015: 3). TDK (2020) ise yetenek bireyin bir şeyi anlayabilme ve yapabilme niteliğini, kabiliyetini veya kudretini taşımasıdır. Birey herhangi bir duruma uymak konusunda organizmasının doğuştan getirdiği güç ve kapasiteye hakim olmasıdır. Dolayısıyla bireyin belli zaman diliminde işleri daha basit ve yaratıcılığını ortaya koyarak yapabilme ve başarıya ulaşma kabiliyetidir (Doğan ve Demiral, 2008:150).

Yetenek bireyde doğuştan gelir ve eğitimle de geliştirebilir özelliği vardır. Bireyin alabileceği en verimli eğitim kendi ilgi ve yeteneklerini ortay çıkaran ve geliştiren eğitimdir sayısal veya sözel yatkınlık, sanat, dil, müzik gibi alanlara olan ilgiler gibi net ayırımların yapılması ve sonrası için yönlendirilmesi uzman tarafından olması önemlidir. Temel eğitimin lise yıllarında verildiği düşüncesi ile yola çıkılarak 12 yıl içinde bireyden yetenek ve becerilerin doğru bir şekilde analiz edip kararını doğru bir şekilde vermesi beklenmektedir. Ancak bu durum ülkemizde olduğu gibi dünyanın birçok ülkesinde bireyin bu ayırımı aldığı eğitim süresince yapamamakta ve seçimi sonucunda mutsuz olabilmektedir. Bireyin kendinde var olan ve olmayan yeteneklerin farkında olması kendisini seçeceği meslekte yanlış yapma durumunu aza indirme ve geleceğine mutlu bir şekilde ilerlemesine katkı sağlar.

Meslek bireyin kendini gerçekleştirmede en önemli etmenlerden biridir bu durum gerçekleşmesi bireyin yetenekleri ile bağlantılıdır. Bireyin zorla seçtiği meslek kendisini mutlu bir gelecek sağlayamayacağı gibi kendini gerçekleştirme düzeyini de altlara çekecektir. Birey yapacağı seçimi yapmadan önce mutlaka doğru destekle yapması gerekir ancak çoğu birey bunu yapmamakla birlikte kendi yeteneğinin ve becerilerinin hangi meslekle uyumlu olduğunun farkında değildir (Kılıç, 2019:18-19).

2.2.4.2. İlgiler

İlgi bireyin bir uğraş içinde olması ve bu uğraşın kendisine sınırlı koşullar altında bile diğer uğraşlara yönelmeme, uğraştığı şeyler ile ilgili yorgunluk değil dinlenme ve bıkkınlık duymadan devam ettirme isteğinin olduğu durumdur. Birey yetenekli olduğu alanlarda mesleğini seçip yapması gibi ilgi duyduğu mesleği seçip yapması da kendisine memnuniyet ve başarı sağlayacaktır (Kılıç, 2019:20). Bazı çalışmalar da bireylerim mesleki ilgilerinin ergenlik süresince değiştiğini ve İlerleyen zamanlarında oldukça durağanlık gösterdiğini göstermektedir (Deniz, 2008:14).

2.2.4.3. Değerler

Değer kavramının henüz yeterli düzeyde tanımı yapılamamıştır ancak değer arzu edilen, bireylerin hayatlarına kılavuz olan önem dereceleri kişiden kişiye farklı olan durum hedefleridir (Yazıcı, 2014:210).

Mesleki değerler ise, mesleklerin gerektirdiği görev ve sağladığı imkanların birey açısından ne kadar anlam taşıdığı yönlerdir. Bireyin seçtiği meslek mesleğe yönelik çaba ve eğilimin temel yönünü ve birey için değer derecesinin en üst derecisini gösterir (Bozgeyikli, Derin ve Toprak, 2016: 142).

2.2.4.4. Kişilik

Günlük dil içinde sürekli kullanılan kişilik kavramının tanımı oldukça güçtür. Nedeni ise üzerinde ulaşılmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Latince ‘per, sona’ sözcüklerinden türeyen bu kavram olup Eski Yunan ve Roma’da aktörlerin rollerine uygun olan yüzlerine taktıkları maske anlamında kullanılıyordu. Çoğu zaman mizaç ve karakter kavramlarıyla eşanlamda kullanılan kişilik, insanı diğer insanlardan ayırt eden öznel davranışları içermektedir (Yıldız, 2001:4).

Bireyin kişilik oluşumunu kalıtımsal faktörler, aile, sosyal çevre önemli bir role sahiptir. Pek çok faktörden etkilenen bireyin kişiliği hayatını şekillendirmektedir. Bireyin kişilik oluşumunda içsel ve dışsal olmak üzere çok sayıda uyarıcı vardır bunların bir kısmı doğuştan olmakta bir kısmı ise sonradan edinilen zihinsel, fiziksel davranışlar, ilgiler, beklentiler, alışkanlıklar, aile, sosyo-kültürel ve coğrafi faktörler vb. gibidir (Kılıç, 2019: 20).

Kişilik bireyin yaşam biçimidir şeklinde tanımlamak mümkündür. Kültürler toplumun yaşam biçimini nasıl ifade ediyorsa kişilikte bireyin yaşam biçimini ifade etmektedir. Bahsedilen bu yaşam biçimi bilinen bilinmeyen çok sayıda özelliği barındırmaktadır. Bu özellikler bireyin kabiliyetini, zekasını, öğrenimini, hissini, mutluluğunu, inanını, ahlağını, arkadaşlık ilişkilerini, konuşma biçimini, kıskançlık gibi özellikleri içermektedir. Bir diğer görüşe göre kişilik, bireyin fizyolojik, zihinsel ve ruhsal özellikleri hakkında edindiği bilgiler toplamıdır, diğer insanlara göre ise bireyin toplumda bir özelliğe ve rollere sahip olmasıdır yani kendisinde diğer insanlardan ayırt eden özelliklerin olması halidir. Kısaca özetlenecek olursa kişilik, bireyin herhangi bir olaya bakış açısından konuşma ve düşünme biçimine, doğumla gelen ve sonradan öğrenilen kendisini diğer insanlardan farklı kılan tüm özellikleri içine alan bir bütündür şeklinde tanımlanmaktadır.

Kişiliğin birey üzerindeki etkilerinden birisi de bireyin çalıştığı meslek ve çevresini algılayıp değerlendirme sürecidir. Bireyin sergilediği tutum ve davranışları, yaşadığı çevre içinde diğer insanlarla girmiş olduğu etkileşim ile gerçekleşmektedir. Etkileşim esnasında bire iş çevresini etkilemektedir aynı zamanda bireyin kendisi de çevresinden etkilenmektedir. Genel olarak bireyin içinde yaşamış olduğu iş çevresi bireyin kişiliği üzerinde etkililiğini artırmaktadır. Çalışma hayatı, bireye ekonomik kazancın yanında güç ve statü kazandırmakta ve kimlik duygusunun gelişmesine katkı sağlar dolayısıyla birey hayatını idame ettirmesine ve kişiliğinin gelişmesine yardımcı olur. Birey iş hayatındaki ortamın, işin ve oldukları pozisyonların olması gerektirdiği kişilik yapılarını kabullenme taraftarı olur. Birey yaptığı işle daha önceki deer ve tutumları arasında farklılık yaşasa da üstlendiği sorumluluk ve görevi kendisini bir miktar uyuma zorlar niteliktedir. Dolayısıyla uyum, birey açısında kendine uygun meslekleri seçmesiyle olmasının yanında öğrenilmiş çaresizlikten dolayı başka bir alternatifinin olmamasıyla da gerçekleşebilir. İş, çalışma ve meslek bireyin hayatı üzerinde önemli ye edinen sosyalleşme alanı sayılmaktadır. Bu alanın bireyin kişiliğini etkilediği de söylenebilir. İş yaşamı bireyin kişilik özelliklerine olumsuz etkiler yarattığı gibi bu özelliklerini destekleyebilen ve geliştirmesine katkı da sağlayabilmektedir (Gülücü ve Taslak, 2019: 15).

2.2.4.5. Kültür

Kültürün tanımı Türkçede birçok kavramda olduğu gibi belirli cümlelerde açıklamak zor ve yetersiz kalmaktadır. Yine de açıklanması gerekirse kültür, toplumsal birim içerisinde bu yapı taşlarını oluşturan ve örgütlü alt birim bir sistem içinde yaşayan insanın kendini, diğerlerini (örgütlü birimleri), ve alt birimleri "tekrardan nasıl ürettiğini" ve "ürettiği bu üretim ile ifade şeklini" anlatmaya çalışır. Buna bağlı olarak iki temel kültürün ortaya

çıktığını ve bunların birbirleri ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Birincisi maddi yaşamı tanımlamaya çalışan kısaca nasıl üretildiğinin göstergesi niteliği taşıyan "maddi/materyal kültür" ikincisi ise maddi yaşamın tekrardan üretimiyle ilgili anlatı biçimini oluşturan maddi nitelik taşımayan düşünce, duygu, davranış ve inanç biçimlerini ifade eden kültür (bazen de düşünsel ya da soyut kültür şeklinde kullanılmaktadır) (Erdoğan ve Alemdar, 2011:1).

Son yıllarda en çokta karşılaşılan bir kavram da popüler kültür kavramıdır. 1988 yılında Amerika' da Popüler Kültür Derneği 18. Toplantısına binlerce kişinin katılımıyla bu kavramın ne kadar ilgi ile izlendiği önemliliğini kanıtlar niteliktedir. İnsanların gösterdiği bu ilginin başlıca nedenlerinden biri de çoğu konunun popüler kültür başlığı altında toplanmasından kaynaklıdır. Popüler kavramının en fazla kullanım biçimi "halka ait olan", "halkın uygun gördüğü" şeklindedir. Bunun yanında şu anki yaşamda "çoğu kişi tarafında hoş görülen, benimsenen ve sevilen" anlamıyla da kullanılmaktadır. Buna bağlı yeni biçimlerle ifade edilen çeşitli popüler sanatçı, popüler TV programları ve popüler Meslekler gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır (Aksu ve Ark., 2009: 5).

2.2.4.6. Çevre

Günümüz dünyasında bireyin yaşadığı koşullar hızlı bir değişim göstermektedir. Birey bu süreklilik gösteren değişime zaman zaman uyum göstermekte zorluk çekmektedir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar bir sosyal çevre içinde yaşam gösterir. Aile fertlerinin dışındaki iletişime girdiği herkes çevresini oluşturur. Anne- baba bireyin yaşamında etkili bir faktör olduğu bilinmektedir ancak birey yaşadığı büyüdüğü çevrenin etkisiyle de gelişimi etkilenmektedir. Birey yaşadığı çevre içinde başta anne babasını ve diğer insanlardan rol model aldığı insanlar olabilir bu insanların başarısını örnek alarak hayatına şekil verebilmektedir ancak bu durum bazen tam tersi bir durum da gösterebilir (Kılıç, 2019: 22).

Bireyi etkileyen çevresel faktörlerin içinde aile, arkadaşlar, TV, sosyal medya gibi bir sürü faktörler bulunmaktadır. Bu çevresel faktörler ise bireyi genelde lise döneminde etkisini daha fazla göstermektedir (Atlı ve Gür, 2019: 33).

Bireyin kendine uygun olmayan bir çevrede yetişmiş olması, kendi yeteneği keşfedebilmesi ve geliştirebilmesini zorlaştırmakta hatta imkansız kılabilmektedir. Birey yaşadığı sosyal çevre kendisini yetenekleri doğrultusunda gelişmesi için destekleyebilir, bilgi sağlayabilir, rahat ve huzurlu bir ortam sağlayabilir sosyal çevre bireye bu imkanları sağladıkça birey sağlıklı bir gelişim sürebilir ve geleceği için doğru seçimi yapabilir (Aydemir, 2018: 717).

2.2.4.7. Benlik Algısı

Bireyin kişiliğinin temelini "ben" oluşturur, benliğin merkezindeyse içsel bir varlık diğer adıyla bir çekirdek bulunmaktadır. Bu saydığımız içsel varlık, çekirdek veya öz ben çevresi ile süreklilik gösteren bir etkileşim içindedir ve bu etkileşim ile gelişim gösterir.

Benlik algısı bireyin, sosyal, fiziksel çevre ve kendisiyle olan ilişkileri sürecinde kendisine gelen geri bildirimler, birilerinin ilişki halindeki durum anında oluşan çok sayıda unsurdan kendisini anlamasına katkıda bulunan benlik sistemi, geçmiş deneyimleri, o anki yaşantısından ve gelecek beklentilerinden oluşmaktadır. Diğer bir görüşte de benlik algısı bireyin kendisi hakkında bilgi, fikir, uzlaşma, algı, ve inanç sisteminin bütününün düzenlenmiş hali şeklinde tanımlanmaktadır (Bayat, 2003: 4).

Rogers (1959) benlik "bireyin kendini algılaması ve değerlendirebilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Bir bakımda bireyin birçok özelliğini kendince değerlendirebilmesidir. Bem ise kendini algılama kuramında öne sürdüğü birey başka insanların davranışlarını anlamlandırmaya çalışırken nasıl ki onların geçmiş davranışlarını öne koyarak bir çıkarsamada bulunuyorsa aynı şekilde kendisi hakkında da geçmiş yaşantılarını kayda alarak bir çıkarsama veya varsayımda bulunabilmektedir. Bu yöntem benliğin bireyin davranışlarına yön verme fonksiyonunu hangi biçimde ortaya koyduğunun bilgisini de vermektedir.

Bireyin benlik kavramı ve meslek seçimiyle yakın bir ilişki söz konusudur. Benlik kavramından söz ederken mesleki benlikten de söz edilmesi mümkündür. Bireyin mesleki benliği yaşadığı çevre içerisinde ihtiyaçlarından, seçeceği meslekler hakkındaki ön yargılardan, gelecek planlarından, dinsel, inançsal ve ahlaki tutumlarından, kültür, normlar ve aile beklentisinden etkilenebilmektedir. Mesleki benlik bireyin seçeceği hangi mesleki rolü ve itibarı istediğine yönelik fikirleri içerir ve benlik kavramı saydığımız değerlendirmeler ile bireyin geleceğe yönelik fikir ve planlarını nasıl şekillendireceğini de etki eder (Çınar, 2010: 10).

2.2.4.8. Ailenin etkisi

Yörükoğlu (1980) Aile kavramını şu şekilde tanımlamaktadır; Aile insan ilişkilerinin oynandığı (sergilendiği) bir oyun alanıdır. Çocuk bu oyun alanında gördüğü insan ilişkilerini tüm karmaşık yönleri ile gözlemlerini yaparak kendi yaşam alanını oluşturmaktadır. Bireyin öğreneceği ve insan ilişkilerini düzenleyen tüm olumlu ve olumsuz nitelik, tutum ve davranışlar ilk burada öğrenilir (Özgan ve Aydın, 2010: 802).

Ailenin çocuğa etkileri henüz anne karnındayken başlamaktadır. İletişim- etkileşim bireyin ilk oluşum anından başlamakla birlikte duygu, dav-

ranış ve tepkilerin kavranmasıyla olur. Aile, yaşamı kararlaştırmada önemli rol oynamaktadır. Anne ile çocuk arasına var olan ve gelişen ilişki, çocuk için, içinde yaşam süreceği kendisine en yakın olan aile kavramını da içine alır. Kısacası anne- baba ve çocuk arasında gelişen iletişim-etkileşim, çocuğun gelişimini ve gelecekteki yaşamını etkileyen önemli aile dinamiği olarak kabul edilmektedir (Vurucu, 2010: 26).

Bireyin seçeceği meslekte ailenin etkisine bakıldığında Lukas (2015) aileleri eğitim ve mesleki rehber olarak değerlendirildiğinde böyle bir biriminin yerini alacak ögelerin az olduğunu ileri sürmektedir. Alberts ve Ark. (2003) ise ailelerin çocuklarının meslek seçimi süreçlerinde onları yakın bir şekilde takip etmelerini çünkü ebeveynlerin bu süreçte çocuklarına çok önemli bir şeklide etkilediklerini ayıca ebeveynlerin çocuklarının ilgi ve yeteneklerinin farkında olmalarını onları daha iyi tanımlarını ve kendilerine uygun mesleğin hangisinin olacağını bilmeleri gerektiğini ve onları yönlendirmeleri gerektiğini ileri sürmektedir (Özcan ve Eranıl, 2018:1292-1293).

Birey meslek seçimini yaparken kendi istek ve ihtiyaçlarını belirlemeden, meslek hakkında doğru ve yeterli bilgiye de sahip olmadan kendine uygun olan meslekte karar kılması pekte sağlıklı değildir. Birey bu süreçte vereceği karar ve seçimde kendisine destek olacak anne-babanın görevleri büyük ölçüde önemlidir. Anne-baba burada çocuğunun ilgi ve yeteneklerine paralel olarak mesleğin özelliklerini iyice araştırmaları değerlendirmeleri ve çocuklarına yol göstermeleri gerekmektedir (Kılıç, 2019:23).

Ancak bireyin yaşadığı aile veya çevre, bireyin iliği, yetenek ve yapabileceklerinden başkasını veya daha fazlasını istediği ve zorladığı durumlarda birey zorluk gerilim ve kaygı yaşayabilmektedir. Anne-babanın beklentisi çocuktan farklı veya üstünde ise bu gibi durumlarda bu gibi çocukların cesareti kırılma noktasına gelebilmektedir. Çocuk ebeveynlerini hayal kırıklığına uğratmaktan çekinebilmektedir dolayısıyla yeni girişimlere girmekten korkabilmektedir. Anne-baba ve öğretmenlerin çocuklar üzerinde yüksek bir başarı istemelerini karşılayabilmede zorluk yaşayan öğrencilerin başarı düzeyinin düşük olduğu görüldüğü ileri sürülmektedir. Dolayısıyla aile kendi istekleriyle çocuklarının ilgi ve yeteneklerini sınırları içerisinde anlamlı ve daha gerçekçi denge kurmaları gerekmektedir (Vurucu, 2010: 27-28).

2.2.5. Meslek seçimine etki eden faktörler ile ilgili yapılmış çalışmalar

Bu konuya kuramsal çerçeveden baktığımızda Hilton (1962), Gellat (1962) ve Varom (1964) ‘un Çalışmalarını görmekteyiz. Mesleki gelişim süreci hayat boyu deam eden bir süreç olarak değerlendirilse de lise ça-

ğına gelmiş bir birey için oldukça zor bir dönemdir. Çünkü bu dönemde bireyen kendi alanını seçmesi ve ona yönelmesi istenmektedir. Melseki gelişim kuramları Super (195), Ginzbrg (1970), ve Holland(1973), İsaacson(1986), gibi pek fazla kuramcı tarafından geliştirildiğini görmekteyiz (Kılıç, 2019:7-11. 13-14).

Meslek seçimini etkileyen faktörler ile ilgili literatür araştırıldığında Türkiye'de bu konuyla ilgili çalışmaların ve bu çalışmalarda kullanılacak ölçeklerin çok az olduğu görülmektedir (Aydemir, 2017: 665). Ancak yine İlgili yazın taraması yapıldığında meslek seçimini etkileyen faktörlerin başında; Ensari ve Alay (2017) 'ın yaptıkları meslek seçimin etkileyen faktörlerin incelenmesi çalışmasının sonucunda meslek seçimini etkileyen beş faktör bulunmuştur bunlar ise; mesleki bilgi ve beceri, yüksek kazanç ve sorumluluk beklentileri, statü istekleri, aile ve eğitim çevresi ve mesleğin yapısal özelliğidir.

Dinç (2008) Meslek Yüksek okulu muhasebe programı öğrencileri üzerine yaptığı meslek seçiminde etkili faktörlerin incelenmesi çalışmasında, muhasebe mesleğini seçen öğrencilerinin seçtikleri mesleğin nedenlerini; yüksek kazanç ve sorumluluk beklentisi, kariyer planı, mesleki bilgi ve beceri, tecrübe ile sosyal statü isteğinin muhasebe mesleğini seçmekte etkili olduğunu ve bunun yanında aile, çevre eğitim çevresinin çokta etkili olmadığı sonucuna varmıştır. Yine Akyüz ve Ark. (2018) muhasebe mesleğini seçen öğrencileri bu mesleği seçmelerindeki etkili olan faktörlerin çoğunun Dinç'in araştırmasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak iki çalışma arasındaki elde edilen faktörler arasından Akyüz ve Ark. Çalışma sonuçlarında; Çevre etkisi ve çalışma şartları gibi elde ettiği faktörler diğer çalışma ile farklılık göstermektedir. Bu çalışmalara paralel giden bir çalışma da Gelişli (2018)'nin Mardin ilinde yaptığı ilk öğretim 8.sınıf öğrencilerinin meslek seçimlerine etki eden faktörler çalışmasında, öğrencilerin tercih ettiği mesleğin nedeninin başında toplumda saygı gören bir meslek olması, devamında ise yüksek gelir getirisi olan ve iyi bir yaşam güvencesi veren bir meslek olduğu sonucu elde edilmiştir.

Yelken (2008) Sakarya ilinde yine 8. Sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı üniversite tercihlerini etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmada, meslek seçimlerinin okul, anne-babanın yaptığı mesleğe, öğrenim durumları ve aylık kazançlarına göre farklılık göstermektedir.

Sarıkaya ve khorshid (2009) Ege üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmanın sonucunda ise öğrencilerin %41.6 'sı mesleğe dair olumlu düşünceleri nedeniyle, %34.4'ü türlü nedenler sonucunda yaşadıkları çaresizlik ve mezuna kalmamak nedeniyle, %39.6' sı mesleğin kazandıracağı avantajların olabileceğini düşündüğünden, %33.5'i ise diğer insanların öneri ve yönlendirmesiyle seçtiğini belirtmiş-

tir. Çoğu öğrenci meslek hakkındaki olumlu düşünceleri olduğundan okuduğu bölümü seçmiştir. Diğer bulgular da; aldığı puan, puan sıralaması gibi faktörlerin olduğu görülmüştür. Erdinç ve Kahraman (2012) yaptığı çalışmada Sarıkaya ve Khorshid'in çalışmasında elde edilen sonuçlara benzer bulgular vardır. Bunlar; öğrencilerin seçtikleri meslekleri kendi istekleriyle ve severek seçtikleri görülmüştür.

Arslan (2002) üniversiteli gençlerin meslek tercihleri ve girişimcilik eğilimleri üzerinde yaptığı çalışmada öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörlerin ilk sıralarında meslekten kazanç elde isteği daha sonrasında ise bağımsız bir çalışma hayatı beklentisi geldiği görülmektedir.

Çurğatay (2010)' ın çalışmasında ise elde edilen sonuçlara bakıldığında sosyo-ekonomik ve kültürel faktörler olduğunu görmekteyiz.

Kılıç (2019) ise meslek seçiminde ailenin etkisi faktörünün etkililiğini aaştırmdırdığı çalışmasında meslek seçimi yapan öğrencilerin aile etkisi faktörünün az da olsa etkilediği sonucuna varmıştır.

Tekin (2019) yaptığı Genç işsizliğin potansiyel sebeplerinden biri: ara eleman sorunu ve meslek seçimi adlı çalışmasında gençlerin seçtiği mesleklerin nedenlerinden elde ettiği sonuçlar; seçtikleri mesleğe dair yeterince bilgilerinin olmadığını, genellikle seçtikleri meslek liselerinin aile zoru, okul puanları ve yüksek öğretime geçebilmek için seçtiklerini bunun yanında seçtikleri meslekte devam etmek istemediklerini ve en kısa süre içerisinde başka bir meslek seçmek istedikleri sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda meslek liselerini ara eleman sorunun ilk evresi olarak düşünüldüğünde ara eleman adaylarının meslek seçimlerinde ve gelecek planlamalarında dışsal faktörlerin etkisinin çok olduğunu söylenebilmektedir.

Karaman ve Ark. (2018) 'nın Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinin İç Mekan Tasarımı Programını neden tercih ettikleri çalışmalarında öğrencilerden elde edilen sonuçlar; genellikle öğrencilerin kendi istekleri ve yeteneklerine uygun bulmaları ve bu alanda kendilerini geliştirmenin fayda sağlayacağını düşünmelerinden ve bunun yanında bu bölüme ilgi duymalarından dolayı seçtikleri sonucu elde edilmiştir.

Ulaş ve Özdemir (2018) aile, arkadaş ve öğretmelerin öğrenci üzerindeki destekleyici değişken algılarının bazı demografik özellikleri lise öğrencilerinin mesleki olgunluk sevilerini yordayıp yordamadığı incelemek istenmiş ve elde edilen sonuçların aile, arkadaş ve öğretmen desteğinin mesleki olgunluk seviyesini manidar anlamda etkilediği görülmüştür. Sınıf seviyesi, okul türü değişkenlerin ise çok yordamadığı sonucuna varılmıştır bunun yanında kız öğrencilerinin, erkek öğrencilere göre mesleki olgunluk düzeyleri daha yüksek bulunmuştur.

2.3. GELECEK KAYGISINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Bugünün dünyasının insanının kaygısı azalma göstermekten çok bir artış durumu göstermektedir. Nedeni ise günümüzdeki durum ve olayların hızlı bir ilerleme ve değişim göstermesi ve sürmesidir. Bu hızlı ilerleme ve değişimlere uyum gösterme çabasında olan çoğu insanda karşılaştığı engellerden dolayı kaygı oluşabilmektedir. Hızlı ilerleme sürecinde "aydın" görevini üstlenen genç bireyler süreç içinde bir yer edinir. Ancak buradaki gençler kendilerini geliştirmek, gerçekleştirmek, kimlik oluşturabilmek ve toplumsal olaylarla ilgilenmek ve çözüm bulabilmek sürecinde karşılaşacakları engelleyici durumlar nedeniyle bir kaygılanma durumu ile karşılaşmaktadırlar. Bireyin kaygısı giderek artış gösterdiği durumlarda kişi geleceği hakkında, ne yapacağı konusunda nasıl bir yol çizmesi gerektiğiyle bir fikre sahip olmamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla birey başına kötü bir şey geleceği gibi yersiz bir korkuya kapılabilmektedir (Çakmak ve Hevedanlı 2004:2-3).

Lise öğrencileri, son sınıfa geldiklerinde bir sınava girmektedirler ve bu sınav onların gelecek hayatlarında yapmak istedikleri mesleğin seçmelerini ve üzerinde iki ila dört yıllık bir okul hayatından sonra başlamalarını gerektirmektedir. Böylesine bir süreçte lise öğrencileri iş, meslek seçimi, mezuniyet, arkadaş, aile, çevre iş bulamama korkusu ve bir sürü sorumluluklar lise öğrencilerinde kaygı yaratmaktadır. Özellikle ülkemiz koşullarında öğrenciler adına üniversite kazanmak, bir mesleğe sahip olmanın ekonomik, sosyo-duygusal boyutlarda önemli stres unsurları olduğu ileri sürülmektedir (Cıucci 2007: 14).

Öğrencinin cinsiyeti, yaşadığı ailenin sosyo-ekonomik durumu ve duygu durumuna yönelik yapılan araştırmaların sonucunda anne-babanın yaptığı meslek, okul başarısı, yaşadığı yer ve ailesinin ekonomik düzeyi ile arkadaş çevresi öğrencinin kaygı yaşamasına neden olan faktörler olarak bulunduğu ileri sürülmektedir (Çakmak ve Hevedanlı 2004: 3).

2.3.1. İşsizlik

İşsizlik, bugünün dünyasındaki toplumların ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan en önemli sorunlarından birisi haline gelmektedir (Gündoğan, 1999: 64). İşsizlik geçmişte var olduğu gibi seviyesi farklılık gösterse de günümüzde devam eden bütün toplumların ortak sorunudur diyebiliriz. Toplum içindeki bireyin istek ve yeteneğine uygun bir meslek bulamayıp çalışamaması, işsiz kalması bireyi ekonomik, sosyal ve moral açısından olumsuz şekilde etkilemekte ve izler bırakmaktadır. İşsizliğin birey üzerinde yarattığı kaygı bedensel olmaktan çok ruhsal olmaktadır nedeni sonucunda olabilecek yokluk yerine bireyde oluşabilecek kin ve korku duygularıdır (Yüksel, 2003:22-25).

Genç kesim diğer yetişkin insanlara göre daha açık durumda oldukları için işsizlikten daha fazla etkilenmektedirler. İşsizlik sorunu görebilen gençler çareyi kendilerine daha avantaj sağlayabilecek yükseköğretime yönelmektedirler. Ancak eğitim seviyesi ve iş gücü niteliğinin yükseltilmeye çalışılması işsizlikte var olan açığı kapatamamaktadır. Bu durum Çoğu yeni mezun olan genç nüfusu işsiz bırakarak hayal kırıklığına, düşük öz saygı, umutsuzluk, kaygı depresyon suçluluk ve öfke gibi bir sürü olumsuz duygular yaşamasına neden olmaktadır (Kıcır, 2017: 1390).

2.3.2.Gelecek beklentisi

Bir toplumun gelişim seviyesini ve dinamik yapısını belirleyen bir etken de toplum içindeki yaşayan genç kesimin gelecekten beklentisidir. Ekonomik yaşamın sürekliliği için çaba göstermesi gereken ve başarının ilk sıralarda şart koşulduğu endüstri toplumlarda gençler açısından "gelecek kaygısı" kaçınılmaz bir durumdur ve bu çocukluk yaşlardan başlangıç göstermektedir. Çünkü endüstri yapılı toplum içinde yaşadığı bireyden "nitelikli bir insan" olmasını istemektedir (Şanlı, 2015: 27).

İnsanın davranışlarını geçmiş yaşantıları etkilediği kadar da gelecek beklentileri de etkiler. İnsanın yaşam amacı onun önünde var olan hedef ya da iz gösteren ışıktır. Bu durum gerçek toplumlar içinde aynıdır. Çünkü toplumlar kurdukları ekonomik ve sosyal politikalar ile hedeflerini oluşturur. Gençlerin beklentileri ise toplum gelişimini ve dinamiğini belirleyen etmenlerden biridir. Gençlik topluma potansiyel güç sağlar. Ancak bu noktada gençlerin ve toplumun beklentileri çakışmaktadır. Yine de beklenti seviyesi, toplum ve bireyler için her şeyden önce elde olan güvenilir temeller ve verilere bağlı kalır (Güleri, 1994: 56).

Gençlerin gelecek yaşam beklentileri toplumdan soyutlanmış bir şekilde oluşmamaktadırlar. Hedeflenen beklentiler, diğer birey veya bireylerin beklentileriyle bağlantılı ve çevrenin etkisi ile yoğrularak bir şekil almaktadır. Bilhassa erken dönem sosyalleşme dönemleri, içinde yaşanılan çevre ve diğer insanlarla kurulan etkileşim, gelecek yaşam beklentilerini oldukça etkilemektedir (Yavuzer ve Ark., 2005: 94).

2.3.3. Kaygı

Kaygı; genellikle kötü bir şey olacakmış düşüncesinin ortaya çıkardığı sebebi belli olmayan gerginlik duygusudur (TDK 2020). Diğer bir ifadeyle kaygı kişinin iç ve dış dünyasından gelen bir uyarıcıyla karşı karşıya kalmasıyla birlikte bedensel, duygusal ve zihinsel tepkilerin ortaya çıkmasıdır yani kişi karşılaştığı durum ve olaylar karşısında duyduğu ve engel olmakta zorlandığı yüksek düzeyde endişe ve uyarılma halidir. Kaygının kişi üzerinde olumsuz yönleri olduğu gibi kişinin pozitif uyarılmasını, korunmasını ve

motive olması gibi olumlu yönleri de bulunmaktadır. Olumlu kaygı kişiyi toplumda önemli konumlara gelmesi için motive edici ve öğrenmesi için teşvik edici niteliği taşımaktadır (Şanlı Kula ve Saraç, 2016: 228).

Kaygı, nesnel olmayan bir tehdit karşısında bireyin yaşadığı fiziksel, duygusal ve zihinsel değişimler karşısında ortaya çıkan uyarılma şeklinde tanımlanmakla birlikte gelecekte olabilecek sıkıntılar veya tehlikelerin olacağı ile ilgili endişeli beklentiler içinde olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Bireyin yaşadığı kaygı sürecindeki artışın nedeni geleceği ile ilgili ne yapacağı hakkında bilgisinin olmaması ve bu durumun da ne yapması ile ilgili karar verememesine yol açtığı gösterilmektedir (Ergin ve Ark., 2016:16).

Kaygının iki türü vardır bunlar; durumluk kaygı ve sürekli kaygıdır. Durumluk kaygı genelde birey üzerinde çevresel stres faktörlerin etkisi ile olur ve bireyde geçici bir duygu durumu yaşanmasına neden olur. Sürekli kaygıda ise birey içinde olduğu durumdan bağımsız bir şekilde gelişen ve bireyin davranışlarına etki eden yaşamı boyunca devamlılık gösteren duygu durumu olarak ifade edilmektedir (Aydın ve Tiryaki, 2017: 715).

Kaygı bazen korku ile karıştırılmaktadır dolayısıyla burada korkunun tanımını yapmakta fayda olacaktır. Korku bireyin yaşadığı an içinde var olan somut tehlike karşısında yaşanan duygusal tepki şeklinde tanımlanmaktadır. Uzmanlar korku için şu an ki durumuna kaygının ise beklenilen durumuna odaklanmıştır. Kısacası korku; şimdiki zamanda var olan somut ve tehdit içerirken, kaygı ise gelecekte olmasına ihtimal verilen olumsuz durumlardır (Şahin, 2019:119).

2.3.3.1. Kaygının Türleri

Kaygı bozukluk türlerinde aşırı düzey veya sık görülen semptomlar vardır. Yaygın kaygı (anksiyete) bozukluğu dışında, bilhassa fobilerde aşırı yoğun korku yaşanmaktadır (Şahin ,2019: 127). Burada anlatılan kaygı türleri DSM-5' e göre kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.3.1.1. Sosyal Kaygı bozukluğu: sosyal kaygı bozukluğunun bugüne kadar pek çok tanımı yapılmıştır. Buradaki tanımın da ise şu şekilde belirtilmektedir. Bireyin tanımadığı ortam ve insanlarla karşılaştığı veya diğer insanların karşısında olduğu durumlarda gerçekleştirdiği eylem durumdan aşırı, belirgin bir korku yaşamasıdır (Öztürk, 2014: 16).

2.3.3.1.2. Panik Bozukluk: panik bozukluk, etiyolojisi hakkında pek fazla bilgiye sahip olunmamakla birlikte nedeni olmayan durumlardan ve aniden ortaya çıkan şiddetli, paroksismal anksiyete semptomları ile birlikte giden bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır. Panik ataklar genelde diğer kaygı, fobi bozuklukları ile birlikte görülür en çok da agorafobi ve

sosyal kaygı bozukluğudur. Bireyin işlevselliğini ve yaşam kalitesini en alt sevilere çekmekle birlikte yeti yitimine neden olabildiğinden sağlık hizmetlerinin her basamağında muhakkak ilgilenilmesi gereken bir ruhsal bozukluktur (Alkın, 2002:22).

2.3.3.1.3. Agorafobi: Bireyin kendisini güven içinde bulduğu, hissettiği alan ve ortamdan uzak kalması durumda yaşanan korkudur. Fobiler arasında bireyi en fazla çaresiz bırakan fobi çeşidi bu olmakla birlikte bireyi zamana içinde yaşadığı yere bağımlı bırakmaktadır (Aydın ve Ark., 2017: 25).

2.3.3.1.4. Yaygın Anksiyete Bozukluğu: Burada birey gerçek sorun ve problemlerle orantısız bir şekilde yaşam koşullarıyla gerçekçi doğru olmayan yüksek endişe göstermesidir. Bu bozukluk tanısı konan hastalar kendilerini aşırı gergin ve hep öfkeli hissettiklerini belirtmektedirler (Ersoy ve Ark., 2003).

2.3.3.1.5. Özgül Fobi: kaygı bozukluğu ana başlığı altında yer alan özgül fobi genel olarak belirli nesne ya da durum karşısında aşırı düzeyde korku ve kaygı yaşanması veya tepki verilmesi durumudur. Fobi türleri arasında basit fobi olarak da adlandırılmaktadır. Burada kişi korku veren nesne karşısında tepki veya kaçınma davranışı gösterebilir (Demirci ve Ark., 2015: 125).

2.3.3.1.6. Diğer Tanımlanmış veya Tanımlanmamış Kaygı Bozukluğu: Buradaki tanım yukarıda tanımlanan veya açıklanan kaygı bozuklukları türlerine uymayan temel kaygı semptomlarının olduğu bozuklukları kapsamaktadır (Şahin ,2019: 129).

2.3.3.2. Kaygı ve Kuramsal Yaklaşım

Kişilik yapısı ve davranışıyla ilgilenen tüm kuramlar kaygıyı da incelemişlerdir. Bazı kuramlar kaygının kişiliği oluşturan ilk ve temel güç olduğunu kabul etmektedirler diğer bazı kuramlar da kaygıyı ikincil olarak sonradan oluşan ancak kişiliğin yapılanmasında, gelişmesinde ve davranışın ortaya çıkmasında etili bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Tüm kuramlar kaygının kişiliği gelişiminde ve davranışın ortaya çıkmasında ortak kabul ettikleri iç ve dış çatışmayla kaygıdır (Duman, 2008: 13).

2.3.3.2.1. Psikanalitik Yaklaşım

Kaygı Freud ve Freudien düşünen kuramcılar, Melein Klein, Sullivan Kohut gibi pek çok psikanalitik yaklaşım kuramcıları tarafından ele alınan bir konu olmuştur. Psikanaliz kuramcıları genel olarak kaygı için bireyin gösterdiği belirtilerin altta yatan anlamları, bilinçdışı çatışmaları, savunma, nesne ve diğer kişiler ile ilişkilerinin etkisine bakmışlardır Freud kaygı için ilk teorisi cinsel dürtülerin bastırılmasıyla ortaya çıkan kaygı durumu

üzerinde durmuştur. Ancak topografik model yerine ilerleyen zamanlarda ileri sürdüğü yapısal modelde kaygının tanımına bir değişiklik getirmiştir. Buradaki değişiklikte kaygıların egonun bir işlevi olduğunu dolayısıyla psikolojik bir olgu olduğunu ileri sürmüştür. Freud kaygının bireyi fiziksel ya da toplumsal çevre tarafından gelebilecek tehlikelere karşı uyarma, uyum sağlama ve yaşamını devam ettirebilme işlevlerine katkı sağladığını da belirtmiştir. Normal bir insanın yaşadığı kaygı ile nevrotik bir insanın yaşadığı kaygının farklı olacağını belirtmiştir. Günlük hayatı çoğu kişinin bazı zamanlarda yaşadığı kaygı gerçekçi kaygıdır ancak dış dünyadaki gerçek nesnelerden dolayı oluşan duygu korku durumudur. Gerçekçi kaygı nevrotik kaygıdan mantıklı ve anlaşılır olması yönüyle ayrılır. Gerçekçi kaygı beklenen veya yaklaşan dış dünyadaki tehikeler karşısında verilen mantıklı tepki sayılarken nevrotik kaygı herhangi bir nedene bağlı olmayan zararsız nesneye verilen tepkilerse her zaman mantıksız olarak görülmüştür (Aydın, 2017: 229).

Paikanalitik yaklaşım kaygılar için, bireyin yasaklanmış cinsel veya saldırgan dürtülerin biline çıkmasıyla bireyin kendisinin cezalandırılacak düşüncesine kapılmasıyla oluşmaktadır. Var olan bu durum karşısında birey savunma mekanizmalarından yansıtma ve kaçınma savunma mekanizmalarını devreye koyar buna bağlı olarak da kaygı durumu ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2014:19).

Horney birey kendisini sarsacak bir durum karşısında etkili ve yürekli olabilir. Kaygılı birey ise Çaresizlik duygusuna girebilir ki bu tip bireyler coşma, çevreye hakim olma ve güç elde etme isteği gibi kavramlarını benimserler. Olması gereken tepkinin altında verilen tepkileri kendilerince yetersizlik, korkaklık şeklinde algılanır. Kaygılı insan arzu ve isteklerini sürekl bastırmalarından dolayı içsel tepilerini kontrol edemezler. Dolayısıyla insan ilişkileri yüzeysel kalmakla birlikte benzer seçimler arasında hangisini seçecekleri konusunda kararsız ve çatışma içinde kalırlar (Şahin, 2019:25).

2.3.3.2.2. Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım, ileriye sürdüğü teorinin temellerini deneysel psikoloji ilkelerine dayandırır ve bununla birlikte bireyin davranış, duygu ve düşünce aşamalarından ayrı bir şekilde Öğrenme temelli uyarıcı-tepki etkileşimi bağlamında ele almaktadır (Perişan, 2018:8).

Öğrenme yaklaşımları, öğrenmenin hangi koşullar altında nasıl geliştiğini açıklama ve tanımlamakla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Öğrenme kuramından bütün canlılar üzerinde, öğrenme birimlerinde, yaşanılan çevre içinde okul, ev, vb. gibi yerlerde öğrenmenin nasıl oluştuğuna dair bir açıklama yapması beklenilir ancak bu şekildeki öğrenme davranışını tek

başına açıklamaya yetecek bir öğrenme kuramı henüz bulunmamaktadır. Öğrenme davranışını açıklayana kuram sayısı tartışılır ancak günümüzde psikolog ve eğitimcilerin çoğu öğrenme kuramlarını çağdaş yaklaşımlar kabul etmekte ve davranışçı öğrenmeyi kabul görmektedirler (Soyuçok, 2018: 3).

Davranışçı yaklaşım, öğrenilen davranışları üç türde açıklar bunlar klasik koşullanma, edimsel koşullanma ve sosyal öğrenme olarak ifade edilmektedir. Klasik koşullanma, birlikte gelişen olay ve durumların oluşturduğu çağrışım sonucunda daha sonrasında birinin görülmesi esnasında diğer olay veya durumla bir bağlantı kurulmasına neden olan durumdur. Edimsel koşullanmada ise ödül- ceza yöntemi bulunur. Burada olumlu davranış devam ettirilmek, arttırılmak veya olumsuz davranışı kesmek azaltılmak istediğinde pekiştireç ve ceza kullanılır buna bağlı olarak öğrenme sağlanmış olur. Sosyal öğrenmede organizma edimsel koşullanmadaki gibi ödül- ceza dışında yaşadığı çevrede veya başka yerde gördüğü organizmaların davranışlarını gözlemleyerek ve model alarak öğrenmeyi sağlamış olabilmektedir (Perişan, 2018: 9).

Davranışçı yaklaşımda kaygı ise az önce açıklanan ilkeler kapsamında gerçekleşmektedir. Davranışçı kuram kaygının öğrenilmiş bir duygu olduğunu belirtmektedir. Uyaranların etkileşmesi sonucunda koşullu bir tepki olarak bireyde kaygı oluşmaktadır. Herhangi bir olay ve durumla karşı karşıya kalındığında hissedilen kaygının koşullanma sonucu oluştuğu ve karşısındaki tehdide bir tepki olarak oluştuğu görülür. Bu durum yaygın kaygı bozukluğu hastaları olan bireylerde ise, zaman zaman koşullanmış kaygı nesnesi ortadan yok olur buna bağlı olarak kaygılanma durumunun kendisi kaygı haline gelir ve kaygılanma kaygısı durumunu görülebilmek mümkün olmaktadır (Perişan, 2018: 9).

2.3.3.2.3. Bilişsel Yaklaşım

Bilişsel yaklaşım, kaygı veya korkunun kazanılmasında etkin olan öğrenme kuramlarının öne sürdüğü öğrenme kuram ve koşullarını kabul etmektedir bunun yanında bilişsel kuramcılar öğrenmenin bireyin olay hakkında nasıl bir yorum getirdiğine bakarlar. Bilişsel kuramcılara göre birey olayları yorumlama biçimi, nasıl algıladığı duyguları hakkında bilgi verir. Yani bireyin duygularını tetikleyen olaydan ziyade onlara verilen anlam önemlidir. Dolayısıyla olay veya durumun geliştiği ortamın özellikleri, bireyin o anki durumu ve geçmiş yaşantısıyla ilişkilidir. Genel olarak diğer başka bireyler değişik duygulara etki edeceği gibi diğer başka bir bireyde farklı bir zaman diliminde farklı duygulara etki edebilmektedir. Örenk olarak bir aya yakın bir zaman diliminde çoğu insanın türlü tehdit ve tehlikelerle karşılaştığı durumlar olabilir. Burada birey bu durumu diğer bireylerden farklı bir şekilde algılamaya başladığı an kaygı programı devreye

girmeye başlar. Bireyin otonom uyarılabilirliiğinde değişim, savaşma veya kaçma durumu söz konusudur. Birey o anki durumda normal davranışı söner ve birey tedbir amacıyla çevrede tehlike oluşturabilecek her şeye seçici yaklaşarak tarar. Bilişsel yaklaşıma göre kaygının ve getirisi olan tepkilerin devam etmelerinin nedeni, değiştirilmemiş ortadan kaldırılmayan türlü bilişsel ataların devam etmesinden kaynaklıdır (Aydın, 2017: 230).

2.3.3.2.4. Varoluşsal Yaklaşım

Varoluşçu kuramcılar, insanın yaşamış olduğu kaygı ve korkular insanlık tarihi boyunca sürekli var olmalarıyla birlikte birbirine benzer yanlar da göstermişlerdir. İnsanların benzerlik gösteren yaşadıkları kaygılar ölüm, yalnızlık, anlamsızlık ve özgürlük şeklindedir. Bu sayılan kaygı veya korkular zaman açısından farklılık gösterse de her dönemde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İnsanların yaşadığı kaygıları daha anlamamız için, yaşadığı dönemin özellikleri içerisinde insanların duyduğu ölüm korkusu, hayatın anlamına verdikleri anlam, yaşadıkları acılar ve batıl inançlardan ortaya çıkan olağandışı varlık ve güçlere duyulan inanç ve korkuları 13. Ve 4 yüzyıl yaşamıyla karşılaştırılması mümkündür. Bireysel kaygıların alt kısmında yatan nedenlere bakıldığında bunların savaş veya ekonomik belirsizliklerin olmadığını aslında daha derin nedenler olduğu görülür. İnsan her zaman kaygı duyar nedeni ise hayatta hangi rolü üstleneceğini ve hangi ilkelere inanacağını bilememektedir. Kaygı zevk veya üzüntü veren çoğu duygudan yalnızca biri değildir (Kula ve Erden, 2017:24).

Kaygı insan varoluşundan beslenen ontolojik bir insan niteliği taşır. İnsanın çevreden gelebilecek tehditlere karşı alacağı veya bırakacağı bir tepki sayılamaz. Çünkü kaygı esas var olanın kendisine kendi varoluşunun merkez noktasına odaklanan ve her zaman varlığını koruyan bir tehdittir. Son olarak da kaygı er an olabilecek bir tehdite karşı verilen ve/veya verilebilecek tepkilerin yaşanmış olma durumu, deneyimlenmesi durumudur (Kula ve Erden, 2017: 25)

Varoluşçu yaklaşım, bireyin insani doğasında var olan, kendi dünyasının anlamını arayışı içinde olduğunu belirtir. Yalom gerçek yaşamın, yaşama dair bir anlamsızlık olduğunu ifade eder, yani birey anlamsız bir olay veya durumla karşılaştığında kaygı ve çatışma yaşar. Ölümün bir gerçek olduğunu anlayabilen, yaşamda karşılaşacağı her şeyin bir gün sona ereceğini algılayabilen her birey kendi yaşamındaki her şeyi bütünsel bir çerçeveyle anlamlandırabilir. Böyle bir birey sonlanacak her şey için güzellik ve anlam katabilmek için çaba gösterir. Ölüm için bir farkındalık kazandığında artık yaşamını daha anlam yaşamaya başlar ve hayata dair doyumunu da sağlar. Farkındalığı kazanmasıyla ve ölüm korkusunun gösterdiği etki ile birey yaşama daha fazla bağlanır (Tuncer, 2017: 26).

2.3.3.3. Gelecek Kaygısına Etki Eden Faktörler ile ilgili literatür araştırması

Lise öğrencilerinin gelecek kaygılarını etkileyen çalışmalara bakıldığında hemen hemen yok denilecek sayıda az olduğu görülmektedir. Ancak öğrencilerin farklı nitelikleri ile gelecek, kariyer ve gelecek beklentilerini etkileyen çalışmalar mevcuttur. Ve bu konuyla ilgili en çokta üniversite öğrencileri üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

İlgili literatür taraması yapıldığında, Şanlı Kula ve Saraç (2016) Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygısı adlı Çalışmalarını Ahi Evran Üniversitesinde son sınıfta okuyan öğrencilerin kaygı düzeylerini bir çeşit sosyodemogrofik değişkenler açısından belirlemek için 2489 öğrenciye anket dağıtılmış. Ve araştırmanın sonucunda cinsiyet, fakülte, aile tutumu, ailenin aylık kazancı ve kaldıkları yer gibi değişkenlerine göre araştırmaya katılan öğrencilerin sürekli kaygı düzeyleri arasında istatiksel bağlamda anlamlı bir farklılıkların olduğu, üniversiteye girişin ilk yılı ve not ortalamaları ile sürekli kaygı düzeyleri arasında istatiksel bağlamda anlamlı bir farklılıkların olmadığı görülmüştür. Öğrencilerin ağırlıklı not ortalamasına göre aynı kaygılar yaşadıkları söylenebilir.

Çakmak ve Hevadanlı (2005) biyoloji öğretmenlerinin kaygılarını etkileyen etmenleri inceledikleri çalışmada, öğretmen adayı öğrencilerin kaygı düzeyinin, sınıf, okul başarısı, okul ortamındaki arkadaş ilişkileri, aile tutumu ve kaldıkları yer değişkenlerinden etkilendiklerini, cinsiyet, çalışma istedikleri meslek, ailedeki kardeş sayısı ve ekonomik gelir değişkenlerinden ise etkilenmedikleri görülmüştür. Bu çalışmanın Şanlı Kula ve Saraç (2016), Kaya ve Varol (2004), Yılmaz ve Ark. (2014), yaptıkları çalışmalardan elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Akgün, Gönen ve Aydın (2007) ve Çakmak ve Hevedanlı (2004) Üniversite öğrencileri ile yaptıkları Çalışmaların istatiksel anlamında üniversitedeki başarı değişkeni ile kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmış. Bu iki ayrı çalışmaların sonuçları da benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Aslan (2015) öğrencilerin gelecek kaygılarını cinsiyet, akademik başarı dereceleri, ile umutsuzluk, fakülte sevileri ile sürekli kaygı, iş tecrübesi ile umutsuzluk, öğrenilen eğitime uygun bir işte çalışabilmek için geçmesi gereken süre ile umutsuzluk ve sürekli kaygı arasında anlamlı farklılıklar tespit etmiştir.

Şahin-Kutlu ve Ark. (2019) çalışmalarında öğrencilerin işsizlik kaygısı yaşadıklarını, cinsiyet açısından ise kadın ve erkek öğrenci arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. Aslan (2018) Bingöl ilinde gençler üzerine yaptığı çalışmanın sonucunda 15-24 yaş arasındaki genç-

lerin gelecek kaygısı yaşadıkları ve aile, çevre ve devletten bir kısım beklenti içinde oldukları tespit edilmiştir. Diğer yandan bu gençlerin çoğunun inanç sorunları yaşadıkları ve geleceğe dair karamsar yaklaşımları oldukları tespit edilmiştir. İnanç sorunlarındaki nedenlerin ise ailenin kendilerine verdiği eğitimin gelenekselliğe dayanması, okulda verilen dini eğitimin ise yetersiz kaldığı ve kaynakların güvenilirlik problemi olduğunu ifade etmişleridir. Ayrıca bu çalışmada katılımcıların yaşları artış gösterdiğinde ve işsizlik sorunu ilerledikçe gençlerin zararlı alışkanlıklar edindikleri, yaşama dair heveslerinin ve beklentilerinin azaldığı buna bağlı olarak da gelecek planlamalarında problemler yaşadıklarını belirttikleri görülmektedir.

Diğer yandan Can (2007) küreselleşmenin üniversite öğrencilerinin kaygılarına nasıl etki etki ettiğini incelediği araştırmasında, gençlerin küreselleşmenin bugünkü getirdiği durumlardan kaygı duyduklarını, gelecekteki ekonomik ve sosyo-kültürel yetersizliklerinden doğabilecek niteliksiz eğitim, toplumsal ve kültürel soyutlanma, kimlik kayıpları, farklı bir dil bilememe, ileri kariyer beceri eksikliği, gelişmiş ülkelerin genç nüfusunun özelliklerinden yokun olma buna bağlı olarak aralarında ciddi bir seviye olması gençlerde önemli problemler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin dile getirdiği önemli problemlerden biri de mesleklerinin, diplomalarının ne kadar geçerli olduğu, ikinci bir dil bilememenin eksikliği ve çok kültürlülüğün kırsal kesimden gelen öğrencinin dünyasına göre daha büyük problem oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Karakaş (2013) Paylaşma tutumlarının sınav kaygısı ve gelecek kaygısı ile ilişkisini incelediği çalışmasında öğrencilerin paylaşma tutumlarının kısa süren uygulamalarında sınav kaygısı üzerinde rehabilite etkisi bırakamadığını ancak gelecek kaygısı üzerinde rehabilite etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Karakaş (2011) çalışmasında paylaşma tutumlarının bilinçli olarak sürece yayılması halinde kaygının rehabiilite olacağını belirtmiştir.

Kurt (2010) öğrencilerin gelecek kaygılarını Ridit Analizi ile bulmaya çalıştığı çalışmasında elde ettiği sonuçlarda kişisel gelişimleri için uğraş eren çaba gösteren, başarılı olabilmek için daha fazla eğitim almaya çalışan öğrencilerin, gelecek hayata daha umutlu olduklarını ve geleceğe pozitif baktıklarını tespit etmiştir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir ülkenin kalkınması, ileri seviye ülkeler arasına girebilmesi ancak gençlerine verdiği değerler sayesinde olur. Çünkü gençler ülkelerinin ne dünü ne de bugünüdür, gençler ülkelerinin yarınlarıdır. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk "Vatanını en çok seven kişi, görevini en iyi yapandır" ve "Tüm ümidim gençliktedir" sözleriyle bu durumu gençlere ne kadar değer verdiğini ve güven duyduğunu göstermektedir.

Bu çalışma Türkiye'de lise öğrencilerinin meslek seçimini ve gelecek kaygılarını etkileyen faktörlerin yapılan literatür çalışmasıyla neler olduklarını bulmak amaçlanmıştır. Literatür taraması sonucunda meslek seçimini ve gelecek kaygısını etkileyen faktörlerin hemen hemen benzer olduğu görülmüştür. Bunlar ise cinsiyet, fakülte, aile tutumu, ailenin aylık kazancı ve kaldıkları yer gibi faktörler gelecek kaygısını etkilemektedir Şanlı Kula ve Saraç (2016), Ensari ve Alay (2017) 'ın yaptıkları meslek seçimin etkileyen faktörlerin incelenmesi çalışmasının sonucunda meslek seçimini etkileyen beş faktör bulunmuştur bunlar ise; mesleki bilgi ve beceri, yüksek kazanç ve sorumluluk beklentileri, statü istekleri, aile ve eğitim çevresi ve mesleğin yapısal özelliğidir.

Birey seçeceği mesleğin kendisine iyi bir yaşam ve iyi bir gelecek sağlaması için tercih etmektedir. Dolayısıyla geleceğe duyduğu kaygının etmenlerinden biri de kişinin yaptığı, seçtiği meslektir. Genel olarak üniversite ve bölüm tercihi yapan öğrenciler arasında dışsal faktörler (aile, çevre, arkadaş, bölümün türü, kazancı, kazandırdığı prestijler vb.) etkisi altında kalan öğrencilerin sayıları ilgi, istek ve yeteneğine uygun tercih yapan öğrencilere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

İlk ve ortaokulu bitirdikten sonra liseye geçen öğrenciler buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra ilerde yapacakları mesleğin eğitim ve öğrenimini görmek için üniversiteye giriş aşamasına gelmektedirler. Ancak burada çoğu öğrencinin seçeceği meslek, mesleğin koşulları, çalışma şartları ve ilerde iş istihdamı ile ilgili pekte bilgi sahibi olmuyorlar. Dolayısıyla iş imkanları olan bir bölüm seçemiyorlar ve mezun olduktan sonraki süreçte işsiz kalabilmektedirler buna bağlı olarak da mezun olup diplomasını aldığı işin dışında başka işlere yönelmek zorunda kalıyorlar.

Gelecek kaygısına eki eden en önemli faktörlerden biri de işsizlik korkusu, kişi yaptığı mesleğin ilerde geçerliliğini, önemini kaybedeceği korkusu yaşamaktadır. İşsiz kalmaktan korkan veya kalan bireyler depresyon, öfke, suçluluk duyguları taşımaktadır ve geleceğe dair umutları sönmektedir.

Bu bağlamda ülkemiz milli eğitim bakanlığı, aile ve sosyal çalışmalar bakanlığının ve diğer bakanlıkların Türkiye' eğitim ve öğrenim gören ve

bunların dışındaki gençler için meslek danışmanlıkları üzerinde biraz daha çalımlar yapılması gerekmektedir. Bunun yanında okul rehberlik birimlerinin tercih çağına gelen öğrencilere daha kapsamlı danışmanlık sunması ve meslekler hakkında daha iyi bilgiler vermeleri gerekmektedir.

Lise öğrencilerinin meslek seçimini ve gelecek kaygısını etkileyen faktörler üzerine Türkiye'de çok az sayıda çalışmalar vardır. Hatta bu konu başlığını temel alan çalışmalar neredeyse yoktur.

Bu çalışmanın yapılmasının amacı bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara kolaylık sağlamak ve lise öğrencilerinin tercih döneminde yaşadıkları zorluklar ve geleceğe olumsuz bakmalarının altında yatan nedenleri bulmak ve bundan sonraki öğrencilere yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara meslek tercihi ile gelecek kaygısının birbiriyle yakın bir ilişkide olduğunu hatırlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, K. (2002). Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı:6, 1-11.

Aslan, İ., Kaysadu Ataoğlu, E. (2018). Gençliğin Gelecek Kaygısı ve Gençlerin Toplumsal Beklentisi Üzerine Bir Uygulama: Bingöl İli Örneği. *III. Internatıonal Dmıtrı Yavoronıtskı European Congress On Socıal Scıences*. 21-30.

Aslan, Y. B. (2015). Genç İşsizliğe Yönelik Alan Araştırması: Üniversite Öğrencileri Arasında Kaygı ve Umutsuzluk. *Çalışma İlişkileri Dergisi*. 6(2). 71-86.

Akgün, A., Gönen, S., ve Aydın, M. (2007). İlköğretim fen ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 283-299.

Aksu, B., Azizağaoğlu, A., Güven, E. (2009*). Popüler Kültürün Meslek Seçimi Üzerindeki Etkisi: Vakıf ve Devlet Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. 1.Uluslararası 5.Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu

27-29 Mayıs 2009, Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu, Konya.

Akyüz, F., Yeşil, T., Ay, F. (2018). Muhasebe Mesleğinde Etkili Olan Faktörlerin İncelenmesi: Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 298-327

Alkın, T. (2002). Birinci Basamakta Panik Bozukluğu Tedavisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*. 3:22-31

Atasoy, I., Ermin, C. (2016). Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Mesleklerine Bakış Açısının İncelenmesi 1 Sakarya Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Esentepe kampüsü. Düzce Üniversitesi. *Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 6 (2):83-91.

Atlı, A., Gür, S. (2019). Lise Öğrencilerinin Meslek Tercihleri ve Bu Tercihlerine Etki Eden Faktörler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*. 2(1), 32-53.

Aydemir, L. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Tercihlerini Belirleyen Faktörlere Yönelik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(5) 713–723.

Aydemir, L. (2017). Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimindeki Kararsızlıklarına Etki Eden Faktörler (Trabzon Örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (10), 651-664.

Aydın, A., Tiryaki, S. Üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma (KTÜ örneği). Kastamonu Üniversitesi., *Orman Fakültesi Dergisi*, 17 (4): 715-722

Aydın Çetinay, P. (2017). Kaygı ve Endişe. *Türkiye Klinikleri*: 10(4).228-36. 228-236.

Aydın, O., Çiftel, N. (2013). Ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin akademik ve mesleki gelecek kaygılarının incelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 2(3), 129-166.

Aydın, O., Çöldür, E. Ö., Aydemir, Ö. (207). DSM-5 Agorafobi Ölçeği Türkçe Formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anatolian Journal of Psychiatry*. 18(2):24-30

Bayat, B. (2003). Bireylerin Benlik Algısı (Benlik Tasarımları) Sistemi ve Bu Sistemin Davranışları Üzerindeki Rolü. *Kamu-İş*; C: 7, S: 2.

Bozgedik, A. (2017). Eğitimde Yeni Bir Model Olan Temel Lise Öğrencilerinin Üniversite ve Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Can, Niyazi (2007) Küreselleşme ve Üniversite Gençli İnin Temel Kaygılar. Yayımlanmam Bildiri, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalar Kongresi (10-15 Eylül), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.

Bozgeyikli, H., Derin, S., Toprak, E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Mesleki Değer Algıları. *International Journal of Contemporary Educational Studies (INTJCES)*. 2.1. 139-156.

Cıucci, S. (2007). *İzmir İli İçinde Yer alan Dershanelerde Üniversiteye Hazırlık Sınıflarında Okuyan Öğrencilerin Anksiyete Düzeyleri ve Stresle Başa çıkabilme Yöntemlerinin Belirlenmesi.* T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı Doktora Tezi.

Çakar, M., Kulaksızoğlu, A. (1997). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeyleri ile Denetim Odağı Düzeylerinin Karşılaştırılması. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* .9: 113-131.

Çakmak, Ö., Hevedanlı, M. (2004). Biyoloji Öğretmen Adaylarının Kaygılarını Etkileyen Etmenler. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*, Malatya.

Çınar. Ç. (2010). *Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimi Kararlarında Benlik Algısının Önemi*. T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Endüstri Psikolojisi Programı. Yüksek Lisans Tezi.

Çurğatay, V. (2010). *Üniversite Sınavına Girecek Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler (Malatya'daki Lise Son Sınıf Öğrencileri Uygulaması).* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.

Demirci, O. O., Sağaltıcı, E., Yıldırım, A. (2015). Özgül Fobinin Göz Hareketleri ile Duyarsızlaştırma ve Yeniden işleme Yöntemi ile Tedavisi: Bir Olgu Sunumu. *Klinik Psikiyatri* 18:124-129.

Duman, K. G. (2008*). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Durumluk Sürekli Kaygı Düzeyleri ileSınav Kaygısı Düzeyleri ve Ana- Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim DalıRehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı Yüksek Lisans Tezi.

Dursun, A., Özkan, M. S. (2019). Ergenlerin Gelecek Kaygıları ile Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Aracı Rolü. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2019; 3(5), 23-37.

Dinç, E. (2008). Meslek Seçiminde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Meslek Yüksek Okulu- Muhasebe Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16); 2: 90-106.

Satan, A. (2014). Endüstri Meslek Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk ile Karar Stratejileri Arasındaki İlişkinin Analizi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*. 40. 133-145.

Şahin, Ö. (2015). *Yetenek Yönetimi ve Yetenek Performansı İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma.* T.C. Adnan8 Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Tekin, S. (2019). *Genç İşsizliğinin Potansiyel Sebeplerinden Biri: Ara Eleman Problemi ve Meslek Seçimi.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Tuncer, N. (2017). *Bir Grup Üniversite Öğrencisinin Belirlenen Sosyal Anksiyete Düzeylerine Göre Bilinçli Farkındalık ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi*. Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Turan, Ü. &. Kayıkçı, K. (2019). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçiminde Okul Rehberlik Hizmetlerinin Rolü. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2019, ss. 14-33

Talıyan, M., Hırlak, B., Çiftçi, G., Güler, B. (2016). Üniversite ve Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Uluslararası Gençlik Araştırmaları Kongresi. Bildiri Kitabı*.265-278.

Ekinci, N. (2017). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleği ve Alan Seçiminde Etkili Olan Motivasyonel Etkenler. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*. *İlköğretim Online*, 16(2), 394-405, 2017.

Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2011). "Kültür ve İletişim" (2. ve 3. Baskı). Ankara: *Erk*, (2005/2011).

Erdinç, S. B. & Kahraman, S. (2012). Turizm Mesleğini Seçme Nedenlerinin İncelenmesi, *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi (12-15 Nisan) Bildiriler Kitabı*, 229-237.

Ensari, M. Ş. ve Alay, H. K. (2017). Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Demografik Değişkenler ile İlişkisinin Araştırılması: İstanbul İlinde Bir Uygulama. *Humanitas,* 5(10), 409-422.

Ersoy, F., Edirne, T., Oğuz, F. T. (2003). Birinci Basamakta Anksiyete Bozuklukları – 2. *STED*, 12. 9.326.

Gelişli, Y. (2018). İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimine Etki Eden Değerler (Mardin İli Örneği). *İlköğretim Online*. 17(4): s. 2216-2228.

Gülbahçe, A. (2007). *Mesleki Olgunluk Düzeyleri Farklı Olan Öğrencilerin Sosyal Karşılaştırma ve Benlik İmgelerinin İncelenmesi.* T.C Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Güleri, M. (1994). Üniversiteli ve İşçi Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümserlik-İyimserlik Düzeyler. *Kriz Dergisi* 6 (1): 55-65

Gülücü, H. & Taslak, S. (2019). "Meslek Seçimi İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki: İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *International Social Sciences Studies Journal,* 5(29): 13-26.

Gündoğan, N., (1999), "Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 54, 63-79.

Güven, Ş. D. (2019). Lise son sınıf öğrencilerinin hemşirelik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesi: Nevşehir ili örneği. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory* 1: 6-11. https://sozluk.gov.tr/ erişim tarihi 17.05.2020.

Karakaş, C. A. (2013). Paylaşma Tutumlarının Sınav Kaygısı-Gelecek Kaygısı ile İlişkisi (Sakarya İli Örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.* 2 (1). 135-157.

Karaman, A., Yıldırım, N. M., Ertürk, E. İ. (2018). Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İç Mekân Tasarımı Programını Tercih Etme Nedenleri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.,* 8 (1), 156-172.

Kaya, M. ve Varol, K. (2004). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği*). Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 17, 31-63.

Kocadağ, M. (2019). *Elektronik Sporla İlgilenen Ergenlerin Mesleki Karar Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.* Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Kurt, Günseli (2010), "Ridit Analizi ve Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarının İncelenmesi Üzerine Bir Uygulama*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 2, 193- 206.

Kutlu, M. (2012). Anadolu ve Genel Lise Öğrencilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre Mesleki Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4: 13, 1: 23-41.

Kutlu Şahin, Ş., Çetinbaş, M., Kutlu, M. (2019). Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. EKEV Akademi Dergisi*. 23 (78). 511-522).

Kula, T., Erden, M. (2017). Varoluşsal Kaygı ve Din. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi.* 17(2). 21-41.

Kıcır, B. (2017). Eğitimli Genç İşsizliği Üzerinden İşsizlik Kaygısına Bir Bakış. *Çalışma ve Toplum Dergisi.* (3). 1369-1396.

Kılıç, E. (2019). *Meslek Seçiminde Ailenin Etkisine Yönelik Bir Araştırma*. İstanbul T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı Psikoloji (Endüstri ve Örgüt Psikolojisi) Tezli Yüksek Lisans Programı. Yüksek Lisans Tezi.

Özcan, M. Ve Eranıl, A. K. (2018). Meslek Seçimi Kapsamında: Anne Baba Tutumu ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* 7(2), 1291-1304.

Özgan, H., Aydın, Z. (2010). Okul-Aile İşbirliğine İlişkin Yönetici, Öğretmen ve Veli Görüşleri", *9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (20 -22 Mayıs 2010)*. Elazığ, S. 802-811.

Öztürk, A. (2014). Sosyal Kaygıyı Açıklayan Yaklaşımlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:13 Sayı:48 (015-026).

Ulaş, Ö., & Özdemir, S. (2018). Üniversite son sınıf öğrencilerinde algılanan kariyer engellerinin yordayıcıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(3), 672-688.

Perişan, N. (2018*). Kaygı, Psikolojik Dayanıklılık ve Başa Çıkma Yolları Arasındaki İlişki: Üst Bilişin Aracı Rolü*. İstanbul T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı/ Psikoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Yeterlik Tezi.

Soyuçok, G. (2018). *Öğrenmede Davranışçı Kuram. T.C*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Bölümü. Öğrenme ve Öğretme Süreçleri Dersi.

Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (ASEAD). Cilt 6 Sayı 10, S 117-135.

Şanlı Kula, K., Saraç T. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygısı. Mustafa Kemal Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13 (33). 227-242.

Şanlı, T. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*. (11), 2015.

Vurucu, F. (2010*). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Meslek Seçimi Yeterliliği ve Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler*. T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı. Yük-

sek Lisans Tezi.

Yavuzer, H., Demir, İ., Meşeci, F., Sertelin, Ç. (2005). Günümüz Gençliğinin Gelecek Beklentileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2. 93-103.

Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.24.1.209-223.

Yelken, K. (2008*). Orta Öğretim Son Sınıf Öğrencilerinin Üniversite Tercihlerini ve Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler: Sakarya İl Merkezi Örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yeşilyaprak, B. (1995). Mesleki Gelişim Kuramları Üzerine Bir Eleştirel Değerlendirme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik* Dergisi.2.6: 43-49.

Yüksel, İ. (2003). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçlarının İncelenmesi (Ankara Örneği). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* (4). 2. 21-38.

Yılmaz, İ.A., Dursun, S., Güzeller, E.G. ve Pektaş, K. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Örnek Çalışma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 16-26.

Yıldız, S. (2001). *Kişilik e Meslek Seçimi Arasındaki İlişki ve Bir Uygulama.* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. https://sozluk.gov.tr/ Erişim tarihi 28.05.2020.

BÖLÜM 5

PROPAGANDA İLE HALKLA İLİŞKİLERİN YOL AYRIMI: "BEN DEVRİ" BELGESELİ VE ÖZGÜRLÜK MEŞALELERİ METAFORU İNCELEMESİ

Hikmet Eren TEKKÖKOĞLU[1], Sümeyra TÜZÜN[2]

1 Dr. Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üni. İletişim Fak., Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ORCID: 0000-0002-4942-9444
2 Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üni. İletişim Fak. ORCID: 000-0003-2508-1129

Giriş

Psikanaliz biliminin kurucusu Sigmund Freud'un insan hakkındaki düşüncelerinin, filozof Thomas Hobbes'un Leviathan iktidarına ulaşmadan önceki düşünceleri ile örtüştüğü öne sürülebilir. Rekabet, güvensizlik, şan ve şeref gibi temel kavga nedenlerinden ötürü Hobbes, doğal insan halini bir savaş hali olarak görmektedir (Hobbes, 1929, s. 96). Freud'un düşünceleri ise, insanın doğası itibariyle kötü (evil) olduğunu gören Hobbes'un düşüncelerini psikanalizle ispatlar niteliktedir. Hobbes için kısaca kötü insan doğası, Freud içinse detaylıca farkında olunmayan bastırılmış hayvani kalıntılar, gizli ve tehlikeli olan, güçlü ama ilkel olan cinsel ve saldırgan güçler vardır. Teorideki bu benzerlik belki çözümde de benzerlik gösterecektir. Freud için çözüme en yakın durum, insanların irrasyonel güçlerinin bir parça memnuniyetsiz tutulmaları ile belki mümkün olabilir. Hobbes'un çözüm önerisindeki sözleşme ile haklarını Leviathan'a devreden halkın da bir miktar memnuniyetsiz olacağı düşünülebilir.

"Ben Devri" belgeselinde Edward Bernays'ın insanoğlu hakkındaki bu düşüncelere katılmakta olduğu anlaşılırken, bu iki düşünürden tamamıyla farklı motiflere sahip olduğu da görülmektedir. İrrasyonel güçlerin bir parça memnuniyetsizlikle kontrol altında tutulabileceğini öne süren Freud'u takip etmektedir, ancak Bernays aksi yönde bir yönelime girmektedir. İnsanları memnuniyetsizlikle kontrol altında tutmak yerine, memnun olma ihtimalini manipüle ederek farklı türden bir kontrol oluşturmak istemektedir. Bir diğer deyişle Bernays, modern propaganda teknikleri kullanarak oluşturduğu memnuniyet algısıyla insanlara kendi istikametinde tesir etmekte, hedef kitlesini kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirmektedir. Modern propagandanın bir diğer adı olarak tarihteki ilk yerini alan halkla ilişkiler, öncelikli olarak Amerikan ticaret ve siyaset hayatının ilerleyiş sürecinde gelişerek günümüzdeki propagandadan ayrılmış ve başlı başına bir disiplin haline gelmiştir. Kökleri propagandaya dayanan halkla ilişkiler disiplininin bilimsel olarak gelişmesi, epistemolojik zemine oturması, etik alana uzanması, uygulamalarının çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasıyla, faaliyetleri geri dönüşü zor olacak şekilde şeffaflaşmış, merkezine hedef kitlesinin değerlerini de koyarak propagandanın bütün formlarından tamamen ayrılmıştır.

Bu çalışmanın konusu, vaktinde modern propagandanın bir diğer ismi olan halkla ilişkilerin, zaman içinde propagandadan ayrılıp, tamamen farklı ve kendine has bir disiplin haline gelmiş olmasıdır. Çalışmanın amacı propagandanın anlamı ile halkla ilişkiler disiplini ilkeleri arasındaki ayrımı bir metafor kullanımı örneği üzerinden göstermektir. Propaganda ve halkla ilişkiler kavramları ele alınırken, alandaki çalışmalarda etkili olan Jacques Ellul, Harold Laswell, Garth Jowett, Ivy Lee ve Edward Bernays düşüncelerinden faydalanılmıştır. Belgesel incelemesinde betimsel analiz yöntemi

kullanılmıştır. Çalışmada "Özgürlük Meşaleleri" metaforu belgeselin sunduğu bakış açısından incelenmiştir. Bu çalışma özellikle, bir çerçeveleme aracı olarak kullanılan metaforun propagandaya ile ilişkisini göstermeye çalışmaktadır. Propagandanın metafor kullanımını ne şekilde gerçekleştirdiği ve halkla ilişkiler disiplininden nasıl farklılaştığına odaklanılmaktadır. Çalışmadaki propaganda örneklerini, halkla ilişkileri propagandanın yeni adı olarak tanımlayan Edward Bernays'ın "Ben Devri" belgeselinin birinci bölümündeki görüş ve yorumlarıyla sunduğu örnekler oluşturmaktadır. "Özgürlük Meşaleleri" metaforu da belgeselin bakış açısından ele alınarak incelenmektedir. Diğer yandan, Edward Bernays'dan farklı olarak alanda incelenebilecek, P.T. Barnum ve faaliyetleri gibi birçok dikkat çeken modern propaganda örnekleri ve metafor kullanımları mevcuttur. Halkla ilişkiler faaliyetlerinde ise, tarihi boyunca birçok farklı alanda, birçok şekilde metafor kullanımı görülebilmektedir. Literatürde, halkla ilişkilerin propaganda ile benzerlikleri veya farklılıkları açısından değerlendirmeler sunan birçok araştırma bulunması mümkünken, bu araştırma yol ayrımını, farklı bir açıdan ve yaygın olanlardan farklı bir şekilde, metafor kullanım biçimi üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Bu çalışmayla, halkla ilişkiler disiplinine katkı sağlayacak çalışmalara farklı bir bakış açısı sunulmaktadır.

1. Propagandadan Başlıca Bir Disipline: Halkla İlişkiler

İnsanlık tarihindeki en eski halkla ilişkiler faaliyetleri M.Ö. 1800'lerde Sümerler'in taş tabletleri ve tarım bültenlerinde görülmektedir. Bir kavram olarak ise halkla ilişkiler ilk kez Fransa'da ortaya çıkmıştır (Güven, 2013, ss. 32-48). 1900'lerin başlarında daha yaygın şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde rağbet görmeye başlayan ve zaman içinde üzerinde başlıca çalışmalar yapılan bir disiplin olmuştur (Çiftçi, 2016, s. 540). Halkla ilişkileri öncelikli olarak bir kavram olarak incelemek, bir disiplin olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Halkla İlişkiler Enstitüsü'nün (CIPR Chartered Institute of Public Relations) yaptığı tanıma göre "halkla ilişkiler fikir ve tutumların anlaşılması, desteklenmesi ve etkilenmesinin sağlanması amacıyla itibarla ilgilenen bir disiplindir, kurum ve toplum arasında iyi niyet ve karşılıklı anlayışın kurulması ve sürdürülmesi için planlı ve sürekliliği olan bir çabadır" (İspir vd., 2022, s. 362). Halkla ilişkiler, kurum, kuruluş ve örgütlerin, kitlelerle iletişim kurmak amacıyla yürüttükleri, kişilerin sempati ve desteğini elde etmek ve bunu devam ettirmek için pro-aktif ve re-aktif olarak yapılan düzenli faaliyetlerdir (Güven, 2013, s. 12). Halkla ilişkilerin merkezinde dürüstlüğü temel alan ikna, retorik ve algı kavramları yatmaktadır (İspir vd., 2022, s. 354,363). Halkla ilişkiler belirli bir fikri ve/ya davranışı hedef kitleye dürüstlük ve şeffaflık ile benimsetme, inandırma, sevgi ve saygılarını kazanma sanatıdır (Uğurlu ve Yeşil, 2020, s. 39).

Halkla ilişkiler kendine kalıcı bir vizyon tanımlayan ilkelere sahiptir. Halkla ilişkilerin önemli bir amacı, kendi vizyonuna sadık şekilde örgütün vizyonunu belirlemek olarak gözetilebilir. Bir örgütün hedef kitlesine yönelik, iyi niyet ve ortak bir ortam oluşturmak ve geliştirmek için göstereceği planlı ve örgütlü çabaların ardında halkla ilişkiler öncelikli olarak kendine bir ilkeler birliği oluşturur. Örgütün stratejisi ve politikaları, örgütün ekonomik ve sosyal çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için belirlenirken, hedef kitlenin örgüt hakkındaki duygu ve düşüncelerini etkilemek ve güvenilir itibar kazanmak temel ilkeyi oluşturur (Geçikli, 2012, s. 603).

Halkla ilişkilerin bütün tanımlarında, örgütün çıkarları için hedef kitlenin ikna edilmesinin amaçlandığını görmek mümkündür. Ancak nihai amaçtan daha önemli olarak, bazı öncelikli kıstaslar vurgulanmaktadır. Bu öncelikli kıstaslar, nihai amacın ancak halkla ilişkiler ilkelerine uygun olarak ulaşabileceğini belirtmekte ve faaliyetleri bu yönde sınırlamaktadırlar. Örgütün hedeflerindeki ikna çabaları, örgütün kendisine karşı sevgi ve saygı duyulmasını ve güvenilir itibar oluşturmasını sağlayacak şekilde tasarlanmak zorundadır. Örgüt ile hedef kitlesi arasında karşılıklı iyi niyet ve anlayışın planlı sürdürülebildiği faaliyetlerin neticesinde, halkla ilişkiler vizyonu gerçekleştiriliyor olacaktır. Bu noktada, halkla ilişkileri ve vizyonunu, yani ilkelerini daha iyi anlamak için önce köklerine inmek ve propagandayı incelemek yerinde olacaktır.

Modern propagandacıların en etkili isimlerinden olan Ivy Lee, 1925'te propaganda kelimesini başka bir şeyle değiştirmeye çalışırken hayal kırıklığı yaşamaktaydı. Propaganda kötü bir kelimeydi ve onun yerine başka bir şey koyabilmek istiyordu. Ancak, sonuçta fikirleri yayma çabası anlamına gelen bu kelimenin yerine geçecek gerçek bir türevi henüz bilmiyordu (Lee, 1925, ss. 22–23). İsim arayışı yaygın bir gayeydi. Edward Bernays 1920'lerin başlarında propagandayı halkla ilişkiler (public relations) olarak baskın şekilde yeniden adlandırdığı için övgüyü alan kişi oldu (Curtis, 2002). Bu yeni adlandırma ile halkla ilişkiler propagandadan ayrı bir yola da girmiş oldu. Bu sadece ismen bir ayrılık değil, ilkesel olarak da farklı olacak yeni bir yolun başlangıcıydı.

Dünya sahnesindeki yerini çıkarımsal olarak insanlık tarihi başlangıcıyla birlikte almış olabilecek propagandanın, günümüzdeki anlamına benzer ilk uygulamaları Antik Yunan'da görülmektedir. Propaganda günümüzde kitlelerin desteğini kazanmak anlamına gelmektedir. Belirli bir görüş ve/ya davranışı hedef kitleye dayatmak ve hedeflenen fiili değişikliği sağlamak için kişileri etkilemeye çabalayan, hem psikolojik hem de eyleme yönelik teknikleri kapsayan, stratejik planlamaya dahil olan yöntemlerin tamamıdır (Gürgen, 1990, ss. 135-136).

Propaganda günümüzde tipik olarak, hükümetin insanları yukarının

aşağı ve aşağının yukarı olduğunu sanacak kadar şaşkına çevirdiği bir misalle örneklenebilir. Popüler kullanımda propaganda, kitle aldatmacasına ve kamu manipülasyonuna belli belirsiz bağlı, neredeyse işe yaramaz derecede geniş bir terimdir. Mesleki birikimi olan kişilerce yaygınca kullanılmasına, hakkında sayfalarca kitaplar yazılmasına ve hatta tekniklerini geliştirmek için düzenlenen nice konferanslara rağmen propagandanın aslında, hakkında söylenen ve yazılanlardan çok daha belirli bir şey olduğunu çok az kişi bilir. Çok az kişinin bunu bilmeyi umursaması ise propagandacıların büyük başarılarından biridir (Wimberly, 2020, s. 10).

Jacques Ellul propagandayı, propagandacı üzerinden tanımlamaktadır. Propagandanın bir özelliği, propagandacının bir kalabalığın parçası olsa bile yalnız kalmasıdır ki bu savı ile yalnız kalabalık kavramını da beslemektedir. Kalabalığın sesinin bir parçası olsa da, coşkulu ya da nefret dolu haykırışları propagandacıyı başkalarıyla iletişime sokmaz. Bu sadece propagandanın merkezindeki lidere bir yöneliştir. Bu tür iddialarda bulunmak için Ellul istikrarlı ve görünüşte evrensel bir öznellik biçimi varsayar. En azından farklı nüfuslarda ve farklı zamanlarda değişmeyen bilgiler üretmek istediği için bu iddialarda bulunmaktadır. O, insanoğlu ve onun propagandayla ilişkisi hakkında bilimsel bilgi üretmekle ilgilenir. Neticede, tüm insanlarda benzer bir doğa durumu varsayarak, propagandanın nasıl çalıştığına dair evrensel olacak psikolojik iddialar üretmek için, farklı ulusal ve tarihsel bağlamlarda, farklı propaganda yöntemlerinin etkililiğini veya etkisizliğini araştırır (Ellul, 1973, s. 8, 31, 80).

Diğer yandan insan ruhunun doğası buna izin vermediği için psikolojik açıdan beyin yıkamanın imkansız olduğu iddia edilebilir. Çağdaş psikoloji, beyin yıkama kavramından derinden etkilenmiyor olsa da beyin yıkama tekniğiyle elde edilen propaganda sonuçları, tartışmalara neden olabilmektedir. Psikologların, psikiyatrların ve insan beyni üzerine çalışan kişilerin bilimsel güvencelerine rağmen, ayrı bir olasılık olarak beyin yıkama kavramı araştırmacılar arasında, özellikle Kore Savaşını takiben daha çok tartışılmaya başlanmış ve propagandanın yeni bir biçimi olarak ele alınmıştır. Beyin yıkama başlığı altındaki propaganda çalışmaları ile ima edilen şey, öznenin verili, doğal ve temelde değiştirilemez bir şey olduğudur ki bu da propaganda hakkında zaman, yer ve kültürdeki değişikliklerle değişmeyen bilginin üretilmesini mümkün kılmaktadır (Jowett ve O'Donnell, 2012, ss. 257–263)

Psikoloji çerçevesinden ya da sağduyu varsayımlarından çalışıyor olması fark etmeksizin, propaganda etkileri insanlık genelinde evrensel bütünlük gösterebilme ihtimaline sahiptir. Propaganda bir tarih değil de bir bilim olacaksa, konuyu kalıcı ve evrensel bir alt tabaka olarak üretmesi gerekmektedir. Zamanlar ve kültürler arasında geniş bir şekilde geçerli olan uluslararası savaş propagandasının iyi bir örneği olarak, nasıl başarıyla

yürütülebileceği konusunda bir hesap sunmak isteniyorsa, o zaman propagandanın konusu ve doğası sabit kalmalıdır ki, konuyla ilgili propaganda davranışı da sabit kalabilsin (Lasswell, 1938, s. 13).

Propagandaya yönelik olarak farklı araştırmacılara dayanan bütün bu analizler, temelde propagandacıların kendi ürettikleri bilgilere paralel olarak, propagandaya ilişkin bilimsel bir açıklama yapmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, insan doğası üzerine eksik söylemi doldurmayı ve propagandanın sırlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Herkes propagandayı sevmeyecek kadar propagandayı bilmektedir ama çok azı propagandanın gerçekte ne işe yaradığını fark etmektedir (Wimberly, 2020, s. 1).

Propagandanın iç yüzünü sırlayan perdenin kalınlığı propagandacının performansına bağlıyken, başarılı sonuçlar elde etmek isteyen yirminci yüzyıl propagandacıları, olumsuz çağrışımlarından kurtulmak için propaganda kelimesini terk etmek istemişlerdir. Bugün bu alanda çalışan pek çok kişi bile kavramın çağdaş adı ile tarihsel adı arasında bağlantı kuramayabiliyor. Propaganda ilk olarak 1622'de inancın yayılması için Roma Katolik Kilisesi tarafından kullanılmıştır. Ancak zamanla adı popüler bir şekilde kirlenmiştir (Erkiş ve Summak, 2011, ss. 294-297).

Araştırmacılar terime yüklenen anlamın kötüye gitmesinden yakınsalar da yıllar boyunca propaganda, savaşları kazanmak ve ticaret mücadelelerine yardımcı olmak için kullanılmıştı. Muhtemelen de hak ettiğinden daha fazla kötü bir üne kavuşmuştu. Neticede 20. yüzyılın başında propagandacılar yeni bir isim için uzun bir arayışa girdiler ve halkla ilişkilerin doğuşu bu şekilde başladı (Curtis, 2002).

2. Metafor ve Cehaletten Beslenen Metafor Kullanımı

Metafor daha çok retorik açısından çağrışım yapan bir terim olmasına rağmen, disiplinler arası farklı açılardan başlıca bir anlatım ve öğretim aracı olarak kullanılmasıyla engin derinliğe sahip olan bir anlatma biçimidir. Metafor, eski Yunan filozofu Aristoteles'ten günümüze kadar "retorik ... felsefe, dilbilimi, anlambilimi, pedagoji, psikoloji, sosyoloji gibi farklı alanlarda ..." kullanılmaktadır (Demir ve Yıldırım, 2019, s. 1086, 1089). Detaylıca açıklamak gerekirse metafor, genellikle daha az bilinen bir kavramın daha iyi bilinen bir kavramın ışığında görüldüğü bilişsel bir süreç olarak ele alınabilir.

Metafor, bilinmeyen bir kavramsal alanın bilinen başka bir kavramsal alan açısından anlaşılmasını sağlayan, sözlü ve görsel iletişimden bağımsız bilişsel bir süreç olarak kabul edilmiştir. Diğer bir değişle metafor, cehalet yoluyla gerçekten yeni bilgiye götüren anlayışa bağlı bilişsel bir süreç olarak görülebilir (Ervas, 2021, s. 6789).

Bir metaforu düşündüğümüzde sözlü bir metafor düşünmemize rağmen, metafor her şeyden önce bilişsel bir süreçtir ve sadece ikincil olarak dilbilimsel bir fenomen olarak kabul edilebilir: Metafor kullanımında, az bilinen ya da hiç bilinmeyen alanın bazı özelliklerini anlamak için bilinen alanın bazı özellikleri seçilir. Gerçek dünyamızın az bilinen ya da hiç bilinmeyen bir alanının, belirli bir özelliğinin yani hedefin daha iyi anlaşılması için, bilinen alan yani kavramsal olarak anlaşılan bir temsil kullanılmaktadır. Metafor kullanımı alıcının bakış açısına etki ederek, yani hedef ve temsil arasındaki mukayeseli benzerliklerin görülmesini (ki bunlar gerçek benzerlikler olmayabilirler) ve hedefle temsilin ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Mukayese teorisi (comparison theory) ile de desteklendiği üzere metafor aslında bu noktada, öncelikli olarak bir düşünce meselesidir ve yalnızca türetilmiş olarak ikinci sırada bir dil meselesidir (Lakoff ve Johnson, 2003, ss. 153-154).

Metafor kullanımının sadece bir dil meselesi olmadığı, metafor teorisindeki çok eksenli bir dönüş ile desteklenmeye başlanmıştır. Metafor kullanımının sözlü olmanın yanında görsel ve hayali gibi başka kiplere de genişlediği görülmektedir (Forceville, 1994, ss. 3-5). Mısır piramitleri duvarlarındaki eli kamçılı adam ve şaha kalkmış at, gücü ve hakimiyeti tasvir etmektedir. Diğer yandan siyasi yöntemin önemi üzerindeki vurgu da bu tasvirde gizlidir. Kırbacın kullanılma şekli at üzerinde hakimiyet oluşturulmasını sağlarken, atın tepik atmasına da neden olabilir. Bu tasvir, gücü ve hakimiyeti betimlediği kadar siyasi yöntemin önemini de temsil etmektedir (Tüzün, 2023, s. 63).

Anlaşıldığı üzere, görsel metafor olarak da adlandırılan resimli metafor, kaynak ve hedefin görsel olarak sunulduğu ve karşılaştırıldığı bir görüntüdür. Görsel metaforlar daha fazla kipi birleştirir. Görüntüye önem veren bir toplumda görsel metaforlar, çeşitli iletişimsel bağlamlarda, kipler boyunca yaygın olarak kullanılabilir. Özellikle çok modlu olan görsel metaforlar günümüzde reklamcılık, sanat, sosyal kampanyalar, politik karikatürler vb. alanlarda ve farklı türlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Forceville 1994, ss. 6-18).

Eğer metafor sözel olmaktan ziyade kavramsalsa, o zaman başka herhangi bir kipte de verilebilir. Bu açıdan bakıldığında, dünyayı bir dondurma külahı olarak temsil etmek için "dünya eriyen bir dondurma külahıdır" gibi sözel metaforların yanı sıra, örnek olarak görsel metaforlarla da aynı sonuca ulaşılabilir. Bir yandan, en azından Descartes'tan gelen uzun bir felsefi gelenek, kavramsal düşüncenin dile ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle görsel metaforların kavramsal akıl yürütmeyi içerip içermediklerini ve dil ortamı olmadan bilgilendirici olup olmadıklarını tartışmaktadır. Öte yandan bir metafor, görsel metaforlarda olduğu gibi önerme içeriğine sahip olmadan veya çoğu yaratıcı sözel metaforda olduğu gibi önerme içeriğine

ve önerme dışı etkilere sahip olmadan kavramsal akıl yürütmeyi içerebilir. Bununla birlikte, görsel metaforların her halükarda bilgilendirici olduğu için kavramsal akıl yürütmeyi içermediği iddia edilebilir. Önemli olan, benzerlik ve gelenekçi görüş arasındaki tasvir üzerine uzun süredir devam eden tartışma, görüntülerin bilgiyi nasıl iletebileceğine de odaklanmaktadır (Ervas, 2021, ss. 6790-6791).

Büyük ölçüde işaret edildiği gibi, bir anlatma biçimi olan metafor cehaleti koruyan bir çerçeveleme aracıdır. Kaynağın bazı ilgili özellikleri hedefi anlamak için seçilirken, kaynağın diğer özellikleri hafife alınır veya göz ardı edilir. Figüratif bir çerçeveleme aracı olarak metafor, kaynağın bazı özelliklerini göz ardı ederek ve öne çıkan diğer özellikleri seçerek izleyiciye hedefin belirli bir tanımını ve/veya örtük değerlendirmesini sunar. Belirtildiği gibi, dinleyicilerde sorunla ilgili bilgi eksikliği varsa, özellikle yerleşik konulara kıyasla yeni konulardan bahsederken, cehaletten beslenen çerçeveleme aracı metafor nispeten daha sık kullanılır (Burgers ve diğerleri, 2016, ss. 11-13).

3. Edward Bernays "Ben Devri" Belgeseli

"Ben Devri" belgeseli Edward Bernays'ın Amerika'da yapmış olduğu kritik propaganda çalışmalarını merkeze almaktadır. Sigmund Freud'un psikanaliz teorilerine dayanarak geliştirdiği teknikleriyle propagandayı modern çağın şartlarına uyarlayan Bernays, ticari iniş çıkışlara öncülük ederken, sadece Amerika'da değil, dünyanın genelinin demokrasiye bakışında bütünüyle çalkantılara neden olan birtakım kampanya ve akımlara öncülük etmiştir. Modern propagandayla başlayan halkla ilişkiler disiplini, Amerikan ticaret ve siyaset hayatının ilerleyiş sürecinde gelişerek günümüzdeki haline ulaşmıştır.

Belgeselde, psikanaliz biliminin kurucusu olan Sigmund Freud'un psikanaliz (psychoanalysis) yöntemi teorilerine dayanan; insanların bilinçaltlarında gizli ve ilkel olan cinsel ve saldırgan güçlere (primative sexual and aggressive forces) dayanan bir Edward Bernays gerçekliği sunulmaktadır. Belgesel, modern propagandanın kurucusu olarak gözetilen Bernays'ın, kariyeri boyunca Freud'un teorilerinden beslenerek yaptığı en dikkat çeken propaganda uygulamalarını ve modernleştirdiği propaganda teknikleri ile alınan sonuçları anlatmaktadır.

Yaşamını sürdürdüğü dönemi Bernays kitle demokrasisi çağı olarak nitelendirmektedir. Bernays, bir yandan yaşadığı çağın şartlarını görebilen, diğer yandan öz yeğeni olduğu Freud'un psikanaliz teorilerine, Freud'un henüz ünlenmemiş olduğu bir dönemde yakından bakabilen özel bir konuma sahiptir. Kitlelerin ortaya çıkmış olduğu bir dönemde yaşarken, bu özel konumu itibariyle kitleleri kontrol edebilecek fikirler geliştirmeye de yakındır.

Bernays propagandayı çağın şartlarına göre uyarlamak ve propagandayla kitle kontrolü sağlamak için psikanaliz teorilerine başvurmaktadır. Doğru formülü bulduğunda kitle kontrolü sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda Bernays, kitleleri kontrol edebilmek için Freudyen teorilere başvuran ilk kişidir. Freud'un teorilerinden yola çıkarak, insanların farkında olmadıkları bilinçsiz arzularının (unconscious desires) propaganda teknikleriyle kontrol edilebileceğini düşünmektedir. Bu savıyla öncelikli olarak Amerikan şirketlerine rehberlik etmektedir. Bilinçsiz arzuları seri üretim mallarına yönlendirerek satış hacmini artırmayı hedeflemektedir. Farkında olunmayan arzuların uyarılması ile insanların ihtiyaçları olmadığı halde bir takım ürünlerle ilgilenmelerini ve satın almalarını sağlayabileceğini kurgulamaktadır. Fikirlerini uygulamaya geçirdiğinde, hedefine ulaştığı görülmektedir. O zamana kadar sadece ihtiyaca yönelik alış veriş yapan Amerikan halkının, artık ihtiyaç dışı tüketim yapan bir topluma dönüşmüştür.

Algılar üzerinden çalışan modern propaganda ile Bernays insanlara hisler ve niyetler verilebildiğini düşünmektedir. Alakasız nesneler (irrelavent objects) bile bir kimsenin başkalarına nasıl görünmek istediğine dair duygusal sembollere, simgelere dönüşebilmektedir. Bu durumda Bernays, ürünü satmak için gerekenin akla hitap ederek satış yapmak olmadığını anlamıştır. Araba satışı yapmak istendiğinde, müşteriye araba alması gerektiğini ihtiyaçları üzerinden izah etmek yerine, arabayı aldığında nasıl hissedeceği üzerinden pazarlamak fikrini geliştirmiştir. Bir kişiyi elbiseye ihtiyacı olduğunu düşündürmek yerine, elbiseyle kendisini daha iyi hissedeceği fikrini vermeyi, kişinin elbise ile duygusal bağ kurmasını sağlamanın gerektiğini savunmuştur.

1.Dünya Savaşı sonrasında hızlanmaya devam eden seri üretim (mass production), bir gün herkesin yeteri kadar malı olacağı ve satın almayı bırakacağı yönünde işletmeler için endişelere neden olmaya başlamıştır. Ürünlerin çoğu kitlelerin ihtiyaç durumlarına göre satılmaktadır. Yani, ürün pazarlaması ürünlerin işlevlerine ve dayanaklıklarına göre yapılmaktadır. İşletmeler açısından ise gerekli olan, Amerika'nın ihtiyaçlar kültüründen arzular kültürüne taşınmasıdır. Bunun için insanların tüketim alışkanlıkları değiştirilmelidir. İnsanlar arzulamak için, eskisi henüz tüketilmemişken bile yeni şeyler isteyecek şekilde eğitilmelidir. Arzuları ihtiyaçlarına üstün gelmelidir. Neticede işletmeler bu doğrultudaki emellerini gerçekleştirebilmek için tüketici zihniyetini kitlesel boyutta değiştirmek istemişlerdir. Bu noktada psikanaliz teorilerinden faydalanan Bernays, modern çağa uyarladığı propaganda tekniklerini ticari işletmeler adına geniş kitleler üzerinde kullanmaya devam etmiştir.

Ünlü kadın film yıldızları ile ürünleri ilişkilendirerek, istediği ürünlere cazibe oluşturmuştur. Moda şovlarını süpermarketlere taşıyarak, hızlı

tüketim mallarının tüketimini de desteklemiştir. Ürünlere cazibe oluşturmanın ya da satış hacmini artırmanın dışında, ünlüleri kullanarak, insanların kıyafetlere bakışlarını değiştirmiştir. İnsanların birbirlerine nasıl göründükleri açısından ünlülerle halka doğrudan mesajlar vererek, kıyafete olan fiziksel ihtiyacın psikolojik bir ihtiyaca dönüşmesinin önünü açmıştır. Neticede gazeteler Amerikan Demokrasisinin başına tüketimcilik adı verilen bir şey geldi şeklinde yazmaya başlamışlardır. Tüketimciliği teşvik eden propagandaların sonucunda, Amerikan vatandaşlarının ülke için öncelikli önemleri artık vatandaş olmaları değil, birer tüketici olmalarıdır.

Bernays'ın yürütmekte olduğu ticari propaganda uygulamaları, Amerikan Başkanının da iftiharla bahsettiği çalışmalar arasında yer almaktadır. Başkan Hoover bir konuşmasında, Amerikan yaşamının merkezinde tüketimciliğin yer aldığını beyan ederken, halkla ilişkiler mesleğini arzu yaratma mesleği olarak nitelendirmektedir. Başkanın yorumuna göre, halkla ilişkiler uzmanları insanları sürekli hareket eden mutluluk makinelerine (happiness machines) dönüştürmektedir. Öyle makineler ki ekonomik büyümenin anahtarıdırlar. Bu durumu beyan eden ilk Amerikan Başkanı olması açısından, aslında bu durum tüketimciliğin teşviki olduğu kadar, yapılan propaganda çalışmalarının siyasi olarak da desteklendiği göstermektedir.

Ekonomik dönüşümü getiren propaganda kampanyaları, ekonomiyi büyütmektedir. Siyasi olarak da işe yarayan bu durum, hem işletmeler hem de siyasetçiler açısından başarılı olarak görülmektedir. Başarılı propaganda çalışmalarından sonra, Bernays'ın bizzat Amerikan Başkanına hizmet etmesi de talep edilmiştir. Siyasetin halkla ilişkilerle birleşmesi olarak nitelendirilen bir an gerçekleşmiştir. Bu doğrultudaki en dikkat çeken çalışması, Başkanın halk gözündeki imajını yumuşatmak için 34 tane ünlüyü beyaz saraya davet etmesidir. Medyada yer alan olumlu yorumlarla bu çalışmasının da başarıyla sonuçlandığı düşünülmüştür. Ticari başarılarından sonra siyasal alanda Başkanlık makamı seviyesindeki bu uygulama, modern propagandayı Bernays'ın gözünden yeni ismiyle, halkla ilişkiler olarak tasdik eder niteliktedir.

4. "Ben Devri" Belgeseli Örneği Üzerinden Özgürlük Meşaleleri Metaforunun İncelenmesi: Cehaletten Alevlenen Propaganda

Çeşitli propaganda faaliyetleri ile geçen savaş sonrası yıllarda, Bernays'ın halkla ilişkiler çalışmalarındaki en önemli olay 1929 yılında New York'da düzenlenen Paskalya töreni olacaktır. Amerika'da kadınların sigara içmeleri ve özellikle toplum içinde sigara içmeleri henüz uygun görülmediği için, tüketici kitle sadece erkeklerden oluşmaktadır. Sigara şirketleri ise pazarın diğer yarısı olan kadınlara da satış yapmalarını sağlayacak çareler aramaktadırlar. Bunun için Bernays'tan hizmet talep ederler. Bernays işe müdahil edildiğinde, öncelikli olarak kadınlar için sigara içme-

nin ne anlama geldiğini anlamaya çalışmıştır. Bunun için de Amerikalı bir psikanalist olan Dr. A. A. Brille'den görüş aldığını söylemektedir. Araştırmaları Bernays'ı erkek merkezli iktidar temsili sonucuna götürmüştür. Kadınların bu temsile meydan okumalarını sağlayacak bir fikir geliştirebilirse, kadınların da o zaman kendi güç hislerini oluşturmuş olacaklarını ve bu doğrultuda sigara içmelerini sağlayabileceğini düşünmüştür.

Bu amaçla kurguladığı propaganda çalışmasını geniş bir kitleye ulaştırabilmek için Bernays, basının da yer aldığı ve ülke genelinde dikkat çeken bir etkinlik olan New York Paskalya törenini kullanmaya karar verir. Üzerlerinde sigara gizleyen kadınların törene katılmalarını sağlar. Basın mensuplarını da kendi amacı doğrultusunda daha önceden organize etmiştir. İşin aslı, kadınlar da, basın mensupları da orada ne olacağından ve işin amacından bihaberlerken, Bernays tören esnasında birçok kadının aynı anda sigara içmelerini sağlar. Bunun manşetlere Özgürlük Meşaleleri (Torches of Freedom) olarak taşınmasını da sağlayan Bernays, insanların algılarını kendi amacı doğrultusunda besleyerek onları manipüle etmeyi başarmıştır. Bu propaganda çalışması sadece Amerikan manşetlerinde değil, Avrupa manşetlerine kadar birçok ülkede haber olmuştur.

Görsel-1: 1929 Paskalya Geçit Töreninde Sigara İçen Kadınlar

Bu örnekle işaret edildiği üzere, metafor cehaleti koruyan bir çerçeveleme aracı olabilmektedir. Kaynağın bazı ilgili özellikleri hedefi anlamak için seçilirken, kaynağın diğer özelliklerini hafife almak veya göz ardı et-

mekle örtebilir. Figüratif bir çerçeveleme aracı olarak metafor, kaynağın bazı özelliklerini örterek, istenilen başka özelliklerini öne çıkarabilir ve alıcılara hedefin belirli bir tanımını veya örtük değerlendirmesini sunabilir. Özellikle, alıcılarda hedefle ilgili bilgi eksikliği varsa, istenilen mesajın metafor ile iletilmesi daha kolay olmaktadır. Neticede alıcıların bilgi eksiğinden faydalanarak, gösterilenin sırlanmış perdesi ardında hedeflenen mesajın iletilmesi mümkün olmaktadır.

Edward Bernays tarafından kurgulanmış bir metafor olan "Özgürlük Meşaleleri", ustaca düzenlenmiş bir piyesin sahnelenmesi gibi, 1929 yılı New York Paskalya töreninde sahnelenmiştir. Edward Bernays bütün kariyeri boyunca uyguladığı propaganda performansını "Özgürlük Meşaleleri" metaforuyla da sahnelemiştir. Bir metaforun ki burada cehaletten beslenen bir yalandır, kurgulanmış gerçekliğe dönüşmesini sağlamıştır. İnsanların konudan ve kurgudan bihaber oldukları bir durumda, manipülasyon kullanımı ile sadece Amerikan halkının değil, Avrupa ve bazı diğer dünya ülkelerinin de bu olayı duymasını sağlamıştır. Cehaletin gölgesinde büyüyen metaforu ile sigarayı kadınlar için algısal olarak özgürlüğün meşalelerine çevirmiştir.

Metaforun cehalet olarak nitelenen kısmında, hem sigara hakkında eksik olan bilgisel birikim hem de sigara içmeye yüklenen olumlu yanlış anlamlar söz konusudur. Paskalya törenindeki kadınlar örneğinde, insanların bilgi eksikliğinden faydalanılarak, arzu edilen özgürlük ideali ile sigara ilişkilendirilmiştir. Fotoğrafları çekilen sigara içen kadınlar, medyada özgür kadın temsili olarak sunulmaktadır. Bernays, işletmelerin kar maksimizasyonu hedeflerini gerçekleştirebilmeleri adına kendisinin propaganda kelimesi yerine tercih ettiği halkla ilişkiler tekniği olarak manipülasyonu kullanmış ve bu taktik etkili olup, amaca hizmet etmiştir. Kadınların sigara içmelerinin hoş karşılanmadığı toplumsal yapı, bu tarihten sonra değişime uğrayacaktır. İlerleyen yıllarda da sigara şirketleri Bernays'ın açtığı yolda, kadınların yer aldığı birçok reklam afişi ile yoluna devam edecektir.

Görsel-2: Marlboro, 1951

Görsel-3: Philip Morris, 1951

Görsel-4: Avalon,, 1940

Görsel-5: Camel, 1947

"Özgürlük Meşaleleri" metaforu insanların cehalet ve arzularından beslenmektedir. Bernays için psikanaliz teorilerinin ispatı niteliğinde olan bu olay, sigara içmenin kadınları özgürleştirme fikrine dayanmaktadır. Bu fikir tamamen mantıksız ve özünden bir yalan olsa da işe yaramaktadır, çünkü bu fikri takip ederek sigara içen kadınların kendilerini bağımsız hissetmelerini sağlamaktadır. Bernays bu durumu, yani insanların cehaletini, kendi emellerine hizmet edecek şekilde metaforik meşaleleri alevlendirmek için kullanmıştır. Sigarayı, özgürlüğe giden yolu aydınlatan alevli meşaleler olarak seçmiş ve meşaleleri alevlendirmek ile arzuları isyana ve kadınları isyan yolunda birlikte yürümeye davet etmiştir. Mesajını, Amerika ve dünya genelindeki birçok ülkedeki kadınlara duyurmayı başarmıştır. Kadınların özgürlük idealleri manipüle edilerek isyan bayrakları altında gizli arzuları sigaraya yönlendirilmiştir. Bu şekilde kadınların, sigara kullanmak için ikna edilmeleri ve yaygınca sigara kullanmaya başlamaları için ilk adımlar atılmıştır.

SONUÇ

Bernays'ın halkla ilişkiler faaliyetlerinin hedef kitleden sadece almaya odaklı olan yöneliminin ardında, aslen halkla ilişkiler disiplini ilkeleriyle bağdaşmayan, sadece adı halkla ilişkiler olan ve uygulamaları modern döneme uyarlanmış olsa da, özünde ilkel propagandanın ilkelerini takip eden bir yaklaşım söz konusudur. Bernays'ın metafor üretimi ve metafor kullanımı ile yapmış olduğu reklam kampanyası "Özgürlük Meşaleleri" de bir halkla ilişkiler kampanya örneği olmaktan ziyade, bir propaganda söylevini temsil etmektedir. "Ben Devri" belgeselinin birinci bölümünde Bernays'ın her sözü (her ne kadar kendisi aksi doğrultuda bir imaj oluşturmaya gayretli olsa da) halkla ilişkiler disiplini ile propaganda arasındaki yol ayrımını pekiştirmektedir. Bernays'ın imzasını taşıyan bahsi geçen her faaliyet bir propaganda örneği olarak dikkat çekmektedir.

Halkla ilişkiler ilkelerinden uzaklaşan ve geneliyle propagandaya sadık kalan faaliyetleri arasında, metafor kullanımının da halkla ilişkiler kapsamı dışında kaldığı görülmektedir. "Özgürlük Meşaleleri" metaforu cehaletten beslenerek çerçeveleme yapan bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Bernays'ın metafor kullanımıyla propaganda yapması insanların arzuları ve cehaletlerinden beslenmektedir. Bu noktada arzular ve cehalet arasında duran zaaflardan faydalanarak, arzular üzerinden hedeflediği kurguyu cehalet üzerine inşa etmektedir. Sağlığa zararlı olan ve algılandığının aksine özgürleşmeye yaramayan bir ürünü, kurguladığı metafor kullanımı ile pazarlamayı başarmıştır. Neticede cehaletten beslenen bu metafor, sigaranın olumsuz özelliklerini sır perdesi arkasına alırken, ön plana özgürlüğe olan özlemi çıkartmıştır. Diğer bir değişle kaynak olan sigaranın sağlığa zararlarını göz ardı etmiş, hedef olan özgürlüğün arzular

üzerindeki cezbesini ön plana çıkartmıştır. Bu metaforun kullanımı halkla ilişkiler ilkelerine aykırı bir durumu teşkil etmektedir. Bu durum halkla ilişkilerin propagandadan ayrılan, farklı ilkelere sahip yeni bir uygulama alanına dönüştüğünü desteklemektedir.

Edward Bernays'ın propaganda amacıyla kullanmış olduğu ve detaylarına "Ben Devri" belgeselinde yer verilmiş olan "Özgürlük Meşaleleri" metaforunun bu çalışmada incelenmesiyle, halkla ilişkiler ilkelerinin propaganda anlayışından tamamen farklı ve ayrı olduğu gösterilmiştir. İlkel ya da modern olması fark etmeksizin propagandanın bütün formlarının aksine, halkla ilişkiler bütün faaliyetlerinde dürüstlük ve şeffaflığı temel almaktadır. Cehaletten beslenerek arzulara etki edecek şekilde kurgulanmış bir metaforun aksine, halkla ilişkiler yalandan uzak duran ve kandırmayan, manipülasyondan ziyade diyaloğa dayalı ikna çabası gösteren ve sadece dürüstlük ile şeffaflığa dayanan iletişim faaliyetlerini kapsamaktadır. Dürüstlüğün ve şeffaflığın olmadığı bir durumda halkla ilişkiler son bulmakta ve orada propaganda yapılıyor olmaktadır. Dürüstlük ile şeffaflığın sağlandığı yerde ise propagandanın sırlı perdesi aralanmakta, hedef kitlenin de çıkarlarının gözetilmesi ile iş halkla ilişkilere dönüşebilmektedir. Neticede Edward Bernays bir propagandacı, "Ben Devri" belgeseli bir propaganda aracı ve "Özgürlük Meşaleleri" metaforu bir propaganda örneği iken bu ve benzeri örnekler, günümüzde kendi vizyonu ile başlıca bir disiplin haline gelmiş olan halkla ilişkilere ait olmayıp, propagandaya ait olan diğer her şeyi temsil etmektedir. Neticede propaganda ile halkla ilişkiler disiplini arasındaki yol ayrımı nettir.

KAYNAKÇA

Burgers, C., Konijn, E. A. ve Steen, G. J. (2016). "Figurative framing: Shaping Public Discourse Through Metaphor, Hyperbole and Irony". *Communication Theory*, 26, 410–430.

Curtis, A. (2002). The Century of the Self - Part 1: Happiness Machines [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=DnPmg0R1M04&ab_channel=JustAdamCurtis. Erişim: 21 Nisan 2023.

Demir, C. ve Yıldırım, Ö. K. (2019). "Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1085-1096.

Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Random House Inc.

Erkiş, İ. U. ve Summak, M. E. (2011). "Propaganda ve Dış Politika". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1-2), 269-292.

Ervas, F. (2021). "Metaphor, Ignorance and the Sentiment of (Ir) Rationality." *Synthese*, 198(7), 6789-6813.

Forceville, C. (1994). "Pictorial Metaphor in Advertisements". *Metaphor and Symbol*, 9(1), 1–29.

Forceville, C. (2002). "The Identification of Target and Source in Pictorial Metaphors". *Journal of Pragmatics*, 34(1), 1–14.

Geçikli, F. (2012). "İşletme vizyonu ve halkla ilişkiler". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(12).

Glucksberg, S. ve Keysar, B. (1990). "Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity". *Psychological Review*, 97, 3–18.

Gürgen, H. (1990). "Propaganda". *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 8(8), 135-157.

Güven, G. S. (2013). Halkla İlişkilerde Meslekleşme Olgusu: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırmalı Bir Uygulama. (Yüksek lisans tezi). Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (328832.). 25.12.2022.

Hitler, A. (2005). Kavgam. (çev. HC Yalçın). İstanbul: Manifesto Yayınları.

Hobbes, T. Ve Smith, W. G. P. (1929). Leviathan: Reprinted from the Ed. of 1651. With an Essay by the Late WG Pogson Smith. Clarendon.

İspir, N., Yurdigül, Y. ve Küçükalkan, Y. (2015). Halkla İlişkiler Etiği. *Tarih Okulu Dergisi*, (24), 353-375.

Jowett, G. S. ve O'donnell, V. (2012). *Propaganda and Persuasion*. California: Sage publications.

Lakoff, G. ve Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lasswell, H.D. (1938). *Propaganda Technique in World War*. New York: University of Chicago Press.

Lee, I.L. (1925). *Publicity: Some of the Things It Is and Is Not*. New York: Industries.

Uğurlu, F. ve Yeşil, S. (2020). "Halkla İlişkiler Uygulamalarında Kullanılan Modellerin Hofstede'in Kültür Boyutları ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(1), 39-55.

Wimberly, C. (2020). *How Propaganda Became Public Relations: Foucault and the Corporate Government of the Public*. New York: Routledge.

Tüzün, S. (2023). "İletişim Disiplini Perspektifinden, Dil, Söylem ve Siyasal İletişim". (Ed. Ali Kerem İngeç). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, s.53-72.

BÖLÜM 6

TURİZM SEKTÖRÜNDE İŞ YAŞAM DENGESİ

Fatih ÇAVUŞOĞLU[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-4522-6401.

GİRİŞ

İnsanların hayatı yalnızca iş hayatından ibaret değildir. İş hayatı dışında sorumluluklarının olduğu bir aile hayatı ve sosyal hayatı bulunmaktadır. Sağlıklı ve başarılı bir iş hayatı için bireylerin iş hayatı ile birlikte aile ve sosyal hayatını dengelemesi önem arz etmektedir. Özellikle turizm sektöründe yüksek sezon dönemlerinde ortaya çıkan fazla çalışma saatleri ve iş yükü, personeli iş ve yaşam dengesini sağlaması konusunda zora sokabilmektedir. Bu noktada, fazla çalışma ve iş yükü altında ezilen personelin tükenmişlik düzeyi artabilmekte ve sektörü terk etme eğilimi içerisine girebilmektedir. Bu durum ise turizm işletmelerinin arzu etmediği bir durum olarak personel devir hızının yükselmesine sebep olabilmektedir. Personel devir hızının yükselmesi turizm işletmelerinde hizmet aksamalarına neden olarak hizmet kalitesi sorunlarını da beraberinde getirebilmektedir. Söz konusu olumsuz durumlar turizm işletmelerinin sürdürülebilir olmasının önünde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turizm işletmelerinin emek yoğun yapısı insan faktörünü ön plana çıkarmaktadır. Hizmeti üreten olarak insan, diğer bir ifadeyle turizm işletmelerinde çalışan personelin kendini iyi hissetmesi, bedenen ve zihnen rahat hissetmesi ve yaptığı işi stressiz bir şekilde gerçekleştirmesi, ortaya koyduğu hizmetin kalitesine etki etmektedir. Personelin iş hayatı dışında sahip olduğu aile ve sosyal hayatını sorunsuz bir şekilde yönetebilmesi bu noktada önemlidir. Personelin aile bireylerine vakit ayırabilmesi, onların yaşadığı herhangi bir sağlık sorunlarında yanında olabilmesi, annesi, babası, eşi ya da çocuğuyla boş zamanlarında keyifli ve hoş vakit geçirebilmesi, arkadaşlarıyla sosyalleşebilmesi, gezebilmesi, eğlenebilmesi için zamana sahip olması vb. gibi durumlar personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi açısından önemlidir. Hem işinin, hem ailesinin hem de özel yaşamının sorumluluklarını zorlanmadan, strese girmeden, rahatlıkla yerine getirebilen bir personelin iş ve yaşam dengesini sağladığı ifade edilebilir. İş ve yaşam dengesini sağlayan personel, çalıştığı turizm işletmesinde yüksek hizmet kalitesiyle hizmet üretme, iş tatmininin artması, örgüte olan bağlılığın artması vb. gibi özellikle turizm işletmesi açısından olumlu faydaları beraberinde getirebilecektir. Bu noktada turizm işletmeleri yöneticilerinin, personelinin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmeleri için onları desteklemesi oldukça önemlidir.

Kitabın bu bölümünde öncelikle iş ve yaşam dengesi kavramına değinilmektedir. İkinci bölümde turizm sektöründe iş ve yaşam dengesinin sağlanmasının nasıl katkıları beraberinde getirdiği, personelin iş ve yaşam dengesinin sağlanamaması durumunda ise ne tür sorunları ortaya çıkardığına kapsamlı bir biçimde değinilmektedir. Bölümün sonuç ve öneriler kısmında ise turizm sektöründe iş ve yaşam dengesi kavramı genel olarak değerlendirilerek, turizm sektöründe görev yapan yöneticilerin, personeli-

nin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmeleri açısından ne tür uygulamalar gerçekleştirebileceklerine ilişkin önerilere yer verilmektedir.

İŞ YAŞAM DENGESİ

Günümüzde bilgi teknolojilerinin oldukça sık ve yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanması, sosyal, ekonomik ve sosyokültürel anlamda gerçekleşen önemli değişimler, tüketime yönelik çeşitliliğin arması, sosyal faaliyet ve rekreasyon imkan ve alanlarının artış göstermesi, insanların iş ve aile hayatlarına etki etmektedir. Artan hayat temposu sebebiyle iş ve aile hayatı arasındaki uyumun dengelenmesinin zor hale geldiği görülmektedir (Cingöz ve Kaya, 2018, s. 128).

OECD İş-Yaşam Dengesi Endeksine (2023) göre OECD ülkelerinde çalışan insanların %10'unun haftalık 50 saat ve daha fazla çalıştıkları dikkat çekmektedir. Genel olarak OECD ülkelerinde iş yerinde uzun saatler çalışanların çoğunluğunu erkek çalışanlar oluşturmaktadır. OECD ülkelerindeki erkek çalışanların %14'ü kadın çalışanların ise yaklaşık %6'sı işyerlerinde uzun saatler çalışmaktadır. OECD'de tam zamanlı bir çalışan, günün ortalama %63'ünü ya da diğer bir ifadeyle 15 saatini kişisel bakıma (yemek yeme, uyuma vb.) ve boş zamana (arkadaşlarla ve aileyle sosyalleşme, hobiler, oyunlar, bilgisayar ve televizyon kullanımı vb.) harcamaktadır.

İnsanların hayatta farklı rolleri eş zamanlı olarak gerçekleştirmek için çabalaması, fiziksel ve zihinsel olarak onları rahatsız ederek strese sokabilmektedir. Birey aynı anda hem anne-baba, hem fabrikada çalışan bir işçi, hem kendilerine karşı sorumlu olduğu yöneticilerinin yanında ast, hem anne ve babasının yanında durarak onlara her durumda yardımcı olmaya çalışan bir evlat olmak durumunda kalabilmektedir. Bu rol çeşitliliği ile birlikte çalıştığı iş ile ilgili uygulamaları aile ve sosyal hayatını göz ardı ederek yerine getirmesi durumunda sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Kişi bu tarz durumlarda ne işine, ne ailesine ne de ebeveynlerine yetemediğini düşünerek olumsuz duygular içerisine girebilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan iş ve yaşam dengesi kavramı, bireyin aile ve sosyal hayatı ile birlikte iş hayatını eş zamanlı ve sorunsuz olarak yönetmesini vurgulayan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Gülertekin Genç, Genç ve Gümüş, 2016, s. 101).

İnsanların zamanı sınırlıdır. Bu nedenle işleri dışında birçok faaliyetleri de yerine getirmeleri gerekmektedir. İş ve yaşam dengesi farklı insanlar için farklı anlamlar ifade eder ve hayatın farklı aşamalarında farklı anlamlar taşır. İş ve yaşam dengesini sağlayan çalışanların daha verimli çalıştıkları, işverenlerine daha bağlı oldukları ve stres nedeniyle hastalanma olasılıklarının daha düşük olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. İşverenler için bunu mümkün kılacak doğru politikalara sahip olmak çok önemlidir. İş ve yaşam dengesi politikaları ve uygulamaları, personelin ve

kurumun değişen ihtiyaçlarını karşılayacak esneklikte olmalıdır. Açık ve şeffaf bir iletişim ortamının işletme içerisinde tesis edilmesi de iş ve yaşam dengesi konusunda sorun yaşayan personele destek olabilmek amacıyla bir fırsat oluşturulmasına katkı sağlayacaktır (Shukla ve Bagali, 2016, s. 27).

İşletmelerin rekabet avantajı, personelinin iş tutumlarına ve davranışlarına dayanmaktadır. Personelin iş ve yaşam dengesini sağlamasına yönelik girişimler, personelin refahının önemli bir öncülü ve dolayısıyla personelin işe yönelik tutum ve davranışlarını büyük ölçüde etkileyen bir faktör olarak kabul edilmektedir (Casademunt, Cabrera ve Molina, 2015, s. 62).

Hizmet sektörü çatısı altında yer alan ve emek-yoğun bir özellik taşıyan turizm sektöründe, personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi hem bireyin kendisi hem aile hayatı hem sosyal hayatı hem de işletmeler için kritik bir öneme sahiptir.

TURİZM SEKTÖRÜNDE İŞ YAŞAM DENGESİ

Turizm sektörünün çalışma koşullarının ağırlığı ve mevsimsel yoğunluğu, sektörde çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi konusunda önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Personelin iş ve yaşam dengesini sağlayamadığı koşullarda tükenmesi ve sonrasında sektörden ya da işletmesinden ayrılması gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada, personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmek amacıyla turizm sektöründe hizmet veren işletmelerinin insan kaynakları birimlerinin politikaları oldukça önemli bir hale gelmektedir. Çünkü turizm sektöründe çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi, onun bireysel performansına katkı sağlamasının yanı sıra bağlı bulunduğu örgütünün de performansına olumlu etki etmektedir (Casademunt, Cabrera ve Molina, 2015, s. 68).

Turizm işletmelerinde görev yapan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi, bireyin psikolojik sözleşme ihlalini, işe geç gelme ve işten erken ayrılma gibi davranış ve eğilimlerini azaltıcı bir etkiye sahiptir. İş ve yaşam dengesini sağlıklı bir şekilde kuran personelin işletme içerisindeki görev performansında bir artış gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra iş ve yaşam dengesini sağlayabilen personelin, çalışma alanı ile ilgili muhtemel problemlere dair düşüncelerini, kaygılarını ya da çözüm önerilerini rahatlıkla ifade edebilmesi anlamını taşıyan dile getirme davranışını sıklıkla gerçekleştirdiği dikkat çekmektedir. Bu noktada turizm işletmeleri yöneticilerini önemli görevler düşmektedir. Yöneticilerin, personelinin iş ve yaşam dengesine katkıda bulunmak amacıyla onlara personelin lehine olacak şekilde esnek çalışma saatleri düzenlemeleri, ücretli izin haklarını kullandırmaları, personelin ailesinden herhangi bir bireyin hasta olması durumunda ücretli izin hakkı vererek onun bu durumuna destek olması vb.

gibi uygulamaları gerçekleştirmeleri önemli görülmektedir. Bu tür uygulamalar, personelin çoklu rollerle başa çıkma yetkinliklerini güçlendirecek ve işle ilgili sorumluluklarını başarıyla yerine getirmelerini sağlayacaktır. Turizm işletmelerinin içerisinde oluşan bu tür anlayışlı ve aile dostu bir ortamın varlığı, personelin kendisini değerli hissetmesine katkı sağlayacak ve işletmenin kendisine iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi için tanıdığı imkanları yerine getirirken personele kariyerinin tehlike altında olmadığını hissettirecektir (Kaya ve Karatepe, 2020, s. 207).

Turizm işletmelerinde çalışan özellikle evli ve çocuklu kadınların iş ve yaşam dengesini sağlamaları noktasında bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu tür sorunlar kadın personelin sektörden ayrılmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada turizm işletmeleri yöneticilerinin esnek çalışma programları oluşturması, personel için çeşitli ücretli izin (süt izni, hamilelik izni, aile üyesinin hasta olması durumunda izin vb.) düzenlemelerini uygulamaları kadın personelin turizm sektörünü terk etmemesine katkı sağlayabilecek ve nitelikli kadın personelini elde tutma olasılığını artırabilecektir (Shukla ve Bagali, 2016, s. 16).

Turizm işletmeleri açısından, turizm sektörünün doğal yapısı gereği yoğun ve uzun çalışma saatleri, fazladan iş yükü, müşteriler ile yoğun bir iletişim kurulması ve duygusal emek gerektirmesi sebebiyle personel açısından stres seviyesi yüksek bir çalışma ortamı ortaya çıkmakta ve personellerin iş ve yaşam dengesini kurmaları oldukça zor hale gelmektedir. Böyle bir çatışma ortamında turizm sektöründe çalışan personel iş ve sosyal hayat çatışması yaşayabilmekte ve bu çatışma turizm sektöründe çalışan personelin iş ve yaşam doyumlarını etkileyerek, iş ile aile hayatı arasında çatışmalar yaşamasına sebep olmaktadır (Polat Üzümcü ve Akpulat, 2017, s. 1070). Turizm işletmelerinde görev yapan personelin yaşadığı iş ve aile çatışması, bireyin olumsuz duygular yaşamasına ve performansının düşmesine sebep olmaktadır. Bu çatışmanın olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek için, turizm işletmelerinin yöneticilerinin aile ve iş hayatı dengesini sağlayabilecek politika ve uygulamaları desteklemesi gerekmektedir. Aile ve iş hayatı dengesini sağlıklı bir şekilde kuran personel iş yerinde çok daha iyi hissederek çalışabilecek ve örgütüne olan bağlılığı artabilecektir. Böylece işletmenin performansı ve başarısı artarak devam edebilecektir (Garrido, Ferrer ve Bogren, 2023, s. 126; Korkmaz ve Erdoğan, 2014, s. 553).

Havayollarında görev yapan kabin memurları açısından da iş ve yaşam dengesi oldukça önemli görülmektedir. Kabin memurlarının iş saatlerinin değişken olması, fazladan yapılan mesailer, değişen planlı uçuş görevleri, yatı görevleri ve saat farklılıkları kabin memurlarının aile hayatındaki rollerine etki ettiğinden dolayı iş ve yaşam dengelerini sağlamakta zorlanmaktadırlar. İşleri ile birlikte aile ve sosyal hayatlarını dengelemekte ve düzene sokmakta zorlanmaları ve sürekli bir şeylere yetişme telaşı içe-

risinde olmaları kabin memurlarının hem zihinsel hem de fiziksel olarak yorgun olmalarına neden olmaktadır. Söz konusu yorgunluklar ise olası iş kazaları risklerini beraberinde getirebilmektedir. Havayolu işletme yöneticilerinin personelinin iş ve yaşam dengesini sağlaması konusunda destek olması önemlidir. Yöneticilerin uçuş ekibi planlamalarını adil bir şekilde ve personelin özel durumlarını ve beklentilerini göz önünde tutarak yapması, personele aylık uçuş planlamasını belli limitlerle belirleme tercihi sunulması vb. gibi uygulamalar, personelin iş ve yaşam dengesini sağlamasına katkıda bulunabilecektir. Personelin iş ve yaşam dengesini sağlamasına yönelik bu tür uygulamalar onların işlerini severek, dikkatli ve itinayla yapmalarına katkı sağlayacak ve işletmelerinin göstermiş olduğu bu destek, personelin örgütsel bağlılığını artırıcı bir etki oluşturabilecektir (Özgül, Erkmen, Karaarslan, 2020, s. 4400). Kabin memurlarının çalıştıkları işletmelerde iş ve yaşam dengesini desteklemek amacıyla ortaya konan uygulamaların olması ve yöneticilerin bu noktada destekleyici tutum sergilemesi personelin işe bağlılığını artırıcı bir etkiye sahiptir. İş ve yaşam dengesinin sağlanması aynı zamanda kabin memurlarının daha yaratıcı ve iyi bir performans sergilemelerine katkı sağlamaktadır (Mohamed ve Zaki, 2017, ss. 215-216).

Konaklama sektörü, günün her saati hizmet sunması bakımından diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Konaklama işletmeciliğinin mevsimsel yapısı ve sektördeki ciddi yıpranma oranı sebebiyle, önemli düzeyde insan gücü sıkıntısı yaşanmaktadır. Bazen personel uzun saatler boyunca çalışarak ekstra iş yükü üstlenmek zorunda kalmaktadır. Bu tür bir çalışma ortamı, kişisel ya da sosyal hayatları için yeterli zaman bulamamaları sebebiyle personelin iş ve yaşam dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz durumun önüne geçebilmek amacıyla örgütlerin, personelin iş ve yaşam dengesini desteklemek adına bazı uygulamalar gerçekleştirmesi gerekmektedir. İşletme içerisinde esnek çalışma saatlerinin oluşturulması, personelin iş, aile ve sosyal yaşamdaki çoklu rollerini ve olası streslerini yönetebilmesi için eğitimler verilmesi, personel merkezli bir yaklaşım benimsenerek ve işletme içerisinde açık ve şeffaf bir iletişimi ortamı kurularak personelin iş hayatı dışında da daha yakından tanınmaya çalışılması vb. uygulamalar, personelin iş ve yaşam dengesini sağlaması noktasında katkı sağlayabilecektir. İşletme yöneticilerinin iş ve yaşam dengesini destekleyen bu tür uygulamaları hayata geçirmesi, personelin örgüte yönelik sadakatini ve güvenini artırıcı bir etkiyi de beraberinde getirebilecektir. Böylece personel, kendisini işletmesine daha bağlı hissedebilecek, işletmesini kendi iş yeriymiş gibi görerek çalışabilecek, örgütün sadık bir vatandaşı olabilecektir (Mohanty ve Mohanty, 2014, s. 79).

Konaklama hizmetleri işletmelerinde çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlamaları, onların iyimserliğini teşvik eden önemli bir kaynak

olarak görülmektedir. İyimserliği artan personelin ürettiği hizmetin kalitesi de artabilir. Aynı zamanda personelin yaptığı işe ve çalıştığı işletmeye yönelik bakış açısı da olumlu yönde etkilenebilir. Bunun yanı sıra iş ve yaşam dengesini sağlayan personelin yaşam memnuniyeti düzeyi ile birlikte yaratıcı performansının da arttığı görülmektedir. Personelin iş ve yaşam dengesini artırmak adına yöneticilerin, işletme içerisinde aile dostu uygulamalar gerçekleştirmesi faydalı olacaktır. Bu noktada, işletme içerisinde esnek çalışma saatlerinin oluşturulması, personelin ailesiyle vakit geçirebilmesi için zaman tanınabilmesi ve ailesiyle tatiller yapmasının teşvik edilmesi vb. gibi uygulamalar gerçekleştirilebilir. Ancak konaklama işletmelerinde bu tür uygulamaların gerçekleştirilmesi zor olabilir. Bunun sebebi olarak yöneticilerin, personeline aile hayatından ziyade iş hayatına daha fazla odaklanmalarını beklemeleri söylenebilir. Aynı zamanda bazı yöneticiler, aile hayatına daha fazla vakit ayırmanın personelin üretkenliği üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olabileceğine dair bir düşünceye kapılabilmektedir. Bu şartlar altında çalışan personel ise aile ya da sosyal hayatına daha fazla vakit ayırdığını düşündüğünde iş kariyerinin tehlikeye girebileceğine dair bir algıya sahip olabilir. Böyle bir durumda personel açısından iş ve yaşam dengesinin kurulması çok mümkün olmayabilir (Bouzari ve Karatepe, 2020, s. 95).

Konaklama işletmeleri yöneticilerinin, personelinin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmeleri için, özellikle personelin ailesi ile ilgili ihtiyaçlarını destekleyen uygulama ve politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Böyle bir durumda personelin bireysel yaşamının ve iş yaşamının daha düzenli ve doyumlu olması sağlanabilir. Böylece personelin iş, aile ve sosyal dengesinin sağlanması ile birlikte personelin yaşamından memnun, mutlu ve verimli olması da sağlanabilecektir (Toker ve Kalıpçı, 2020, s. 897).

Konaklama işletmelerinde görev yapan personelin iş ve yaşam gelişiminin artması, yaşam doyumunun artmasına katkı sağlamaktadır. Öte yandan personelin iş ve yaşam dengesindeki sorunların hem iş yaşamına hem de özel yaşamına etki ettiği görülmektedir. Bu durum doğal olarak personelin yaşam doyumuna da olumsuz anlamda etki etmektedir. Yaşam doyumu düşen personelin ise iş, aile ve sosyal hayatında sorunlar yaşayabileceği ifade edilebilir (Toker ve Kalıpçı, 2023, s. 86). Konaklama işletmelerinden çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi amacıyla yönetim tarafından esnek çalışma saatleri uygulanması, personelin yaptığı işi özerk bir şekilde gerçekleştirme imkanının tanınması ve yönetimin personelin aile ve sosyal hayatının da olduğunu ve onlara da vakit ayırması gerektiğini bilerek destekleyici bir tutum göstermesi önemli görülmektedir. Bu tür uygulamalar, personelin kendisini iyi hissetmesine, çalıştığı işten tatmin olmasına ve işletmeden ayrılma niyeti içerisine girmemesine katkı sağlamaktadır (Abdien, 2019, s. 235). Profesyonel turist

rehberleri için de benzer bir durumun söz konusu olduğunu ileri sürmek mümkündür. İş yaşam dengesini sağlıklı bir şekilde kurmuş profesyonel turist rehberlerinin tükenmişlik düzeyleri azalırken, yaşam doyumlarının arttığı görülmektedir (Çetinkaya ve İstanbullu Dinçer, 2021, s. 185).

Evli kadın turist rehberlerinin iş ve yaşam dengesi kurmada zorluk yaşadıkları görülmektedir. İş ve aile hayatı arasında bir çatışma yaşadıkları ve aile ile iş ilişkisine dair olumsuz bir tutum ve algıya sahip oldukları dikkat çekmektedir. Evli kadın turist rehberlerinin yaşadığı bu zorluklar ve çatışma durumları yalnızca kişiyi ve ailesini değil geniş çerçevede mesleğe devamlılığını da etkileyebilmektedir. Rehberlerin iş ve yaşam dengesini sağlamak amacıyla kendilerine ve ailelerine eğitimler verilmesi düşünülebilir. Seyahat acentalarının tur planlamalarını gerçekleştirirken sorun yaşanma ihtimali düşük plan ve programlar oluşturmaları yalnızca evli kadın turist rehberlerinin değil, bütün turist rehberlerinin iş ve yaşam dengesini sağlamaları açısından önemli bir katkı sağlayabilecektir (Balcı ve Kopar, 2022, s. 266).

Ağırlama ve turizm sektöründe girişimci olan bireylerin iş ve yaşam dengesini ne şekilde yönettiğini ortaya koymak amacıyla yapılan bir araştırmada, girişimcilerin iş ve özel hayatının birbirinden ayrılmadığını, yaptıkları işi bir çalışma olarak değil yaşam tarzı olarak gördükleri ortaya konmuştur. Büyük şehirlerden turizm destinasyonlarına çalışma amacıyla giden bireylerin iş ve yaşam dengelerini sağlayabilmeleri için iş yönetim becerileri ve iş operasyonlarına ilişkin becerileri oldukça önemlidir. Bir işletmenin başarısı, iş ve yaşamı dengelemenin anahtarıdır. Aynı zamanda, turizm destinasyonlarının imkanları yaşam maliyetini ve yaşam ortamını etkilemektedir. Bu nedenle taşınmak için uygun bir yer seçmek önemlidir. Özellikle mevsimsel özelliğe sahip turizm destinasyonlarında çalışan personelin yaşama deneyimi hayatlarının sadece kısa bir dönemini kapsayabileceğinden gelecek için öngörülü olmak ve hazırlık yapmak önemlidir (Sun, Xu, Köseoglu ve Okumus, 2020, s. 7-8).

Yiyecek ve içecek işletmelerinde çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlamaları, işlerinden aldıkları tatmin düzeyini de artırıcı bir etkiyi beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda iş ve yaşam dengesini kurabilen personelin işten ayrılma niyetinin de daha düşük olduğu görülmektedir. İş ve yaşam dengesi kurmada zorlanan ve bu yüzden iş tatmini düşük olan personelin işten ayrılma niyetleri her zaman oluşmayabilmektedir. Mevcut ekonomik koşullar altında yeni bir iş aramanın ve bulmanın personel için zor olması, iş değiştirme davranışlarının özellikle sık gerçekleştiği durumlarda işverenler açısından hoş görülmemesi, bireylerin hali hazırda çalıştığı işletmeye alışık olması ve farklı bir işletmeye giderek risk almak istememesi gibi durumlar, personel her ne kadar iş ve yaşam dengesini tam olarak sağlayamasa da söz konusu işletmeden ayrılmak istememesine

neden olabilmektedir. Yiyecek ve içecek işletmelerinde çalışan personelin iş ve yaşam dengesi kurmasına katkı sağlamak amacıyla işletmelerin, personelinin çalışma saatlerini yasal sınırın üzerinde tutmaması, haftalık izin haklarını personele kullandırmaları ve dini bayramlarda izin kullanabilmelerini sağlamaları önemli görülmektedir (Erdem, Unur, Şeker ve Kınıklı, 2019, s. 720).

Turizm alanında eğitim alan ve sektörde stajlarını tamamlamak zorunda olan öğrenciler açısından da konuyu ele almakta fayda olduğu düşünülmektedir. Stajlarını yapmak amacıyla sektöre giren ve yoğun iş yükü altında ezilen öğrencilerin, turizm sektöründe geleceklerine dair kaygıları oluşabilmektedir. Özellikle bazı turizm işletmelerinin, öğrencileri stajyer olarak görmekten ziyade asli personelleri olarak görmeleri ve bir stajyerin üstesinden gelebileceğinden daha ağır iş ve sorumluluklar vermeleri, öğrencilerin tükenmesine neden olmaktadır. Böyle bir durumu deneyimleyen stajyer öğrenciler gelecekte turizm sektöründe iş ve yaşam dengesini ne şekilde kurabileceklerine dair kaygı ve endişe duyabilmektedirler (Girgin ve Demir, 2023, s. 273).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Turizm işletmelerinde çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi, kendisini iyi hissetme halini artırıcı bir etkiye sahiptir. Kendisini daha iyi hisseden personel işletme içerisinde daha verimli bir performans gösterebilmektedir. İş ve yaşam dengesini sağlamak, turizm işletmelerinde çalışan birçok personelin hayali durumundadır. Yoğun çalışma saatleri ve iş yükü altında ezildiğini düşünen personel, turizm sektörünü terk etme eğilimi içerisine girebilmektedir. Özellikle nitelikli ve eğitimli personel açığının günümüzde oldukça fazla olduğu turizm sektöründe bu sorunun önüne geçmek kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi amacıyla turizm işletmelerinde görev yapan yöneticilerin birtakım uygulamaları hayata geçirmesi önemlidir. Aksi halde sektörün hali hazırda yaşadığı nitelikli personel ve personel devir hızı sorunu gün geçtikçe daha da büyüyebilecektir.

Turizm sektöründe çalışan personelin medeni durumu da iş ve yaşam dengesi noktasında önem arz etmektedir. Bekar olan personel açısından turizm sektörünün mevsimsellik özelliğinin yanı sıra sektördeki çalışma saatleri çok fazla sorun olarak görünmeyebilmektedir. Ancak bekar olan personel, geleceğe yönelik planlarını düşündüğünde bazı kaygıları oluşabilmektedir. Evlenmeyi düşünen personel, turizm sektörünün yoğun ve düzensiz çalışma saatlerini ve yoğun iş yükünü düşündüğünde iş ile aile ve sosyal hayatı arasındaki dengeyi nasıl sağlayabileceği konusunda endişe duyabilmektedir. Bunun yanı sıra mevsimsel özellik taşıyan bir işletmede çalışıyor olması durumunda kışın ailesini nasıl geçindirebileceği noktasın-

da kaygılar duyabilmektedir. Bu tür kaygılar da personelin sektörden uzaklaşmasına neden olabilmektedir.

Turizm sektöründe çalışan personelin iş ve yaşam dengesini sağlayabilmesi amacıyla turizm işletmeleri yöneticilerine büyük sorumluluklar düşmektedir. İş ve yaşam dengesini sağlıklı bir şekilde sağlayan personelin, çalıştığı işletmeye katkısı da artacaktır. Hizmet kalitesinin yükselmesi, memnuniyetinin ve iş tatminin artması, örgüte olan bağlılığının artması, işten ayrılma niyetinin azalması, örgütsel vatandaşlık davranışları sergilemesi gibi katkılar örnek olarak verilebilir. Turizm işletmeleri yöneticilerinin, personelinin iş ve yaşam dengesini sağlamasına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirebilecekleri bazı uygulamaları aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür:

- Personelin lehine esnek çalışma saatleri uygulamasının olması, iş paylaşma ve evde çalışma imkanının tanınması,
- Personelin işini yerine getirirken özerk bir biçimde hareket edebilmesi,
- Haftalık ve yıllık yasal izin haklarının kullandırılması,
- Personelin ailesi ile ilgili herhangi bir sağlık vb. sorunu olduğunda, işletme yönetiminin personele anlayışla yaklaşarak destek olması,
- Personelin ailesiyle birlikte gidebileceği tatil vb. promosyonel teşvik ve ödüllerin verilmesi,
- İşletme içerisinde açık ve şeffaf bir iletişim ortamının kurulması, personelin aile ya da sosyal hayatı ile ilgili bir isteği ya da sorunu olduğunda çekinmeden üstlerine bildirebilmesi,
- Bebek bekleyen ya da bebeğe sahip olan kadın personelin yasal izinlerinin kullandırılması (hamilelik izni, süt izni vb.), personelin izni kalmadığı durumlarda dahi yönetimin konuya anlayışla yaklaşması ve personeline destek olması,
- Bebek sahibi olan babaların yasal izninin (babalık izni) kullandırılması, personelin izni kalmadığı durumlarda bebeğiyle ilgili ilgilenmesi gereken önemli bir durum ya da sorun olduğunda yönetimin konuya anlayışlı bir şekilde yaklaşarak personeline destek olması,
- Personelin herhangi bir yakının vefat etmesi durumunda yasal izninin kullandırılması,
- Personelin kendisinin ya da ailesinden herhangi bir bireyin hastalanması durumunda rapor ya da izin haklarının kullandırılması, hastalanıp rapor aldığı için personele olumsuz tutum ve davranışlar sergilenmemesi,
- Turizm işletmesinde çalışan personellerin aileleriyle birlikte katı-

labilecekleri etkinlerin (sezon sonu partisi vb.) gerçekleştirilmesi,

- Personelin izin günlerinde ve mesai saatleri dışında çok kritik bir durum olmadıkça aranıp rahatsız edilmemesi,
- İşletme içerisinde aile dostu bir yönetim anlayışının oluşturulması,
- İşletme içerisinde adaletin sağlanması, iş sorumluluklarının personele eşit bir şekilde dağıtılması, herhangi bir kayırma yapılmaması,
- Personelin çalışma saatleri içerisinde yemek molası ve çay/dinlenme molası gibi dinlenebileceği zaman dilimlerinin kullandırılması/oluşturulması,
- Çok kritik bir durum olmadığı müddetçe personelin mesaiye bıraktırılmaması, mesaiye kalma durumu gerekliyse personelin rızasının alınması, zorla çalıştırılmaması, kendi isteğiyle mesaiye kalmak istiyorsa da yasal olarak hak ettiği ücretin kendisine ödenmesi,
- Personelin izin günlerinde ya da mesai saatleri dışında işletme tarafından gerçekleşen herhangi bir etkinliğe zorla getirtilmeye çalışılmaması, personelin mutlaka gelmesi gereken bir etkinlikse de gelecek dönemde bu izin hakkının telafi edilmesi,
- Haftalık vardiya planlamaları yapılırken, o hafta için personelin aile ya da özel hayatıyla ilgili önemli olan bir durumu söz konusuysa ve turizm işletmesinin operasyonları için de uygunsa izin günlerinin personelin isteğine uygun olarak organize edilmesi,
- Personele zaman yönetimi, iş, aile ve sosyal hayat dengesi vb. konularda eğitimler verilmesi,
- Personele yönelik sağlanan eğitimlerin personelin çalışma saatleri içerisinde verilmesi (Deery, 2008, s. 804),
- Personele işlerini düzgün bir şekilde yerine getirebilmesi için yeterli kaynakların sağlanması (Deery, 2008, s. 804).

Turizm işletmeleri yöneticilerin gerçekleştireceği bu tür uygulamalar, başta personelin iş ve yaşam dengesini sağlamasına katkıda bulunabilecek ve personelin kendisini değerli ve iyi hissetmesini sağlayabilecektir. Kendisini iyi hisseden personelin ortaya koyacağın hizmetin kalitesi de artabilecektir. Turizm işletmelerinin rekabet avantajı elde edebilmesinde kritik bir öneme sahip olan hizmet kalitesinin yükselmesi, işletmenin karlılığına ve varlığını sürdürmesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

Abdien, M. K. (2019). Impact of communication satisfaction and work-life balance on employee turnover intention. *Journal of Tourism Theory and Research, 5* (2), 228-238.

Balcı, E. ve Kopar, B. D. (2022). Evli kadın turist rehberlerinin iş-aile yaşamı çatışması: Ankara turist rehberleri odası örneği. *Turizm Akademik Dergisi, 9* (1), 253-272.

Bouzari, M. ve Karatepe, O. M. (2020). Does optimism mediate the influence of work-life balance on hotel salespeople's life satisfaction and creative performance? *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism, 19* (1), 82-101.

Casademunt, A. M. L., Cabrera, A. M. G. ve Molina, D. G. C. (2015). National culture, work-life balance and employee well-being in European tourism firms: The moderating effect of uncertainty avoidance values. *Tourism & Management Studies, 11* (1), 62-69.

Cingöz, A. ve Kaya, A. (2018). İş-aile çatışmasının iç girişimcilik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik turizm sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 22* (2), 127-153.

Çetinkaya, Ö. ve İstanbullu Dinçer, F. (2021). Profesyonel turist rehberlerinin iş yaşam dengelerinin tükenmişlik ve yaşam doyumuna olan etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 18* (1), 185-205.

Deery, M. (2008). Talent management, work-life balance and retention strategies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 20* (7), 792-806.

Erdem, A., Unur, K., Şeker, F. ve Kınıklı, M. A. (2019). Restoran çalışanlarının iş yaşam denge düzeylerine göre iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerinin karşılaştırılması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3* (3), 709-724.

Garrido, J. A. M., Ferrer, J. M. B. ve Bogren, M. (2023). Organizational support for work-family life balance as an antecedent to the well-being of tourism employees in Spain. *Journal of Hospitality and Tourism Management, 57,* 117-129.

Girgin, G. K. ve Demir, Ö. (2023). Türkiye'deki gastronomi ve mutfak sanatları eğitimine genel bir bakış. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel, 6* (1), 266-275.

Gülertekin Genç, S., Genç, V. ve Gümüş, M. (2016). Otel işletmelerinde duygusal zekanın iş stresi ve iş yaşam dengesi üzerindeki etkisi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6* (2/1), 97-112.

Kaya, B. ve Karatepe, O. M. (2020). Attitudinal and behavioral outcomes of work-life balance among hotel employees: The mediating role of psychological contract breach. *Journal of Hospitality and Tourism Management, 42,* 199-209.

Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2014). İş yaşam dengesinin örgütsel bağlılık ve çalışan memnuniyetine etkisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi, 14* (4), 541-557.

Mohamed, H. A. E. S. ve Zaki, H. S. (2017). Investigating the relationship between work-life balance and employee engagement among flight attendants. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality, 11* (1-2), 205-220.

Mohanty, K. ve Mohanty, S. (2014). An empirical study on the employee perception on work-life balance in hotel indsutry with special reference to Odisha. *Journal of Tourism and Hospitality Management, 2* (2), 65-81.

OECD (2023). Better Life Index – Work Life Balance. https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/ Erişim Tarihi: 14.10.2023.

Özgül, B., Erkmen, T. ve Karaarslan, E. (2020). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık ilişkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal, 8* (5), 4364-4412.

Polat Üzümcü, T. ve Akpulat, N. A. (2017). Turizm işletmeleri çalışanlarının iş-aile yaşam çatışması ve yaşam doyumları ilişkisi: Kartepe-Çeşme örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10* (51), 1070-1082.

Shukla, S. ve Bagali, M. M. (2016). A study on work life balance: In Indian travel and tourism industry. *International Journal of Research in IT, Management and Engineering, 6* (3), 16-29.

Sun, X., Xu, H., Köseoglu, M. A. ve Okumus, F. (2020). How do lifestyle hospitality and tourism entrepreneurs manage their work-life balance? *International Journal of Hospitality Management, 85,* 1-8.

Toker, B. ve Kalıpçı, M. B. (2020). İş-yaşam dengesinin yaşam doyumuna etkisinde işe gömülmüşlüğün aracılık rolü: Konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12* (1), 888-901.

Toker, B. ve Kalıpçı, M. B. (2023). Çalışanların iş-yaşam dengesinin yaşam doyumuna etkisi: Otel işletmelerinde bir uygulama. *Alanya Akademik Bakış Dergisi, 7* (1), 77-90.

BÖLÜM 7

BİZ KENDİNİ BİLE-MEYE-NLER! NIETZSCHE'DE TRAJİK OLANIN UFKUNDA AHLAK VE SİYASET

Ümit KARTAL[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, umutkartal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8440-2968

Trajik vs. Felsefe: Trajik bir filozof olarak Nietzsche

K.: "Ben suçlu değilim, suçlu değilim."

Hâkim: "Herkes bir şeyden dolayı suçludur."

Kafka *Dava*

Eğer dikkatle bakılırsa, yaşayan herkes hakkında olumsuz ya da kuşkuya yol açan bir şeyler daima bulunur, çünkü herkes bir şeyden dolayı suçludur ya da örtbas ettiği bazı şeyler vardır.

Solzhenitsyn, Cancer Ward

Kranz trajik olanı "insan zekâsıyla uzlaştırılamayan karşıtlık" olarak tanımlar (1984: 213). Bu tanımlama ilk elden, trajik olanın özgün bir kavranışının önüne set çeker. Trajik olanı aklın karşısında, ona referansla konumlandırmak, geleneksel batı metafiziğinin karşıtlarla düşünme eğiliminin bir dışavurumudur. Bu karşıtlıklar hiyerarşik bir düzende, bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde karşıtlığın "zayıf" tarafının sürekli olarak sınırlandığı ve sınandığı eşitsiz bir ilişki ve tek taraflı bir iletişimi varsayar. Yine de bu akılcı tahakküm talebine karşı, batı metafiziğinin sevdiği formülasyonla, "insan trajik bir varlıktır" yargısını ileri sürebiliriz. Bu formül dâhilinde Kranz'ın tanımını da *mutatis mutandis*, gerekli düzeltmeler yapılmak koşuluyla, kabul edebilir ve trajik olanın yalnızca ya da tümüyle akıl yoluyla kavranamayacağını, kendine özgü derinliğinin kuşatılamayacağını ve ona direnen bir şiddeti özünde barındırdığını ekleyebiliriz. Trajik olanın içerdiği bu şiddet, dini bir terminoloji ile ne anlaşılabilir ne açıklanabilir ne de bir kurtuluş vaadi içeren nihai bir çözüme götürebilir. Trajik olan insanın dünyeviliğine, doğmuş olmasına işaret eder, ama bu bir kökensel günah ve kefareti ödenmez bir suç vesilesiyle değildir. Teolojinin, özellikle Hristiyan teolojisinin, insanın düşkünlüğü, yeryüzüne atılmış olduğu söylemi, ancak trajik olanın üzerinin sıkıca örtülmesini, insanın bakışını yeryüzünden ötelere çevirmesini arzulayan acının ve vicdan azabının hâkim yanılsamasını ortaya koyar. Bu anlamda trajedi kaderin değil fakat kendine has bir kederin odağından gözlemlenebilir. Nietzsche'ye göre yaşamdan yüz çevirmek örgütlü bir harekettir. Bu hareketin ekseni her ne kadar din olsa da söz konusu hareket ahlak ve politikanın dokusuna sızan, onları kendi rengine boyayan bir etki alanına sahiptir. Yaşam trajiktir, bir dehşete açılır, ama Nietzsche için temel sorun trajik olanı yalnızca tespit etme değil, fakat onu karşılama biçimidir. Kaderin ve kederin ötesinde neşenin sınırında bir şen bilim inşa ve icra etmeye davet eder Nietzsche okurunu. Fakat baştan söylenmesi gerekir ki Nietzsche bir yaşam kılavuzu, kişisel gelişim rehberi sunmaz okuruna. Edilgen okura karşı katıdır. Ancak etkin okur, Nietzsc-

he'yle beraber düşünme ve eyleme gayretinde bulunma cesaretini gösteren okur bu çağrıya uyabilir. Konfüçyüs ahlakında karşımıza çıkan ve Nietzsche'de de yerini bulan üst insanın konuşmaktan ziyade eylediği düsturu burada da iş başındadır (1956: 15). Nietzsche üzerine konuşmadan önce onu ve onunla eşgüdümlü olarak birlikte okuma eylemine etkin olarak katılmak gerekir. Nehamas Nietzsche'nin bu tutumunu okurunun onunla kurabileceği ortaklık olarak adlandırır ve Nietzsche'nin kendisine yönelik kayıtsızlığa karşı hoşgörüsüz olduğu ve bu kayıtsılığı tamamen ortadan kaldırmaya çalıştığını vurgular: "…ama onunla ters düştüğümüzde bile, Nietzsche'nin okumuş olduğu şeyi okumak durumunda kalırız ve böylece onunla aramızdaki ortaklık bu okuma olur" (1999: 51).

Trajedi izleği Friedrich Nietzsche'nin düşüncesini, onun felsefi tasarısını ve dolayısıyla yapıtlarını boydan boya keser. Bunun yanı sıra ilk elden şunu söylemek gerekir ki trajik olan kavramsallaştırılamayan bir ufka sahiptir. O halde bir kavramdan, ya da Nietzsche'nin diğer kavram olmayan kavramlarını altında toplayan ve yeniden dağıtan, bir kategoriden de ibaret değildir trajik olan. Belki kavramın elle tutmaya, sarmaya gönderen etimolojisine giderek, kısmi bir çözüm önerilebilir. Bu kısmilik Nietzsche'nin bedene ve bedensel olana dair temel yaklaşımını ve bedene dair kavrayışının onun genel felsefi tasarısıyla ilişkisini de açığa vurması açısından önemlidir. Trajik olan akılsal, diyalektik yöntemlerle, alt edilemez. Trajik olanla yüzleşmede Nietzsche düşüncesinde beden önemli bir rol oynar. Bedenle düşünmenin tedrisatını inşa etmeye girişen yıkıcı bir felsefi müdahaledir Nietzsche'nin düşüncesi.

Trajik olanı nihilizm bağlamında okumak gerekir. İnsan eyleminin kodlarını çözen, ona kendi normlarını dayatan ve yaşamın anlamını, varsa eğer, bu bağlamdan türetmeye kalkışan bir tutum değildir Nietzsche'de karşımıza çıkan. Aşkın mutlak kökenin, varlığın da ötesi olan, tanrının ölüm ilanı değerlerin yeniden değerlendirilmesi görevini şiddetle önümüze koyar, dayatır.[1] Ahlak ve politika bu aşkın gösterilenin yokluğunda meşruiyet zeminlerinden en önemlisini yitirir. Yaşamın ürkütücü dehşetiyle yüzleşme, onunla başa çıkma aracı-sı-nın yokluğunun ilanıyla, trajedi bir kez daha kendi üzerine katlanır. Böylesi bir aşkın gösterilenin yokluğunda ağırlaşan, katlanılmaz olan, yaşama deneyiminden kurtuluş kişinin yaşamına son vermesi, intihar, değil, tersine yaşamın diğer yüzü, bizatihi kendisi, olan güç istemi sayesinde trajik kahramanın daha çok eylemesiyle

1 Derrida'nın yapıbozum stratejisi ve bu stratejinin temel izleği olan *différance* Nietzsche'den derin izler taşır. Bir kavram ve sözcük olmayan, ya da kavramlaştırılmaya direnen, differance aşkın gösterilen dayanağını geleneksel felsefenin elinden alır. Bunun yerine anlamın mutlaklaştırılamayacağı ve yorumun çoğulluğu üzerinde durur. Gösterilen aşkın konumunu yitirirken anlam oyunun sonsuz akışkanlığı içerisine dâhil olur. Nietzsche'nin Tanrının ölümünü ilan edişi batı metafiziğinin dilin yanılsamasına dayanan özne-yüklem mantığını da yerinden eder. Bu stratejinin Nietzsche'ye geri götürülebileceği aşikârdır, zaten Derrida bunu kendisi de teslim eder (1982: 105; 1999: 56).

mümkündür. Bu anlamda düşünme edimi "hiçin deneyimlenmesi yoluyla düşünme" olarak yeniden tanımlanır (Ansell-Pearson, 2011: 196). İntihar, kişinin kendi yaşamına son vermesi, varoluştan kaçış olarak, Kierkegaard'ın deyimiyle saçma olanla yüzleşmekten kaçış, bir seçenek değildir. Kurtuluş ancak yaşamın dehşetinin kabul edilmesi, onaylanması vesilesiyle şimdi ve burada, yeryüzünün ufkunda mümkündür. İntihar ve yaşamın dehşetiyle yüzleşme ekseninde bu "varoluşçu" düşünme ekseni benzer düzeylerde Schopenhauer ve Camus'de de gündeme gelir (Schopenhauer, 2020: 522; Camus, 2021: 21).

Nietzsche'nin geleneksel batı metafiziğine ve onun özgün bir temsilcisi olarak Sokratesçi diyalektiğe saldırısı onun trajik görüşü dolayımıyladır. Trajedi ve geleneksel felsefe arasında bu bağlamda aşılmaz bir fark olduğu izlenimi gündeme gelir. Trajik olan karşısında, en azından belirli bir tür, felsefe yaşamın insan aklıyla bir karşıtlık içerisinde olmadığı, bilakis akıl aracılığıyla erdemli, mutlu ve rahat bir yaşamın mümkün olduğu varsayımına dayanır. Bilgelik sevgisi olarak felsefe "hakikatin sevilebilir ve böylece dünya hakkındaki hakikatin güzel ve rahatlatıcı olduğu" yanılsamasını üzerine kuruludur. Oysa filozof *trajik bir eşek*tir Nietzsche'ye göre, çünkü filozof ne altına girdiği yükü taşıyabilir ne de üzerinden atabilir (2015: 4). Bu anlamda Nietzsche'nin ahlak anlayışı iyi yaşamanın dayanağı olarak erdemin yönelimini mutlulukta temellendiren Aristoteles'ten de fazlasıyla uzaktır. Aristoteles "iyi bir yaşam[ın] özellikle de mutlulu[ğun] ancak etkinlikle mümkün" olduğunu söyler (Dağ, 2022: 438). Bu anlamda Nietzsche mutluluk fikrinde değilse bile etkinlik tutumunda Aristoteles'le uzlaşabilir gibi görünse de söze konu etkinlik anlayışının içeriksel temellendirilmesinde yeniden ayrışırlar. Zira Aristoteles'in etkinlik, ahlaki etkinlik, anlayışı onun her ne kadar pratik nitelemesini taşısa da akla kaçınılmaz başvurusuyla sonlanır. Nietzsche'nin etkinlik anlayışı ise aklın sınırlarını yaşamın sınırlarına yakınlaştırmak çabası bakımından aynı zamanda bir akıl eleştirisidir.

Trajedi Sokratik diyalektiğin ufkunda tam olarak kavranamaz, zira Sokratik düşüncenin ufku trajikten ziyade harmonik olana dönüktür ve nihayetinde bu harmoniyi kavramın dolayımında tespit ve tahdit etmek ister. Dionysos-Apollon karşıtlığı bu anlamda almaşık bir mantık önermek bakımından önemlidir. Bu karşıtlık uçların birbirini dışladığı anlamda bir diyalektik karşıtlık değildir. Bu anlamda Bergson'un özellikle *Yaratıcı Tekâmül*'de ileri sürdüğü yaşama dair çözümlemelerinin temelinde yer alan akıl ve sezgi arasındaki çatışmalı ilişkinin Nietzsche'nin radikal eleştirisinin izlerini derinden taşıdığını söylenebilir. Bergson zamanı uzam açısından ele alan metafizik ve bilim karşısında deneyimi sezginin ufkunda uzama indirgenmiş matematiksel zaman anlayışı karşısında süre bağlamında, onu bölmeden, dondurup yalıtmadan kendiliğinde kavramak ister. Bu kavrayı-

şın yanı sıra Bergson zekâ karşısında sezgiyi hiyerarşik bir üstünlük bağlamında ele almaz. Fakat sezgiden zekaya geçiş olmakla birlikte tersinin olanaklı olmadığını özellikle vurgular (2017: 163-242).

Nietzsche *Tragedyanın Doğuşu*'na yazdığı özeleştirel önsözde her ne kadar kendini eleştiriyor olsa da yapıtın temel argümanını onaylamayı sürdürür (2005: 7-19). Heidegger trajik olanın tecrübesini Nietzsche düşüncesinin özgüllüğü olarak konumlandırır. Bu anlamda trajedinin mahreç ve mahiyeti üzerine düşünme Nietzscheci düşüncenin esasına ilişkindir. Fakat yine de Heidegger Nietzsche düşüncesinin metafiziğe yönelik saldırısına ilişkin, yıllar sonra Derrida'nın *Yazı ve Fark*'ta da yayımlanan "Şiddet ve Metafizik" metninde Levinas'a karşı aldığı tavırla karşılaştırılabilecek, eleştirel bir tutum alır. Heidegger'e göre Nietzsche'nin felsefesi:

> …yalnızca bir karşı hareket olarak, zorunlu olarak, bütün karşılar gibi özünde, karşı çıktığı yere bağlıdır. Nietzsche'nin metafizik karşıtı hareketi, olsa olsa metafiziğin tersine çevrilmesi olduğundan, metafiziğe çözülemeyecek biçimde bağlanmıştır, gerçi o öylece kendi özüyle bağını kopardığı gibi, kendi özünün metafizik olduğunu da düşünemez olur. Bundan dolayı, metafizikte olagelen de, metafiziğin kendisi de, metafizik aracılığı ile metafizik için örtük kalır (2001: 18).

Nietzsche'nin trajik olanı kavrayışını temel alarak bu kavrayışın ahlak ve politika arasındaki ilişkinin çözümlenmesinde sunduğu özgün ufka odaklanmak özgün bir yol açabilir. Bu bağlamda, ilk olarak, Nietzsche'nin ahlak kavrayışını *Ahlakın Soykütüğü* yapıtı etrafında açığa çıkan yaklaşımlar bağlamında ele almak gerekir. Bu yanıyla *Ahlakın Soykütüğü* ile sınırlı kalmayıp Nietzsche'nin diğer yapıtlarına da yayılmak gerekir. Nietzsche'nin genel projesiyle tutarlı bir biçimde gündeme gelen aristokratik siyasal kavrayışa dair bir dizi çözümlemeyi Conway'in *Nietzsche and the Political* ve Ansell-Pearson'ın *Kusursuz Nihilist* yapıtları çerçevesinde Nietzsche düşüncesinin ahlak ve politika bağlamında gündeme getirdiği özgünlüğe vurgu yapmak bakımından ele almak önem taşır. Kuşkusuz böylesi bir inceleme ve tartışma gerek ahlak gerekse siyaset üzerine uzlaşımsal kalıplara uymayan bir tarzda yazan Nietzsche'nin genel düşüncesi ve tasarısını dikkate almak ve onun temel kavrayışlarına geri gitmek zorundadır. Böylesi bir dikkat, Nietzsche'nin siyaset üzerine doğrudan yazmamış olduğu hesaba katıldığında gerekliliğini daha açık olarak dayatır.

Ahlakın Soykütüğü: Bir çekiç testi olarak Soykütük ve Yorum

Ahlakın Soykütüğü, (1887) Nietzsche'nin "tüm temel özelliklerinde bir *modernlik* eleştirisi" olarak adlandırdığı *İyinin ve Kötünün Ötesinde*

yapıtını "tamamlamak ve açıklık getirmek" amacıyla tasarlanmıştır (Ansell-Pearson, 2011: 163; Nietzsche, 2013: 40-42). *Soykütük* ahlaka ve ahlakın zorunlu olarak dayandığı özne kavrayışına sert ve şiddetli bir reddiyedir. Dolayısıyla bu reddiye ilkin kitabın başlığıyla bize sunulan bir muğlaklığı işaret eder. Bir "tanrıtanımaz", "ahlak-karşıtı"[2] ve "anti-metafizikçi" olarak Nietzsche neden ahlak üzerine yazar ve neden kişi nasıl kendi olur sorusuyla uğraşırken özel olarak ahlaki özneye ve genel olarak bilen özneye bu denli saldırır? Nietzsche'nin saldırısı sadece ahlak ve özneye değildir kuşkusuz. O batı metafiziğinin canlılık içermeyen, yaşamı sürekli yadsıyan, değersizleştiren, yozlaştıran hakikat kavrayışına da aynı şiddetle saldırır. Kestirmeden, yolun zahmetine katlanmadan, bir yanıt verilebilir bu soruya, eğer hala nedenlerin bilgisinin arzusuyla düşüneceksek: "Yaratmak için yıkmak gerekir!"

Bu tartışmaya girmeden önce Nietzsche'nin Önsöz'deki uyarısını dikkate alınması yerinde olacaktır. Uyarı "modern" okuradır. Okuma bir sanattır ama dikkat edilmelidir, çünkü "hiçbir şey, sanatçıdan daha kolay kokuşabilir değildir" (Nietzsche, 2013: 173). Bu anlamda Wittgenstein'ın *Tractatus*'un Önsöz'ünde yaptığı uyarıyla bir paralellik kurulabilir: *Tractatus'*u anlamak ancak orada tartışılan problemler üzerine önceden düşünmüş olanlar için mümkündür (2016: 11). Paralellik çok uzağa götürülemez, çünkü Nietzsche okurun bu soruları daha önce düşünmüş olduğunu varsaymaz. Nietzsche, düşünmenin modern insan için hesaplayıcı düşünme haline geldiğinin altını çizer:

> Fiyatları belirlemek, değerleri belirlemek, neyin bedelinin ne olduğunu saptamak, bunların değiş tokuşu –bütün bunlar, insanın en eski düşüncesini o ölçü de uğraştırdı ki, kesin bir anlamda düşüncenin kendisi oldu… (2013: 76).

Bu durum göz önünde tutulduğunda şöylesi bir değerlendirme açığa çıkar: Nietzsche'nin okuru *henüz* gelmemiş olandır: "Kimileri öldükten sonra doğar" (Nietzsche, 2008: 7). Uçurumlara bakıp geleceğe seslenir Nietzsche. Korku, kaygı ve şaşkınlıkla geleceğe sırtını dönerek geçmişin kesif rüzgarıyla sürüklenen Angelus Novus'un aksine Nietzsche bir yanılsama ve yalanlar silsilesi olarak geçmişe sırtını döner. Nietzsche'nin uyarısı yerindedir. Zira Nietzsche'nin narkotik –uyuşturucu, felce uğratıcı- bir etkisi vardır; zaten zehirlenmiş olan modern insanı yeniden zehirler, bu

2 *Immoralist*, basit bir anlamda ahlak karşıtlığı değildir. –im eki bir olumsuzluk nitelemesi olmasının önüne geldiği ifadenin yalnızca biçimsel değil fakat aynı zamanda içeriksel olarak da yadsınmasına karşılık gelir. Burada Berkeley'in immaterialism eleştirisi hatırlanabilir (1996: 40-41). Berkeley şeylerin varlığını değil, maddeye ilişkin yanıltıcı bir düşünce çizgisini yıkmak bakımından temellendirdiği düşüncesi için kullanır bu ifadeyi.

anlamda belki de aşılar, onu bağışık kılar, bir pharmakeus olarak büyüler ve (bir araya gelmekten pek hoşlanan güçsüzlerin kurduğu) şehrin dışına çıkarır, susmayı ve yeri geldiğinde yüksek sesle konuşmayı dener (Derrida, 2014: 72): Ey deli, veda için sana şu öğüdü veririm: Bir yer ki artık orada sevemiyorum, oradan geçip gitmeli! Zerdüşt böyle dedi, sonra da delinin ve şehrin önünden geçti gitti (Nietzsche, 2011: 211).

Susma ve konuşma *Ahlakın Soykütüğü*'nde ve özellikle Zerdüşt'te önemli bir temadır. Susmak dinleyecek kulakların henüz ortada olmamasıyla ilişkilendirilebilirse de konuşmak her zaman yüksek sesle konuşmayı gerektirmez. Zira "kamburlarla kambur gibi konuşulmalı" der Zerdüşt ya da yine başka bir yerde belirttiği gibi: büyük meseleler hakkında ya susmalı ya da büyük konuşmalı! Yine burada *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'nin 244. Fragmanında Nietzsche'nin "ince susuşların ustası" Goethe için yaptığı yorum kendisine de uygulanabilir: "belki de bunun için dayanakları vardı" (2011: 169). Soylu insanın temel karakteristiklerinden biri sumayı ve konuşmayı bilmesindendir (Nietzsche, 2011: 192). Nietzsche yukarıdan bakmayı salık verir, özellikle *Zerdüşt*'te, ama o yüksekten bakmanın yanıltıcılığının da farkındadır. Yukardan bakmak, yukarıdan bakanın küçümsediği alanın yanlış anlaşılmasına ve küçümsediği görüntünün sahte bir kopyası olmak riskini taşır (Nietzsche, 2013: 51).

Nietzsche'nin yapıtının geneline yayılmış ve merkezi bir rol oynayan hastalık, zehir, doktor, fizyolog eğretilemelerinin "biz" kendini bile-meye-nlerin kendilik arayışında Antik Yunan felsefe geleneğinin, özellikle Sokrates öncesi filozofların, insan doğası/karakteri ile tıbbi anlamdaki doğa kavrayışı arasındaki ilişki dikkate değer. Kuşkusuz burada mesele yalnızca bir nostaljik bakış değil, Nietzsche'nin yazma ve düşünme edimine sirayet etmiş bir izdir söz konusu olan. Nietzsche'nin kendisini bir fizyolog ve psikolog olarak ifade etmesi yersiz değildir. Bir sağaltıcı olarak Nietzsche sadece aklın değil bedenin de hasta olduğundan harekete geçer. Rasyonalizmi ve onun insan doğası konusundaki varsayımlarını askıya aldıktan sonra bir ruh hekimi ve fizyolog olarak Nietzsche insanın kendisine ve yeryüzüne yabancılaşmasını yine onun kendi çabasına bağlayarak bir reçete sunmaktan kaçınır.

Nietzsche'nin önceki yapıtlarına sürekli referansı bazen bir anlama güçlüğüne yol açar. Bu referanslar doğrusal bir sürekliliğin ifadesi değildir. Nietzsche *Ahlakın Soykütüğü*'nde doğrudan kendi yapıtlarına göndermede bulunur, alıntılar yapar (*Şen Bilim, Tragedyanın Doğuşu, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Tan Kızıllığı, İnsanca Pek İnsanca, Gezgin*). Bunun yanı sıra yazmayı planladığı ama yazamadığı projelerine de göndermede bulunur (estetiğin fizyolojisi ve Avrupa Hiççiliğinin Tarihi Üzerine).

Bir diğer anlama zorluğu ise Nietzsche'nin tüm yapıtlarına yayılmış olan yazma tarzıyla ilgilidir. Nietzsche bunun oldukça farkındadır. O "üstün körü okumaya" direnen *aforizmalar* tarzında yazar. Aforizma, eğer "doğru dürüst oluşturulmuş, biçimlendirilmişse" onu "çözmek" ancak "yorum sanatı" ile mümkündür (Nietzsche, 2013: 35. Yorum (*Auslegung*) akışkandır; kuvvet, uyum, kısaltma, ihmal etme, bırakıp gitme, içi boş olanı doldurma, yaratma, aldatma yorumun özüne aittir (2013: 1169-172). Bu bağlamda ahlakın, ahlaki önyargıların, değerlerin akışkan bir yorumu olarak soykütüğün köken araştırması bir şeyin, kurumun veya olgunun tarihsel anlamda ilk, değişmez ve kural koyucu olan formunu bulgulamak değildir. Aksine o şöyle ifade edilebilir:

> … bir "şey"in, bir organın, bir göreneğin, tüm tarihi böylece nedenlerinin birbiriyle ilgili *olmaları gerekmeyen*, üstelik tümüyle *rasgele* biçimde art arda gelip, aralarında *yer değiştirebilen*, sürekli *yeni yorumların* ve uyumların işaret *zinciri* olabilir (2013: 93; vurgular bana ait).

Soykütük bir koşulsuz hakikat arayışı ve bu arayışta temellenen bir koşulsuz buyruk ilanı değildir. *Soykütük*, ahlak tarihini boydan boya kesen, "çileci ideal"in amacının tahrip edilmesi projesidir. Bu Nietzscheci çekiç testine tabi tutulan idealin amacı şu sözlerde açığa vurur kendini:

> …öylesine evrensel ki, insan varlığının diğer ilgileri onunla karşılaştırılınca, küçük ve dar görünüyor; çağları, halkları, insanları amansız bir biçimde bu amacın ışığında yorumluyor; diğer yorumlara izin vermiyor; yalnızca kendi yorumu açısından tanımazlıktan geliyor, yadsıyor, evetliyor, pekiştiriyor (-hiç böylesine sonuna kadar giden bir yorum sistemi olmuş mudur?) (2013: 167).

Nietzsche'nin soykütüğü ilkin ahlakı her türlü aşkın ve kutsal temellerin tahakkümünden çekip alır. Bu sözde temeller bugünkü ahlaki kavram, kavrayış ve kurumların mutlak ve aşkın hakikatin kendisinden türediği ve daima aynı anlamı taşıdığı varsayımına dayanır. Oysa *Soykütük*'ün temel projesi bugünkü ahlakın tarihsel uğraklarını, değişimini, akışkanlığını tespit etmeye çalışır. *Tragedyanın Doğuşu*'ndan başlayarak Nietzsche'nin temel problemi "şimdiki zaman"a odaklanmaktır. Marx'ın sıklıkla araştırma nesnesinin tarihsel ve toplumsal bir üretim biçimi olarak kapitalizm olduğunu ısrarla vurgulaması gibi Nietzsche de tarihsel ve toplumsal bir kültür uğrağı olarak nihilizme yönelir. Burada kuşkusuz, başka bir boyut daha söz konusudur. Nietzsche tarih ve toplum denilen kurguları da eleştirisinin

tahrip edici merkezine yerleştirir. Bu anlamda "Nietzsche'ye göre değerlerinin içinin boşaltılmasıyla meydana gelen nihilist kriz hali ancak yeni bir insan prototipi ile çözümlenebilir" (Işık, 2015: 415).

Yaratmak için YIKMALI!

Ahlakın Soykütüğü ilk başta iki temel soru koyar önümüze ahlak ve soykütük nedir? İkinci sorunun cevabı Nietzsche düşüncesinin özetlenen güzergahından çıkarsanabilir. Şimdi ahlakın ne olduğu sorusunu sorabiliriz. Pek de Nietzscheci bir soru değildir bu. Dolayısıyla bu soru yapıtın incelenmesi, yorumlanması dahilinde düşünülmelidir. Nietzsche bu yapıtında, diğerlerinde de olduğu gibi, normatif bir ahlak kuramı ortaya koymaz. Onun temel probleminin yaratmak için yıkmak olduğunu Zerdüşt'ten bu yana biliyoruz zaten. Nietzsche projesinin "muğlaklığına", sadece yıkmaya mı yoksa yıkarken yeni idealler yaratmaya mı çalıştığı sorusuna, hazırlıklıdır:

> Peki, siz hiç yeryüzünde bir ideali gerçekleştirirken ne kadar bedel ödemeniz gerektiğini kendinize yeterince sordunuz mu? Ne kadar hakikat yanlış anlaşılmalı, karalanmalı, ne kadar çok yalan kutsallaştırılıp ne kadar vicdan bozulmalı, ne kadar "Tanrı" kurban edilmeli her defasında? Eğer bir tapınak kurulacaksa bir tapınak yıkılmalıdır: Yasadır bu-Tersini gösterecek varsa beri gelsin! (2013: 111).[3]

Nietzsche özellikle *Zerdüşt*'te Kitabı Mukaddes'in diliyle konuşur. Adorno'nun ifadesiyle "Fiili öğretileri açısından en pozitif eseri olan *Zerdüşt*'te kullandığı dilin *Jugendstil*'in ruhunu yansıtması boşuna değildir; On Emir'e anıştırmalarla dolu bir tür Kitabı Mukaddes taklididir bu. Yeni değerlerden, dikmeyi önerdiği yeni levhalardan bu dille bahseder. Oysa aslında tek bir bireyin sırf kendi öznel kaprislerine dayanan yeni normlar ve yeni emirler inşa etmeye yönelik bu girişimin kendisi, tam da bu emirlerin güçsüzlüklerini, daha en baştan keyfi ve arızi olduklarını gösterir" (Adorno, 2022: 168). Bu konuşma Nietzsche'nin tanrıtanımazlık konumuyla çelişkili değildir. Kitabı Mukaddes'e dair olumlu yargılarını dile getirmekten sakınmaz. Fakat burada asıl önemli olan Zerdüşt'ün diline, sözüne ve konuşmasına sinmiş bu referansın kendi içinde dine yöneltilen eleştirel saldırının genel yönelimiyle olan tutarlılığıdır. Nietzsche bize, biz trajik eşeklere, bir çekiç uzatır. Bu çekiçle ister yıkarsınız ve yeniden yaratırsınız ister her şeyi çivi gibi görme yanılsamasına kapılıp düzeltici-sağaltıcı bir ahlakçı olursunuz. Soykütük klasik anlamda bir ahlak kitabı olmamakla birlikte, Spinoza'nın açtığı yolda ilerleyen, bir klasiktir.

3 Descartes'in aksine Nietzsche yıkarken bize geçici olarak ikame edeceğimiz kurallar dizisi sunmaz. Descartes metodolojik şüpheyle epistemolojik, ontolojik, etik yargılarımızı askıya alırken "üç veya dört ilke" üzerinden geçici ahlaki kurallar devreye sokar (1942: 25).

Şimdi *Soykütük*'ün temel meselesinin genel bir incelemesine başlayabiliriz "biz kendini bil-mey-enler". Nietzsche'nin ahlakı, Spinozacı anlamda yaşamın bir onaylanışı, yaşam içinde bir eyleme tavrıdır. Dolayısıyla bu ahlak, yaşamı olumsuzlayan, sonra onu meşrulaştırmak için onun ötesine (öte dünya), karşıtına (ölüm) giderek kurtuluş vaat eden ahlakın karşıtı bir ahlaktır. Bu ahlak metafiziği aşkın, duyular üstü, akılla kavranır, doğmamış, değişmez, yok olmaz hakikat kavrayışında temellenen bir onto-teoloji değildir; ama yaşamın içerisine (trajik olanın tam içerisine) yerleşmiş duyulur, görünür olanın, bu dünyanın-yeryüzünün bir metafiziğidir. Zira başka türlü hakikatler de vardır (Nietzsche, 2013: 40).

Nietzsche'nin ahlaka saldırısı, ahlak karşıtlığı, Berkowitz'in vurguladığı gibi, ahlakın bütünüyle reddi değildir (2003: 85). Nietzsche "insan mükemmeliyetine" olan inancını sürdürür (2003: 111). Onun saldırısı bu mükemmeliyetin önündeki engelleri, putları yıkmaktır. *Soykütük* bu anlamda bir "ifşa etme" pratiğidir. Yine vurgulanması gereken önemli bir nokta ise soykütük ve metafizik arasındaki ilişkide temellenir. Üç bölümden oluşan *Ahlakın Soykütüğü*'nün ilk bölümü tarihsel ruh yoksunu İngiliz psikologların ahlaki değerlerin kökenine dair varsayımlarının eleştirilmesi üzerine kuruludur. Bu eleştiri ahlaki değerlerin, özellikle iyi ve kötünün, iki karşıt kavrayışını köle-efendi karşıtlığı üzerinden ele alır. Bu eleştiriyi tetikleyen ahlakın ne olduğu değil ne olmadığı sorusudur. Burada söz konusu olan bir negatif teoloji değildir. Olumsuzlamalardan yola çıkarak mutlak olan köke, kökene, temele varmak değildir niyet edilen. Bir ahlak tarihi olarak *Soykütük* "insan geçmişinin zor okunan hiyeroglif yazısı"nın deşifre edilmesidir (Nietzsche, 2013: 34). Hiyeroglif eğretilemesi önemlidir ve üzerinde durulmayı gerekser. İki açıdan önemlidir bu eğretileme: ilkin hiyeroglif antik Mısır medeniyetine göndermede bulunur. İkinci olarak, bu ilk anlamı da içine alan, sembolik bir kullanıma karşılık gelir. Derrida'nın *Différance* metninde belirttiği gibi bu deşifre (çözümleme değil!) stratejik bir önem taşır, çünkü o tıpkı piramidin "ölüm ekonomisi"nin çağrıştırdığı gibi "hanedanın başındakinin ölümünü bildirmekten uzak değildir" (Derrida, 1999: 50). Ahlakın soykütüğünü çıkarmak bir yorumu, bir deşifre etmeyi zorunlu kılar. Üstelik ölü bir dili, artık kullanılmayan, ya da alışkanlığa karışarak, yaşarken ölmüş bir dilin izini sürmektir bu bir anlamda. Bu bağlamda *Putların Alacakaranlığı*'nda Nietzsche'nin metafiziğe yönelttiği eleştiri hatırlanmalıdır:

> Soruyorlar bana, nedir filozoflardaki bütün bu alerji diye?... Sözgelimi tarih duygusu eksiklikleri, oluşun düşünülmesine bile duyduktan [*sic*] nefret, Mısırcılıkları. Bir davayı tarihsellikten çıkarmakla, ona bir saygınlık kazandırdıklarını sanıyorlar, sub specie aeterni, -bu davayı bir mumyaya dönüştürmekle. Filozofların binlerce yıldan beri kullandıkları

> her şey, kavram-mumyalarından ibaretti; gerçek olan hiçbir şey ellerinden canlı kurtulamadı (2015: 19).

Kadim bir inançtır, ölünün gömülmesi gerekir. Bu merasim iki anlamda teskin edicidir: ilkin merhumun azabını dindirir, ikinci olarak geride kalanı huzursuzluğunu, belki de suçlu vicdanını. Geride kalana "yeni başlangıçlar" yapabilme fırsatını sunar. *Soykütük*'ün ikinci bölümü iç içe geçmiş kavramlar üzerinden ahlakın, ahlaki değerlerin, ahlaki önyargıların kökenin sorununu odağa alır. Bu kavramlar geniş bir çerçeve sunar: suç-ceza, borç-alacak, vaatte bulunma-sorumluluk, hınç (ressentiment), vicdan ve özellikle kara vicdan. Yapıtın üçüncü bölümünün temel tartışması "çileci idealin anlamı" üzerinedir. Çileci idealin anlamı insana bir anlam sunmasındadır (Nietzsche, 2013: 159-60). Yaşama ve genel olarak canlılık içeren her şeye hınç duyan rahip metafiziği eşitlik, adalet, özgürlük, erdem, toplum ve barış gibi "idealler" üzerinden insanla insan arasındaki uçurumu kapatmak adına insanın bakışını bu dünyanın ötesine yönelterek onu yeraltına iterken, insanı kendine, yeryüzüne yabancılaştırır.

Trajik olanın sunduğu Silenusçu bilgelik insanın muallakta bir varlık oluşunu vurgulamayı olanaklı kılar.[4] Bu bağlamda Nietzsche'nin eğretilemeleri daha açık bir karşılık bulur. Tanrı ve hayvan arasında bir varlık olan insan deve, eşek gibi yük hayvanlarıyla karşılaştırılır. Yaşamın trajedisi buradadır. Yükün altına girmeden yapamayan ama aynı zamandan o yükü taşıma "güç"süzlüğüyle malul bir trajik varlık: "İnsancıl yanılsamalara kapılmamalı" (Nietzsche, 2011: 189). Nietzsche'nin geleneksel batı metafiziğinden radikal kopuşu, öznenin merkezi konumundan edilişi, kendisinden sonraki felsefenin, temel gündemini de belirlemiştir. "Yapıtları kişinin en derin inançlarına meydan okuduğunda bile rahatsız etmeye, kışkırtmaya ve esinlendirmeye asla son vermeyen, anlaşılması güç ve aykırı bir düşünür Nietzsche" mirasını özellikle post-yapısalcılık ve post-modernizm bu kopuşu daha da derinleştirerek yeni bir boyuta taşımıştır (Ansell-Pearson, 2011: 17).

"Bilginin temel istemi" kesinlik ve belirginliktir (Nietzsche, 2013: 28). Burada yanılsamaya düşmemek gerekir. Nietzsche'nin bilgide kesinlik ve belirginlik arayışının ileri sürdüğü "nesnellik" anlayışı "saf aklın bürokratlığı"nı bir kenara atar. Nietzsche'nin perspektivizmi bilgiye ilişkin öznel konumlanışın önemini vurgulamak bakımından özgün bir yorum ortaya koyar (2013: 138-139). Nietzsche genel geçer, evrensel ve mutlak bir ahlak, iyi kötü kavrayışı, önyargısının yanı sıra kibirli mutlak bilgi anlayışını da yerle bir eder. Geleceğin "özgür ruhlu" felsefecisinin görevidir bunlar.

---

4 Lat. Limbus, (İng. Limbo) bir sınır durumunu, cehennemin sınırını ifade eder. Bir geçitsizlik, sıkışmışlık hali olarak *Limbus* "geçici" bir durumdur. Bu muallak varoluş ancak Çarmıhtaki İsa vesilesiyle kurtuluşa ulaşır, kefareti ödenir. Aynı zamanda medikal bir terimdir limbus: anatomik bir parçanın sınırına karşılık gelir.

Ahlak ve Politika

Geç modernliğin radikal "eleştirmeni,"[5] gelmekte olan nihilizmin alaycı habercisi, anti-metafizikçi, uzlaşmaz tanrıtanımaz ve bir ahlak karşıtı –immoralist– olan Nietzsche ile ahlakın, metafiziğin ve dinin bir uzantısı gibi duran, bir en yüksek iyi, *summum bonum*, ve refah, *commonwealth*, aldatmacası olarak politika arasında ilişki kurmak mümkün, *ya da* gerekli midir? Nietzsche'nin yıkıcı eleştirisinin ufkunda yalnızca geleneksel siyaset felsefecileri ve onların siyasal olanın kuruluşu, insan doğası varsayımınca temellenen siyasal öznenin mahiyeti ile siyasal eylemin ve kurumların meşruiyeti varsayımları değil, yaşadığı çağın siyasal kurumları da yerini alır. Nietzsche'nin yıkıcılığı devrimci bir kalkışmayla, hatta şiddet yoluyla verili siyasal düzenin alaşağı edilmesi değildir. Bu ancak sürünün hınç duygusunun bir yüceltilmesi olarak görülebilir. Bir ahlak karşıtı ahlakçı olarak Nietzsche'nin siyaset karşıtı bir siyasal anlayışı olduğu söylenebilir. Ahlaki olarak üst-insanı hedefleyen Nietzsche, siyasal olan söz konusu olduğunda da üstün bir politika arayışı içerisindedir. Bu arayış onun felsefi tasarısının "en temel yönlerinden doğar" (Ansell-Pearson, 2011: 186). Milliyetçilik[6] ve mutluluk temelli ahlak anlayışına dayanan küçük siyaset dönemi kapanmıştır ve Avrupa'nın önünde duran "büyük siyaset" sorunudur (Nietzsche, 2011: 130). Bu büyük siyasetin temel sorunu ise "yeni bir yöneticiler kastı" yaratmaktır Nietzsche'ye göre.

Yaratmak için yıkması gereken geleceğin felsefecileri, sürü değil *en azlar*, buyurarak ve yasa koyarak yaratır (Nietzsche, 2011: 211). Bu yolda onun yoldaşı ancak kendisidir, kendini tehlikeye atmaktan sakınmayan ve gönüllü bir ıssızlığı göze alan trajik bir kahraman olarak özgür bir ruh. Dolayısıyla Nietzsche'nin siyasal düşüncesi çoğunluğun eşitlik varsayımına dayanan demokrasiyle karşıtlık içerisinde fakat bir ἄριστος olarak trajik kahramanın ve tekil farkların kendini göstermesine imkân veren cumhuriyetçi ideale daha yakındır.[7] Nietzsche yalnızca demokrasiye değil aynı zamanda demokrasilerin "çoğunluğun tiranlığı"na dönüşmesi tehlikesini merkezine alan liberalizme de karşıdır, her ne kadar Mill ile belirli noktalarda kesişseler de. Nietzsche ve Mill arasındaki kesişme noktaları, Salomon ve Higgins'in *What Nietzsche Really Said* kitabındaki ifadeleriyle, her

5 Burada *İyinin ve Kötünün Ötesinde* yapıtının 210. fragmanında Nietzsche'nin "Felsefenin kendisi eleştiridir, eleştirel bilimdir" varsayımlarına karşı yanıtı dikkate alınmalıdır: "Eleştiri felsefecinin aygıtıdır; aygıt olarak, felsefecilerin kendisi olmaktan çok uzaktır" (2011: 132). Yine *Güç İstenci*'nin 254. fragmanında Nietzsche "Değer biçmelerimizin … *kökenine* yönelik soru kesinkes onların *eleştirisi* ile çakışmaz…" belirlemesinde bulunur. Aynı fragmanda Nietzsche bir güç istemi olan yaşamı eleştirinin tek ilkesi olarak koyar (2002: 146-147; vurgular bana ait).

6 Nietzsche'nin milli kültür ve kimlik karşıtlığı özellikle onun sanat kavrayışında ortaya çıkar. İnsan kültürünün yükseltilmesi ve soylulaştırılmasına yol açan bir eylem olarak sanatın ufku "tek bir ulusun sınırları içinde kalan alanla kısıtlanamaz" (akt. Ansell-Pearson, 2011: 200).

7 Demokrasi Nietzsche'ye göre yalnızca siyasal iktidarın bir bozulması olarak değil, fakat "insanın kusursuz bir sürü hayvanına dönüşecek biçimde küçültülmesi"dir (*akt*. Ansell-Pearson, 2011: 186).

ikisinin doğalcılıkları, ahlaki eylemin a priori standartları anlayışına karşı çıkışları ve kaba hazcılığa karşı tavırlarında ortaya çıkar (2000: 166). Bu benzerliklerin ötesinde liberal demokrasi, Nietzsche'ye göre "sığlaştırıcı bir eşitliği, bir acıma ve sevecenlik kültünü, mahremiyetin vurgulanmasını ve bir çatışma arenası olarak politikanın değerinin azaltılmasını içerecek biçimde Hristiyan değerlerin sekülerleştirilmesine dayanan bir toplum" projesidir (Ansell-Pearson, 2011: 190).

Bir toplumsal örgütlenme olarak siyasal yaşam eşitlik, adalet ve özgürlük yanılsamaları etrafında temellenir. Bu yanılsamaların *kökeni* konfor ve güvenlik arayan evcilleştirilmiş insanın, içgüdülerinin törpülenmesi/bastırılmasına geri gider. Sözleşmeci varsayımlar barış, güven ve istikrar yanılsamalarıyla siyasal kurumların ve kavramların sürü insanının, güçsüzlerin bir araya gelmesinden teşekkül ettiğini maskeler. Burada söz konusu olan bu barış ve huzur idealine doğru yavaş ve düzenli bir ilerleme değil, aksine "tahakkümden tahakküme" giden, kuraldışının kural haline geldiği bir süreçtir (Foucault, 2014: 241). Siyasal olanın belli bir temel ilkeden yola çıkarak anlaşılması ve açıklanmasını reddeden Nietzsche bu özcü ya da temelci (foundationalism) tavra karşıtı yaklaşımıyla post-yapısalcı ve post-modernist düşünceyi önemli bir biçimde etkilemiştir.

Conway *Nietzsche and the Political* kitabında geleneksel anlamda müstakil bir siyaset felsefesi metni ya da kuramı ortaya koymayan Nietzsche'nin siyasete ve siyaset felsefesine katkısı üzerinde yargıda bulunmanın güçlüğünü teslim eder. Conway bu güçlüğün Nietzsche'nin siyasal öngörülerini geleneksel siyaset felsefelerinin mutat "bilimsel metodolojilerinin" gerektirdiği kanıtlar, argümanlar ve meşrulaştırmalarla çatışma halinde (yıldırımvari) epigramlar ve veciz buyruklar tarzında yazması ile özel olarak felsefi sistem inşasına direnen uzlaşmaz yaklaşımınca belirlendiğini öne sürer (2005: 1).[8] Bunun yanı sıra, Conway, Nietzsche'nin siyasal düşüncesinin anlaşılmasının güçlüğünü onun hayat hikayesi ya da iğneleyici sözlerinde değil "siyasalın asıl temellerine geri dönmek, siyasal uzamı kazı alanına çevirmek ve siyasetin anlamını tekrar ele geçirmeyi" arzulayışındaki "muazzam sıra dışı ufuk" üzerinden ele almayı önerir (2005: 2).

Nietzsche bir filozofun epistemolojisinin değil hangi ahlaka yöneldiğinin onun metafizik önermelerinin dayanakları ve uç noktalarını göstermede önemli olduğunu varsayar (2011: 21). Nietzsche'nin bu varsayımı kendisi için de geçerlidir. Siyasal üzerine doğrudan yazmamış olan Nietzsche'nin siyasal olanı kavrayışı ancak onun bir ahlak karşıtı olan ahlakından yola çıkmakla mümkündür. Conway de bu yolu takip eder ve araştırmasının merkezine Nietzsche'nin ahlakının temel ve aynı zamanda en karanlık

8 Teorik meşruiyet arayışları modernitenin dekadansının bir semptomudur. Zira yasa koyucu olarak filozof nedenler vermez, buyurur. Meşruiyet arayışını felsefenin "temellendirme" çabasıyla doğrudan bağını görmek gerekir. O, geleneksel metafizikçi, temellerin altındaki

öğelerinden biri olan mükemmeliyet kavrayışını alır (2005: 6).

Burada bir yanlış anlamayı dışarda bırakmak gerekir. Nietzsche doğrusal ve ilerlemeci bir mükemmeliyet projesi ve bu projeyi mümkün kılacak genel geçer, evrensel bir ilke, reçete sunmaz. Böylesi bir yaklaşım onun tekçi ahlak (moral monizm) eleştirisinin merkezinde olan, yaşamın kendisinden öç almaktan başka bir şey ifade etmeyen, dekadan tuhaflıkta kendini dışa vurur. Dekadan ahlakı *hınç* (ressentiment) duygusundan doğmuş ve ahlakta bir köle isyanı olan Hristiyan ahlakıyla aynı şeydir. Max Scheler ressentiment'ın "ahlaki değer yargılarının kaynağına" ilişkin en önemli keşiflerden biri olduğunu, eleştirilerini saklı tutmakla birlikte, teslim eder. Scheler hıncı tanımlamaktan ziyade betimlemeyi önerir:

> *Ressentiment* zihnin kendi kendini zehirlemesidir; bunun gayet belirgin nedenleri ve sonuçları vardır. *Ressentiment*, genelde insan doğasının normal bir bileşeni olan belli duygu durumları ve etkilenimlerin sistematik olarak bastırılması sonucu ortaya çıkan süreğen bir zihinsel durumdur. Bu duyguların bastırılmasıyla belli türden değer yanılsamalarına ve buna uygun değer yargılarına kapılma sürekli bir eğilim halini alır. Söz konusu duygu durumları intikam isteği, nefret, kötü niyetlilik, haset, kara çalma dürtüsü ve değersizleştirici kindir (2004: 7).

Nietzsche'ye göre tek bir ahlak ve onun bütün çağlar ve ulusları kesen tarih ötesi (transhistorical) ilke ve kuralları olamaz. Ahlaki tekçilik karşısında Nietzsche ahlakın çoğulluğu üzerinde durur. Burada çoğulluk demokratik bir eşitlik varsayımıyla tamamlanmaz. Nietzsche'ye göre yalnızca insanlar arasında değil ahlaklar arasında da hiyerarşik bir *sıra düzeni* vardır. Dolayısıyla biri için doğru olanın başkası için de adil olduğunu varsaymak ahlak dışıdır ya da ancak sürü ahlakına özgüdür. Conway'in önemli bir değerlendirmesi sıralanma düzeninin yalnızca insanlar ya da ahlaklar arasında olmadığı, fakat aynı zamanda bir çatışma ve uzlaşmazlık alanı olan kişinin ruhunda da geçerli olduğudur (2005: 29-30). Nitekim Nietzsche bunu Zerdüşt'te açık bir biçimde ifade eder:

> Kardeşlerim, ilk olan şeyler daima kurban edilir. Biz ilk olanlarız! Hepimiz gizli kurban sunaklarında kanıyoruz. Eski putların hatırı için yanıyoruz ve kızartılıyoruz… En iyi şeyimizi kızartma yapan eski putperest, kendi içimizde oturur (2011: 235).

---

uçurumu görmez, kazmaktan yorulduğu yerde derin kazmayı bir kenara bırakır ve orada kalır, dolayısıyla saklar ve maskeler (bkz. Nietzsche, 2011: 211).

Ahlaki çoğulluk yaklaşımı siyasal olana da bir kapı açar. Nietzsche'nin modern demokrasi, anarşizm ve liberalizme eşit derecede saldırgan bir tutum almasının yanı sıra "yapıtlarının tümünde istikrarlı bir şekilde hâkim olan" aristokratik siyaset anlayışı öne çıkar (Ansell-Pearson, 2011: 186). Conway'e göre "Nietzsche'nin desteklediği aristokratik rejimler özgün bir ahlakı yansıtan her biri kendine özgü ihtiyaç ve güç ile donanmış etik toplulukların piramitsel hiyerarşisini mümkün kılar" (2005: 29). İnsanlığın gelişmesi ve ilerlemesi, eğer bunlar mümkünse, soyut ve tarih dışı ortak değerler ve yasalar etrafında değil üst-insanın ya da insanların farkını ortaya koyabileceği, yasasını koyup buyurabileceği, insanlar ve ahlaklar arasındaki sıra düzeninin belirgin olduğu aristokratik bir rejime göndermede bulunur.

Nietzsche'nin ahlakından çıkarsanabilecek siyasal söylem muktedir bir özne varsayımına dayanmaz. Bir yasa koyucu ve buyurucu olarak geleceğin felsefecisi bir anlamda toplum dışı bir varlıktır; bağımsız, kendine yeter ve yalnız. Nietzsche'nin "özgür ruhlar"ı somut tarihsel karakterlerden ziyade kurgusaldır. Bu bağlamda "ahlakın kendini-alt etmesi"ni "temsil etmesi ve üstinsanın anlamını öğretmesi için Zerdüşt figürü" önemli bir yer tutar (Ansell-Pearson, 2011: 185). Bir toplumsal kurtuluş projesi bir kolektif eylem planı sunmaz Nietzsche. Kişinin ahlaki gelişimi için toplum bir önkoşul değildir. Nietzsche toplumu "asil ruhun öz yeterliliğini onurlandırmak ve saygı göstermek koşuluyla kişinin kendisinin dışsal ve arızi bir uzantısı olarak" görür. Özgür ruhların yalnızlık deneyimi bir bakıma "sağlık göstergesi"dir. Ansell-Pearson Nietzsche'ni iki tür siyaset önerdiğini ileri sürer: "insanlığın idealleriyle hafife alıcı ve ironik bir tarzda oynanması" olarak "hayatta kalma politikası" ve Nietzsche'nin aristokratik radikalizmiyle ilişkisi içinde "zülüm politikası"dır (2011: 185–6).

Gönüllü bir geri çekilmenin, yalnızlık deneyiminin yanı sıra Nietzsche güçsüz ve hasta olanın dışlanmasını gündeme getirir. Bu dışlama "iyi ve sağlıklı bir aristokrasi"nin karakteristik özelliğidir. Nietzsche'ye göre "görevlerin en büyüğü, insanlığın daha yukarıya yükseltilmesi girişimi, yozlaştırıcı ve parazitsel olan her şeyin acımasızca yok edilmesidir." Böylesi bir dışlama pratiği birkaç üst insan örneğinin ortaya çıkması için kaçınılmazdır. Burada söylemi mantıksal sonuçlarına götürdüğümüzde Nietzsche ve faşizm arasında aceleci ve yanıltıcı bir ilişki kurulabilir. Acelecidir çünkü onun kendini aşma-alt etme anlayışı hesaba katılmamıştır; yanıltıcıdır çünkü genel olarak geleneksel felsefenin "mantığı" dahilinde düşünülmekte ve özel olarak geleneksel siyaset felsefesinin en yüksek iyi ve mutluluğu toplumsal olarak örgütlenmiş siyasal yaşamda gören kolektif siyasal özne kategorisi üzerinden hareket edilmektedir. Diğer taraftan Nietzsche'nin üstün politika ve üstinsan kavrayışı, Ansell-Pearson'ın vurguladığı gibi "hınçtan kaynaklanan bir milliyetçiliğin ve militarizmin de-

ğil, kültürün üstünlüğüdür" (2011: 190). Bu bağlamda hınç ve tepkisellik ile kendini alt eden aktif üstinsan arasındaki derin ve uzlaşmaz ayrım gözden kaçırılmamalıdır.

Nietzsche'nin evcilleştirici/ehlileştirici ahlak ve üretici/yaratıcı ahlak arasında yaptığı ayrım aceleci ve yanıltıcı yaklaşımları bir anlamda önleyebilir. Evcilleştirici ahlak yaşamın bütün formlarına tek bir ideali zorla dayatır. Buna karşın üretici/yaratıcı ahlak yaşam formlarının çoğulluğunun eşzamanlı olarak gelişmesini mümkün kılar. Bu ayrım Nietzsche'nin *mesafe pahtos*'u kavrayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Conway'in ifadesiyle Nietzsche "mesafe pathosunu, açıkça hayranlığını ifade ettiği, aristokratik rejimlerle ilişkilendirse de onun varlığı herhangi bir belirli siyasal rejime bağımlı değildir. Bununla birlikte, onun mesafe pathosu yalnızca mükemmeliyetçiliğinin putların alacakaranlığında varlığını sürdürebileceğini varsaymaz, fakat aynı zamanda 'ahlak karşıtı' yasa koyucunun uzak görüşlü perspektifi iddiasını da garanti altına alır" (2005: 37). Aristokratik bir toplum "adalet ve merhamet uyarınca değil, insanın –ve yaşamın- sürekli kendini-alt etmesine uygun olarak düzenlenmiştir" (Ansell-Pearson, 2011: 187).

Mesafe pathosu "her güçlü çağın özgün yanıdır" ve "insanla insan, zümreyle zümre arasındaki uçurum, tiplerin çoğulluğu, kendisi olma, kendini üste çıkarma istenci[nin]" bir ifadesidir (2015: 86). Mesafe pahtosunun yokluğu veya azalmasını Nietzsche dekadans ve gerilemeyle ilişkilendirir. Burada Nietzsche'nin ahlakının onun siyasal düşüncesine bağlandığı, ayrıldığı ve kendini alt etme kavrayışı ile *yeniden* bağlandığını görürüz. İki tür mesafe pathosundan söz edilebilir. İlki herhangi istikrarlı bir siyasal aristokratik rejim, ikincisi ise "ruhun aristokrasisi"dir. Conway bunları dışsal ve içsel mesafe pathosu olarak adlandırır. Dolayısıyla siyasal bir rejim olarak aristokrasi içsel mesafe pathosu karşısında ikincildir. Conway'in ifadesiyle Nietzsche siyaseti ahlakın hizmetine koşmayı amaçlar ve onun için siyasal sistemler ancak psikolojik düzenlere (ruh aristokrasisi) olanak verdiği ölçüde değerlidir (2005: 38). Mesafe pathosu ve Nietzsche'nin özgürlük kavrayışı arasındaki ilişki dikkate değerdir. Bir "kişisel-sorumluluk istemi" olarak özgürlük "kişinin bizi birbirimizden ayıran mesafeyi koruması" olarak tanımlanır (Ansell-Pearson, 201: 191; ayrıca bkz. Nietzsche, 2015: 87).

Nietzsche Zerdüşt sonrası yapıtlarında filozofun yasa koyucu ve buyurucu özelliğini sıklıkla vurgular. Bununla beraber Nietzsche'nin ahlakı insan eylemine kural koyan ve bu kurallar çerçevesinde standartlar belirleyen bir normatif ahlak değildir. Çağının kara vicdanı olarak filozof sosyal reformcu değildir. Bunun tersine filozof bir *dinamit* olarak her şeyi tehlikeye atar ve çağını kendinde alt ederek üst insanın temsil edici bir örneği olarak çıkar çağının karşısına. Yasa koyuculuk, nihilizm sorunu dahilinde, bir başka önemli ihtiyacı gündeme getirir. Ansell-Pearson bunu "felsefi yasa koyma ve politik iktidarın birleştirilmesi aracılığıyla yeni değerlerin nasıl yaratılabileceği

ve şekillendirilebileceğine ilişkin" bir ihtiyaç olarak ifade eder (2011: 187). Yine, Ansell-Pearson'ın dikkat çektiği gibi, böylesi bir aristokratik otoritenin egemen olacağı politikanın "nasıl uygulanabileceği" ve daha önemlisi insanların kendilerini "değiştirmeye ve üstinsan olmaya nasıl ikna edileceği" ciddi bir sorun olarak önümüzde durur (2011: 193). Nietzsche'nin trajik yaşamın onaylanışında ifadesini bulan aktif eyleme göndermesinin ikna etmek değil buyurmakla olan açık ilişkisi üzerinden bu itiraza karşı bir itiraz ileri sürülebilir. Nitekim ikna sanatı retorik bir etkinlik olarak rızanın oluşumuna yol açmayı hedefler, şiddet ve çatışmayı askıya almak için. Oysa Nietzsche'nin ahlakı ve dolayısıyla siyasal kavrayışı bizzat şiddet, daha genel ifadesiyle güç isteminin, üzerine kuruludur. Yine de buradan paradoksal bir durum ortaya çıkar Ansell-Pearson'a göre: aristokratik otoritenin "baskıcı politik denetleme ve manipülasyon araçlarına başvurmaksızın" nasıl tesis edilebileceği sorusu aristokratik egemenliğin bir "hınç politikası"na dönüşmesi açık tehlikesiyle gündeme gelir (2011: 193). Bununla birlikte Ansell-Pearson Nietzsche'yi bir tahakküm politikası bağlamında yorumlasa da onun yayınlanmamış yazılarında geliştirilmemiş olarak kalan çoğulcu bir olanağa dikkat çeker. Bu, üstinsan ve sıradan insanların "barışçıl bir birlikte var olma olasılığını"nın tahayyülüdür (2011: 197).

Nietzsche'nin siyasal düşüncesinin onun ahlak karşıtı ahlakında temellendiği kendini alt etme/aşma kavrayışında daha belirgin hale gelir.[9] Nietzscheci kendini alt etme, Conway'a göre ikili bir anlam aralığına sahiptir. İlk olarak "kişisel ahlaki gelişimin psikolojik mekanizmasını", ikinci olarak da "ben ötesi (transpersonal) yapıların, tarihsel hareketlerin ve siyasal kurumların mantıksal dönüşümünü" işaret eder. Conway ilkine kendini alt etmenin mikrokozmosu, ikincisine ise makrokozmosu olarak adlandırır (2005: 63-64).

Kendini alt etme, yıkıcı göndermesine rağmen, Nietzsche açısından üretici bir güç ve vaat anlamı taşır. Kişinin kendini alt etmesi karmaşık bir "yaratma" ve "yıkma" sürecidir, öncelikle kişinin kendi ruhunda daha büyük derece farkları, karşıtlık ve çatışmaları uzlaştırmasını gerektirir. Kendini alt etme bir doğaya dönüşün kutsanması ya da kaybedilmiş bir masumiyetin onarılması değildir. Bu bağlamda Nietzsche'nin Stoacıların doğaya uygun yaşama argümanına getirdiği eleştiri dikkate alınmalıdır:

9 Kendini alt etme güzel ve yerinde bir tercüme tercihidir, fakat kavramın Almancasındaki (*Selbstaufhebung*) Hegelci sürekliliği ve süreksizliği farkına varmak için sözcüğün özgün haline gitmeyi gerektirir. Nietzsche'de kendini aşmanın/alt etmenin öznesi nihai olarak yaşamın kendisidir, Hegel'de olduğu gibi *Geist* değildir. Söze konu doğru çevirinin doğrultusu kavramın Hegel'le olan sürekliliğinin üzerini örter biraz. Bunun sonucu olarak da bu sürekliliğin aslında Hegelci felsefe yapma biçiminin ciddi bir eleştirisi olarak okunabilme olanağını kısmen gizler. Dolayısıyla bu bağ akılda tutularak okunması gereken bir kavrayıştır kendini alt etmek.

> Doğanın ölçüsüne göre" yaşamak mı istiyorsunuz? Ey siz soylu Stoacılar, ne de aldatıcı sözler böyle! Doğa gibi bir varlığı düşünün, ölçüsüzce savursun, ölçüsüzce kayıtsız, amaçsız ve niyetsiz, acımasız ve adaletsiz, hem bereketli hem kısır hem de kesin olmayan; bir güç olarak kayıtsızlığın kendisini düşünün –bu kayıtsızlığın ölçüsüne göre nasıl yaşayabilirdiniz? Yaşamak –bu, kesinlikle doğadan başka bir şey olmayı istemek değil mi? (2023: 9).

Doğaya uygunluk siyasal düşünce tarihinde önemli bir tartışma düzlemini de gündeme getirir. Bu düzlem siyasal toplumun kuruluşunu, sivil topluma geçişi sözleşme temelinde, hipotetik yaklaşımlarla açıklayan düşünceler etrafında kurulur. Sözleşme kuramında adalet de, eşitlik de varsayımsal temeller üzerinden konumlandırılır. Bu kuramcılar "kişinin özerk oluşu ve doğal özgürlük fikrine öncelik vererek herhangi bir siyasi iktidarın ve kurumlarının ancak bu düşüncelere yaslanırsa meşru olacağını" iddia ederler (Dağ, 2023: 9). Bu iddia, kendi düşüncelerine temel aldıkları bu doğa-siyasal toplum çatışkısı Nietzscheci yaşamın sunduğu gerçek çatışmayla yüzleşmekten uzaktırlar.

Conway Nietzsche'nin ahlaki mükemmeliyet kavrayışını karmaşık hale getiren iki ayrı kendini alt etme modelinin olduğunu belirtir: bilişsel –keşfedici, ikincisi ise iradi-istemeye dayalı –yaratıcı model (2005: 67). Bu iki ayrı model, kendini alt etme bağlamında açığa çıkan ikinci doğa—benlik söz konusu olduğunda, birbirine çözülmez bir biçimde bağlıdır. Conway'a göre "bazı durumlarda [Nietzsche] kendi gerçek, otantik benliklerimizi *keşfetmeye* teşvik etmek için bir dizi bilişsel imge ve terimi harekete geçirir, diğer durumlarda ise bizi olmak istediğimiz benlikleri *yaratmaya* cesaretlendirerek açık bir biçimde iradeci sözcükler kullanmayı tercih eder" (2005: 69). Her ne kadar Nietzsche bu iki model arasında salınıyor gibi dursa da kendini alt ederek kişinin kendisi olması keşfetme ve yaratmanın bir "sentezi" ya da "bileşimi"dir.

Sonuç Yerine: Trajik olanın zorunlu ufkunda ahlak ve siyaset

Nietzsche'nin siyasal düşüncesi onun ahlak karşıtı ahlakından çıkarsanabilir, ancak bu siyasal düşünüş özcü bir kavrayış, kural koyucu, standartlaştırıcı bir eylem ve özne kuramı etrafında temellenmez. Filozof ya da geleceğin özgür ruhları yasa koyucudur ve buyurur ama bunlara nedensel gerekçeler sunmaz. Özgür ruhlar verili düzene, yasalara, ahlaka vb. saldırır, direnç gösterir ama onların yıkma ve yaratmada temel dayanağı kişinin kendisidir. Burada diğer bir önemli soru ise Nietzsche'nin siyasal anlayışında birey ve kolektifin yeridir. Nietzsche, Ansell-Pearson'ın açıkça ifade ettiği gibi, "ne bireyci ne de kolektivisttir. Bireyci politikanın 'mertebe düzenini fark edemediğini ve kişiye herkesle aynı özgürlüğü tanıyacağını"

öne sürer; kolektivist politikaysa, "bireysel bir üstünlük nosyonu üretmede başarısızdır" (2011: 188).

Öyleyse şu sorulabilir: Kişinin kendini alt ederek kendisi olması siyasal olmaktan ziyade, ya da bununla beraber, estetik bir soru/n mudur? Burada vurgulanmak istenen, Ansell-Pearson'ın özellikle belirttiği gibi, Nietzsche'nin projesinin "yaşamı estetize etmek" olduğu değildir. Çünkü Nietzsche'ye göre sanat varoluşun dehşeti karşısında "yaşamayı sürdürmemizi" olanaklı kılar (2011: 198). Bir bakıma *Tragedya'nın Doğuşu*'nun temel sorunlarından birinin nihai anlamda olmasa da çözüme ulaştırılmasıdır: sanat, hiç doğmamış olmak ya da hemen ölmek arasındaki paradoksal Silenusçu bilgelik karşısında kendini alt etmenin bir yordamı olarak çıkar karşımıza.

Aisthesis'in (αἴσθησις) duyulur olana, yaşama, yeryüzüne, bedene ve aynı zamanda özellikle duyulur olanın bengi dönüşü ve farkı açığa vurması anlamında ethos'la ayrılmaz ilişkisi içinde başka bir siyasal anlayışı dışa vurduğu söylenebilir. Böylesi bir anlayış kendisini ancak trajik kahramanın kendisini gösterebileceği, eyleyebileceği, aristokratik sıralanma düzeninin mümkün kıldığı agonistik (çatışmacı) etkileşim alanında gerçekleştirebilir. Burada klasik kalokaigathia (güzel ve iyi) kaynaşmasından oldukça farklı bir durum söz konusudur. Nietzsche için mesele iyi ve güzelin yaşamın ötesinde kurulan lojik özdeşliğinde ilksel olarak çözümlenemez. Estetik ve etiğin etimolojilerinde içkin olan anlam aralığını kuşatan bir iç içe geçmede anlamlandırılabilir bir ilişki ve etkileşimdir söz konusu olan.

Bu anlamda Nietzsche'nin bir sistem olmayan yıkıcı felsefesinin yaratıcı ufku onun projesinin başladığı yere, *Tragedya'nın Doğuşu*, geri döner: "Neyse ki sanat var, *seçenekler tükenmiyor böylece*" (*Wagner Beyrut'ta*, akt. Ansell-Pearson, 2011: 199). Gelecek, Nietzsche'ye göre, insanlığın "trajik duygusunu muhafaza etmesine" bağlıdır. Ancak bu muhafaza, trajik sanat ve onun bilgisi, sayesindedir ki insan soyunun "yükseltilebileceği" ve "soylulaştırılabileceği" inancına ulaşılabilir (Ansell-Pearson, 2011: agy.).

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2022). *Ahlak Felsefesinin Sorunları*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Ansell-Pearson, K. (2011). *Kusursuz Nihilist: Politik Bir Düşünür Olarak Nietzsche'ye Giriş*. (C. Soydemir, Çeviri). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bergson, H. (2017). *Yaratıcı Tekâmül*. (M. Ş. Tunç, Çeviri). İstanbul: Dergâh Yayınları

Berkeley, G. (1996). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*. (H. Turan, Çeviri). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Berkowitz, P. (2003). *Nietzsche: Bir Ahlak Karşıtının Etiği*. (E. Demirel, Çeviri). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Camus, A. (2021). *Sisifos Söyleni*. (T. Yücel, Çeviri). İstanbul: Can Yayınları.

Confucius (1956). *Confucian Analects*. (E. Pound, Translation and Introduction). London: Peter Owen Ltd.

Conway, D. W. (2005). *Nietzsche and the Political*. New York: Taylor & Francis e-Library.

Dağ, U. (2022). Aristoteles'in Eudaimonia Kavramı Işığında Erdem Öğretisi. *Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler 2* içinde, (O. H. Öztay ve S. Sarıbaş, Editör), ss. 429-440. İzmir: Duvar Yayınları.

Dağ, U. (2023). Michael Walzer'ın Eşitlik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme, *Arete Politik Felsefe Dergisi*. 3(1), 7-31.

Derrida, J. (2020). Şiddet ve Metafizik: Emmanuel Levinas'ın Düşüncesi Üzerine Deneme. (Z. Direk, Çeviri). *Yazı ve Fark* içinde, ss. 107-206. (B. Yalım, Çeviri). İstanbul: Metis Yayınları.

Derrida, J. (1982). *Positions*. (A. Bass, Translation and Annotation). Chicago: University of Chicago Press.

Derrida, J. (1999). Différance. (Ö. Sözer, Çeviri). *Toplumbilim* Sayı 10, Jacques Derrida Özel Sayısı, ss. 49-61.

Derrida, J. (2014). *Platon'un Eczanesi*. (Z. Direk, Çeviri). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Descartes, R. (1942). *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*. (M. Karasan, Çeviri). Ankara: Maarif Matbaası.

Foucault, M. (2014). Nietzsche, Soybilim, Tarih. *Felsefe Sahnesi*, *Seçme Yazılar 5* içinde, ss. 230-253. (I. Ergüden, Çeviri). Yayıma haz. Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Heidegger, M. (2001). *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*. (L. Özşar, Çeviri). Bursa: ASA Kitabevi

Işık, M. F. (2015). Nietzsche'de "Tanrı'nın Ölümü" ile Oluşan Boşluğun "Üstinsan" ile İnşa Edilmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 2, Sayı: 2, ss. 413-419.

Kafka, F. *Dava*. (A. Cemal, Çeviri). İstanbul: Can Yayınları.

Kranz, W. (1984). *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*. 2. Basım. (S. Y. Baydur, Çeviri). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Nehamas, A. (1999). *Nietzshce Açısından Edebiyat Olarak Hayat*. (C. Soydemir, Çeviri). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nietzsche, F. (2002). *Güç İstenci*: *Bütün Değerleri Değişitiriş Denemesi*. (S. Umran, Çeviri). İstanbul: Birey Yayıncılık.

Nietzsche, F. (2005). *Tragedyanın Doğuşu*. (M. Tüzel, Çeviri). İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F. (2008). *Deccal, Hıristiyanlığa Lanet*. (O. Aruoba, Çeviri). İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F. (2011). *İşte Böyle Dedi Zerdüşt, Herkesin ve Hiç Kimsenin Kitabı*. (S. Irmak, Çeviri). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Nietzsche, F. (2013). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne, Bir Kavga [polemik] Yazısı*. F. Nietzsche Bütün Yapıtları 9. (A. İnam, Almanca aslından Çeviri). 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2015). *Putların Alacakaranlığı ya da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır?* (M. Tüzel, Çeviri). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Nietzsche, F. (2023). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (A. İnam, Çeviri). İstanbul: Say Yayınları.

Scheler, M. (2004). *Hınç*. (A. Yılmaz, Çeviri). İstanbul: Kanat Kitap.

Schopenhauer, A. (2020). İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya. (A. O. Aktaş, Çeviri). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Solomon, R. C. and K. M. Higgins. (2000). *What* Really *Said Nietzsche*. New York: Schocken Books.

Solzhenitsyn, A. (1975). Cancer Ward. Trans. Rebecca Frank. Fourth printing. New York: Dell Publishing Co. Inc.

Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus-Logico-Philosophicus*. (O. Aruoba, Çeviri). İstanbul: Metis Yayınları.

BÖLÜM 8

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE İZNİK VE ANTAKYA'NIN İŞGALİ SIRASINDA BİZANS-HAÇLI ÇEKİŞMESİ

Seyfettin KAYA[1]

1 Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Bilim Dalı, kayafdd576@gmail.com, ORCİD: 0000-0003-2181-5973

Giriş

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Bizans tahtına oturan İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Anadolu'ya yönelen Türk akınlarını durdurmak için önüne gelen fırsatları değerlendirmek istemiştir. 1086 yılında I. Süleymanşah'ın (1077-1086), 1092 yılında ise Sultan Melikşah'ın (1072-1092) ölümleri ve İran'da hüküm süren Büyük Selçuklular ile Anadolu'da hüküm süren Türkiye Selçukluları arasında yaşanan alan hâkimiyeti meselesini kendi lehine çevirmeyi arzulamıştır. Bu amaçla Hıristiyan Batı dünyasının ruhani lideri Papalıktan yardım çağrısında bulunmuştur (Gölgesiz Karaca, 2012: 148).

Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak isteyen Haçlılar ise Bizans İmparatorluğu ile ortak bir paydada buluşmayı arzulamışlardır. Haçlılar, Bizans'ın askeri-lojistik desteği olmadan özellikle Anadolu'dan intikalin olmayacağı konusunun ziyadesiyle farkındaydılar. Ancak her iki taraf için ihtiyaç duyulan şey karşılıklı güven duygusu olmuştur. İmparator I. Aleksios Kudüs'e ulaşmak için Anadolu'dan geçecek olan Haçlıları, yasal bir yükümlülük ile hukuki bir zeminde, lehine olacak şekilde kendisine bağlamak istemiştir (Karakaya, 2019: 48). Bu koşullar altında I. Aleksios'un İstanbul'a gelen Haçlı kuvvetlerine karşı tutumu sert ve anlaşılmaz olmuştur. 1096 yılında İmparatorluğun Türklere karşı, Haçlılardan istediği yardım talebi, 1071 yılında duyulan yardım çağrısından daha azdı. Bu bağlamda İstanbul'a gelmeyi hedefleyen ve davetsiz misafir konumuna düşen Haçlılara karşı İmparator'un yaklaşımı daha anlaşılır görünmektedir. Papa II. Urbanus'un sefere katılacakları harekete geçirirken Ortodoksları ve Katolikleri birleştirme arzusuyla Rum Kilisesi'ni kontrol altına almayı düşünmesi, İmparator'u güvensizliğe itmiş ve İstanbul'a gelen her Haçlı grubu I. Aleksios tarafından ivedilikle Boğazlardan geçirilerek Anadolu'ya geçişleri sağlanmıştır. Diğer taraftan İmparatorun tutunduğu bu tavır ve Rum askerlerinin sert tutumu Haçlılar arasında büyük bir tepki oluşturdu (Krey, 1921: 70). Ancak tarafların birbirlerine olan ihtiyaçları ve seferden beklentileri, aralarındaki güvensizliğin ve anlaşmazlığın su yüzeyine çıkmasını şimdilik engellemiştir.

Bizans İmparatoru I. Aleksios, Batıdan gelen kuvvetlerin niyetiyle alakalı her ne kadar şüpheleri olsa da, halen Türklerin elinde bulunan eski topraklarını geri almak ve Türkleri etkisiz hale getirmek için Haçlıları amaçlarına ulaşma umuduyla kullanmaya çalıştı. Bu nedenle topraklarından geçecek olan Haçlılara, kendi ordusunda yer verilen paralı askerler gözüyle bakmıştır (Kaleli, 2018: 1257). Bu karşılıklı güvensizlik ve memnuniyetsizlik ortamında Haçlılar İstanbul'a gelince bir süre sonra taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmeler daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

1. Haçlıların İstanbul'a Gelişi ve Yaşanan Gerilim

Haçlılar, 1095 yıllında keşiş Pierre l'Ermite öncülüğünde Avrupa'dan yola çıkarak İstanbul istikametinde ilerlemeye başladılar. Önce 4 bin Macar'ı öldürdükleri Semlin şehrine, sonra yağmalayarak yakıp yıktıkları Niş ve Belgrad şehirlerine ulaştılar. İstanbul'a ulaşan Haçlı kuvvetleri İmparator I. Aleksios tarafından dikkate alınmamıştır. Disiplinsiz davranışlar göstermeleri ve yağma-hırsızlık hareketlerine girişmelerinden dolayı bu kuvvetler bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmiştir (Sevim-Merçil, 1995: 152). İmparator I. Aleksios, Batıdan gelen Haçlı kuvvetlerinin İstanbul'a zarar vermemesi için onları Boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçirmeye yönelmiştir (Holmes, 2019: 141). Bu konuda bazı Haçlı kronikleri önemli bilgiler vermektedir. Raymond D'Aguilers'in kroniğinde İmparator'un keşiş Pierre l'Ermite öncülüğünde İstanbul'a gelen kalabalığa itibar etmemesinin nedenini Haçlı kuvvetlerinin askeri kabiliyetinin olmaması ve başıboş dolaşan bir topluluktan ibaret olarak görmüş olması diye ifade etmiştir. Bu memnuniyetsizliği daha ileri boyuta taşıyan Raymond D'Aguilers, İmparator I. Aleksios'un Anadolu'ya geçirdiği Haçlı kuvvetlerini Türklere teşhir ettiğini ve mütevazı bir kişiliğe sahip olan keşişi Pierre l'Ermite İmparator'un ihanet ettiğini iddia etmiştir (Raymond D'Aguilers, 2006: 11). Kendinden son derece emin ve coşkulu bir şekilde Anadolu'da ilerleyen Keşiş Pierre l'Ermenite ve Haçlı kuvvetleri, İmparator'un uyarılarını dikkate almamışlardı. Ancak bu uyarıları dikkate almamanın faturasını Selçuklular tarafından pusuya düşürülerek canları ile bir bedel ödemişlerdir. Bu korkunç hezimetin sorumluluğunu yalnız Haçlılara yıkmak doğru değildir, burada Bizans'ın sorumluluklarını yeterince yerine getirmemesi de böyle bir neticenin ortaya çıkmasında etkili olduğunu belirtmek gerekir (Dumlupınar Alican, 2019: 514).

1096 yılının ortalarında ise kont ve düklerden oluşan Haçlı kuvvetlerinin ikinci kafilesi Balkanlardaki güçlükleri aşarak İstanbul'a ulaşmaya çalıştı (Anna Komnena, 1996: 300-308; Anonymi, 1890: 168-172). Ancak Haçlıların Rum halkına alışılmadık bir tavırla yaklaşması ve tehditkâr bir tutum sergilemesi kabul edilebilir bir şey değildi. Haçlı kuvvetleri ile Bizanslı refakatçileri arasında İstanbul yolunda şiddetli çarpışmalar yaşandı. Makedonya'da küçük bir kasabanın yok edilmesi ve kırsal alanda yiyecek arama, akabinde yağma faaliyetleri devam eden eylemler arasında yer aldı. Bu eylemler eşliğinde İstanbul'a yaklaşan Haçlılar şehrin kenar mahallerine baskınlar düzenlemişlerdir (Papayianni, 2006: 191). İmparator, diplomatik usul ve esaslar çerçevesinde maharetli bir dış politika uygulayarak esas ordudan önce İstanbul'a varan Haçlı birliklerine karşı "*havuç ve sopa*" metodunu kullanmış ve bu öncü kuvvetlerden vasallık yemini aldıktan sonra onların Anadolu'ya geçmesini sağlamıştır (Kaleli, 2018: 1256). İstanbul'un büyüklüğünden ve ihtişamından etkilenen Haçlılar ise İmpara-

tor'un otoritesini kabul etmek zorunda kaldı. Hatta İstanbul'un heybetinden korkan bir Haçlı askeri şunları dile getirmiştir: "*Ah, İstanbul ne kadar asil ve güzel bir şehir! Harika bir beceriyle inşa edilmiş kaç tane manastır ve saray içeriyor! Altın, gümüş, her türlü giysi ve kutsal emanetler gibi her türden zenginliği anlatmak çok uzun sürer*...". Bu psikoloji ve eylemler arasında Anadolu'ya doğru harekete geçen Haçlılar, ilk hedef olarak İstanbul ve Antakya'dan sonra Bizans'ın yüksek surlarla çevrili üçüncü büyük şehri olan İznik'e doğru yola çıkmışlardır (Holmes, 2019: 142).

2. İmparator'un Haçlılara Vasallık Yemini Ettirmesi ve Yaşanan Anlaşmazlık

İmparator I. Aleksios, İstanbul'a ulaşan Haçlılar ile menfaatleri gereği vasallık yemini almaya çalışmıştır. İlk Haçlı topluluğundan sonra İstanbul'a ulaşan 100 ile 600 bin arasında sayıları olduğu iddia edilen düzenli-zırhlı Haçlı askerleri dük, kont ve prensler tarafından idare edilmekteydi. Bu dük, kont ve prensler arasında *Fransa kralının biraderi Hugue de Vermandoi, Toulouse kontu IV. Raymond, Lorraine dükü Godefroi de Buillon* ve *Toronto kontu Bohemund, biraderi Roger* ve *yeğeni Tankred* dikkat çekmekteydi (Sevim - Merçil, 1995: 153). Bu konuda bilgiler veren Abu'l Farac, bu sefere yedi tane kontun iştirak ettiğini dile getirmiştir (Abû'l - Farac, 1950: 339). İmparator I. Aleksios, güvenilmez olarak düşündüğü Haçlı kuvvetlerini amaçları doğrultusunda kullanmak ve Haçlıları bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırmak için en doğru stratejiyi uygulamaya karar vermiş ve Haçlı liderleri ile vasallık yemini için görüşmeler yapmaya başlamıştır. Ancak vasallık yemini konusunda direnç gösteren Raymund, Lorraine dükü Godefroi ile diğer Haçlı liderlerinden farklı bir tutum içine girmiştir. İmparator'un kendisinden talep ettiği koşulları kabul etmediği için ordugâhına gönderilen iaşe istihkakı kesilen dük Godefroi, İstanbul'a saldırı girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimlerine rağmen Bizans ile anlaşmaktan başka bir seçeneği kalmamış ve İmparator'un isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat iki taraf arasında sağlanan mutabakat, sorunların bittiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Godefroi, İmparator tarafından kendisine ve askerlerine gönderilen çokça altın ve gümüş gibi değerli eşyalar ile ihtiyaç duyulan elbise, at ve katır gibi malzemelere minnet etmediğini gösterme eğilimi içine girmiştir (Dumlupınar Alican, 2019: 513)[1]. Diğer taraftan Haçlı liderlerinden farklı hareket eden Raymond ile stratejik yollardan arka kapı diplomasisi yürütülerek görüşmeler yapılmaya çalışılmıştır. Nihayet iki tarafın da kabul ettiği koşullarda ortak bir noktada müzakereler sonuçlandırıldı. Buna göre Raymond, "*İmparator'un hayatına ve onuruna saygı göstereceğine ve İmparator'un mallarını ve yeniden ele geçirilecek olan eski imparatorluk topraklarını ona geri vereceğine*"

1 *Raymond'un İmparator'a karşı bir sopa gibi kullanıldığı iddia edilmektedir.*

dair söz verdi (Fulcher of Chartres, 1969: 80). Netice itibarıyla İmparator I. Aleksios ufak tefek pürüzler olmasına rağmen koşulları diğerlerinden farklı olan Raymond dışındaki diğer soylular ile vasallık yemini konusunda mutabakata varmış oldu (Sevim - Merçil, 1995: 153).

İmparator I. Aleksios, Haçlı liderlerinden iki konuda yemin etmelerini talep etti. Birincisi, "*Suriye'ye kadar olan yolda, daha önce imparatorluğa ait olan şehirlerden biri Tanrı'nın yardımıyla ellerine geçerse, bu şehir çevresiyle birlikte İmparator'a bırakılacak, fakat İmparator, ordunun çaba ve emeğinin karşılığı olarak bütün ganimet ve halkın diğer mülklerini alması hususunda zorluk çıkarmayacak*" (Tyrensis, 2016: 127); ikincisi, *"saygı ve sadakat yemini karşılığında, İmparator, onlara (Haçlılara) büyük bir mali destek vermeyi*" taahhüt etmiştir. Ancak kont, dük ve prenslerin çoğunun umduğu gibi, Haçlı seferinin liderliğini üstlenme sözünü verdiğini söylemek mümkün olmamıştır (Papayianni, 2006: 191). Bu meseleye İslam tarihi kaynaklarında da değinilmektedir. Konuya değinen İbnü'l Esir, "*Bizans İmparatoru'nun Haçlılara 'Eğer Antakya'yı bana vereceğinize dair yemin etmezseniz, İslam ülkelerine gitmek üzere Boğaz'dan geçişinize izin vermem' dediğini*" ifade etmiştir (İbnü'l Esir, 1991: 228). İbnü'l-Kalanisi ise "*Frankların ilk ortaya çıktıklarında, Yunan (Bizans) kralı ile bir antlaşma yaptığını ve ele geçirecekleri yerleri ona teslim edeceklerine*" dair söz verdiğinden bahsetmektedir (Ibn al-Qalânisî, 2002: 43). Bu müzakerelerden sonra İmparator, Haçlı soylularına atlar, silahlar, gümüş (para) ve diğer ihtiyaçlarını karşılama ve Boğazlar boyunca ulaşım kolaylığı sağlama imkânı sunmaya başladı (Fulcher of Chartres, 1969: 80).

3. İznik Kuşatması Sırasında Bizans-Haçlı Ayrışmasının Başlaması

Bizans-Haçlı çekişmesinin yaşandığı ve taraflar arasında ayrışmanın başladığı olay İznik'in kuşatma altına alındıktan sonra Haçlıların yağmalamasına fırsat vermeden diplomatik ve siyasi bir manevra ile Bizans kuvvetleri tarafından geri alınması meselesidir. Keşiş Pierre l'Ermenite'in kuvvetlerinden sonra İstanbul'a gelen kont, dük ve baronların öncülüğündeki Haçlılar, Anadolu'ya geçerek İznik önlerine geldi. Mayıs 1097'de kuşatma altına alınan İznik, bir ay boyunca muhasara altında tutuldu (Eyice, 2001: 544). İmparator, kuşatma sırasında Haçlılara yardım etmesi için Manuel Butumites ve yakın dostu Tatikios ile kumandan Tzitas'ın kontrolünde iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. İznik önlerine gönderdiği kuvvetle aslında Haçlılara yardım etmekten ziyade bu kuvvetler vasıtasıyla olası bir eylem ile Haçlıların eline geçme ihtimali olan şehri evvelinden Selçuklulardan teslim almak istemiştir (Demirkent, 1997: 33). Bu konuya Haçlı kronikle-

Bkz. John France, **A critical edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers**, PhD thesis, University of Nottingham, 1967, s. 48.

rinde de değinilmektedir. Muhtemelen Haçlı askerlerinin kent kuşatması için motivasyonlarını artırmak isteyen İmparator, *"prenslere ve Frank halkına (şehirdeki) tüm altını, gümüşü, atları ve malları onlara vereceğine ve orada fakir Franklar için bir Latin manastırı ve darülaceze kuracağına*" söz vermiştir (Raymond D'Aguilers, 2006: 10). Ancak İznik'i yağmalama fırsatı kollayan Haçlıları, devre dışı bırakarak için de politikalar üretmekten de geri kalmamıştır. Zira aynı konuya değinen başka bir kronikte "*İmparator'un, memnun bir şekilde, güvenebileceği sadık adamlarından birkaçını, muazzam kalabalıkta savaşçı askeriyle birlikte şehri teslim almak, tahkim etmek ve sonra esirlerin sahip oldukları altın, gümüş ve başka ne varsa hepsine kendi hesabına sahip olmak üzere o bölgeye gönderdi*" şeklinde bilgi verilmektedir (Tyrensis**,** 2016: 127). Bu amaçla muhasara altına alınan İznik, 1097 yılında İmparator'un yürüttüğü gizli müzakereler ile teslim alınmaya çalışılmıştır (Dumlupınar Alican, 2019: 514).

İmparator, muhasaranın başlayacağı ve devam edeceği süreçte politik bir tutumla Türkler arasında artan endişeden yararlanmaya çalışmıştır. Sefer sürecini izleyebileceği ve yönetebileceği bir pozisyonda bulunan Pelakanos'ta konuşlandı. Aslında Türklere karşı sefere ve kuşatmaya bizzat eşlik etmeyi istiyordu, ancak Latinlerin doğaları gereği hain olduklarını ve istikrarsız davrandıklarını, para sevgisi yüzünden kendi eşlerini ve çocuklarını hiç pahasına satabileceklerini ve ne kadar güvenilmez olduklarını uzun deneyimlerinden biliyordu. Bu nedenle lehte ve aleyhte olan koşulları dikkatli bir şekilde değerlendirerek bu düşüncesinden vazgeçti (Anna Komnene, 1969: 271). Haçlı ordusu üzerinde İstanbul'da inşa ettiği otoritesini korumak ve yaşanacak eylemlere doğrudan müdahalede bulunmadan Latin ordusunu uzaktan idare etmek için evvelinden Pelakanos'a gelerek Haçlıları izlemeye koyuldu (Karakaya, 2019: 48-49)[2]. İlk saldırılar başladığında gizlice şehre gönderdiği Manuel Butumites'ten İmparator'un geçmişte Türklere gösterdiği cömertliği hatırlatmasını ve Haçlıların şehre zarar vermesine müsaade etmeyeceği konusunda Türklere teminat vermesini ve bu konuda bir anlaşmaya varmayı teklif etmesini istedi (Frankopan, 2012: 159-160). Şehre girerek Türklerle konuşan Manuel Butumites; '*Belki orada dağ derelerini ve bataklık bölgelerinde pusuya yatmış Romalılarla karşılaşırsınız*'; '*Eğer yaparsan, katledilirsiniz ve bir hiç uğruna hayatınızı kaybedersin. Sadece Keltler ve barbarlar değil, çok sayıda Romalı da sizi pusuda bekleyen binlerce adam var. Şimdi, tavsiyemizi dinlerseniz, atlarınızın başını çevirecek ve bizimle imparatora geleceksiniz. Yemin ederiz ki, Allah şahidimizdir ki, O'nun elinden sayısız lütuflar alacaksınız ve sonra canınız istediğinde hiçbir engele takılmadan hür adamlar olarak ayrılacaksınız'*(Anna Komnene, 1969: 274) diyerek şehirdeki Türkleri teslim

2 *Papalık ve İmparator arasındaki çekişme için makalenin sonuç kısmındaki değerlendirmeye bkz*. Jonathan Harris, *Byzantium And The First Crusade: Three Avenues of Approach*, **Estudios de Bizantinos 2,** (2014), s. 139.

olmaya ikna etmeye çalıştı. Manuel Butumites, şehrin derhal teslim edilmesi durumunda kendilerine nasıl davranılacağına dair yazılı garantiler de (imtiyazlar) verdi. İlk etapta bu yaklaşıma sıcak bakmayan Türkler, Haçlıların muazzam ordular ile şehrin kuşatması için takviye edildiği haberini duyunca yapılan teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Yapılan anlaşmanın duyulmasından çekinen İmparator, bu noktada Haçlıları şüphelendirmemek ve aracılık edilen bir ateşkesle şehrin alınması konusunda şövalyelerin tatmin olmayacağından korkarak surlara bir saldırı düzenleme emri verdi. Amaç savunmayı aşıp şehri başarıyla ele geçirenlerin Haçlılar değil de, Bizanslılar olduğu izlenimini vermekti. Bu suretle İmparator'un inisiyatifi ve kurnazlığı kentin teslimi sırasında Haçlıları devre dışı bırakmaya, Türkleri ise teslim olmaya ikna etmeye yetti (Frankopan, 2012: 159-160).

Bizans-Haçlı çekişmesinden bihaber olan Selçuklu Türkleri İmparator'un oyununa gelerek kenti teslim etmeye karar verdiler. İmparator'un Haçlılar ile ortak hareket ettiğini ve İznik gölü üzerinden dış dünya ile sağlanan yolun kapandığını gören Selçuklular, 19 Haziran 1097 tarihinde kendilerine sunulan bir antlaşmayı kabul ederek General Manuel Butumites'e şehri teslim etme yoluna gittiler (Eyice, 2001: 544; Merçil, 2013: 110). Birliklerini göle açılan kapılardan içeri sokan Manuel Butumites, gece vakti şehri teslim aldı. Şafak söktüğünde imparatorluk sancakları şehrin üzerinde dalgalanmaktaydı. Haçlı liderleri muhtemelen müzakerelerin sürmekte olduğunu biliyorlardı, ancak onaylamama ihtimalinden dolayı yürütülen müzakerelerin son aşamasından haberdar değillerdi (Runciman, 1969: 290). İmparator I. Aleksios ve Generali Tatikius genel bir saldırı hazırlığında olan ve şehri savaş alanına çevirmeyi planlayan Haçlılara görüşmelerin sürdüğünü bildirmeyi uygun bulmadılar (Oldenbourg, 2001: 88). Zira İznik, Bizanslılara teslim edilirken müzakerelerin son aşamasından haberleri olmayan Haçlılar, 19 Haziran 1097'de şehir surlarının farklı bölümlerinde bir saldırı daha gerçekleştirme hazırlığı içindeydiler (Nicolle, 2003: 33). Haçlıların nihai bir saldırısıyla karşılaşmaktansa İmparator'a teslim olmayı tercih eden Selçuklular, şehri Bizans kuvvetlerine bırakmak zorunda kalmışlardır (Peters, 1998: 180; Sevim - Merçil, 1995: 153).

İstanbul'da Haçlılarla yapılan anlaşma gereği şehirdeki ganimetin ve malın Haçlılara bırakılması gerekiyordu. Ancak mürekkebi dahi kurumadan anlaşma metninin pratikte hiç de bu şekilde uygulanmadığı ve Haçlıların İznik'teki ganimetten mahrum bırakıldığı görüldü. İmparator'un izlediği politika İznik'in geri alınmasıyla ödüllendirilmiş olmasına rağmen, bu teslim olma şekli ve taraflar arasında yapılan anlaşma birçok tartışmayı da beraberinde getirdi. İstanbul'da yapılan anlaşmaya uygun olmasına rağmen, şehrin Bizanslıların eline geçmesi memnuniyetsizlikle karşılandı ve Haçlılarca çokça eleştirildi (Morris, 2006: 46). Öte yandan Bizans'ın şehrin teslimi konusunda Selçuklularla yaptığı anlaşmaya uymadığı da göz-

lenmiştir. Haçlıların şehrin teslimi sırasında Selçukluları kılıçtan geçirdiği ve çok sayıda kişiyi esir aldıktan sonra alınan İznik'i İmparator'a ancak teslim ettiği görülmüştür (Urfalı Mateos, 2000: 190). Bu konuda bilgiler veren İbnü'l-Kalanisi Haçlıların şehrin teslimi konusunda Bizans'a sıkıntılar çıkardığından bahsetmektedir. İbnü'l-Kalanisi, "*Franklar, ilk ortaya çıktıklarında Yunan kralıyla bir antlaşma yapmışlar ve ele geçirecekleri ilk şehri ona teslim edeceklerine söz vermişlerdi. Daha sonra İznik'i ele geçirdiler ve ilk ele geçirdikleri yer orası oldu, ancak o vesileyle ona sözlerini yerine getirmediler ve şarta göre onu kendisine teslim etmeyi reddettiler*" (Ibn al-Qalânisî, 2002: 43) diyerek İznik'in Haçlılar tarafından teslim alındığını ve Bizans'a teslimi konusunda pek gönüllü olmadıklarını iddia etmiştir.

Bizans'ın İznik'i yeniden ele geçirmesi İstanbul'daki anlaşmaya uygun olmasına rağmen, ganimetlerin alt sınıftaki askerlerle yeterince paylaşılmaması Haçlı-Bizans ilişkilerini zedelemiştir. İmparator'un cömert bağışlarda bulunduğu Haçlı ordusundaki yoksullar ve prenslerin aksine, ele geçirilen İznik'teki ganimetlerden pay almak amacıyla kuşatma sırasında daha çok mücadele eden ve tüm riskleri üstlenen şövalyeler, piyadeler ve muhasaraya katılan insanlar hiçbir şeye sahip olamamışlardı. Zira ustaca bir manevrayla şehrin Selçuklu idaresinden Bizans yönetimine geçişi ve Haçlı ordusunun içeri girebileceği bir anda, şehrin müzakere yolu ile Bizans kuvvetleri tarafından teslim alınması tüm planları suya düşürdü (Kostick, 2008: 255), Hülasa Bizans'ın Haçlıları zafer ganimetlerinden mahrum bıraktığı düşüncesi (Fulcher of Chartres, 1969: 9), Bizans'ın Türk garnizonuna güvenli geçiş hakkı tanıması (Nicolle, 2003: 33), İmparator'un yapılan antlaşma gereği İznik'teki Türklere iyi davranması ve şehrin teslimi konusunda Bizans ile Selçuklular arasında müzakerelerin gizli yürütülmesi Haçlılar tarafından tepkiyle karşılandı (Dumlupınar Alican, 2019: 515). Bu hoşnutsuzluğun farkında olan İmparator, Haçlı prenslerine büyük armağanlar göndererek, kendilerini takdir etmiş ve hizmetleri için teşekkür etmiştir. Fakat kuşatma sırasında gayret gösteren ve hazineye aktarılacağı söylenen ganimetlerden mahrum bırakılan ve bu nedenle büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Haçlı ordusundaki halk ve ikinci sınıf vatandaşlar kızgınlıkla hareket etmişlerdir. Bu hayal kırıklığının ve kızgınlığın verdiği acı ile daha önce mutabık kaldıkları koşullar çerçevesinde İmparator'un, anlaşmaya sadık kalmadığını ileri süren bu vatandaşlar, "*anlaşmaya aykırı hareket edene sadık kalmamak haksızlık değildir*" diyerek bir noktada Haçlı kuvvetlerinin Bizans'tan kopuşunun fitilini yakmış oldular (Tyrensis, 2016: 127). Bu söylem iyi yönde gitmeyen Bizans-Haçlı münasebetlerinde ve olumsuz yönde giden ilişkilerde domino etkisi yaratmıştır.

İznik kuşatmasının ortaya çıkardığı gerçeklerden biri de Haçlı liderlerinin diplomatik becerilerinin yetersizliğinin ortaya çıkması olmuştur.

Haçlı liderlerinin diplomatik becerilerinin, komutanlık becerileri kadar iyi olmadığı görülmüştür. İmparator, Haçlı prenslerinin birleşik kuvvetleri üzerinde belirli bir yetki uygulamış ve siyasi-diplomatik işleri yönlendirmeyi başarmıştı. 19 Haziran 1097'de İznik şehri, Bizans kuvvetleri tarafından ele geçirildiğinde, Haçlı kuvvetlerinin orta rütbeli ve vasat düzeydeki personeli, İmparator'a ve prenslere karşı kıskançlık ve düşmanlık beslemeye başladı. Haziran 1097 sonunda ise Haçlı ordusu İznik'ten ayrılırken, bu sadece mekânsal anlamda bir ayrılık olmadı, bu ayrılık aynı zamanda Bizans İmparatoru ile Haçlılar arasında fikri ve duygusal bir ayrışmanın da başlangıcı oldu (Kostick, 2008: 254). Bizans'ın Haçlı karşıtlığının Latinlerin düşündüğünün aksine ilk dönemlerde olduğunu söylemek zordur. Haçlılarla yapılan anlaşma gereği Türklerden geri alınan yerler Bizans'a iade edilecekti ve bu nedenle İmparator'un, Haçlı kuvvetlerinin başarılı olmasını istemesi gayet doğal bir eğilim gibi görünmektedir. Ancak ilerleyen süreçte Haçlı kuvvetlerinin Doğu'nun imkân ve zenginliğinden etkilenerek alan hâkimiyeti mücadelesine girişmesi, zaten pamuk ipliğine bağlı olan güven ilişkisinin daha da zedelenmesine yol açtı. Bu koşullar altında güven kaybına uğrayan İmparator, Haçlılarla temasını sürdürse de, Türklerle de farklı zamanlarda ve zeminlerde bir araya gelmekte ve anlaşmakta sakınca görmedi (Dumlupınar Alican, s. 515). Ayrıca İznik'in az kan dökülerek Bizans'ın eline geçmesi İmparator'a gelecekte fırsatlar da sunmaktaydı. Kendisini Türklerin dostu-koruyucusu olarak sunabilme ve kendisine Türkleri şövalyelerin katliamından kurtarabilme propagandası yapma imkânı sağladı. Hatta İmparator'un İznik'teki Türk sakinlerine yönelik muamelesiyle bu niyeti pekişmiş oldu. Selçuklu hükümdar ailesine hediyeler sunularak hepsinin zarar görmeden yollarına devam etmesine izin verildi. Haçlılar da iyi bir şekilde ödüllendirildi. Sefer liderlerine altın, gümüş ve değerli cübbeler verilirken, alt rütbedekilere şehrin düşüşünü kutlamaları için bakır paralar dağıtıldı (Frankopan, 2012: 161; Kaya, 2020: 58-59). Bu suretle şehrin ele geçirilmesinden sonra ganimet alamayan askerlerin gönlü kazanılmaya çalışıldı.

İmparator, İznik'in işgalinden sonra kendisine ihtiyacı olan, ama aynı zamanda ona karşı güven bunalımı yaşayan Haçlıları, yakından takip etmek istedi ve bu amaçla Haçlılarla yapılan anlaşmanın avantajını kullandı. İznik'in Bizans kuvvetlerine teslimiden sonra, Generali Tatikios'un bir sonraki görevini, Haçlı ordularını takip etmek ve Bizans ile Haçlılar arasında yapılan anlaşmaya göre Selçuklulardan geri alınacak şehir ve kasabaları imparatorluk adına almak olarak belirledi (Savvides, **1990**: 822). İşte bu koşullar altında muhtemelen hâlâ iyileşmekte olan birkaç Haçlı, İznik'te İmparator'un hizmetinde kaldı; kaleyi onarmak ve garnizon kurmak için onları görevlendirdi. 26 Haziran 1097 tarihinde ise Haçlı kuvvetleri, rehberleri tedarik edecek olan General Tatikios komutasındaki bir Bizans

müfrezesi eşliğinde İznik'ten hareket ederek Eskişehir'e doğru yola çıktı (Runciman, 2000: 263).

4. Antakya Yolunda Haçlı-Bizans Gerginliği

İmparator, İznik'in geri alınmasından sonra Kudüs yolu üzerinde bulunan Antakya'yı Türklerden almak için Haçlılar ile bir fikir alış verişinde bulundu. Haçlıları, Antakya, Batı Anadolu ve Ege Adalarını Türklerden geri almaya yönlendirerek kendi menfaatlerini gözetmek için onlara Anadolu'da güneye doğru ilerlemelerini ve bu intikalin Antakya yönünde ilerlemek için en doğru seçenek olacağını söyledi. Bizans'ın rehberliğine ve lojistik desteğine ihtiyacı olan Haçlıların, bu seçeneği değerlendirmekten başka bir şansı yoktu. Bizans Haçlı ordusuna savaşacak asker desteği sağlamadı, zaten yarısı savaşçı olmayan kuvvetlerden oluşan 70 binden fazla kişiden oluşan Haçlı ordusuna İmparator, yalnızca lojistik destek sağlayarak durumu kendi lehine dönüştürmeye çalıştı. En güvendiği generallerinden biri olan Tatikios'u Haçlı ordusuyla birlikte Eskişehir, Orta Anadolu ve Toroslar üzerinden Antakya'ya gönderdi (Holmes, 2019: 143-144, 148)[3]. Ancak orduların Antakya'ya intikali sırasında Haçlı-Bizans gerginliği giderek tırmandı. Yol boyunca Türklerin "*yakıp-kavurma (yıkma) politikası*" izlemesi ve yaşanan olumsuzluklar Haçlıları, yıldırmış ve rehberleri olan Bizanslıların hain olduğu konusunda şüphelendirmişti. Bu nedenle Haçlı ordusunda Bizanslılara karşı büyük bir kızgınlık ve tepki ortaya çıkmıştı (Runciman, 1969: 294).

Hıristiyan-Türk evliliklerinden doğan ve Hristiyanlığa geçen (Theotokis, 2014: 150; Demirkent, 2003: 93) İmparator'un temsilcisi Tatikios, Haçlılarla birlikte Anadolu ve Toroslar üzerinden güneye doğru ilerlemiş ve Haçlı ordusuna önemli ölçüde yardım etmişti. Yollara aşina kontrolündeki küçük bir grup rehber (klavuz) ve istihkâm askerleriyle İznik'ten başlayarak Haçlılara eşlik etti (Runciman, 1989: 172; Tufantoz, 2017: 348). Ancak Haçlı ordusu Anadolu'dan geçerken uzun süren yürüyüşünde savaş atları ve yük hayvanları konusunda sıkıntı çekmeye başladı. Ereğli'nin (Heraklea) doğusunda Haçlı ordusu ikiye bölündükten sonra işler ters gitmiş ve Bizanslılar ile Haçlılar arasında yeniden bir gerginlik ortaya çıktı (Nicolle, 2003: 41). Haçlı askerlerin çoğu ve liderlerinin birkaçı İmparator'un adamlarından şüphe duyuyor ve ters giden en ufak bir gelişmede onları suçluyorlardı. Buna rağmen İmparator'un temsilcisi Tatikios ile Haçlı liderleri arasındaki münasebetler samimi olmasa da taraflar arasındaki ilişkilerde mesafe alınabilmekteydi (Runciman, 1969: 299). Her ne kadar doğru olup olmadığı bilinmese de Tatikios'un Bohemund'a karşı görünürde bir düşmanlığı olduğundan da söz edilmektedir (Asbridge, 2000:

3 *Detaylar için bkz*. Fulcher of Chartres, s. 9; *Bizans İmparatorluğu'nun kaybedilen topraklarını geri almak istemesi ve imparatorluğu yeniden*

28). Fakat güneye doğru yapılan intikal sırasında İstanbul'da varılan anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde Haçlılar tarafından ele geçirilen Komana (Tokat'a bağlı Gümenek) ve Göksu, yine de Tatikios'a teslim edildi. Haçlı liderleriyle şimdilik uyum içinde Antakya'ya doğru ilerleyen Tatikios, İmparator'a verdiği raporlarda Haçlıları övmüş ve onların savaşçı niteliklerine vurgu yapmıştır (Runciman, 1989: 172; Tufantoz, 2017: 348).

4.1. Haçlıların Bizans'a Bağlı Lazkiye'yi İşgal etmesi

Antakya dolaylarında İmparator'a bağlı Lâzkiye ve Samandağı'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi Bizans'la devam eden gerginliğin artmasına neden olmuştur. Antakya'nın güneyinde yer alan Lazkiye liman kenti, 1086 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından ele geçirilmişti. Kent, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı sürekli farklı güçler arasında el değiştirmekteydi (Buzpınar, 2003: 117). Ancak Lâzkiye'nin tam olarak ne zaman, ne şekilde ve kimler tarafından işgal edildiği konusunda yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Lâzkiye'nin Haçlılar tarafından işgali konusunda ise farklı iddialar ortaya atılmaktadır. Lâzkiye'nin işgaline ilişkin ilk iddiaya göre Antakya'nın işgalinden önce bölgeyi Haçlıların ele geçirdiği iddiasıdır. Suriye kıyısında yer alan kent, hem Hristiyan olması hem de İmparator'a sadık kalması yönüyle dikkat çekmekteydi (Ralph, 2005: 84). İmparator'un daha evvel kendileriyle imzaladığı antlaşmaya riayet etmemesinden dolayı Haçlılar, Bizans'a karşı güven bunalımı yaşamış ve Antakya'nın işgalinden önce alternatif yollar bulma çabası içine girmişlerdir (Asbridge, 2004: 0244; Kaya, 2022: 27). 22 gemiden oluştuğu ileri sürülen bir İngiliz filosunun 19 Ağustos 1097 tarihinde limana gelerek şehri muhasara altına aldığı ve sonraki süreçte ele geçirdiği tahmin edilmektedir (Stevenson, 1968: 25). Bu tarihten itibaren Lâzkiye, Haçlılar ile Bizans İmparatorluğu arasında sürekli el değiştirmiştir (Buzpınar, 2003: 117).

Lâzkiye'nin Haçlıların eline geçmesine ilişkin iddia edilen ikinci senaryo ise ilk iddia ile çelişmektedir. İkinci iddiaya göre büyük bir ihtimalle Bizans destekli bir İngiliz filosu, Haçlılar gelmeden evvel Antakya'ya yakın Lâzkiye ve yanı başındaki Samandağı'nı ele geçirerek Kıbrıs ile iletişim yollarını açmıştır (France, 2006: 446). Bu suretle Haçlılar, Antakya'ya varmadan evvel Lâzkiye ve Samandağı bölgelerinin kıyıdan İngiliz-Bizans ortak kuvvetleri tarafından ele geçirildiği iddiası ağırlık kazanmaktadır (France, 1994: 214). İmparator, Lâzkiye'nin sorumluluğunu Kıbrıs'ın valisi Eumathios Philokales'e devretti. Lâzkiye'yi Antakya kuşatmasına yardım ulaştırmak için ana tedarik merkezi haline getirdi. Kıbrıs'tan gönderilen tahıl, şarap ve çok sayıda sığır Lâzkiye'den Antakya'ya naklediliyordu (Frankopan, 2012: 158; Kaya, 2022: s. 27). Böylece Kıbrıs'tan

---

canlandırma süreci için bkz. Georg Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011, s. 329-347.

nakledilecek tahıl için Bizans tarafından bir merkeze dönüştürülen kent, Antakya kuşatmasını sürdüren Haçlı kampının tedarik üssü haline gelmiş oldu (Ralph, 2005: 13). Ancak büyük bir ihtimalle Haçlı-Bizans gerginliği içinde Selçuklulardan alarak Bizans'a teslim ettikleri kente doğrudan sahip olmak isteyen Haçlılar, yaklaşık 30 gemilik bir filo ile Lâzkiye'yi işgal etmek istemişlerdir. Diğer taraftan Lâzkiye'nin Haçlılar tarafından Bizans'tan alınarak ele geçirildiği tarih konusunda ise net bir şey söylemek zordur. Antakya muhasarası başladıktan bir süre sonra Lâzkiye'nin ele geçirildiği iddia edilmektedir. Bu tarih ise Mart 1098'den yedi ay önce olarak belirtilmektedir. Bu tarih de Ağustos 1097 tarihine denk gelmektedir (France, 1994: 214). Fakat Lâzkiye'nin işgali konusunda ileri sürülen iddiaların doğruluğu tam olarak ispatlanamasa da İznik kuşatmasıyla başlayan güven bunalımı-çıkar çatışması ve Anadolu güzergâhı boyunca devam eden Bizans-Haçlı gerginliğinin ziyadesiyle doruğa çıktığı ve Bizans topraklarının Haçlılar tarafından işgaline varacak kadar tırmandığı ifade edilebilir.

4.2. Tankred'in Lâzkiye'yi İşgal Etmesi

Haçlılar ile Bizans İmparatorluğu arasında sürekli el değiştiren Lâzkiye'nin işgali sonraki süreçte de yeni bir gerilime yol açmıştır. Anadolu üzerinden Toroslara ve Suriye topraklarına giren Haçlılar, Antakya'nın işgalini kolaylaştırmak için yakınındaki şehirleri ele geçirmeye çalışmışlardır. Trablus'u ele geçirmek için kentin karşısında karargâhını kuran ve şehre buyruklar gönderen Raymond Saint-Gilles çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Bu sırada Bizanslı idareci Tzintziloukes'in Lazkiye'ye girdiğini duyan Bohemond, İmparator'a karşı çoktan beri beslemekte olduğu hıncını ulu orta açığa vurarak, yeğeni Tankred' i önemli bir güçle Lazkiye'yi Rumlardan almak için kuşatmaya gönderdi. Bu haberi alan Raymond Saint-Gilles, Antakya kuşatmasında yardımına ihtiyaç duydukları İmparator'u kızdırmamak için zaman kaybetmeden Lâzkiye'ye gitti. Akla gelebilecek gerekçeler göstererek Tankred'i Lâzkiye'nin kuşatmasından vazgeçirmeye çalıştı. Ancak uzun süren görüşmelerden sonra onu ikna edemediğini ve "*sanki bir sağırın önünde türkü çığırır durumunda*" olduğunu görünce o da çekip Trablus'a geri döndü. Sahnenin tamamen kendisine kaldığını gören Tankred, kuşatmayı gevşeklik göstermeden sürdürdü. Tzintziloukes, Tankred'in kızgınlığını ve içinde bulunduğu vahim durumun kendisi açısından gittikçe tehlikeli bir boyuta ulaştığını farketti ve Rum İmparatorluğu'nun bir ili olan Kıbrıs'tan yardım istedi (Anna Komnena, 1996: 345). İmparatorluk donanması ise Lâzkiye kuşatmasına karşı müdahaleyi Kıbrıs'tan yürütmeye çalıştı (Demirkent, 2022: 371-372). Ne yazık ki Kıbrıs'tan gelebilecek yardım geciktiği için zor duruma düştü. Bir yandan açlığın sebep olduğu baskının artması, bir yandan muhasaranın gittikçe şiddetlenmesi üzerine gücünün tükendiğini anlayan Tzintziloukes, kenti Tankred'e teslim etmek zorunda kaldı (Anna Komne-

na, 1996: 345). Bu suretle Haçlıların önce Lâzkiye'yi işgal etmesi ve sonra Tankred'in Lâzkiye'yi ele geçirmesi, Haçlı-Bizans ilişkilerinin olumsuz bir şekilde derinleşmesine ve iki taraf arasındaki ilişkilerin kopma derecesine ulaşmasına yol açtığı iddia edilebilir.

4.3. Tatikios'un Antakya'da Haçlı Ordugâhından Ayrılması ve Birinci Haçlı Seferi Açısından Haçlı-Bizans İşbirliğinin Sona Ermesi

Lâzkiye'nin Bizans tarafından işgalinden sonra Antakya kuşatması sırasında da Haçlı-Bizans gerginliği devam etti. Antakya kalesindeki tahkimatın doğrudan bir saldırı için güçlü olduğunu gören Haçlılar, Türklerin erzakları bittiğinde kendiliğinden teslim olacaklarını düşünerek kuşatma düzenine geçtiler. Fakat 1097 yılı sonbaharı ilerledikçe yiyecekleri bitenlerin kuşatma altındaki Türkler değil de, kendileri olduğunu gördüler. Bu koşullar altında Tatikios öncülüğündeki Bizans kuvvetleri Haçlılara yardım eli uzattı. Bizans'a bağlı Kıbrıs'tan organize ettiği yardım malzemeleri Tatikios tarafından Haçlılara ulaştırıldı (Holmes, 2019: 14). Bu suretle sorumluluk üstlenen Tatikios, tüm gerginliklere ve samimiyetsizliklere rağmen Antakya'nın Türklerden alınarak İmparatorluğa teslimi motivasyonuyla Haçlıların iaşe ihtiyaçlarını karşıladı.

Antakya muhasarasının uzaması ve Haçlı ordusunda baş gösteren açlık kuşatmayı sürdüren askeri kuvvetler arasında bir takım sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açtı. Muhasarayı sürdüren askeri kuvvetlerin bir kısmı ve kuşatmaya katılan başıboş vatandaşlar, Antakya önlerinden ayrılmak zorunda kaldılar. Bu eyleme katılanlardan biri de Blois kontu Stephan (Etienne de Blois) olmuştur. Kendisine bağlı kuvvetler ile birlikte Antakya önlerinden ayrılarak Anadolu üzerinden yurduna geri dönmeye çalışmıştır. Bu sırada Anadolu'da Antakya kuşatmasını takip etmekte olan İmparator ile yolda karşılaşmış ve ona kuşatmadan bir sonuç alınamayacağını söylemiştir. Haçlılardan zaten pek haz almayan ve onlara güvenmeyen İmparator ise ilerlemekte olduğu yoldan geri dönmeye karar vermiştir (Ralph**,** 2007, s. 14; Carnotensis, 2009: 82-83; Demirkent, 1996: 529)[4]. Bu konuya açıklık getiren Willermus Tyrensis, Kont Stephan'ın hastalığını bahane ederek Antakya kuşatmasından geri döndüğünü, yolda Akşehir'de (Philomelium) İmparatorla karşılaştığını, Türk Emîri Kürboğa'nın saldırısı üzerine Haçlıların dağıldığını ve bu nedenle muhasarayı terk edip memleketine geri dönmeye karar verdiğini ve aynı duruma düşmemek için İmparator'un ordusuyla birlikte geri dönmesinin doğru bir yaklaşım olacağını söylemiştir (Tyrensis, 2016: 249-251). Stephen'nin söylediklerine inanan İmparator,

4 *Haçlılar, Suriye ve Mezopotamya'ya doğru yol alırken, İmparator'un Frigya'ya doğru hareket ettiğinden bahsedilmektedir. Bkz*. Aphrodite Papayianni, *Byzantine Empire*, **The Crusades an Encyclopedia**, Vol I, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2006, s. 191.

İznik'i geri aldıktan sonra, Antakya'yı da geri almak amacıyla çıktığı yolda ilerleme fikrinden vazgeçmiş ve 1098 yazında merkezi olan İstanbul'a geri dönmeye ikna olmuştur (Smith, 1997: 142). Burada asıl üzerinden durulması gereken konu İmparator'un Haçlıları neden terk ettiği sorusudur? İmparator'un muhasarayı bırakıp geri dönen birkaç kıdemli Haçlıdan biri olan Stephen Blois'ten büyük bir ihtimalle etkilendiği kabul edilebilir. Stephen'ın dönüş yolculuğu sırasında karşılaştığı İmparator'a Haçlı seferinin sona erdiğini söylemesi, onu geri dönmeye itmiş olabilir (Holmes, 2019: 156). Zira İmparator'un böyle bir geri dönüş planı yoktu. Ancak yaşanan yeni gelişmeler İmparator'u farklı bir strateji izlemeye zorlamıştır. Kendi çıkarları ekseninde hareket etmek isteyen İmparator, Küçük Asya'da Batı Anadolu topraklarını Türklerden geri almak ve Kapadokya ile Kilikya'da sağladığı bağlantılardan sonra Antakya'da Haçlılarla buluşma planı vardı (Kaldellis, 2017: 300). Bu planlamaya rağmen işler yolunda gitmeyince kuvvetle muhtemel en azından Anadolu'da ele geçirilen yerleri elinde tutmak ve buralarda otoritesini artırmak için Antakya yolundan geri dönmek zorunda kalmış olduğu söylenebilir.

İmparator'un Antakya'ya gitmekten vazgeçmesi ve İstanbul'a geri dönmeye karar vermesi Tatikios'un Antakya kuşatmasındaki pozisyonunda da bir değişikliğe gitmesine neden olduğu iddia edilebilir. Haçlılara refakatlik yapan Tatikios'un Antakya kuşatmasından ayrılma süreci hızlandı. Haçlı-Bizans ilişkilerinin iyi gitmediği bu ortamda, Antakya'yı kurtarmak için Türklerin yeni bir girişimde bulunacakları haberini alan Bohemund, büyük bir gizlilik içinde Tatikios'u yanına çağırarak "*diğer bütün Haçlı reislerinin Türkleri İmparator'un kışkırttığı fikrinde olduklarını ve bunun intikamını almak üzere onu öldürmeyi kararlaştırdıklarını*" beyan etti. Ordunun haleti ruhiyesinin çok kötü olduğu bu sırada birinin günah keçisi olarak kurban edilmesi son derece makul bir seçenek gibi görünmekteydi. Ancak bir hiç uğruna ölmeye niyeti olmayan Tatikios, bir çözüm yolu aramaya ve canını kurtarmaya koyuldu. Ümitleri tamamen kırılan ve açlık ile zayıflığın vurduğu kuvvetlerin Antakya kalesini ele geçiremeyeceğinden emin olan Tatikios, son bir hamleyle bu güçlükleri ve sıkıntıları aşmak için prenslerin toplantısında söz alarak, "*şehrin kapılarına hâkim bulunan iki kuleyi işgal ederek Antakya müstahkem kalesini aç bırakma ve teslime zorlama*" önerisinde bulundu. Fakat bu teklifi kabul edilmeyince "*iaşe ve ikmal hizmetlerini daha iyi ve daha düzenli hale getirmek için Bizans'a -kendi ülkesine- geri dönmesi gerektiğini ve bu amaçla Samandağı Limanı'ndan Kıbrıs'a doğru denize açılması gerektiğini*" söyledi (Runciman, 1989: 172)[5]. Bu konuya değinen Haçlı kroniğinde Taticus'un "*kabul eder-*

5 *Antakya kuşatması sırasında Haçlı ordusunda açlık ve kıtlık sorunu yaşanmıştır. Bkz.* Ralph-Johannes Lilie, **Byzantium and the Crusader States 1096-1204 (1994)**, İngilizce trc. J. C. Morris ve Jean E. Ridings, Clarendon Press, Oxford 1993, s. 32; Harold Lamb, **Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler**, Çeviri: Gaye Yavuzcan, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık,

seniz Bizans'a gideceğim ve İmparator'un sözünü yerine getirerek satın almanız için size bol miktarda malzeme getireceğim. Buğday, şarap, yağ, arpa, et, un ve peynir gibi her türlü malla dolu gemileri deniz yoluyla, karadan da atları, erkek ve dişi katırları size getireceğim. Teslimat konusunda bana güvenebilmeniz için çadırlarımı ve yanımda taşıdıklarım dışındaki tüm eşyalarımı burada bırakacağım ve eğer bana hâlâ güvenmiyorsan, size hızla geri döneceğime yemin ederim" dediği dile getirilmektedir (Tudebodus, 2022: 99-100; Remensis, 2005: 128-129). Kendisi bunları yapmaya çalışırken muhasarayı sürdüren Haçlılara da, "*kuşatmanın kaldırılmasını ve bütün ordunun bol miktarda yiyecek bulabileceği komşu şehirlerdeki müstahkem yerlere çekilmesi, İmparator'un farklı milletlerden toplayacağı binlerce kişilik ordunun ilkbaharın başlangıcındaki gelişine kadar sık sık yapılacak akınlarla Antakya halkının taciz edilmesi*" teklifinde bulundu. Ayrıca, "*ta baştan beri karar verdiği gibi, bütün tehlikeleri onlarla paylaşmayı ve daima arzu etmiş olduğu gibi iyi ve kötü zamanda yoldaş olmayı, şimdi dostça bir hizmette bulunmak üzere acilen İmparator'a gidip, orduyu hazırlama zahmetine katlanmak istediğini ve her taraftan onlara gıda maddeleri göndereceğini*" söyledi (Tyrensis, 2016: 183).

Bu görüşmeden sonra geri döneceğine dair söz veren Tatikios, adamlarının çoğunu Antakya önlerinde Haçlılara rehin olarak bıraktı (Runciman, 1989: 172). Tatikios'un söylemlerine muhtemelen Haçlı liderleri inanmasa da, kuşatma sırasında askerlerin içinde bulundukları vahim durum ve bu vahim durumdan kurtulma çabaları Tatikios yardım vaadini değerli kılıyordu. Bu konuda bilgiler veren Willermus Tyrensis, "*şimdi liderlerimiz, onun evvelki ve sonraki ihanet ve yalanlarını bilmelerine rağmen tekliflerine karşı çıkan hiç kimse olmadı… O, her türlü yalan ve hilelerini örtbas etmek için çadırlarını kaldırıp, belirlenen bir günde belirli bir yerde toplanmalarını açıkça veya gizlice bildirmek suretiyle adamlarının büyük bir kısmını çekti. Tekrar geleceğini söyleyerek uzaklaştı, fakat bir daha görünmedi, O, ebedî ölümü hak eden sahtekâr ve değersiz bir insandı. O, geride çok kötü bir misal bıraktı, çünkü bu günden sonra ordugâhtan gizlice uzaklaşabilenler, kaçarken seferin başlangıcında büyük bir şevkle yaptıkları yeminlerine sadakati düşünmediler*" şeklinde durumu açıklamaya çalışmıştır (Tyrensis, 2016: 183).

Şubat ayında Haçlı ordugâhından ayrılan (Demirkent, 1997: 40; Tufantoz, 2017: 348) Tatikios, Samandağı kıyılarından bindiği bir gemiyle Kıbrıs'a doğru yol aldı (Runciman, 1958: 313). Tatikios bir daha asla geri dönmedi ve onun bu ihaneti Haçlıların Rumlara karşı hissettiği düşmanlığı derinleştirdi (Claster, 2009: 73). Tatikios'un Haçlı karargâhından ayrılmasında, kurnazca davranan Bohemund'un onu kandırıp Kıbrıs'a kaçırttığı da iddia edilmektedir (Savvides, 1990: 822; Işın Demirkent, 2002: 1140).

İstanbul 2010, s. 165.

Sebep ne olursa olsun Tatikios'un bu beklenmedik hamleyle Haçlı karargâhından ayrıma eylemine girişmesi, bu olayın İmparator'un isteği ve bilgisi dâhilinde olup olmadığı sorununu akıllara getirmektedir. Kıbrıs'tan gelecek erzak işini bir düzene sokma çabasının Tatikios'un ayrılışına bir gerekçe gösterilse de, bahar 1098'de Kürboğa'nın kuşatma altında bulunan Antakya'ya düzenleyeceği bir seferle kenti kurtarma harekâtı organize etmeden evvel, İmparator'un Tatikios'a Haçlı karargâhını terk etme emri vermesi kuvvetle muhtemeldir. Her iki durumda da İmparator'un Haçlılardan vazgeçtiğini ve onlardan bir beklentisinin kalmadığını söylemek mümkündür (Holmes, 2012: 156).

İmparator'un temsilcisi Tatikios, Kıbrıs'a doğru hareket ettikten sonra Bohemund'un askerleri, onun yapılacak Türk taarruzundan korktuğunu ve ihanet ederek ordugâhı terk ettiğini karargâhta etrafa yaymaya başladılar. İmparator'un adamları bu şekilde davranırlarsa Haçlılar, üzerlerine aldıkları sorumlulukları ve alınan yerlerin İmparator'a iade edilmesi konusundaki yükümlülükleri, yerine getirme zorunluluklarının kalmadığını dile getirdiler. Başka bir değişle "*Artık Antakya'nın devlete (İmparator'a) iadesi gerekli değildir*" söylemi dillendirilmeye başlandı. (Runciman, 1989: 172) Tatikios'un Haçlı karargâhından ayrılışı Batı literatüründe de sert bir şekilde eleştirilmektedir. Kendisinin ve dolayısıyla İmparator'un Haçlıları Antakya'daki kaderlerine terk ettiği ve bunun sonucunda ihanete uğradıkları, "*Tatikios'un, Tanrı'nın laneti ile bu alçakça (geri dönmeme) eylemiyle, kendisine ve adamlarına sonsuz bir utanç getirdiği*"… "*yanlış inançla yola çıktığı*"... "*O'nun bir yalancı olduğu ve her zaman da öyle kalacağı*" dile getirilmiştir (Frankopan, 2012: 159).

Şubat 1098'in başlarında yanına aldığı bir kısım askerleriyle birlikte Haçlıların Antakya kuşatmasından ayrılan Tatikios, Konya Akşehir'de İmparator'a yeniden katılmak için deniz yoluyla hareket etti. Deniz yolculuğu sırasında Haçlılara katılmak üzere yola çıkan bir Pisa filosunun saldırısına uğradı. Gemilerine saldıran Pisa filosuna karşı İmparator'un gönderdiği donanmaya komutanlık yaptı (Nicolle, 2002: 48).

4.4. Bizans'a İade Edilmeyen Antakya'da Latin İdaresinin Kurulması

21 Ekim 1097 tarihinde Haçlılar Antakya önlerine geldiğinde Yağısıyan, şehrin emîri olarak görev yapıyordu (Salihlioğlu, 1991: 230). Yağısıyan, bir taraftan Halep'te bulunan melik Rıdvan'dan (İbnü'l-Adim, 1982: 89), bir taraftan da Büyük Selçuklu hükümdarı Berkyaruk'tan yardım istedi. Ancak Büyük Selçuklulara bağlı Kürboğa Antakya'ya yardıma giderken, Haçlıların elinde bulunan Urfa'yı muhasara altına alarak zaman kaybetti (Merçil, 2013: 67). Kuşatma şiddetlenince Yağısıyan, kenti terk ederek Halep'e gitmek için şehirden ayrıldı. Fakat yolda bazı Ermeniler tarafından

yakalanarak başı kesilmek üzere Haçlılara teslim edildi (Süryani Mihail, 1944: 41). Daha sonra Kürboğa'ya karşı kazandığı savaştan sonra şehirde bir asker (veya muhafız) olan Firûz ile bağlantıya geçen Bohemund, kalenin dışından içeriye girmeyi başardı ve 28 Haziran 1098'de Antakya'yı ele geçirdi (Burgtorf, 2006: 72). Süryani Mihail bu olayı "*kulenin birisine muhafız tayin edilmiş olan iki Ermeni kardeş geceleyin aşağıya indiler. Bohemund ile bir antlaşma yaptılar ve şehri ona teslim ettiler*" şeklinde dile getirmektedir (Süryani Mihail, 1944: 41). Şehri ele geçiren Haçlılar, her tarafı yağmalayıp Müslüman halkı katlettiler (Demirkent, 1996: 529).

Antakya kuşatması sırasında pamuk ipliğine bağlı olan Bizans-Haçlı ilişkileri kopma noktasına geldi. İstanbul'da Haçlılar ile yapılan anlaşmaya göre Antakya'nın idaresinin Bizans'a bırakılması gerektiği belirtilmişti, ancak kentin kuşatması sırasında yaşanan hadiseler, birtakım belirsizlikleri de beraberinde getirdi. Muhtemelen Bizans-Haçlı gerginliğinin tırmandığı sırada Bohemund, "*eğer (kenti) alabilirse ve Aleksios, onu geri almak için şahsen gelmezse, Antakya'yı elinde tutmasına izin vermeleri*" konusunda diğer Haçlı soylularından söz aldı ve bu suretle 5 Kasım 1098'de Haçlı liderleri konseyi'de, Bohemund'un Antakya üzerindeki iddiası kabul edildi (Burgtorf, 2006: 72; Altan, 2022: 65-66). Esasen Antakya'nın kendisine ait olduğuna Bohemund'un ne zaman karar verdiği tam olarak bilinmiyor, fakat Bahar 1098'deki politikaları onun bu hedefe ulaşmak için stratejiler izlediğini gösteriyor. Şehre ihanet edecek bir hain ile iletişime geçtikten sonra Bizanslılar üzerinde kontrol tesis edilmesini teşvik etti. Önce General Tatikios idaresindeki askerlerin ve sonra baronların harp konseyinde genel komuta pozisyonunda yer alan Kont Stephen Blois'in Haçlı ordusundan firar etmesini sağladı (Edgington, 2006: 175). Bu stratejileri uygulamaya koyan Bohumond, konumunu güçlendirmekten de geri kalmadı. Antakya'nın düşüşünün ve Kürboğa'nın yenilgisinin mimarı olan Bohemund, liderlik görevini üstlenecek güçlü bir konuma ulaşmıştı. Onun aklında Antakya'nın ayrı bir yeri vardı ve Kudüs'ten ziyade Antakya her şeyden önemliydi. Kudüs'e ilerlemek yerine hali hazırda ele geçirilen Antakya'yı elinde tutmak neredeyse tek amacı haline gelmişti (Asbridge, 2004: 244). Bu suretle İmparator ile İstanbul'da yapılan anlaşmaya rağmen, Bizans'ın üstünlüğünü kabul etmedi ve bu itirazları sonucunda Antakya Prensliği'nin tahtına oturdu (Annals of Niketas Choniates*,* 1984: 375).Özellikle Raymond Saint-Gilles ile şehrin mülkiyeti konusunda çekişmeler yaşanmasına rağmen, diğer liderler güneye doğru yürüdüklerinde o Antakya'da kaldı (Edgington, 2006: 175). Kudüs'ü ele geçirmek için askerlerinin sabırsızlandığını gören Raymond ise Antakya'nın idaresini Bohemund'a bırakarak Ocak 1099'da kutsal topraklara doğru yola çıktı (Genç - Korunur, 2016: 77).

Antakya'nın idaresinin bu şekilde yapılanmasında İmparator'un hatalarının büyük bir etkisi olmuştur. İmparator'un 1097-1098 yıllarındaki

Antakya muhasarası sırasında yaptıkları Haçlılar nezdinde itibar kaybetmesine de yol açmıştı. Kent ele geçirildikten sonra vasallarına ihanet ettiği algısının bir sonucu olarak Mart 1099'da kendisinden resmi olarak istenmesine rağmen Bohemund, Antakya'yı İmparator'a teslim etmedi. İmparator, bu kez ölümünden sonra Bohemund'u Antakya'nın idaresini Bizans'a teslim etmeye zorladı, ancak bu girişimden de bir netice alamadı (Morris, 2006: 46)[6]. Bu dayatmalardan sonuç alamayan İmparator, elçileri vasıtasıyla 25 Haziran 1099'a kadar hediyelerle geleceğine dair söz verdi. Güçlü bir rakibi olan Raymond bile eğer İmparator gelirse anlaşmaya uymaya söz verdi ve onun gelişini beklemeye hazırlanan bir gruba liderlik etmeye başladı. Bohemund ise doğal olarak farklı bir pozisyon aldı. Ona göre İmparator'un Akşehir'den çekilmesi ve Tatikius'un Haçlıları Antakya'da terk etmesi anlaşmanın ihlaliydi. Diğer Haçlı liderleri ise Temmuz 1098'de İmparator'un Vermandois'li Hugh'un Antakya'ya gelmesi yönündeki ısrarlarına çok geç yanıt vermesinin anlaşmayı geçersiz kıldığı anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Antakya'nın İmparator'a teslimini reddedenler çoğunluğu sağladı ve Bizans elçileri Antakya'dan eli boş ayrıldı (Holt, 2004: 23). Böylece Türklere karşı Avrupa'dan istenen yardım ile başlayan ve süreç ilerledikçe zayıflayan Bizans-Haçlı ittifakı Antakya idaresinin Bohemund'a bırakılmasıyla sona ermiş oldu.

6 *Birinci Haçlı seferinden sonra Bohemund ile İmparator I. Aleksios arasında Lazkiye, Kilikya ve Antakya çevresinin hâkimiyeti için mücadeleler yaşanmıştır. Bkz*. **Historia Hierosolymitana, 1095-1127: mit Erläuterungen und einem Anhange**, hrsg. von Heinrich Hagenmeyer, Publisher: Heidelberg C. Winters, University of Toronto, Toronto 1913, s. 467; *Bizans ile*

SONUÇ

Birinci Haçlı Seferi Bizans İmparatorluğu ile Avrupalı krallıklar açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Sefer sırasında menfaatleri icabı tarafların izledikleri politikalar çekişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Haçlıların öncelikli amaçları ele geçirdikleri yerleri yağmalamak ve Kudüs'e ulaşmak iken, Bizans'ın temel amacı Haçlıları en az hasar ile Anadolu'dan güneye geçirmek ve özellikle Anadolu'da kaybettiği yerleri Haçlılar eliyle geri almaktı. Başka bir değişle Bizans İmparatorluğu ile Haçlıların farklı önceliklere sahip olması taraflar arasında bir doku uyuşmazlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kavimler Göçü'nden neticesinde Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere dini (Ortodoks-Katolik) ve siyasi açıdan (Doğu-Batı Roma) ikiye bölündü. Bizans'ın Türk ilerleyişine karşı Papa'dan yardım talep etmesiyle bu iki Roma'yı ilk defa birleştirme teşebbüsü ve eylemi Haçlı seferleri ile hayata geçirilmek istendi. Ancak Birinci Haçlı seferi sırasında Avrupalı soyluların Bizans'a karşı takındıkları tutum, siyasi ve dini yönden her iki Roma'nın birleşme umudunu rafa kaldırdı. Bizans İstanbul'un fethine kadar çok fazla ihtiyaç duysa da, Birinci Harçlı seferinde yaşadığı olumsuz deneyimlerden dolayı -kendi toprakları üzerinde kaosa sebep olacakları ve tahribat yapacakları endişesiyle- Haçlılardan çok fazla yardım talep etmedi. İstanbul'un fethine kadar her iki Roma'yı birleştirme teşebbüsünü yüksek bir sesle dile getirmedi. İstanbul'un fethinden sonra ise Hıristiyan dünyasının içinde bulunduğu birleşme umudunun yerini, kalıcı parçalanmışlık aldı.

Birinci Haçlı seferi sırasında yaşanan Bizans-Haçlı gerginliği, Bizans İmparatorluğu ve Avrupalı krallıkların sonraki seferler sırasında izleyecekleri stratejileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu değişikliğe İznik ve Antakya kuşatmaları sırasında Bizans İmparatorluğu ile Haçlılar arasında yaşanan güven bunalımı ve çekişmeler yol açmıştır. Bu yönüyle Birinci Haçlı seferi sırasında çıkar çatışmalarından kaynaklanan Bizans-Haçlı çekişmeleri iki taraf açısından kırılmaların yaşanmasına, ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına ve bundan sonraki süreçte izlenecek stratejilerin yeni bir yöne evirilmesine ortam hazırlamıştır. Nitekim Bizans İmparatorluğu uyguladığı denge politikasının ne kadar gerekli olduğunu fark etmiş ve bundan sonra bu politikaya daha da önem vermiştir. Hatta zaman zaman Haçlılara karşı Türk tarafını bile bir denge unsuru olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Haçlılar ise Anadolu'dan karayoluyla geçmenin zorluğunun yanında Bizans İmparatorluğu'na güvenilemeyeceğini de anlamış ve Üçüncü Haçlı seferinden sonra Ortadoğu'ya Bizans toprakları üzerinden değil de, deniz-

---

Haçlılar arasında Kilikya ve Suriye'de yaşanan mücadele hakkında bilgi verilmektedir. Bkz. **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176),** yay. haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 18-19, n 47, n49.

den gitmeye çalışmışlardır.

İznik'in yağmalanmaması ve işgal edilmemesi için Haçlılardan önce Bizans tarafından ele geçirilmesi ve buna karşılık Antakya'nın Bizans'a teslim edilmeyerek Latinlerin idaresine alınması, daha sonra bir takım sıkıntılara sebep olmuştur. Bu çekişme güneyde Kudüs başta olmak üzere alınacak toprakların idaresinin Bizans'a teslim edilmeyerek Latinlere bırakılmasına gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu anlaşmazlığın daha sonraki süreçte düzenlenecek Haçlı seferleri esnasında yaşanacak olan çekişmelerin de adeta habercisi olmuştur. Zira Dördüncü Haçlı seferi ile İstanbul'un Latinler tarafından işgaline kadar olaylar uzamıştır. Bu durum Birinci Haçlı seferiyle birleşme umuduyla temelleri atılan Haçlı-Bizans ittifakının iyi yönde ve olumlu biçimde zuhur etmediğini, aksine sürecin daha da kötüye doğru gittiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hülasa Birinci Haçlı seferinde İznik ve Antakya'nın işgali esnasında yaşanan Bizans-Haçlı çekişmeleri hem Haçlılar hem de Bizans açısından olumsuz gelişmelere neden olmuş ve bu çatışmalar taraflar arasındaki anlaşmazlıkları körüklemiştir. Nihayetinde her iki Roma'yı birleştirme bahanesiyle başlayan ittifak, zamanla çekişmelere dönüşmüş ve Antakya'da Haçlı Latin idaresinin kurulmasıyla ilişkilerin koptuğu bir yöne evirilmiş oldu.

KAYNAKÇA

Altan, Ebru (2022), **Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri 1098-1112**, TTK, Ankara.

Anna Komnena (1996), **Anadolu' da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Anna Komnene (1969), **Aleksiad**, Translated by E. R. A. Sewter, Published by the Penguin Group, London.

Anonymi (1890), **Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum**, By Heinrich Hagenmeyer, Publisher: Carl Winters Universıtatsbuchhandlung, Heidelberg.

Asbridge, Thomas (2000), **The Creation of the Principality of Antioch 1098-1130,** Boydell Press.

Asbridge, Thomas (2004), **The First Crusade**, Free Press, London.

Burgtorf, Jochen (2006), *Antioch, Principality of*, **The Crusades an Encyclopedia**, Vol I, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, s. 72-79.

Buzpınar, Şit Tufan (2003), *Lâzkiye*, **DİA**, c. XXVII, TDV Yayınları Ankara, s. 117-118.

Claster, Jill N. (2009), **Sacred Violence The European Crusades To The Middle East 1095–1396**, University of Toronto Press, New York.

Demirkent, Işın (1997), **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul.

Demirkent, Işın (2002), *Haçlı Seferleri*, **Türkler Ansiklopedisi**, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 1133-1220.

Demirkent, Işın (1996), *Haçlılar*, **DİA**, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul, s. 525-546.

Demirkent, Işın (2022), *Kıbrıs*, **DİA**, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 371-373.

Demirkent, Işın (2003), *Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)*, **Belleten**, c. 67, Sayı: 248, s. 93-110.

Dumlupınar Alican, Songül (2019), *İlk Haçlı Seferleri Sırasında Bizans ve Haçlıların Birbirlerine İlişkin Algıları*, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 41, Ekim, s. 510-523.

Edgington, Susan B. (2006), "Bohemund I of Antioch (d. 1111)" **The Crusades an Encyclopedia**, Vol I, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, s. 175-176.

Eyice, Semavi (2001), *İznik*, **DİA**, c. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 543-545.

France, John (1967), **A critical edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers**, PhD thesis, University of Nottingham.

France, John (2006), *First Crusade (1096–1099)*, **The Crusades an Encyclopedia**,

Vol II, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, s. 439-449.

France, John (1994), **Victory in the East: A Military History of The First Crusade**, Cambridge University Press, Cambridge.

Frankopan, Peter (2012), **The First Crusade The Call from the East**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Fulcher of Chartres (1969), **A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127**, Translated by Frances Rita Ryan, The University of Tennessee Press, Knoxville.

Fulcherius Carnotensis (2009), **Kudüs Seferi**, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Genç, Özlem – Korunur, Harun (2016), *Antakya`nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi*, **The Studies of Ottoman Domain**, c. VI, Sayı:10 Şubat, s. 59-82.

Gölgesiz Karaca, Sevtap (2012), *I. Haçlı Seferi (1906) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış*, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. II, Sayı: 4, Temmuz, s. 141-153.

Gregory Abû'l - Farac (Bar Hebraeus) (1950), **Abû'l - Farac Tarihi**, c. II, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.

Harris, Jonathan (2014), *Byzantium And The First Crusade: Three Avenues of Approach*, **Estudios de Bizantinos 2,** s. 125-141.

Historia Hierosolymitana, 1095-1127: mit Erläuterungen und einem Anhange (1913), hrsg. von Heinrich Hagenmeyer, Publisher: Heidelberg C. Winters, University of Toronto, Toronto.

Holmes, Nick (2019), **The Byzantine World War: The Last Romans and the First Crusades**, Matador Publishing, Harborough- Harborough. (PDF ortamındaki sayfa numarasıdır.)

Holt, P. M. (2004), **The Crusader States and Their Neighbours1098-1291**, Routledge Taylor & Francis Grup, London and New York.

Ibn al-Qalânisî (2002), **The Damascus Chronicle of the Crusades**, Translated by H. A. R. Gibb, Dover Publications, New York, s. 43.

Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176) (2001), Yay. haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İbnü'l Esir (1991), **El Kamil fi't Tarih**, c. X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul.

İbnü'l – Adim (1982), **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)**, Çeviri, notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara.

Kaldellis, Anthony (2017), **Streams of Gold Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade**, Oxford University Press, Oxford.

Kaleli, Emrullah (2018), *Bizans ve Haçlı Seferleri*, **III. Ines Education and Social Science Congress***,* 28 Nisan - 1 Mayıs 2018, Çizgi Yayınevi, Ekim.

Karakaya, Ahmet Enes (2019), **Ortadoğu'da Bizans İmparatorluğu-Haçlı**

İlişkileri (1099-1131), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kaya, Seyfettin (2020), *Birinci Haçlı Seferi Sırasında İznik'in Kuşatılması ve İşgali (1097)*, **VII. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi**, Şanlıurfa, 24-26 Ocak, s. 50-63.

Kaya, Seyfettin (2022), *Birinci Haçlı Seferinde (1096-1099) Antakya Kuşatması Sırasında Ortaya Çıkan İkmal-İaşe İhtiyacı ve Bu İhtiyacı Karşılama Çabaları*, **Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – II**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Aralık, s. 23-46.

Kostick, Conor (2008), *The Leadership of The First Crusade*, **The Social Structure of the First Crusade**, Brill, Leiden, s. 243-270.

Krey, August C. (1921), **The Fist Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants**, Princeton University Press, Princeton-London.

Lamb, Harold (2010), **Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler**, Çeviri: Gaye Yavuzcan, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Lambert, Malcom (2016)**, Crusade and Jihad**, Profile Books, London.

Lawhead, Stephen R. (2000), **The Iron Lance (The Celtic Crusades, Book 1)**, Harper Prism, New York.

Merçil, Erdoğan (2013), **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Morris, Rpsemary (2006), *Alexios I Komnenos (d. 1118),* **The Crusades an Encyclopedia**, Vol I, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, s. 45-46.

Nicolle, David (2003), **The First Crusade 1096-99: Conquest of the Holy Land**, Osprey Publishing, lllustrated by Christâ Hook, Oxford.

O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates (1984), Translated by Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit.

Oldenbourg, Zoé (2001), **The Crusades**, Phoenix, New York.

Ostrogorsky, Georg (2011), **Bizans Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara.

Papayianni, Aphrodite (2006), *Byzantine Empire*, **The Crusades an Encyclopedia**, Vol I, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, s. 188-196.

Peters, Edward (1998), **The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Peter Tudebodus (2022), **Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk**, Çev. Süleymen Genç, Kronik Kitap, İstanbul.

Ralph-Johannes Lilie (1993), **Byzantium and the Crusader States 1096-1204 (1994)**, İngilizce trc. J. C. Morris ve Jean E. Ridings, Clarendon Press, Oxford.

Raymond D'Aguilers (2006), **Historia Francorum Qui Ceperunt Iheruselam**, Translated with Introduction and Notes: John Hugh Hill and Laurita L. Hill, (Philadelphia 1968), New York.

Remensis, Robertus (Robertus Manachus) (2005), **Robert the Mark's History**

of the First Crusade: Historia Iherosolimitana, İngilizce çev. Carol Sweetenham, Ashgate Publishing, Cornwall: Burlington.

Riley Smith, Jonathan (1997), **The First Crusaders**, 1095–1131, Cambridge University Press, Cambridge.

Runciman, Steven (1989), **Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu**, c. I, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara.

Runciman, Steven (1958), *The First Crusade: Antioch to Ascalon*, **A History of the Crusades**, Volume I, Edited by Marshall W. Baldwin, Published by University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, s. 308-341.

Runciman, Steven (1969), *The First Crusade: Constantinople to Antioc*, **A History of the Crusades**, Vol I, Edited by Kenneth M. Setton, University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee, and London, s. 280-307.

Salihlioğlu, Halil (1991), *Antakya*, **DİA**, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 228-232.

Savvides, Alexios G. C. (1990), *Taticius the Turcople*, **XI. Türk Tarih Kongresi,** 05-09 Eylül, Ankara (II. Cilt), s. 821-825. *https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfVjBXLU5CSnhTZk0/view?resourcekey=0-9GRYeg4zfxkeMsbCMqYxwg* (E. T. 15.06. 2023)

Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan (1995), **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, TTK, Ankara.

Stevenson, W. B. (1968), **The Crusaders in The East**, Cambridge University Press-Slim Press, Beyrut.

Süryani Mihail (1944), **Vekayınâme**, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, (Basılmamış-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi).

The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans On The First Crusade (Crusade Texts in Translation) (2005), Translated and with an intsoduction by Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Ashgate Pub Co, Farnham.

The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of the Normans on the First Crusade (2007), Translation and with an introduction: Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Asgate eBook 01 November.

Theotokis, Georgios (2014)**, The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108**, The Boydell Press, Woodbridge.

Tufantoz, Abdurrahim (2017), *I. Haçlı Seferi ve Musul Valisi Kürboğa*, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, s. 341-356.

Urfalı Mateos (2000), **Vekayinâme**, H. D. Andreasyan (çev.), E. Dulaurer, M.H. Yinanç (notlar), Urfalı Mateos Vekayınâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, Ankara.

Willermus Tyrensis (2016), **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar**, Hazırlayan Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

HARİTALAR

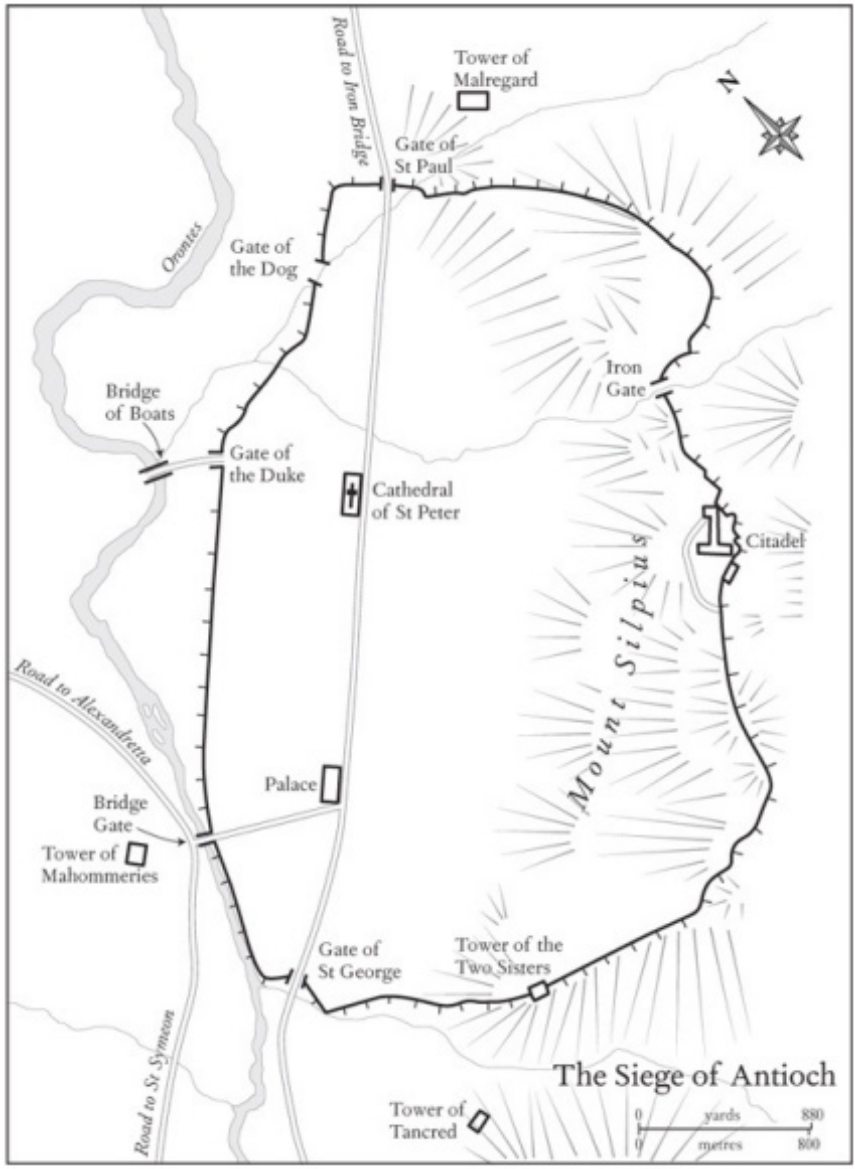

Antakya Muhasarası[7]

7 Malcom Lambert, **Crusade and Jihad**, Profile Books, London 2016, s. 12. (Pdf ortamındaki sayfa numarasıdır.)

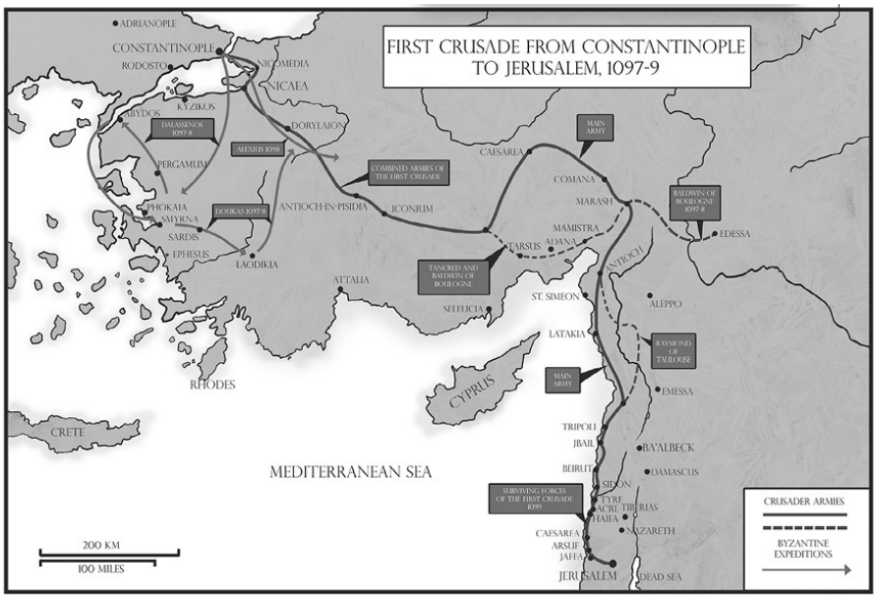

Birinci Haçlı Seferi Güzergâhı[8]

8 Holmes, s. 149.

BÖLÜM 9

KAFATASINDAN ÖTEYE GEÇEN ZİHİN: ZİHNİMİN SINIRI DÜNYAMIN SINIRI OLABİLİR Mİ?

Mehtap DOĞAN[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü. ORCID ID: 0000-0002-7209-1082

Giriş

Zihin-beden problemi Descartes'ın felsefeye bıraktığı paylaşmakla bitmeyen bir mirastır. Mirastan en büyük payı alan da şüphesiz Descartes'ın fiziksel olmayan bir töz olarak zihin varsayımının karşısında duran fizikalizmdir. Fiziksel olmayan bir tözü ya da niteliği kabul etmek yerine zihnin doğasına dair fiziksel bir açıklama getirmek, başarıldığı takdirde sorunun kökten çözümü olacaktır. Ancak bu fiziksel açıklamanın hangi temellere dayanacağına yönelik hipotezler büyük farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların içerisinde yer alan örtük uzlaşılardan bir tanesi zihnin ya da zihinsel durumların beyinde, beynin özel bir bölgesinde, beynin işlevsel yapısında, nöronlarda ya da nöron etkileşimlerinde yer aldığı ya da tamamen bunlardan kaynaklandığıdır. Bu kabullerin hepsi zihni ya da zihnin durumlarını kafatasının içerisinde konumlandırmakta ya da bunların tüm kaynağını kafatasının içerisinden bulmaktadır; bu da bir bakıma içselciliğin en genel kabulüdür.

Bu yaygın kabulün karşısında yer alan *genişletilmiş zihin (extended mind), gömülü zihin (embedded mind), enaktivizm (enactivism), bedenlenmiş zihin (embodied mind)* gibi yaklaşımlar ise zihnin sınırlarını beynin ötesine taşıyarak klasik zihin felsefesi tartışmalarının temellerine yönelik bir eleştiri getirmektedir. Zihne yönelik geleneksel olmayan yaklaşımlar olarak nitelendirilen bu bakış açıları, beyin ve nöral durumlar ile kimilerince bunlardan beliren, kimilerince bunlara indirgenebilecek ve kimilerince bunların tamamen dışında yer alan Kartezyen bakış açısıyla ilintili, ikici düşünmeyi zorunlu kılan bakış açısını aşmak üzere oluşturulmuştur. Zira tözsel bir zihnin varlığını inkâr eden perspektifler dahi zihinsel ve fiziksel olanı karşıt kutuplar olarak kabul etmekte ve fiziksel olanı Descartes'ın varsaydığı gibi zihinsel olanın karşıtını bedenle ve hatta beyin ile sınırlamaktadır. Yalnızca nöral süreçler ve diğer beyin durumlarının zihnin doğasını anlamak için yetersiz olduğunu söyleyen klasik olmayan bakış açıları, nöral süreçlerin dışındaki bedensel süreç ve durumların, bedenin çevreyle etkileşiminin ve hatta zihinsel süreçlere katkı sağlayan tamamen dışsal araçların zihin ve zihinsel durumların doğasından ayrı değerlendirilemeyeceğini iddia etmektedir.

Klasik yaklaşımların dışında kalan teorilerden birisi olan gömülü zihin hipotezine göre, biliş, kafatası ve beden içinde gerçekleşir ancak sıklıkla çevresel faktörler tarafından desteklenir (Bernecker, 2014, s. 2). Gömülü zihin yaklaşımında çevresel faktörlerin bilişe etkisi beden üzerindendir. Dışsal uzantılar olmadan yapılacak zihnin doğasına dair bir açıklama eksik olacaktır ancak bu durum, dışsal süreçlerin bilişsel süreçlerin ve zihinsel süreçlerin bir parçası olduğu anlamına gelmemektedir. Zihinsel süreçlerin gömülü olduğu fikri, zihinsel süreçlerin yalnızca öznenin beyninin dışında yer alan belirli bir çevreyle birlikte çalışmak üzere tasarlandığı

fikridir; doğru çevresel yapıların yokluğunda, zihinsel süreçler yapmaları gerekeni yapamazlar ya da yapmaları gerekeni ancak optimalden daha az yapabilirler (Rowlands, 2010, s. 3). Zihinsel süreçlerin canlandırıldığı (enaktivizm- varlık-oluşturucu yaklaşım), zihinsel süreçlerin sadece nöral süreçlerden değil, aynı zamanda organizmanın daha genel olarak yaptığı şeylerden oluştuğu fikridir. Buna göre zihinsel süreçler kısmen bir organizmanın dünya üzerinde hareket etme biçimleri ve sonuç olarak dünyanın bu organizma üzerinde hareket etme biçimleri tarafından oluşturulurlar. Yine geleneksel olmayan bir zihin yaklaşımı olan bedenlenmiş zihin yaklaşımına göre "zihinler, içinde bulundukları bedenleri bütünüyle yansıtırlar" ve bu nedenle, "zihnin özelliklerine ilişkin bilgiye dayanarak bedenin özelliklerini tahmin etmek çoğu zaman mümkündür" (Shapiro, 2004, s. 174). Buna göre, bedenin katkısını hesaba katmadan zihinsel süreçlerin tam bir açıklamasını yapmak mümkün değildir. Görme gözden, duyma kulaktan bağımsız değildir. Bu sebeple, zihinsel süreçleri yalnızca beyin durumlarıyla ve nöral durumlarla açıklamaya çalışmak ve diğer bedensel süreçleri göz ardı etmek eksik bir bakış açısı olacaktır.

Genişletilmiş zihin yaklaşımı ise daha radikal bir yaklaşımla, zihnin sınırlarının bedenle de çizilemeyeceğini iddia etmektedir. Genişletilmiş zihin yaklaşımlarının dışında kalan geleneksel olmayan zihin yaklaşımlarında çevrenin bilişsel ve zihinsel durumlar ile bağlantısı reddedilmese de çevresel faktörlerin zihinsel durumların bir parçası olduğu fikri reddedilmektedir. Fakat genişletilmiş zihin yaklaşımında, zihin bedeni ve biyolojik organizmayı aşarak çevreye uzanan ve dağılan bir yapıya sahiptir. Genişletilmiş zihin, zihinsel durumların veya eylemlerin yalnızca inanan, arzulayan, umut eden, kaygı duyan vb. kişinin içinde yer almadığı; bazı zihinsel durumlar veya eylemlerin bazı yönleriyle bunlara sahip olan bireylerin biyolojik sınırlarının dışında yer alan faktörler tarafından oluşturulduğu görüşüdür. Bu hususta Clark ve Chalmers (1998) tarafından ortaya atılan "Zihin nerede biter ve dünyanın geri kalanı nerede başlar?" sorusu zihne dair açıklamalara yönelik yeni bir odak noktası sunmaktadır. Bu soru zihnin ya da zihinsel durumların konumuna dair bir soru olsa da bununla bağlantılı bir diğer soru da bedenin ya da kafatasının dışına uzanan (ya da uzanmayan) bu zihnin ne olduğudur. Bedenin ve çevrenin zihinsel durumlar üzerindeki etkisinden hareketle oluşturulan dışsalcı zihin yaklaşımının klasik içselci bakış açısı karşısında avantajları ve dezanvantajları bulunmaktadır. Bu çalışmada Clark ve Chalmers'ın 1998 yılında ortaya koyduğu Genişletilmiş Zihin Hipotezi temel iddiaları ile birlikte açıklanarak, kendisine yönelik itirazlar ve bu itirazlara verilebilecek muhtemel cevaplar bir arada değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeden hareketle, radikal olmayan bir genişletilmiş zihin yaklaşımının çevresel ve sosyal faktörlerin biliş üzerindeki şekillendirici etkisine bir açıklama modeli önererek, insan

zihninin karmaşık doğası üzerine kapsamlı bir bakış açısı sunabileceği iddia edilecektir.

1. Genişletilmiş Zihin Teorisinin Arka Planı ve Temel İddiaları

Descartes'ın tabiriyle "düşünen şey" nerededir? Düşünme, ruh ya da zihnin konumuyla ilgili bu soru, Descartes'a yönlendirilebilecek doğru sorulardan değildir çünkü Descartes daha en baştan zihnin yer kaplamadığını kabul etmiş ve özniteliği "yer kaplama" olan bedenden ayırarak zihni bağımsız bir töz olarak kabul etmiştir:

> Belki bana sımsıkı yapışmış bir bedenim var, ama bir yandan yer kaplayan bir şey değil de, yalnızca düşünen bir şey olduğum sürece kendimle ilgili açık ve seçik bir fikrim de olduğundan, diğer yandan düşünen bir şey değil de, yalnızca yer kaplayan bir şey olduğum sürece bedenimle ilgili bir fikrim olduğundan, benim gerçekten bedenimden ayrı olduğum ve onsuz varolabileceğim kesindir (Descartes, 2021, s. 110).

Öyle ki Descartes'a göre uzamsal beden yer değiştirse de, arzuların, umutların, korkuların, düşüncelerin uzayda bir yerden bir yere gitmesi çelişik olacaktır. Descartes'a göre zihin uzamsal değildir ve dolayısıyla zihnin konumunu sorgulayan bir soru yanlış bir bakış açısının sonucudur. Ancak Kartezyen düalizminin uzamsal olmayan zihnin, uzamsal bedeni nasıl etkilediği ya da nasıl harekete geçirdiğine dair cevap üretemiyor oluşu, yer kaplamayan zihin anlayışında çözülmesi zor problemlere yol açmaktadır.

"Zihnin yeri neresidir?" sorusu Descartes'ın yer kaplamayan bir töz olarak zihin anlayışı terk edildiği takdirde anlamlı ve önemli bir soru hâline gelmektedir. Felsefi literatür zihnin konumuna dair bu soru karşısında genel bir bakış açısından değerlendirdiğimizde en temelde iki cevabın etrafında şekillenmektedir. İlk cevap zihinsel ya da bilişsel süreçlerin organizmanın fiziksel sınırları içerisinde hatta büyük ölçüde sinir sisteminin sınırları içerisinde olduğunu söyleyen "organizmaya bağlı cevap olarak" nitelendirilebilecekken; ikinci cevap zihinsel süreçlerin organizmanın sınırları dışına uzanarak organizma ve çevre ilişkisinde meydana geldiğini savunan "genişletilmiş zihin" yaklaşımıdır (Jarvis, 2014, s. 209).

Gömülü ve bedenlenmiş zihin yaklaşımlarından daha radikal bir tavırla zihnin sınırlarını yalnızca beynin dışına değil aynı zamanda bedenin

dışına da taşıyan *genişletilmiş zihin*[1] yaklaşımına göre, zihinsel süreçler bedensel süreçlerle ile ilişkili olsa da bedenle sınırlı değildir, bedenin dışına doğru da yayılır. Clark ve Chalmers (1998) bilişsel süreçlerin bedenden dışarıya yayıldığını şu fragmanla ifade eder: "Dünyanın bir kısmı, kafada yapılsaydı bilişsel sürecin bir parçası olarak tanımakta tereddüt etmeyeceğimiz bir süreç olarak işlev görüyorsa, o zaman dünyanın bu kısmı bilişsel sürecin bir parçasıdır." (s. 2).

Genişletilmiş zihin yaklaşımı bazı temel varsayımları bakımından işlevselcilik ile örtüşen bir görünümdedir. İşlevselcilik, zihinsellik için ortaya koyduğu açıklama modelinde yalnızca ortaya çıkan davranışla ya da organizmanın yapısıyla ilgilenmemekte, zihinsel durumların sistemlerin işlevsel durumları olduğunu ve işlevsel durumların da kompütasyonel olduğunu savunmaktadır. Zihinsel durumlar, işlevsel role sahip durumlardır. Putnam, işlevselciliği avantajlı yönleriyle şu biçimde tanımlamaktadır:

> İlk olarak, psikolojik durumların işlevsel durumlarla özdeşleştirilmesi, psikoloji yasalarının, "şu ve şu organizmaların şu ve şu tanımları vardır" biçimindeki ifadelerinden ve özdeşlik ifadelerinden ("acı çekmek şudur ve bu işlevsel bir durumdur") türetilebileceği anlamına gelir. İkinci olarak, işlevsel durumun (yani organizmanın işlevsel organizasyonunda tanımladığımız rolü oynayan girdilerin) varlığı, organizmanın ağrı davranışıyla yalnızca ilişkili olmakla kalmaz, aslında ağrı davranışını da açıklar. Üçüncüsü, işlevselcilik (doğalcı bir görüş doğruysa) meseleye tamamen yanlış bir bakış tarzını temsil eden soruları dışlamaya hizmet eder: Beynin durumu ya da işlevsel durumu değilse ağrı nedir? Ağrıya her zaman bu tür işlevsel bir durum eşlik etmesine neden olan nedir? Kısacası, zihinsel durumlar ile işlevsel durumların özdeşliği hem verimli tahminlere hem de verimli sorulara yol açan ve sonuçsuz ve ampirik olarak anlamsız soruları caydırmaya hizmet eden bir teori olarak en azından geçici olarak kabul edilmelidir (Putnam, 2000, s. 108).

1 Başlangıçta, bilişsel durumlar yapısal olarak dış dünyanın parçalarını içerebileceğini savunan genişletilmiş biliş yaklaşımını, genişletilmiş zihin yaklaşımından ayırmak faydalı olacaktır. Genişletilmiş biliş hipotezine göre, bilişsel süreçler organizmayı çevreleyen ortama tam anlamıyla uzanır ve insanın bilişsel durumları -bütünlerin parçalarını kapsaması gibi- bu ortamdaki unsurları tam anlamıyla kapsar (Rupert, 2004, s. 389). Fakat genişletilmiş zihin yaklaşımı, bilişin ve bilişsel durumların da ötesine geçerek, zihinsel durumların çevreye uzandığını iddia etmektedir. Genişletilişmiş biliş yaklaşımı, bilişsel durumların konumu hakkında bir tez iddia ederken, genişletilmiş zihin yaklaşımı zihinsel durumların konumu hakkında görüş bildirmektedir. Öğrenme, hatırlama, duyumsama, algılama ve düşünmeyi bilişsel işlemenin örnekleriyken; bilişsel süreçle ilişkili olsalar da fenomenal bilinç içerikleri tek başlarına bilişsel süreçlerin temel unsurları değildir. Dolayısıyla, fenomenal niteliğe sahip olmayan ve herhangi bir özne için fenomenal olarak bilinçli olmayan bilişsel süreçler mevcut olduğundan zihinsellik, bilişsellikten daha geniş bir kümeye karşılık gelmektedir. Bu çalışmada aktarılmaya çalışan genişletilmiş zihin hipotezi olsa da, bu hipotez daha az kapsamlı olan genişletilmiş biliş yaklaşımını da içerdiğinden ve temel iddia ve argümanların işleyiş biçimi bakımından genişletilmiş biliş yaklaşımı üzerine inşa edildiğinde, çalışma boyunca genişletilmiş zihin yaklaşımının yerine zaman zaman genişletilmiş biliş kavramı da kullanılacaktır.

Dolayısıyla, işlevselciliğin peşinde olduğu cevap "Zihin nedir?" sorusuna değil "Zihin ne için vardır?" sorusuna aittir.

İşlevselciliğin önemli avantajlarından birisi zihinselliği biyolojik organizmalar ile sınırlamamasıdır. Zihinsel durumların işlevi bağlı bulundukları organizmanın dayandığı fiziksel temelden bağımsızdır. Aynı işlevi yerine getiren durumların zihinsellik kapasitesi ile bağlı bulundukları bedenin ya da yapının hangi maddeden yapıldığı arasında herhangi bir korelasyon söz konusu değildir. Zihinsel durumlar ve zihinlerin varlığı işlevselciliğe göre onları gerçekleştiren şeyin ne olduğundan bağımsız olarak değerlendirmelidir; zihnin "bedenlenmiş" ya da "konumlanmış" olduğu madde (hatta bazen gayri madde) ile zihnin işlevi arasında nedensel bir ilişki söz konusu değildir.

İşlevselciliğe paralel olarak, genişletilmiş zihin yaklaşımı da zihinsel süreçler ile zihinsel süreçlere kaynak oluşturan organizma ya da yapının maddesi arasında zorunlu bir ilişki kurmamaktadır. Zihinsel olan ne fiziksel bir töze de ne de biyolojik bir organizmaya zorunlu olarak bağımlı değildir. Genişletilmiş zihin yaklaşımına göre, bir durumu ya da şeyi zihinsel bir süreç ya da zihinsel bir sürecin bir parçası hâline getiren şey, o şeyin ya da durumun oynadığı roldür (Jarvis, 2014, s. 210). Ancak bu rol, işlevselcilikten farklı olarak, nedensel ya da işlevsel bir rol olmak zorunda değildir. Bu zihinsel ya da bilişsel rol ayrıca biyolojik bir organizma tarafından da oynanmak zorunda değildir; birçok zaman da bu rol organizmanın dışındaki bir şey tarafından da oynanabilir. Zihinsel rolün dışsal bir şey tarafından oynanabileceğine ve zihnin bedenin dışında yayılan bir şey olabileceğine dair çarpıcı bir örnek Clark ve Chalmers'a (1998) aittir:

> Şimdi Otto'yu düşünün. Otto, Alzheimer hastalığından muzdarip ve birçok Alzheimer hastası gibi, hayatını yapılandırmaya yardımcı olması için çevredeki bilgilere güveniyor. Otto her gittiği yerde yanında bir not defteri taşıyor. Yeni bilgiler öğrendiğinde bunları yazıyor. Eski bir bilgiye ihtiyaç duyduğunda ise onu defterinden araştırıyor. Otto için defteri, genellikle biyolojik hafızanın oynadığı rolü oynuyor. Otto bugün Modern Sanat Müzesi'ndeki sergiyi duyar ve sergiyi görmeye karar verir. Müzenin 53. Cadde'de olduğunu söyleyen not defterine bakar, böylece 53. Cadde'ye yürür ve müzeye girer (Clark & Chalmers, 1998, s. 14).

Clark ve Chalmers'a göre Otto'nun defterden adrese bakarak, müzenin 53. Cadde'de olduğu inancıyla müzeye gitmesi ile Inga'nın hafızasına başvurarak müzenin 53. Cadde'de olduğu inancı ile müzeye gitmesi arasında herhangi bir fark yoktur. Defterin Otto için rolü, Inga için hafızanın

sahip olduğu rol ile aynıdır. Defterdeki bilgi ile Inga'daki inancı oluşturan hafızasındaki bilgi arasındaki tek fark, defterdeki bilginin bedenin dışarısında yer almasıdır. Hafıza ve Otto'nun defterini işlevsel rolleri bakımından eşitleyen bu iddiaya makul bir itiraz, Otto'nun deftere başvurmadan önce konuyla ilgili hiçbir inanca sahip olmamasına rağmen, Inga'nın hafızasına başvurmadan önce de bu inanca sahip olmasıdır. Clark ve Chalmers bu itiraza şöyle cevap verir:

> Otto not defterini sürekli olarak kullanmaktadır. Sıradan bir hafızanın sıradan bir yaşamda merkezi olması gibi, Otto'nun defteri de her türlü bağlamda eylemlerinin merkezinde yer alır. Aynı bilgi tekrar tekrar ortaya çıkabilir, belki de zaman zaman hafifçe değiştirilerek yapay hafızasının girintilerine çekilebilir. Defter dosyalandığında inançların kaybolduğunu söylemek, tıpkı Inga'nın inançlarının artık bilincinde olmadığı anda kaybolduğunu söylemekle aynı şekilde büyük resmi kaçırmak gibi görünüyor. Her iki durumda da bilgi, ihtiyaç duyulduğunda güvenilir bir şekilde oradadır, bilinç için mevcuttur ve eyleme rehberlik etmeye hazırdır (Clark & Chalmers, 1998, s. 15).

Bu cevap ile savunulan inanç söz konusu olduğunda kafatasının, beynin ya da biyolojik bedenin yeri doldurulamayacak bir rolü olmadığıdır. Bilgilerin inanç sayılmasını sağlayan şey onların oynadığı roldür ve bu rolün bedenin içerisinde oynanması ya da sadece bedensel yetiler ile oynanması zorunlu bir koşul değildir.

Clark ve Chalmers'a göre zihin, kısmen çevrede ya da bedenin dışında gerçekleşmektedir. Zihnin kısmen kafatasının dışında gerçekleştiğine dair argüman, 'eşitlik ilkesinin' birisi organizmanın içinde, diğeri dışında var olan bir çift işlevsel olarak izomorfik durum veya süreç içeren kilit örneklere uygulanmasına bağlıdır (Coleman, 2011, s. 101). Eşitlik ilkesi, kafanın içerisinde gerçekleştiğinde bilişsel olarak adlandırılan süreçlerin, bedenin dışında ya da çevrede yapıldığında da bilişsel olarak kabul edilmesi gerektiğine karşılık gelen prensiptir. Buna göre Otto'nun not defteri ile Inga'nın biyolojik hafızası işlevsel olarak izomorfiktir. Clark ve Chalmers bu ilke ile zihinselliği biyolojik organizmaların bir yetisi olarak gören yaklaşımdan uzaklaşarak, biyolojik önyargılarımızı nötralize etmeye çalışmaktadır (Coleman, 2011, s. 106). Zihinsel süreçler veya zihin söz konusu olduğunda yalnızca kafatasının içerisinde gerçekleşen süreçlerin zihinsel sayılması ve zihnin yalnızca kafatasının içerisinde konumlandırılması, rolleri, işlevleri ve faydaları eşit olan süreçler arasında biyolojik olanın kayrılmasının bir sonucundan başka bir şey değildir. Genişletilmiş zihin hipotezine göre, rolleri eşit olan süreçlerin, zihinsel statüleri de eşit olmalıdır.

Genişletilmiş zihin teorisi, bireysel bir failin bazı bilişsel süreçlerini ve zihinsel durumlarını gerçekleştiren fiziksel mekanizmanın, insani olarak erişilebilir koşullar altında, beden ve kafatası sınırlarının ötesinde bulunan zekâ ve cihazları içerebileceğini öne sürmektedir (Clark, 2015, s. 3758).

2. Genişletilmiş Zihin Yaklaşımına Eleştiriler

2.1 Eşitlik İlkesine İtiraz

Eşitlik ilkesinin temelinde, çevresel süreçler ile zihinsel süreçlerin eşit rolleri yerine getirdikleri takdirde zihinsellik statüleri açısından özdeş oldukları kabulü vardır. Buna göre, biyolojik ya da beyinsel bir durumun oynadığı rol, dışsal bir faktör tarafından da oynanabiliyorsa, bu dışsal faktörü aynı işlemi ya da işlevi yerine getiren bilişsel ya da nöral durum ile özdeş görmenin önünde mantıksal hiçbir çelişki yoktur. Bu ilkeye önemli bir itiraz, Otto'nun not defterini Alzheimer hastası olduğunun ve bilgileri unuttuğunun farkında olarak bilinçli bir şekilde kullanması ile hafızanın kullanımı arasındaki farka odaklanmaktadır (Pritchard, 2010, s. 144). Buna göre, Otto'nun not defteri kullanımı, hafızasının zayıfladığının farkında olarak not defterini bilinçli bir şekilde algı nesnesi hâline getirmesini gerektirmektedir. Fakat insanın hafızadan bilgi çağırması için hafızasının kendisini bir algı nesnesi olarak görmesine gerek yoktur. Hafıza sağlıklı bir insanda, kullanıldığının farkında olunmadan, otomatik olarak devreye giren bir yetiye işaret etmektedir.

Clark, bu itirazı genişletilmiş zihin teorisinin merkezi iddiası için önemli olmayan bir itiraz olduğu görüşündedir. Ona göre biyolojik hafızanın çalışma şeklinin bilinçli bir farkındalığı gerektirmiyor oluşu, Otto'nun not defterinin hafıza rolü oynadığı gerçeğini değiştirmemektedir. Zira bu durum, Clark'a göre, biyolojik hafızanın asla böyle bir nesne olarak ortaya çıkamayacağı anlamına gelmemektedir (Clark, 2015, s. 3762). Genel olarak biyolojik rutinlerimizin farkında olmasak da biyolojik rutinlerimiz sekteye uğradığında ya da bir hastalık yaşadığımızda bedensel faaliyetlerimizi bir algı nesnesi hâline getirmemiz mümkündür. Örneğin ellerimizi kullanmamız için de sürekli olarak ellerimizin bilinçli olarak farkında olup, elimizi kullanmayı bilinçli olarak seçmeyiz. Ancak ellerimiz yaralandığında ya da ellerimizde herhangi bir ağrı hissettiğimizde ellerimizi bir dikkat nesnesi hâline getiririz. Dolayısıyla gerçek dünyadaki Otto'nun Pritchard'ın tarif ettiği bilinçli ve yansıtıcı aşamadan geçmesi akla yatkın olsa da Clark'a göre böyle bir aşamadan geçmek genişletilmiş zihin argümanı için gerekli değildir (Clark, 2015, s. 3762).

Clark'ın bu cevabı, hafızanın mantıksal imkâna dayalı olarak bir dikkat nesnesi olabileceğini varsaymaktadır. Hafızanın, kendisine her ihtiyaç duyulduğunda kendisine bilinçli bir şekil yönelinen ve içerisinde bilinçli

bir şekilde arama yapılan bir yeti olabilme ihtimali mantıksal olarak mümkündür. Ancak bu mantıksal mümkünlük, bugün hafızanın oynadığı rolün bir dikkat nesnesi olmadan otomatik olarak bilgi aktarımını sağlayan bir araç olarak kullanımının tamamen dışında kalmaktadır. Bir dikkat nesnesi olarak hafıza, sağlıklı bir insan hafızası ile özdeş olmayacaktır. Çünkü doğru çalışan insan hafızasının temel niteliklerinden birisi otomatik olarak işlevini yerine getirebilmesidir. Bu hususta, dışsal bir aracın hafızanın yerine getirdiği rolü işlevsel olarak gerçekleştirilmesi mümkün olsa da, hafıza ve not defteri arasında bir özdeşlik kurulması doğru görünmemektedir. Otto'nun not defteri hafızanın rolünü oynayarak bilişsel sürecin bir parçası olabilse de bu defterin hafıza ile özdeş görülmesi ve bilişsel sürecin parçası değil kendisi olarak sayılması insan zihinselliğinin karmaşıklığını yok sayan basit bir yorum olacaktır.

2.2 İçsel İçerik İtirazı

Otto'nun not defteri ve Inga'nın biyolojik hafızası arasında kurulan role dayalı özdeşlik birçok yönden eleştiriye maruz kalmıştır. Clark ve Chalmers'ın önerisinin aksine, bu iki durumun birbirinden açık bir şekilde farklı olduğu iddiası çeşitli gerekçelerle savunulmaktadır. Örneğin Adams ve Aizawa, iki örnek arasındaki bariz farklardan biri türetilmemiş içerikle ilgili olduğunu savunurken, Otto'nun not defterinde yazılı sembollerin yalnızca türetilmiş içeriğe sahip olmasına karşın Inga'nın beynindeki hatırlamanın türetilmemiş içeriğe sahip olduğunu öne sürmektedir (Aizawa & Adams, 2001, s. 55). Bu, Otto'nun not defterinde inanç ya da anı içerilemeyeceği anlamına gelmektedir. Buna göre, zihinsel içerikler yalnızca sembollerden değil, aynı zamanda bunlara iliştirilmiş olan içsel içeriklerden oluşur.[2] Ancak Otto'nun not defterindeki sembollerin herhangi bir içsel içeriği, Otto onları okuyana kadar söz konusu değildir. Aizawa ve Adams, içsel içeriğe sahip olanların yalnızca nöraş ortamda kodlanan içsel temsiller olduğunu öne sürerken, diğer tüm durumlarda (özellikle Otto'nun defterindeki yazılar dahil olmak üzere) semboller ve temsillerin yalnızca türetilmiş içerik sergilediğini ve bu nedenle bilişsel bir sürece işaret edemeyeceklerini iddia etmektedir (Aizawa & Adams, 2001, s. 43).

Clark bu eleştiriyi basit bir düşünce deneyiyle yanıtlamaya çalışmaktadır:

> Ya biyolojik rutinleri, görsel kortekse gönderilen sinyaller aracılığıyla daha sonra erişebilecekleri (ve yorumlayabilecekleri) basılı kelimelerin imgelerini depolayan Marslılar bulsaydık?

2 Bu itirazla paralel ele alınabilecek bir yaklaşım olarak John Searle'ün işlevselciliğe karşı sunmuş olduğu Çince Odası argümanı gösterilebilir. Çince Odası'nın ayrıntılı tartışması için bk. (Searle, 1980, s. 417-457).

> Elbette bu tür bir depolama sistemini Marslıların sisteminin bir parçası olarak kabul etmekte tereddüt etmezdik. Aslında bu durum, bir metinden bir bölümü önce aklında tutarak, sonra da orijinal sayfanın fotoğraf benzeri bir görüntüsünü hayali olarak inceleyerek hatırlayabilen insan hafıza ustalarının durumundan farklı değildir (Clark, 2010, s. 46).

Clark'a göre algılanan içeriklerin hiçbir semantik işleme yapılmadan depolanması mantıksal olarak mümkündür. Ancak böyle bir olasılıkta, hafıza yalnızca sembollerin yazıldığı bir kutu gibi işlev görecek, kendisinde kayıtlı bilgileri bir anı olarak saklaması ve diğer bilgilerle arasında ilişki kurması mümkün olmayacaktır. Yine eğer hafızadaki bilgiler anlam iliştirilmemiş sembollerden ibaretse, hafızadan bir bilginin geri çağrılması ya da anımsanmasının imkânı tutarsız görünmektedir. Hafızanın içkin anlamdan bağımsız bir sembol depolama aracı olarak tahayyülü ile Otto'nun not defteri arasında kurulan analoji, zihinsel durumları bedenin dışına uzanan yetiler olarak ele almak açısından yeterli görünmemektedir.

Diğer yandan Clark'ın bu itiraza olan farklı bir yaklaşımı, nöral süreçlerin içsel anlam ya da içeriklerin taşıyıcısı olduklarının fikrinin yanlış bir varsayım olduğudur. Clark'a göre, beynin X içeriğinin taşıyıcısı olduğu düşünülen bir bölgesinin, o bölgenin işlevsel eşleniği olan bir silikon çip ile değiştirildiğinde ya da o bölgedeki bir nöron silikon bir araçla değiştirildiğinde silikon çipin ya da silikon çipi içeren hibrid devrenin, X içeriği hâlen taşıdığı fark edilirse bu itiraz yanlışlanmış olacaktır (Clark, 2005, s. 4). Clark, nöral süreçlerin içsel içeriklerin taşıyıcı olduğu fikrini reddetmekte, içsel içerik üretmek için biyolojik bir yapının varlığını zorunlu görmemektedir. Clark'ın işlevselci görüşüyle uyumlu olan bu yaklaşımı, doğalcı yaklaşımı benimseyen zihin felsefecileri ikna etmemektedir. Clark'ın sunmuş olduğu silikon çiplerin nöronlar yerine kullanıldığı senaryonun gerçekleşmesi, işlevselci ve doğalcı yaklaşımlardan hangisinin bu konuda haklı çıkacağını gösterecek en net yöntem olacaktır zira bugün içsel içeriğin nasıl üretildiğiyle ilgili kabul edilmiş bir teori yoktur.

2.3 Açıklayıcılık İtirazı

Clark ve Chalmers'ın genişletilmiş zihin hipotezini temellendirmek için kullandıkları örneklerden bir diğeri Scrabble oyunu ile ilgilidir. Aktif bir dışsalcılık, Clark ve Chalmers'a göre eylem ve davranışlar için daha doğal bir açıklama sunmaktadır. Scrabble oyununda anlamlı kelimeler oluşturmak için yapılan taş seçimi ve taşların yerlerinin oyun tahtasındaki değişimi bilişsel sürecin bir parçasıdır. Clark ve Chalmers, Scrabble tahtasındaki taşların yeniden düzenlenmesi eylemini içsel zihinsel süreçler ve girdi-çıktı (eylem) ilişkisi ile açıklamanın karmaşık ve sonuca varmayan bir yol olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, istakadaki taşların sürekli

olarak yer değiştirilmesi "eylemin bir parçası değil, düşüncenin bir parçasıdır" (Clark & Chalmers, 1998, s. 11). Taşların sıralaması değiştikçe, daha fazla ve daha farklı kelimeler oluşturulması, taşların sıralamasının bilişsel sürece dâhil olduğunu açıkça gösterecektir.

Bu iddiaya yapılan bir itiraz, dışsal süreçlere bilişsellik atfederek zihnin doğasına yönelik bir açıklama yapmanın, gerçekte bozulan bir araba için 'canı çalışmak istemiyor' demeye ya da kuruyan bir bitki için 'susamış' demeye benzediğini söylemektedir (Aizawa & Adams, 2001, s. 58). Dışsal süreçlere bilişsellik ya da zihinsellik atfetmek, bu itiraza göre, ancak panpsişizme kapı aralamaktadır. Fakat basitçe "zihnin evrenin her yerinde var olan dünyanın temel bir özelliği" olduğunu savunan panpsişizm, bilişselliği evrenin her yerinde var olan bir nitelik olarak görmemektedir (Seager & Hermanson, 2010, s. 1). Panpsişist bakış açısında, zihinselliğin temel bir nitelik olarak taşta dahi bulunması taşın bilişsel kapasitesi olduğu anlamına gelmemektedir. Bilişsellik ancak gelişmiş organizmalarda bulunan bir niteliktir. İtiraz, genişletilmiş zihin hipotezinin ancak pankognitivism (panbilişselcilik) gibi bir bakış açısı ile temellendirilebileceğini fakat panbilişselciliğin temellendirilmesi mümkün olmayan bir yaklaşım olduğunu öne sürerek, genişletilmiş zihin hipotezinin açıklayıcılık iddiasına karşı çıkmaktadır (Aizawa & Adams, 2001, s. 59).

Fakat bu itiraz, Clark ve Chalmers'ın Scrabble örneğinin açıkça hatalı bir yorumundan kaynaklanmaktadır. Genişletilmiş zihin hipotezi Scrabble istakasındaki taşların bilişsellik taşıdığını değil, bilişselliğin istakadaki taşların yer değiştirilmesine yayılan bir süreç olduğunu iddia etmektedir. Buna göre bilişsellik sadece dışarıda bulunan bir yeti değildir; bilişsellik beyinden çevreye yayılan süreçlerde ortaya çıkan bir yetidir. Bu bakış açısından, Scrabble taşları bilişsel sürecin bir parçası hâline gelseler de, kendilerinde taşıdıkları bir zihinsel yeti söz konusu değildir. Clark ve Chalmers'ın Scrabble taşlarına bilişsellik yüklediğini ya da taşların kendisini zihinsel durumlar olarak varsaydığını söylemek, onların savunduğu bakış açısını abartılı bir şekilde genişletmek olacaktır ve bu da bizi, genişletilmiş zihin hipotezinin "Zihin bedenin ötesine uzanır çünkü dışsal aygıtlarla birleşik bir sistem oluşturabilir ve çünkü birleşik bir sistem işlevsel olarak kafanın içinde devam eden bir süreçten ayırt edilemez.". temel tezinden uzaklaştıracaktır (Bernecker, 2014, s. 18).

2.4 Bilişsellik Koşullarına İtirazlar

Clark ve Chalmers'ın genişletilmiş zihin yaklaşımının, evrendeki her şeye zihinsellik ve dahası bilişsellik atfettiği itirazı, bilişin evrendeki her nesnede bulunabileceği gibi kabul edilmesi zor ve makul bir temellendirmesi olmayan bir bakış açısından kaçınmayı önermektedir. Her ne kadar, genişletilmiş zihin hipotezinin revize edilmiş varyasyonlarında bu itiraz

boşa çıkarılmışsa da Clark ve Chalmers'a ait 1998 tarihli makaleyle sınırlı kalındığında, "bilişsel şişkinlik" olarak adlandırılan bu sonuca ulaşmak mümkündür (Bernecker, 2014, s. 8).

Clark, genişletilmiş zihin hipotezini panpsişizmden ayırmak için biyolojik olmayan durum ya da nesnelerin kişinin bilişsel kapasitesine dahil edilmesi için şu koşulları sağlaması gerektiğini önermektedir:

> 1. Kaynağın güvenilir bir şekilde kullanılabilir ve düzenli olarak kullanılabilir olması. (Otto her zaman not defteri taşır ve ona başvurana kadar "bilmiyorum" diye cevap vermez).
> 2. Bu şekilde elde edilen herhangi bir bilgi az ya da çok otomatik olarak onaylanmalıdır. Genellikle eleştirel bir denetime tabi tutulmamalıdır. Biyolojik hafızadan net bir şekilde alınan bir şey kadar güvenilir kabul edilmelidir.
> 3. Kaynakta yer alan bilgilere gerektiğinde kolayca erişilebilmelidir (Clark, 2010, s. 46).

Bu üç koşul sağlandığı takdirde, genişletilmiş zihin yaklaşımına göre dışsal unsurları zihinsel süreçlere dâhil etmemek için hiçbir neden bulunmamaktadır. Clark ve Chalmers'ın eşitlik prensibi olarak adlandırılan ilkeleri, kafadan yapıldığında zihinsel ya da bilişsel süreçlerin bir parçası olarak görülen her şeyin, dışsal bir aygıt ya da araç tarafından yapıldığında da bilişsel sürecin bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir:

> Bir görevle karşı karşıya kaldığımızda, dünyanın bir kısmı, kafada yapılsaydı bilişsel sürecin bir parçası olarak tanımakta tereddüt etmeyeceğimiz bir süreç olarak işlev görür, o zaman dünyanın bu kısmı (iddia ettiğimiz gibi) bilişsel sürecin bir parçasıdır. Bilişsel süreçlerin (hepsi) kafada değildir! (Clark & Chalmers, 1998, s. 8).

Buna göre, kafadan yaptığınız toplama ya da çarpma işlemlerini bir hesap makinesi ile yaptığınızda hesap makinesini de zihinsel sürecin bir parçası olarak değerlendirmenizin önünde ilkece bir engel bulunmamaktadır.

Gallagher, Clark ve Chalmers'ın dışsal bir aracın, bilişsel sürecin bir parçası sayılması için koydukları ölçütleri birçok açıdan eleştirmektedir. Clark, bu kriterleri Otto örneği üzerinden ilerleyerek oluşturmuş olsa da sonrası, bu ölçütleri tüm bilişsel durumlar için genişletmektedir. Gallagher, genişletilmiş biliş için örnek oluşturabilecek ancak Clark ve Chalmers'ın ölçütleriyle uyumlu olmayan bir örnek olarak hukuk sistemini vermektedir. Gallagher'e göre:

> Sözleşmeler, bilişsel süreçlerimize katkıda bulunan ve onları şekillendiren kavramsal şemaları somutlaştıran kurumlardır. Sadece belirli bilişsel egzersizlerin ürünü olmakla kalmazlar, aynı zamanda belirli amaçları gerçekleştirmek, belirli davranışları pekiştirmek ve belirli sorunları çözmek için araçlar olarak kullanılırlar. Mülkiyet, sözleşme, haklar ve hukuk kurumları, örneğin sosyal düzenlemeler ya da neyi yapıp neyi yapamayacağımız hakkında düşünmemize rehberlik etmekle kalmaz, aynı zamanda bu kurumlar olmadan mümkün olmayan şekillerde düşünmemizi sağlar. Bu tür araçlar ve kurumlarla bilişsel olarak meşgul olduğumuz ölçüde bilişsel süreçlerimizi genişletir ve dönüştürürüz (Gallagher, 2013, s. 6).

Gallagher'e göre hukuk sistemi bu bilişsel süreçler içinde inşa edilir; hukuki uygulamalar, hukuki yargıların oluşumu, adaletin idaresi, hukukun belirli davalara uygulanması bilişseldir. Fakat hukuk sistemindeki insan beyninin dışına uzanan bilişsel süreçler, Clark'ın dışsal bir aracın bilişsel sürece dâhil olması için belirlediği gerekli koşullar ile açıkça uyumsuzdur. Hukukî sözleşmeler ne Otto'nun not defteri kadar güvenilirdir, ne de o defter kadar kolay erişilebilirdir. Gallagher'e göre, hukuk sistemindeki işleyişi oluşturan birçok adımın bilişsel sürece tek bir kişinin zihinsel süreçlerinden çok daha fazla katkı sağladığından, erişilebilirlik koşulunu sağlamadığı gerekçesiyle genişletilmiş zihne dâhil edilmemesi doğru olmayacaktır (Gallagher, 2013, s. 2).

Yine Gallagher'e göre, dışsal bilişsel süreçlerle elde edilen bilginin otomatik onaylanması ve eleştirel incelemeye tabi tutulmaması gerektiğiyle ilgili ikinci ölçüt de tartışmalıdır. Her türlü bilgiyi eleştirel düşünme sürecinden geçirmeyi alışkanlık haline getirmiş ya da her konuda çok katı şüpheci olan birisi için ikinci kritere bağlı kalındığında genişletilmiş zihin hipotezi açıkça geçersiz olacaktır; oysaki eleştirel düşünme başka bir açıdan daha üst seviye bir biliştir (Gallagher, 2013, s. 2). Gallagher'in Clark'ın Otto örneğinden hareketle genellemeyle oluşturduğu kriterlere yönelik itirazları, genişletilmiş zihin hipotezine çizilmeye çalışılan sınırların hipotezi oldukça daralttığını ve sınırları özellikle bilginin eleştirel düşünme süzgecinden geçirilmeye gerek duyulmaması gerektiği konusunda yanlış bir yere konumlandırdığı hususunda ikna edici görünümdedir. Zira eleştirel düşünmenin bilişe zarar verdiği önkabulü, insan zihnini dışarıdan aldığı her türlü bilgiyi otomatik olarak onaylayan mekanik bir görüntüye sokmakta ve bu görüntü de insanın problem çözme, karar verme, yanlışlama, duygulanım gibi zihinsel yetilerine alan sağlamamaktadır.

3. Sonuç

Genişletilmiş zihin tezine yönelik itirazlar doğru bir şekilde değerlendirildiğinde, Clark ve Chalmers'ın hipotezindeki problemlerin onların bilişsel durumlar ile çevresel yapılar arasında kurdukları özdeşlikten kaynaklandığı görülmektedir. Hipotezlerinin en temelinde yer alan eşitlik ilkesi gereği dışsal araçlar ve bilişsel durumlar arasında kurdukları role dayalı özdeşlik, dışsal araçlarla yaptığımız şeylerin bilişsel durumlar olarak adlandırılmasına yol açmaktadır. Oysaki genişletilmiş zihin yaklaşımı, dışsal araçların –bazı durumlarda- bilişsel süreçlerin bir parçası hâline gelebileceği fikri üzerinden anlaşıldığında, çevresel faktörleri zihinsel süreçlerle özdeş gören büyük iddia ortadan kalkmakta ve zihinsel durumların bedenin dışına yayılabileceği tezi makul bir açıklamaya kavuşmaktadır. Bu durumda, Clark ve Chalmers'tan farklı olarak daha yumuşak bir genişletilmiş zihin hipotezinin savunusu, bir yandan her nesnenin bilişsel yetisi olabileceğini akla getiren bilişsel şişkinlik probleminden hem de defter ile hafızayı özdeş gören temellendirilmesi güç aşırı bir yorumdan kaçınmamızı sağlayacaktır.

Genişletilmiş zihin hipotezinin Clark tarafından savunulan pozisyondaki bir diğer önemli problem, hangi dışsal araçların bilişsel sayılabileceği ile koyulan ölçütlerden kaynaklanmaktadır. Bilişin bedenin dışına uzandığı her senaryo için karşılanması gereken zorunlu ve gerekli ölçütler listesi oluşturmak oldukça zor görünmektedir. Buna karşın, hiçbir sınırlama konulmaması pankognitivizme kapı aralayan bir perspektifi zorunlu kılmaktadır. Ancak bilişi evrenin temel niteliği olarak değerlendirmek için hiçbir sağlam temel bulunmamaktadır. Fakat dışsal süreçlerin bilişin parçası olarak değerlendirilmesi ile bilişsel süreçlere özdeş kabul edilmesi arasındaki farka dikkat çekildiğinde, bu problem de bertaraf edilebilir görünmektedir. Bazı durumlarda dışsal süreçlerin bilişsel süreçlerin bir parçası hâline gelebileceğini iddia etmek için bilişin zorunlu işaretlerini belirlemeye de bilişi evrenin temel bir niteliği olarak atfetmeye de gerek kalmamaktadır.

Genişletilmiş zihin hipotezine dışsal süreçlerin zihinsel süreçlere dâhil olabileceği iddiası temelinde yaklaşıldığında, hem zihin felsefesi tartışmaları hem de bilişsel bilim çalışmaları için yeni bir bakış açısı sağladığı kadar, günlük pratiklerimizde kullandığımız dışsal araçlar, teknolojik cihazlar ve uygulamalar ile bazen farkında olmadan maruz kaldığımız bazen de zorunlu olarak maruz kaldığımız çevresel faktörleri zihinsel süreçlerimize etkileri bakımından değerlendirmemiz için de ufuk açıcı bir perspektif sunmaktadır. Genişletilmiş zihin yaklaşımı, karar verme, problem çözme, seçim yapma gibi pratiklerimizi dışsal süreçlerle birlikte yeniden gözden geçirmeyi önermektedir. Aldığımız kararlar ve yaptığımız seçimlerin yalnızca beyinde olup biten süreçlerin sonunda gerçekleşmediğini ima ederken, sosyal medya uygulamalarında kullanılan ve görmemiz gereken

içeriği belirleyen algoritmalar, cep telefonlarımızdaki uygulamaların hemen hepsinin kullanmış olduğu reklam algoritmaları, telefon numarası ezberlemek yerine cep telefonunda gezdirdiğimiz telefon rehberi, yön bulma yetimizi pasifize eden navigasyon cihazları gibi dışsal araçların bilişimizin bir parçası hâline geldiğine yönelik teorik bir temel oluşturmaktadır. Hatta öyle ki bu tür dışsallıklar yalnızca bilişsel süreçlerimizi ve düşüncelerimizi şekillendirmekle kalmamakta, aynı zamanda bürokratik sistemlerde, demokratik süreçlerde ve çok çeşitli sosyal, hukuki ve siyasi olgularda da baskın bir rol oynamaktadır (Gallagher, 2013, s. 9).

Sonuç olarak genişletilmiş zihin hipotezi biliş ile dışsal araçları özdeş gören radikal bir pencereden değil de dışsal araçların bilişsel süreçlerin içerisine sızdığını ya da bilişsel süreçlerin çevresel faktörlere yayıldığını iddia etmekle sınırlı bir perspektifle değerlendirildiğinde, bir zihin felsefesi yaklaşımını sosyal bir teoriye dönüştürme potansiyeline sahip önemli bir bakış açısına karşılık gelmektedir. Bu da klasik zihin felsefesi yaklaşımlarının büyük çoğunluğunda gizli bir aksiyom olarak bulunan kavanozun içindeki beyni açıklama motivasyonundan farklı olarak, insan zihinselliğini çevreyle etkileşimi içerisinde ele alan yeni bir perspektif oluşturmaktadır. Genişletilmiş zihin yaklaşımı, hem bedenin hem de çevresel ve sosyal faktörlerin zihinsel süreçler üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, insanın sosyal ve çevresel ilişkilerinden koparılıp tek başına mekanik bir düzeyde ele alınmasının zihnin doğasına yönelik eksik bir bakış açısı olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

4. Kaynakça

Aizawa, F., & Adams, K. (2001). The Bounds of Cognition. *Philosophical Psychology*(14), 43-64.

Bernecker, S. (2014). How to Understand the Extended Mind. *Philosophical Issues*(24), 1-23.

Clark, A. (2005). Intrinsic Content, Active Memory and the Extended Mind. *Analysis, 1*(65), 1-11.

Clark, A. (2010). Memento 's Revenge: The Extended Mind, Extended. R. Menary içinde, *The Extended Mind* (s. 43-66). Cambridge: MIT Press.

Clark, A. (2015). What 'Extended Me' Knows. *Synthese*(192), 3757-3775.

Clark, A., & Chalmers, D. (1998). The Extended Mind. *Analysis, 1*(58), 7-19.

Coleman, S. (2011). There Is No Argument That the Mind Extends. *The Journal of Philosophy*(108), 100-108.

Descartes, R. (2021). *Meditasyonlar.* (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

Gallagher, S. (2013). The Socially Extended Mind. *Cognitive Systems Research*(25-26), 4-12.

Jarvis, B. (2014). Evaluating the Extended Mind. *Philosophical Issues*(24), 204-229.

Pritchard, D. (2010). Cognitive ability and the extended cognition thesis. *Synthese*(175), 133-151.

Putnam, H. (2000). The Nature of Mental States. J. S. Crumley içinde, *Problems in Mind Readings in Contemporary Philosophy of Mind* (s. 102-109). California: Mayfield Publishing Company.

Rowlands, M. (2010). *The New Science of the Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology.* Cambridge: MIT Press.

Rupert, R. D. (2004). Challenges to the Hypothesis of Extended Cognition. *The Journal of Philosophy, 8*(101), 389-428.

Seager, W., & Hermanson, S. A. (2010). *Panpsychism*. (E. N. Zalta, Düzenleyen) Stanford Encyclopedia of Philosophy: https://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/panpsychism/. adresinden alındı

Searle, J. R. (1980). Minds, Brains and Programs. *Behavioral and Brain Sciences, 3*(3), 417-457.

Shapiro, L. (2004). *The Mind Incarnate.* Cambridge: MIT Press.

BÖLÜM 10

CELÂLİ İSYANLARI ESNASINDA TEKİRDAĞ'A ERMENİ GÖÇLERİ VE ŞEHİR HAYATINA ETKİLERİ (XVI-XVII. YÜZYILLAR)[1]

Hacer ATEŞ[2]

1 Bu çalışma, Pof. Dr. Feridun M. EMECEN danışmanlığında hazırlanan "Kuzey Marmara Sahilleri ve Art Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: hacerates@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0708-0213

GİRİŞ: XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le atfen Celâlî isyanları olarak anılan hareket başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şiî eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır (İlgürel, 1993; 253). XVI. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen fiyat hareketleri ve paranın değer kaybetmesi ile birlikte Osmanlı ekonomisinin bozluması toplum üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Devletin giderleri karşılamak üzere vergileri arttıması, uzun süren savaşların finansmanı Anadolu köylüsünü oldukça zora sokmuştur. Günden güne artan yüksek vergiler karşında toprağını terk eden köylüler dağılmaya başlamıştır (Akdağ, 1945; 29-31). Topraksız kalan ya da topraklarını terk eden çift-bozan reayadan levedât ve suhtevât denilen gruplar ortaya çıkmıştır. Geçimlerini sağlamak üzere haramilik yapmaya başlayan bu gruplar köylerde şehirlerde asayiş bırakmamıştır. Güvenliği sağlamakla görevli yerel idarecilerin emrindeki sekbanlar levendlerle birlikte hareket etmeye başladığında şehirlerde köylerde yağmalar başlamıştır (Akdağ, 1963; 42-48). Bunların yanı sıra XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı-İran savaşları esnasında yaşanan gelişmeler, sefer güzergâhındaki halkın ağır sefer yükümlülüklerini karşılayamamaları halkı bu bölgelerden göçe zorlamıştır (Uzunçarşılı, 1988; 99-100).

Celâli isyaları III. Mehmed zamanına kadar bölgesel mahiyette olup konrol altına alınabilmekteyken artık daha sistemli bir hal almıştır. Özellikle Karayazıcı Abdülhalim'in isyanı, celâlî denilen zümrelerin bir araya gelerek topluca bir tavır ortaya koydukları ilk hareket olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır (İlgürel, 2001, 483) 1599'da çoğu sipahi olan celâli reisleri Karayazıcı'nın etrafında toplanmış bunlara Haçova firarilerinin katılmasıyla devlete karşı büyük bir isyan başlamıştır (Kaçan, 2003: 57). III. Mehmed (1596-1603) döneminde batıda uzun süren savaşlar, doğuda İran ile yapılan mücadelelerde verilen kayıplar, bu zorlu sürecin yaratmış olduğu iktisadi ve sosyal buhranlar ülke genelinde büyük hoşnutsuzluklar yaratmıştır (Emecen , 2003; 411). III. Mehmed'in vefatının ardından1603 yılında tahta çıkan I. Ahmet'in saltanatının başlarında Karayazıcı'nın izinden giden kardeşi Deli Hasan, ardından Tavil Ahmet ve onların etrafındaki diğer celâliler isyanları devam ettirmişlerdir.

I. Ahmet döneminden itibaren Celâli isyanları farklı bir aşamaya evrilmiştir. Ülkenin her yerinde neredeyse eş zamanlı olarak ardı adına isyanlar çıkmaya başlamıştır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde türeyen celâli eşkiyaları köylere, kasabalara, büyük şehirlere saldırmışlar, doğudan batıya kuzeyden güneye ülkeyi adeta yangın yerine çevirmişlerdir. 1603- 1607 yılları arasında Çorum, Tokat, Sivas, Ankara, Kayseri tarafları Celâli önderleri ile yapılan mücadelelerin başlıca sahası olmuştur (Uzun-

çarşılı, 1998;102-103). Çorum, Çankırı, Amasya, Tokat, Şarkikarahisar taraflarındaki tahribat oldukça fazladır. Köylerin halkı yer yer dağlara veya kasabalarla şehirlerin kalelerine çekilirken halktan geri kalan genç nüfus ise hayatlarını idame ettirmek için mecburen gidip levend kitlelerine karışmışlardır (Akdağ, 1995; 420). Polonyalı Ermeni Seyyah Simeon Batı Anadolu ve Marmara kıyıındaki şehrilerin uğradığı tahribata bizzat şahit olmuştur (Andreasyan, 1953; 271). Anadolu'da Ankara (Ergenç, 2014; 78-91), Kayseri (Akdağ, 1964; 23-23), Bursa gibi büyük şehirler celâli saldırılarından kurtulamamıştır. Bursa'yı kuşatan Celâli reisi Kalenderoğlu karşısında halk çaresiz kalırken şehrin savunma hattı tamamen çökmüş, olayların İstanbul yakınlarında zuhur etmesi başkentte büyük endişe yaratmıştır (Griswold, s. 142-147).

Anadolu'da kitlesel nüfus hareketleri en çok bu dönemde yaşanmış hatta köylerin birçoğu tamamen boşalarak nüfussuz kalmıştır (Akdağ, 1964;17.-41). Celâli zulmüne maruz kalan şehirlerin ve köylerin sakinleri daha güvenli olan şehirlere gitmek üzere yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'da halkın kitleler halinde yerlerini terketmeleri yani celâ-yi vatan etmeleri, resmî kayıtlarda "büyük kaçgunluk" veya "büyük firârî" adlarıyla anılan yedi yıl sürecek çok karışık bir dönemin (1603-1610) yaşanmasına yol açmıştır (İlgürel, 1993; 238). Anadolu'daki Büyük Kaçgun esnasında göç edenler arasında Ermeniler büyük bir yekûn teşkil etmektedir. Ermeni göçleri üzerine çalışma yapan H. R. Shapiro bu dönemde Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu, İstanbul ve Trakya cihetinde gerçekleşen Ermeni göçlerini "Büyük Ermeni Göçü" olarak adlandırmaktadır (Shapiro, 2019; 69). XVI. yüzyılda Anadolu'nun birçok şehrinde Ermeni nüfusunun varlığından söz etmek mümkündür; Ankara, Kayseri, Bursa, Sivas, Erzurum, Trabzon, Gümüşhane, Van, Muş, Bitlis, Malatya, Maraş, Adana, Antep, Diyarbekir gibi şehirler Ermenilerin meskûn olduğu şehirlerden bazılarıdır[1].

Büyük kaçgun esnasında Anadolu'daki Ermenilerin kuzey ve batı yönünde göç ettikleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Trabzon'un bazı nahiyelerine, Hemşin ve Bayburt'tan gelen Ermenilerin yerleştiği anlaşılmaktadır (İpek, 2021; 2). Yine Kayseri'de mevcut Ermeni nüfusu bulunmaktayken Celâli isyanları neticesinde XVII. yüzyılda şehirdeki Ermenilerin sayısında bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde Kayseri'ye gelip yerleşen Ermenilerin "Cemaat-i

1 Bu hususta bkz. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 36-41; Mehmet İnbaşı, " Nüfus ve Ekonomik Yönünden XVI. ve XVII. Yüzyıl Kayseri'sinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler-III*, Haz. M. Metin Hülagu, Gülbadi Alan vd., Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007, s. 9-32.; Nedim İpek, "Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 31 (Güz) 2021, s. 2. 11-49.; Seyran Aktaş, " XVI. Yüzyılda Orta Anadolu Şehirlerinde Ermeni Varlığı", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Temmuz) 2020; 10/2 , 478-492.

Ermeniyan-ı Sisiyân" adı altında kaydedildikleri görülmektedir. Bunlar Sis/Kozan bölgesinden gelen Ermenilerdir (İnbaşı, 2007; 7). Batıya doğru bu göçleri takip ettiğimizde Manisa'da da Ermeni nüfusuna rastlanmaktadır. XVI. yüzyılda Manisada tek gayr-ı Müslim unsur olarak Yahudiler bulunmaktayken XVII. yüzyılda şehirde artık Ermenilere de rastlanmaktadır (Emecen, 1989; 65). Manisa şeriyye sicillerinde 1598'den itibaren Ermenilerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır (Mehmet Günay, 2014; 31). Manisa'dan sonra İzmir'de de Celâli isyanları esnasında Ermenilerin gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Uluslararası bir liman kenti olan İzmir özellikle tüccar Ermeni sınıfını buraya çekmiştir (Kokdaş, 2021; 227-253).

İzmir'in kuzeyinde Karesi sancağının merkezi olan Balıkesir'de de ilk kez XVII. yüzyılın başlarında Ermeni nüfusuna rastlanmaktadır. Balıkesir şeriyye sicillerine nazaran kayıtlarda Ermeni taifesi diye kaydedilmiş kimselerin Ermeni göçmenler olduğu anlaşılmaktadır (Mutaf, 2014; 3-4). İstanbul'a yakın bölgelerden olan İzmit kazasında XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında Ermeni nüfusuna tesadüf edilmektedir. İzmit'teki Ermenilerin yine Celâli isyanları sırasında geldikleri anlaşılmaktadır (Polatel, 2014; 31-33)

XVI-XVII. yüzyıllarda Anadolu'da yaşanan Ermeni göçleri ve Ermenilerin meskûn oldukları yerleri konu alan çalışmalar genel itibarıyla Anadolu şehirlerindeki Ermeni varlığı üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak XVII. yüzyılda yaşanan Büyük Kaçgun esnasında Ermenilerin sevkinde bizzat görevli olan Kemahlı Rahip Grigor 1576-1643 yıllarını ihtiva eden *Kronoloji* adlı eserinde, Celâli isyanları nedeniyle, Osmanlı coğrafyasında İstanbul ve Rumeli'nin haricinde neredeyse güvenli bölge kalmadığı için gerek Türklerin gerekse Ermenilerin Belgrad, Boğdan ve Baserabya'dan Kırım'a kadar olan yerlere dağıldıklarına dikkat çekmektedir (Andreasyan, 1963; 29). Celâli isyanları döneminde Ermenilerin göçü ile ilgili kaleme alınan çalışmaların çoğunda Kemahlı Rahip Grigor'un eseri referans alınmak suretiyle Ermenilerin Rumeli, Trakya ya da Tekirdağ taraflarına da geçtiklerinden bahsedilmekle birlikte sürecin etkileri Rumeli yakasında yeterince incelenmemiştir. Ermenilerin Tekirdağ taraflarına göçü doktora çalışmamız esnasında kısmi olarak ele alınmış olmakla birlikte bu çalışmada başta şeriyye sicilleri olmak üzere konu ile ilgili yeni veriler ve göçlere dair farklı matbu eserler incelenmek suretiyle konu daha detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

1- Ermeni Göçleri Öncesi Tekirdağ Şehir Yapısı

Kuzey Marmara sahilinde küçük fakat oldukça önemli bir liman kenti olan Tekirdağ/ Tekfurdağı Rumeli fetihleri esnasında Osmanlıların ilk ele geçirdikleri yerlerden biridir. Bizans idaresinde şehrin adı Rhodestos olarak geçmekte olup Osmanlı fethiyle birlikte Rodoscuk olarak anılma-

ya başlanmıştır. Rodoscuk, Tekfurdağı kazasının merkezini teşkil etmekte olup Osmanlı belgelerinde her ikisi de zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır[2].

Tekirdağ, Bizans idaresinde Trakya bölgesindeki buğday başta olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerin başkent Konstantinopolis'e iletilmesinde önemli bir transfer merkezi olarak dikkat çekmektedir (Ateş, 2009; 30-34). İstanbul'un fethinden sonra da bu tarihi misyonunu devam ettirmiştir. Fatih döneminden itibaren iskele bölgesindeki ticari faaliyetlerin artmaya başlamasıyla birlikte Rodoscuk limanı uluslararası bir nitelik kazanmıştır[3]. Tekirdağ ticari hayatındaki ikinci parlak devrini Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştır. Sultan Süleyman'ın damadı ve vezir-i azamı Rüstem Paşa'nın inşa ettirdiği iskele ve çevresindeki diğer ticari yapılar şehri cazibe merkezi haline getirmiştir. Ticari hacmi yıldan yıla artan bu liman kenti kısa sürede büyük nüfus kitlelerini kendine çekmeyi başarmıştır.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Yahudi göçmenler, yüzyılın ortalarına doğru Mora ve Teselya taraflarından Rumlar, XVI. yüzyılın sonlarında ise Ermeniler şehrin nüfusuna dahil olmuşlardır. Celâli isyanları ile birlikte ise Anadolu'nun doğusundan batı taraflarına yaşanan nüfus hareketliliği Tekirdağ'da da etkilerini göstermiştir. Celâli isyanları esnasında Anadolu'dan göçen Ermenilerin rotasında Tekirdağ da yer almaktadır. Anadolu'dan göçen Ermenilerin yerleştikleri şehrilerin genel özellikleri dikkate alındığında liman kentleri ya da bu liman kentlerinin hinterlandında kalan ticaret yolları ile bağlantısı bulunan ticaret merkezleri oldukları görülmektedir. Ticari bakımdan hareketli olan şehirler sundukları iş imkânı sebebiyle yeni gelen göçmenlerin tercih ettikleri yerlerin başında gelmekteydi. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli taraflarına geçen Ermeniler Edirne, Tekirdağ gibi ticari yönünden gelişmiş şehirlere yerleşmeyi tecih etmişlerdir XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Tekirdağ'a gelen Ermenilerin şehrin limanına yakın mahallelerinde meskûn oldukları tespit edilmektedir.

XVI. yüzyılın başlarına kadar şehrin tek gayr-ı Müslim unsurunu Rumlar teşkil etmekteyken yüzyılın ortalarından itibaren şehirde Yahudi nüfusundan da bahseden kayıtlara rastlanmaktadır. Daha çok ticaretle meş-

2 Örneğin H. 1079 /1669 yılına ait bir kayıtta "kazay-ı Rodoscuk nâm-ı diğer Tekfurdağı" şeklinde geçmektedir, bkz. BA, *MAD*, nr. 3040, s. 6; Keza bir şer'iyye sicilinde önceki örneğin tam zıddı olarak "kazâ-i Tekirdağı nâm-ı diğer Rodoscuk" olarak geçmektedir, bkz. RŞS, nr. 1596, 41a.

3 Fatih devri üst düzey devlet adamlarının ve ulemâdan kimselerin çarşı ve liman bölgesinde şehre kazandırmış olduğu yapılar şehirdeki ticari hayata ayrı bir canlılık getirmiştir. Hekim Şirvâni, İstanbul Kadısı Yegânzâde Mevlâna Ahmet Çelebi, Fatih'in musahibi Mevlâna Kırımî, Vezir Çandarlızâde İbrahim Paşa, Kasım Paşa XV. yüzyılda iskele ve yukarı çarşıda dükkân, han ve kervansaraylar inşa etmişlerdir. Şehirdeki diğer ticari yaplar hakkında bkz. Hacer Ateş, *a.g.t.,* s. 211-225.

gul oldukları bilinen Yahudiler'in Tekirdağ'a yerleşmelerindeki en önemli bir etkenlerin şüphesiz uluslararası limana sahip olması idi. 1492'de İspanya'dan ve Portekiz'den, 1510-11'de de İtalya'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı yönetimince liman kentlerine yerleştirildiler. Özellikle II. Bayezid döneminde İspanya'dan göçen Sefarad Yahudileri Osmanlı topraklarına kabul edilip ekonomik canlılığı arttırmak üzere Selânik ve Avlonya gibi önemli kent ve limanlara yerleştirimişlerdir İmparatorlukta en büyük Yahudi nüfusu İstanbul ve Selânik'te toplanmıştır (İnalcık 2000; 324).

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şer'iyye sicillerinde Yahudilerden bahsedilmeye başlandığı görülmektedir (*RŞS*. nr.1522, 69b; *RŞS*. nr. 1518; 21a., *RŞS.* nr.1552;5a). Tekirdağ'a gelen Yahudiler ilk önce şehrin iç kesimide yerleşmişken iskelede yaşanan ticari hareketlilik neticesinde XVII. yüzyılda daha ziyâde iskele taraflarına yönelmişlerdir. Yahudilerin büyük kısmı şehrin doğu sahilinde yer alan eski iskele taraflarındaki Hacı Hürmüz (*Abdi Hoca*), Behram Reis, Dizdarzâde (*nâm-ı diğer İskele*) ve Leb-i Derya (*iskele kurbündeki Hüseyin Çavuş Mahallesi*) mahallelerinde kiracı olarak oturmaya başlamışlardır (Ateş, 2009; 155).

Celâli isyanları öncesinde şehirde Müslümalar, Rumlar ve az sayıda da Yahudi yaşamaktaydı. Şehrin kadim halkı Rumlar XVI. yüzyılın ortalarına kadar Müslümanlardan daha kalabalıktı. XVI. yüzyılın başlarında Tekirdağ'da 4 Türk mahallesi bulunuyorken Rum mahallelerinin sayısı ise 7 olarak tespit edilmektedir. Rumların sayısı XVI. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman nüfusundan daha fazla idi. Şehirdeki Rum nüfusu 347 hane iken Türk nüfusunun 186 hane olduğu görülmektedir (BA. *TT.d.* nr. 50; 230-236). Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rumların nüfusu Müslüman nüfusun gerisinde kalmış, Rumlar ikinci büyük nüfus grubunu teşkil etmişlerdir. Bu tarihlerde Rum nüfusun sayısının 200 haneye kadar düştüğü görülmektedir (Ateş, 2009;152). XVI. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusunda büyük bir artış yaşanmıştır. Şehirdeki Müslüman mahallesinin sayısı 24'e çıkarken nüfusu ise nereyese üç kat artarak 617 hâneye ulaşmıştır (Ateş, 2009; 147). Bu da yaklaşık olarak 3000-3100 kişiye takabül etmektedir[4]. XVI. yüzyılda Tekirdağ'daki Yahudi nüfusu sayıca tespit edilemezken Müslüman mahalleleri arasında meskun oldukları bilinemektedir.

XVI. yüzyılın sonlarındaından itibaren Celâli isyanları ve Büyük Kaçgun döneminlerinde Tekirdağ sakinleri arasına Ermeniler ve Karamanlı Rumlar da dahil olmuşlardır.

4 Tahrir defterlerine dayalı yapılan çalışmalarda nüfus hesaplamalarında hâne kelimesinin kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği tartışma konusu olmakla birlikte nüfus heaplamalarında genel itibarıyla kabul edilmiş olan "hâne sayısı X 5" formülü kullanılmaktadır, bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X. İstanbul 1953, s. 12.

2- Celâli İsyanları ve Tekirdağ'a Ermeni Göçleri

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman, Rum ve Yahudilerden müteşekkil olan Tekirdağ nüfusuna XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'dan göçen Ermeniler de dahil olmaya başlamışlardır. Bazı kaynaklarda Tekfurdağı/Tekirdağ adının burada yaşayan Ermenilere izafeten Ermenice *kral* manasındaki *takavur* kelimesinden geldiği ihtimali düşünülse de bu varsayım tahinden öteye gitmemektedir (İnciciyan ve Andreasyan, 1976;136). Nitekim Tekfurdağı ismi ilk olarak XV. yüzyıldan itibaren tahrir defterinde geçmektedir (BA, *MAD*, nr. 35 ;114b.)[5]. Ermenilerin şehre gelişi ise XVI. yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir.

Tekirdağ'da Ermenilerden bahseden ilk kayıtlara 1580'lerin sonlarına ait şeriyye sicillerinde rastlanmaktadır (RŞS. nr. 1530, 92b). Bu zaman dilimi dikkate alındığında Ermenilerin ilk olarak Celâli İsyanları'nın şiddetinin arttığı zamanlarda, XVI. yüzyılın sonlarına doğru geldikleri anlaşılmaktadır. Şehirdeki Ermenilerden bahseden kayıtların sayısının XVII. yüzyıl ortalarına doğru arttığı gözlemlenmektedir. Bu zaman dilimi ise Celâli isyanlarının *Büyük Kaçgun* olarak adlandırılan dönemine rastlamaktadır. Yine şeriyye sicillerinde yer alan 1606 (H. 1015) tarihli bir kayıtta *"celâli zulmünden firar edip Rumeli'de tavattun eden Ermeni taifesinden kasaba-yı Rodoscuk'ta olan Ermeniler"* şeklinde geçen kayıt Ermenilerin hangi sebeple Tekirdağ'a geldikleri konusuna da açıklık getirmektedir (RŞS. nr. 1549; 61b). Eldeki veriler bir araya getirildiğinde Anadolu'daki kaos sebebiyle yerlerini terk eden Ermenilerin Tekirdağ'a ilk olarak Celâli isyanlarının hız kazandığı dönem olan XVI. yüzyılın sonlarında, ikinici olarak da Büyük Kaçgun döneminde olmak üzere iki seferde geldikleri anlaşılmaktadır.

Celâli isyanları neticesinde şehre gelen ilk Ermenilerin Anadolu'nun hangi şehir, kasaba ya da köylerinden geldikleri ya da kaç kişi olduklarına dair bilgiler net değildir. Ancak şehre ilk gelen grupların sayıca kalabalık bir yekûn teşkil etmediklerini öğrenmekteyiz. Az sayıda olan bu Ermeni göçmenler Tekirdağ'daki gayr-ı Müslim mahallelerinde dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir. Şehre yeni gelenlerin tek başlarına ya da aileleriyle birlikte yaşayabilecekleri bir ev tutacak kadar gelirlere sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu sebepten olsa gerek beş on kişilik gruplar halinde bir aynı evi paylaştıkları kayıtlara yansımıştır (RŞS, nr. 1549, 61b).

Tekirdağ'da bu yıllarda henüz müstakil bir Ermeni mahallesi bulunmadığı için ilk gelenler tabii olarak şehirdeki mevcut mahallelerde yaşamaya başlamışlardır. *Papa Esterati, Papa Yani, Papa Benefit, Papa Likasto* gibi

5 Ancak Tekfurdağı ismine en erken olarak Fatih devrinden itibaren Osmanlı resmi kayıtlarında rastlamaktayız. Fatih devri tahrir defterinde Tekfurdağı Çirmen sancağına bağlı bir nahiye olarak kayıtlıdır, bkz. BA, *MAD*, nr. 35 s. 114b

Rum mahalleleri Ermenilerin şehirde yerleştikleri ilk mahallelerdendir (RŞS, nr. 1549, 61b). Ermenilerin yerleştikleri bu Rum mahalleleri şehrin batı sahilinde bulunmaktaydı. Mahallelerin kurulduğu alan yerleşme özellikleri bakımından oldukça elverişli idi. Mezkûr mahalleler geniş bir sahaya yayılmış ferah bir görüntü sergilerken aynı zamanda da şehrin önemli ticaret alanlarından biri olan Rüstem Paşa yapıları ve iskelesine de yakın konumdaydı (Ateş, 2009; 89-94).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rüstem Paşa'nın yaptırdığı iskele ve çevresindeki han, bedesten ve kervansaray gibi ticari yapılar şehrin batı sahilini yeni bir cazibe merkezi haline getirmiştir (Ateş, 2009; 100-108). Uluslararası ticaret ağı içinde olan Tekirdağ liman bölgeleri oldukça hareketliydi. Macar Prensi *II. Rákóczi Ferenc*'in bir süreliğine Tekirdağ'da ikameti esnasında yanında bulunan başmabeyncisi Kelemen Mikes'in *Türkiye Mektupları* adlı notlarında Tekirdağ'a günde 300 araba ve 100 geminin ürün sevkiyatı yaptığına dair verdiği bilgiler şehrin ticari hareketliliğini gözler önüne sermektedir (Mikes, 1944; 99). Şehre yeni gelen göçmenlerin iskele etrafında yerleşme isteği buradaki ticari aktivitenin sunmuş olduğu imkanlarla yakından ilişkilidir.

Göçler vasıtasıyla gelenlerin yeni bir şehrin iktisadi yapısı içerisine dahil olmaları uzun bir süreci gerektirmektedir. Yerlerini, evlerini, işlerini terk edip gelenlerin yeni yerleştikleri şehirlerde herhangi bir sermaye ve uzmanlık gerektirmeyen işlerde çalıştıkları bilinmektedir. Beden gücüne dayalı hamallık, kayıkçılık, inşaat işçiliği ve tarım işçiliği (ırgatlık) gibi ve günlük ya da mevsimlik iş kolları bunlara örnek olarak verilebilir (Uygun, 2015; 2-3). XVI. yüzyıl sonlarında Tekirdağ'a gelen Ermenilerin liman bölgesine yakın mahallelere yerleşmiş olmaları limandaki nakliye işlerinde çalışma imkanı bulma ihtilaminden kaynaklıdır. Bu hususla ilgili şeriyye sicillerinde geçen konular tahminlerimizde haklılık payı olduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyılda Tekirdağ örgütlenmiş meslek kolları, sürekli ve hareketli bir ticaret hayatı ile gelişmiş bir şehir profili sunmaktadır. Tekirdağ'da mumcular, dericiler, habbazlar, pabuççular, arabacılar, haffalar, navluncular, hamallar vs. hemen her iş koluna ait esnaf örgütleri bulunmaktaydı. Şeriyye sicillerinden geçen dava konuları arasında Tekirdağ iskelesinde çalışan hamalların hep birlikte kadıya gelerek kendilerinin izini olmadan iskelede hamallık yapan Ermeni taifesinden bazı kimselerden şikayetçi oldukları kayıtlara geçmiştir (RŞS. nr. 1530, 92b). Hatta şehirdeki navluncular kadıya gelerek İstanbul iaşesi için başkente gönderilmesi gereken ürünlerin bazı Ermeni hamallar tarafından gece vakti kaçak olarak gemilere yükleyip yakındaki limanlara ve Adalar'a gönderildiğinden şikayet etmektedirler. Çünkü bu iş eski yıllardan itibaren Müslüman navlunculara

verilmiştir. Navluncular geleneğe aykırı davranan bu hamalların cezalandırılmasını istemişlerdir (RŞS, nr. 1541; 53b). Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere bahse konu olan hamalların şehirdeki hamallara ve navlunculara bağlı olmamaları, bu işi belli bir para karşılığında muhtemelen günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıklarını göstermektedir. Herhangi bir kayıtları ya da bir loncaya bağlı olmadan çalışamaları şehre yeni geldikleri ve henüz şehrin iktisadi faaliyetlerine dahil olamadıklarını de göstermektedir.

Şehre yeni gelen Ermenilerin limandaki nakliye işlerinin yanı sıra Tekridağ'ı çevreleyen tarım arazilerinde tarım işçisi (ırgat) olarak da çalıştıkları da tespit edilmektedir (RŞS. nr. 1542,; 32a). Akdağ, Anadolu'daki güvenlik sorunu ve iktisadi meseleler sebebiyle köylerini terk edenlerin tarıma elverişli geniş araziler ve büyük sürüleri besleme kapasitesine sahip Bursa, İstanbul, Edirne arasındaki bölgede yığıldıkları belirtirken bunların ucuz ücrete râzı olduklarından dolayı çiftlik ve sürü sahipleri tarafından ırgat ve çoban olarak tercih edildiklerine değinmektedir (Akdağ, 1963, s. 70). Tekirdağ'da da benzer bir durum söz konusu olması muhtemeldir. Zira yukarıda tarif edilen coğrafya içinde yer alan Tekirdağ art alanı münbit tarım arazileri ile çevrili olup özellikle buğday üretimi başta gelmektedir. Bu bölge başkent İstanbul'un iaşe temininde önemli roller üstlenmiştir.

Şehre yeni gelen Ermenilerin bir kısmı bu yoğun tarım faaliyetlerine dahil olup tarım işçisi olarak çalışmıştır. Ermeniler aynı zamanda bağcılık/şarapçılık işinde de oldukça mahir idiler (Aktaş, 2020, s. 483) Tekirdağ ve çevresinde buğdayın yanı sıra bağcılık da önemli yer tutumaktaydı Ermenilerin şehrin batı sahilindeki ilk yerleştikleri kadim Rum mahallelerinin hemen arkasında batı yönünde Banados'a kadar uzanan *Banados Bağları* olarak bilinen geniş üzüm bağları bulunmaktaydı (RŞS. nr. 1514; 32b). Ancak Ermenilerin bağcılık işine dahil olmaları XVII. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Netice itibarıyla XVI. yüzyılın sonlarında Tekirdağ'a ilk gelen Ermeni göçmenlerin hamallık ya da ırgatlık gibi sınırlı iş kolarında çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde gelen göçmenler ne sosyal hayatın ne de şehrin ekonomisine dahil olmuşlardır. İlk gelen göçmenler kalabalık bir nüfusa da sahip olmadıkları için müstakil bir mahalle ya da kiliseleri bulunmamaktaydı. Bu sebeple şehrin demografik ve fiziki yapısında önemli bir etki yaratmamışlardır. Tekirdağ'da ilk Ermeni kilisesi ve müstakil Ermeni mahallesi XVII. yüzyılda kurulacaktır.

b- İkinci Göç Dalgası: Büyük Kaçgun Esnasında Gelen Ermeniler

Tekirdağ'a ikinci ve en büyük Ermeni göçü *Büyük Kaçgun* esnasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Anadolu'dan göçen Ermenilerin ekseriyeti öncelikle İstanbul'da toplanmışlardır. İstanbul'da Celâli isyanları öncesinde yerli Ermenilerin sayısı 80 hane iken yeni gelen Ermenilerin İstanbul,

Galata ve Üsküdar'da yerleşmelerinden sonra şehirdeki Ermeni nüfusunun 40.000 haneyi geçtiği belirtilmektedir (Aybet, 2014; 197). Büyük kaçgun esnasında Anadolu'dan gelip İstanbul ve civarında yerleşmiş olan Ermeni göçmenlerin Anadolu'ya geri gönderilmesi husunda görevlendirilen (Kemahlı) Rahip Grigor'un eserine nazaran Anadolu'dan gelen Ermenilerin bir kısmının önce İstanbul'a ve sonrasında ise İstanbul'a yakın Gelibolu, Edirne ve Tekirdağ gibi bazı Rumeli şehirlerine yerleşmişlerdir (Andreasyan, 1976; 53) Bu şehirler içinden İstanbul'a oldukça yakın olan Tekirdağ hem kara hem de deniz ulaşımı sayesinde göçmenler için kolay ulaşılabilir bir şehir mesabesinde olmuştur. Zira İstanbul ve Tekirdağ/Rodoscuk arasında XIX. yüzyıla kadar hemen hemen her gün karşılıklı gemi seferleri mevcuttur. XIX. yüyzılda bu sefer sayısı haftada iki güne düşmüştür (Ateş, 2009, 235).

XVII. yüzyılın başlarından itibren Tekirdağ'a yapılan göçlerin izlerini şer'iyye sicillerinden ve tahrir defterlerinden takip edebilmek mümkündür. Mezkûr kaynaklarda Ermenilere dair muhtelif kayıtlar incelendiğinde Tekirdağ'a gelenlerin daha ziyade Erzurum, Kemah ve Kayseri taraflarından geldikleri anlaşılmaktadır (RŞS, nr. 1539;74b). Erzurum, Bayburt, Kemah ve Erzincan bilhassa Celâli Deli Hasan'ın faaliyet sahası olmuş, celâliler üzerine gönderilen kuvvetler, hadiseleri kontrol almak yerine burada adeta celâlileri aratmayacak tahribatta bulunmuşlardır (Akdağ, 1963;240-241). Erzurum ve çevresinde devlet otoritesinin günden güne azalması, asayiş ve güvenlik sorunlarının çözümsüz kalması halkı göçe zorlamıştır. Müslüman halkla birlikte Ermeniler de bölgeyi terk etmeye başlamıştır.

Büyük Kaçgun esnasında Tekirdağ'a gelen Ermenilere dair ilk kayıtlar hemen hemen kaçgunun başladığı 1602/1603 yıllarına rastlamaktadır. Bu tarihlerde şehre yeni gelenler muhtemelen yine ilk gelen Ermenilerin oturdukları Rum mahallelerine yerleşmişlerdir. Bu nüfus hareketliliğinin ilk etapta her ne kadar Anadolu'da yaşanan hadiseler sebebiyle geçici bir durum olduğu düşünülsede Rodoscuk'a gelen Ermeniler bir daha Anadolu'ya dönmeyeceklerdir.

Celâli isyanlarına son vermek üzere harekete geçen Kuyucu Murad Paşa'nın gayretleri neticesinde celâli önderlerinin bertaraf edilmesiyle kısmen de olsa Anadolu'da yeniden huzur ortamı sağlanmaya başlamıştır. Yeni başalyan bu süreçte Osmanlı yöneticileri celâli zulmü yüzünden köylerini terk eden Anadolu halkının geri döndürülmesi için azami gayret sarfetmiştir (Uzunçarşılı, 1988; 113). Sultan I. Ahmet kaçgundan gelenlerin köylerine geri dönmeleri ve köylerin yeniden şenlendirmeleri hususunda 1609 yılında bir adaletnâme yayınlamıştır (İlgürel, 1989; 31) .

Rumeli'nin muhtelif şehirlerinde meskûn olmuş Ermenilerin Anadolu'ya sevkinde onlara liderlik eden Kemahlı Rahip Grigor eserinde o gün-

leri şöyle anlatmaktadır; Padişah (I.Ahmed), hangi milletten olursa olsun Anadolu'dan gelmiş olanların üç ay içinde hazırlıklarını yapıp yurtlarına geri dönmeleri hususunda bir ferman yayınlayarak müdaniler vasıtasıyla şehrin her tarafında ilân ettirmiştir. Buna göre Gelibolu, Edirne ve Tekirdağ'dan gelecek olanların Ermeniler de İstanbul'da toplanıp Rahip Grigor liderliğinde Anadolu'ya hareket edileceklerdir. Ermenilerin bir çoğu çeşitli sebeplerle İstanbul ve çevresindeki şehirlerde kalmayı başarmışlardır (Andreasyan, 1976; 45). Grigor'un rehberliğinde Anadolu'ya geri dönen Ermenilerden bir kısmı tekrar Kemah'a gelip eski köylerine yerleşmişlerdir. Ancak Rahip Grigor bu sevk işleminden sonra tekrar İstanbul'a dönmüş zaman zaman da Tekirdağ'a geçerek orada da yaşamıştır. Rahip Grigor 1643 yılında Tekirdağ'da öldüğünde Ermeni kilisesinin avlusuna defnedilmiştir [6].

İstanbul'a yerleşmiş olan Ermenilerin büyük kısmı Sultan Ahmet Câmii inşaatında çalıştıkları sebepten İstanbul'da kalmalarına izin verilmiştir. Tekirdağ'da yerleşenler ise tüm paralarını tarıma yatırdıklarını ancak hasat zamanından sonra gidebileceklerini belirterek zaman istemişler fakat daha sonra bu tehcir bahsi unutulmuş ve Tekirdağ'daki Ermeniler de şehri terketmemiştir (Andreasyan, 1976; 45).

Tekirdağ'a Kemah'tan gelen Ermenilerin yanı sıra Kayseri'den de Ermeni nüfusunun geldiği bilinmektedir. Ancak onların saysı muhtemelen Kemah'tan gelenlerden daha azdır. Bu dönemde Tekirdağ'a Ermenilerle birlikte Karamanlı Rumlar da gelip yerleşmişlerdir. Anadolu'dan gelmiş olan göçmenler artık bulundukları şehirlerin sakinleri arasına karışmışken Osmanlı idarecileri 1635 yılında İstanbul ve Rumeli taraflarına geçmiş göçmenlerin geldikleri şehir ve kasabalara dönmeleri hususunda yeni bir karar çıkarmıştır. Ancak bunun da bir netice getirmediği açıktır. Nitekim Tekirdağ ve çevresinde yerleşmiş olan Ermeni nüfusu XVII. yüzyılda şehrin toplam nüfusunun yarısına tekabül edecek sayıya ulaşmıştır.

c- Tekirdağ'ın Yeni Sakinleri: Kemahlı Ermeniler

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Tekirdağ'a ilk gelen Ermeni grupları müstakil bir Ermeni mahallesi olmadığı için gayrı Müslim mahallelerine yerleşmişlerdi. Ancak bu durum şehirdeki Rum halkı tarafından çok hoş karşılanmamış zaman zaman mahallelerine yerleşen Ermenilerden şikayette bulunmuşlardır. Mahkemeye yansıyan konulardan biri, kalabalık gruplar

6 Rahip Grigor, 1643 yılında Tekirdağ'da öldüğünde Ermeni kilisesinin avlusuna defnedilmiştir, bkz. H. Andreasyan, *Ermenilerin Geri Gönderilmesi* s. 46; 1590 numaralı Rodoscuk şeriyye sicilinde 13 Receb 1053 tarihine ait bir kayıtta (ki Rahip Grigor'un öldüğü sene) Rahib Kirkor'un oğlu ile Rodoscuk beytülmal emini arasında geçen tereke ihtilafı sebebiyle konu kadıya aksetmiş ve rahib Kirkor'un tereke dökümü yapılmıştır. Burada "metrukât-ı Kirkor v. Kirkos el-rahib sakinan-ı mahalle-i Cedid fî mahallât-ı medine-i Rodoscuk.." şeklinde başlayan kayıtta rahib Kirkor'un terekesi sıralanmıştır. Tekesi içerinde kişisel eşyalarının yanı sıra 16 adet incil dikkat çekmektedir, bkz. *RŞS*. nr. 1590, 6a.

halinde aynı evde yaşayan Ermenilerin sürekli kavga gürültü yaparak mahalledeki huzuru bozmaları ile ilgiliydi (RŞS, nr. 1549; 55a). Ermenilerin Tekirdağ'a ilk yerleştikleri andan itibaren başlayan bu Rum-Ermeni anlaşmazlığının uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. K. Mikes "*şehirde veba gibi salgın hastalık vâki olduğunda eğer Ermeni mahallesinde ise Rum mahallesine, Rum mahallesinde ise Ermeni mahallesine bulaşmaz*" diyerek iki millet arasındaki irtibarsızlığa XVIII. yüzyılda da dikkat çekmektedir (Mikes, 1944; 109). Şeriyye sicillerinden edindiğimiz bilgilere göre Rumların Ermenilerle aralarındaki ilişki mülk ya da arazi alım satımından öteye gitmemiştir. Ancak ilk dönemlerde yaşanan komşuluk ilişkilerinden kaynaklı sorunlara ileriki yıllarda rastlanmadığı görülmektedir. Zira şehre yeni gelenler XVII. yüzyılın ilk yarısında artık ayrı bir yerleşim birimi oluşturacak ekseriyeti haizdir.

Tekirdağ'da XVII. yüzyılın ilk yarısında *Cedid Ermeniyan* adıyla müstakil bir mahallenin kurulduğu tespit edilmektedir (RŞS, nr.1589; 68a). Bu mahalle şehre ilk gelen Ermenilerin yerleştikleri gayrı Müslim mahalleleri ile Rüstem Paşa Câmii arasında yer alan kısımda bulunuyordu. *Cedid Ermeniyan Mahallesi*'nin sakinleri Kemah'tan gelmiş Ermenilerden oluşmaktaydı (BA, *MAD*, nr. 3040; 7). *Cedid Ermeniyan Mahallesi*'nin nüvesini Tekirdağ'daki ilk Ermeni kilisesi olan *Surp Hıreşdagabed* kilisesi teşkil etmekteydi. Ermenice yazılmış bir kaynağa göre Tekirdağ'da ilk Ermeni kilisesi 1607 yılında kurulan *Surp Hıreşdagabed* kilisesidir. Bu kilise daha sonra yıkılarak yerine 1632 yılında *Surp Pırgiç* Kilisesi inşa edilmiştir (Patchadjian, 1971; 37) [7]. Şer'iyye sicillerinde bu bilgiyi teyid edecek bir kayda rastlanmaktadır. Sicilde kayıtlı emir suretine göre Ermeniler, kadîm kiliselerinin harâbe müşrif (yıkılmak üzere) olması sebebiyle aslına uygun olarak tamir etmek istediklerini fakat yerel idarecilerin muhalefetiyle karşılaştırklarını bildiren bir arz göndermişlerdir. Bu arza cevaben Tekirdağ/Rodoscuk kadısına yazılan emirde kilisenin gerçekten tamire ihtiyacı varsa eski bulunduğu sınırlarını taşmadan yapılmasına müsaade edilmiştir. (RŞS. nr.1579; 55a).

Kemah'tan gelen Ermenilerin yanlarında Surp Takavor adını taşıyan kutsal bir emaneti de beraberinde getirdikleri bilinmektedir (Andreasyan, 1976;135). Bu kutsal emanetler şehirdeki ilk kilisede muhafaza edilmiş olmalıdır. Surp Pırgiç şehirdeki ilk Ermeni kilisesi olan Surp Hıreşdagabed'in yerine yapıldığı için aynı kilisenin devamı niteliğindedir. Bu sebeple bu kursal emanetin XVI. yüzyıl ortalarında Surp Pırgiç kilisesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Andreasyan, Rahip Grigor'un Surp Pırgiç Kilisesi avlusunda

7 Sarkis Patchadjian, Յուշամատեան, Ռոտոսթօ Հայեր:1606-1922, Beirut 1971, s. 37. (Mezkûr kitabın temininde ve konu ile ilgili kısımların Ermenice'den Türkçe'ye çevirisinde yardımları için kıymetli öğrencim Dr. Cenk Doğan'a teşekkür ederim.)

defnedildiğini bildirmektedir (Andreasyan, 1949-1950; 427)[8].

Büyük Kaçgun zamanında Tekirdağ'a gelen Kemahlı Ermenilerin Murat ve Yanik adlı iki kethüda nezaretinde geldikleri anlaşılmaktadır (BA, *MAD*, nr. 3040; 7). Bu sebeple olacak ki şehre yeni gelenler tahrir defterlerinde cemaat-i Murad kethüda ve cemaat-i Yanik ketüda olmak üzere kethüdalarının adlarıyla kaydedilmişledir. Yanik kethüda hakkında isminden başka her hangi bir bilgiye tesadüf edilmezken Murad kethüdanın uzun yıllar Tekirdağ'daki Ermenlerin temsilcisi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Halkın yerel yöneticiler ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen kethüdalar seçimle iş başına gelip bu görevleri karşılığında halktan toplanmak üzere bir ücret almaktaydılar. 1623 yılında hâlâ Murad kethüda Ermenilerin temsilcisi olarak gözükmektedir (RŞS. nr. 1531, 14b). Murad kethüdanın uzun yıllar bu görevi sürdürmesinde kendi cemaatinin kethüdalık seçimlerini etkileyecek çoğunlukta olduklarını akla getirmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında başka bir kethüda karşımıza çıkmaktadır. Ermeni papazlardan Yani, Drador, Avanis, Artin, Serkis v.d. papazlar kadı huzurunda gelerek Haçadur v. Kara Murad'ı kendilerine kethüda şeçtiklerini bildirmişlerdir (RŞS, nr. 1596; 3a). Haçadur bu görevi yürütmek için her handen 110 akçe olmak üzere ücret alacaktır.

XVII. yüzyılın ortalarında kendilerini temsil edecek bir kethüdası, kilisesi ve müstakil bir mahallesi olan Ermeniler artık Tekirdağ şehrinin bir parçasını teşkil etmekteydiler. Kaçgunla gelen Ermenilerin şehre önceden gelmiş olanlar sayesinde yeni yaşamlarına daha kolay adapte oldukları tahmin edilebilir. Şehirde kendi milletlerinden olan kimselerin varlığı en azından dil sorununu çözmeye yardımcı olacaktır. Çünkü köylerde yaşayan Ermenilerin çoğu genellikle Türkçe bilmemekteydi. Şehirli Ermeniler ise Türkçe konuşmaktaydı. Örneğin Kayseri'nin köylerinde yaşayan Ermeniler Türkçe bilmiyordu, şehirde yaşayan Ermeniler ise Türkçe konuşuyordu (İnbaşı, 2014; 204) Tekridağ'a daha ziyade Erzurum sancağının köylerinde yaşayan Ermeniler göç etmişlerdi. Yeni göçmenler ilk etapta hiç değilse kendi milletinden olanlarla sosyal hayatın içine dahil olabileceklerdi.

Ermeniler XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık şehir hayatının bir parçasını teşkil etmekteydiler. Mülk edinme, uğraştıkları meslek dallarının çeşitliliği, evlilikler, boşanmalar vs. sosyal hayatları normal seyrinde ilerlemeye başlamıştır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Tekirdağ'da ev satın alarak ve kendi evlerinde oturmaya başlamışlardır. Kaçgun zamanı gelenler ilk gelen Ermeni gruplarının yaşadığı Rum mahallelerinden mülkler satın almışlardır. Muhtelif sicil kayıtlarında Papa Yanaki, Papa Manol, Papa Liskato mahallerinden ev satın aldıkları anlaşılmaktadır. Murad Kethüda Papa Manol mahallesinden iki odalı bir için Yani'ye 8000

8 Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi,* C. I/ 1-2, , 1949-1950,

akçe ödemiştir (RŞS. nr. 1572; 8a*)*. Hatta Müslüman mahallelerinden olan Cami-i Atik, Dudu Hatun, Abdi Hoca , el-hac Hürmüz gibi mahallelerden de ev satın almışlardır. Mülk sahibi olanların yanı sıra kirada ya da bekâr odalarında yaşayanların sayısı da az değildi.

Şehirdeki Ermenilerin mülk edinimlerinin konutla sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Ermenilerin bir kısmı Kayı, Nusretli, Muratlı, Köse İlyas gibi merkeze yakın köylerden tarım arazileri satın alıp ziraatle meşgul olmaya başlamışlardır. Bu araziler içinde daha ziyade bağ satın aldıklarını görmekteyiz (RŞS. nr. 1531; 6b; 9a; 10a; 23a). Şey'iyye sicillerine nazaran XVII. yüzyılın ikinci yarısında bağ alımlarına yönelik kayıtların arttığı dikkat çekmektedir. Ermeniler bağcılıkla birlikte az da olsa buğday tarlası da satın alıp buğday ziraati ile de uğraşmışladır (RŞS. nr. 1531;3b*)*. Ermenilerin kehudası olan Murad kethüda (veled-i Toros) ise buğday ticareti yapmaya başlamıştır (RŞS. nr. 1531; 23a). Murad kethüdanın ekonomik olarak oldukça iyi bir duruma geldiğini söylemek mümkündür. Belli bir sermayeye ulaştığı anlaşılan Murad kethüdanın borç-alacak ilişkileri şeriyye sicillerine yansımıştır. Murad kethüda içlerinden ikisi papaz olmak Tekirdağ yakınlarındaki köylerden olan Yeniköy'lü Rumlardan yedi kişiye 23.000 akçe borç vermiş ve 4600 akçe (ribhi) çuka bahası ile birlikte 27.600 olarak mezkûr şahıslardan bocunu tahsil etmiştir (RŞS. nr.1531; 14b*)*. Yine başka bir kayıtta Şöhret v. Arik(n)'in Küçük Karaevli köyünden Ali beşe adlı birine 2000 akçe kadar borç verdiği yer almaktadır (RŞS. nr.1541; 14a). Murad kethüdanın şehirdeki pozisyonu düşünüldüğünde borç-alacak içinde yer alması makul karşılanmakla birlikte sıradan şehirli Ermenilerin de bu meseleler içinde yer alması iktisadi bakımdan bir gelişme içinde olduklarını işaret etmektedir.

XVII. yüzyılın ortalarında Ermenilerin farklı meslek dallarıyla meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Tekirdağ'daki Ermenilerin bir kısmı inşaat sektöründe çalışmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda şehirdeki suyolu yapımı ve tamirinde Ermeni ustaların yer aldığını görmekteyiz (RŞS, nr.1550; 43b). Hatta şehirdeki suyolcu esnafının ketüdası Aslan v. İçipek adlı bir Ermeni ustadır. Şehirdeki tekstil ticareti işine girmiş olan Ermeniler bulunmaktaydı. Ermeniler özellikle Tebriz-İstanbul arasındaki ipek ticaretinde önemli bir yere sahiptiler. Bunlar daha çok Akdeniz ticaretinin önemli bir liman kenti olan İzmir'e yerleşmişlerdi (Kokdaş, 2021; 234-242). Tekirdağ'daki Ermenilerin ipek ticareti ile uğraştıklarına tesadüf edilmemiştir. Tekirdağ'da tekstil ürünlerinin ve kumaşların satıldığı yer Rüstem Paşa Bedesten'i idi.

Burada bir kumaş dükkanı olduğu anlaşılan İbrahim Bey'in bedestendeki dükkânında bulunan mallar arasında boğasi, ipek, yatak-yastık yüzü, keten bezi, astar gibi çeşitli kumaşlar bulunuyordu. İbrahim Bey dükkânında sattığı astarları "Astarcı Ermeni" olarak bilinen bir Ermeniden satın almaktaydı. İbrahim bey öldüğünde borçları arasında Astarcı Ermeniye 120

akçe astar borcu olduğu anlaşılmaktadır (RŞS, nr. 1531; 51b). Aynı kayıtta İbrahim Bey'in taşçı Ermeni'ye 1200 akçe borcu olduğu da yer almaktadır. Kayıtta isimleri zikredilmeyip doğrudan mesleklerinden bahsedildimesi mezkûr şahıslardan başka şehirde bu işle meşgul olan kimselerin bulunmadığını akla gelmektedir. Ermeni taifesinden bazı kimseler habbaz (fırıncı), hayyat (tezi), kasap, cullâh (dokumacı), sengtıraş (taş/mermer oyma ustası) gibi zannat kollarında yer aldıkarı görülmeketedir.

Kaçgunla gelen Ermeniler yeni hayatlarına alışmaya çalışırken çeşitli ailevi sorunlar da yaşamaktaydılar. Bu döneme ait kayıtlardan bir kaçı daha önce memleketlerinde nişanlı iken Tekirdağ'a geldiklerinde nişanlarını bozmak istemeleri ile ilgiliydi. Örneğin daha önce Kemah kazasına tabi Vasil adlı köyde yaşamakta iken artık Tekirdağ'a gelip yerleşen Levodin oğlu .? adlı bir Ermeni yine aynı köyden Serkes adlı Ermeninin kızı Arnik ile nişanlı olduğunu üç baş bağlancak çenber ile bir gümüş yüzük verdiğini ancak artık nişandan vazgeçtiğini ve nişan için verdiklerinden feragat ederek Arnik ile nişanını bozduğunu bildirmiştir. Arnik'in bundan sonra kiminle isterse onunla evlenebileceğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir (RŞS, nr. 1539;74b).

Bunun yanı sıra nişanlılık sürecini evlilikle tamamlayanlar da vardı. Ermeni taifesinden Peyki v. Ovanis Meryem bnt. Babacan ile kadı huzuruna gelip Meryemin kızı Nazlı bnt. Karabek'e evlenmek için 30 guruş vermeyi teklif etmiştir. Ancak Peyki evlilik için Nazlı'nın şehir dışına çıkmamasını şart koşmuştur. Nazlı'nın annesi Meryem bu şartı kabul ederek kızının Ovanisle evlenmesine izin vermiştir (RŞS. nr.1549,1a).

Peraste bnt. Norin ise kocası Murad'dan boşanmak için kadıya başvurmuş, boşanma işlemlerini yürütmek için İbrahim Beşe b. Abdullah'a vekalet vermiştir. Peraste'nin vekili İbrahim Beşe kadı huzurunda Peraste'nin Murat'tan alacağı 200 akçe mehr-i muacceleden ve nafaka-i iddetinden feragat ederek muhâlaa (karşılıklı anlaşarak) ile Murad'tan boşanmak isediğini beyan etmiş ve her iki tarafın rızasıyla boşanma gerçekleşmiştir (RŞS. nr. 1550; 52a).

Ermeniler tüm alım-satım, evlenme-boşanma gibi hukuki işlerini tüm şehir halkı gibi kadı huzurunda gerçekleştiryordu. Kadıya yansıyan konular arasında münferit de olsa ihtidâ hususunda kayıtlara da rastlanmaktaydı. Tekirdağ'da yerlemiş olan Ermeniler arasından bazı kimseler Hıristiyanlığı terk ederek İslâm dinine geçmişlerdir. Bunların sayısı çok olmamakla birlikte bazı örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Ermeni taifesinden Petros v. Murad adlı Ermeni İslâm ile müşerref olup Mustafa adını almıştır (RŞS. nr. 1552; 4a). Yine Panos adlı bir Ermenin kardeşi Müslüman olup Murad Bey adını almıştır (RŞS. nr. 1531; 34a). Başka bir kayıtta Ermeni taifesinden Markos nâm *emred oğlan* (henüz buluğ çağına

ermemiş) hâlâ şeref-i İslâm'a müşerref olup ismi Mehmed olarak değişmitir (RŞS. nr. 1572; 16a).

Gölçerin Şehrin Demografik ve Fiziki Yapısına Etkileri

XVII. yüzyılın başlarından itibaren şehrin nüfusunun büyük bir hızla arttığı tesbit edilmektedir. Bu nüfus artışının gerek nitelik gerekse nicelik açısından XVI. yüzyılda yaşanan nüfus artışından oldukça farklı olduğu açıktır. XVI. yüzyılda şehrin nüfusunu etkileyecek unsurlar ne doğum oranının artışın ne de şehrin sunduğu iş imkânlarından yararlanmak amacıyla gelip şehre yerleşenler değildi. XVII. yüzyılda nüfusun neredeyse iki katına çıkmasında en büyük etken Anadolu'da meydana gelen Celâlî İsyanları ve Büyük Kaçgun'un sebep olduğu Ermeni göçleriydi. Şehrin XVI-XVII. yüzyıllarda şehrin nüfusu ise şu şeklide idi; Tekirdağ'da Müslüman nüfusu XVI. yüzyılın sonlarında 617 hâne olup yaklaşık 3070 kişi kadardı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş kayıtlara göre Müslüman mahallelerindeki odalarda yaşayanlarla birlikte Müslüman nüfusu yaklaşık 6450- 6500 kişi civarında idi (BA. MAD. nr. 3040;6.). 1681'de Müslüman nüfusunun azaldığı ve 3200-3250 kişi civarında olduğu tespit edilmektedir (BA. *TT.d*., nr. 816; 12- 18). Müslüman nüfusundaki bu azalma XVII. yüzyılın sonlarına doğru da devam etmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında ise 1000-1100 kişiye kadar gerilemiştir (BA. KK.d, nr. 2781; 2- 4.).

Rumların nüfusu XVI. yüzyıl sonlarında 200 hane olup yaklaşık 1000 kişi civarınd idi. (TK. KKA. TD. nr. 572; 9a-10b), Rum mahallelerindeki odalarla birlikte XVII. yüzyıl sonlarında Rum nüfusu yaklaşık olarak 1090-1100 kişi olarak tesbit edilmektedir. (BA. KK. nr. 2718; 12-14.) Rum nüfus hemen hemen sabit kalmıştır. XVII. yzüyılda Yahudi nüfusu ise 28 hâneden 40 hâneye yükselmiştir. Kendi evlerinde oturanların yanı sıra Müslüman mahallelerinde kirada oturanlar da bulunuyordu (BA. *TT.d*. nr. 816; 20). 1681'de Yahudi nüfusu 500-550 kişi kadardı. Yahudilerin önceki yıllara göre sayılarının artması neticesinde XVII. yüzyılın sonlarında iskele yakınlarında müstakil bir Yahudi Mahallesi kurulmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Tekirdağ'a gelmeye başlayan Ermeniler XVII. yüzyılın ikinci yarısında neredeyse şehrin toplam nüfusunun yarısına ulaşmıştır. 1661yılında Ermenilerin nüfusu odalarda oturanlarla birlikte 3500 kişi kadardır (BA. MAD. nr. 3040;6). 1680'lerde nüfusun 2000' e kadar düştüğü görülmektedir (BA. TT.d., nr. 816; 21- 22) , XVII. yüzyılın sonlarında şehrideki Ermenilerin nüfusu ise yaklaşık 2110- 2120 kişi civarındadır. Ermenilerle birlikte Tekirdağ'a gelen Karamanlı Rumların nüfusu XVII. yüzyılda 40 hane kadardı.

Büyük Kaçgun sırasında Tekirdağ'a yaşanan göç hadisesi şehrin fiziki ve demografik yapısında önemli etkiler yaratmıştır. XVII. yüzyılın başla-

rından itibaren yaşanan nüfus artışıyla birlikte şehirde ilk dikkati çeken yeni kurulan mahalleler ve bu yerleşim alanlarında inşâ edilen evler olmuştur. Sicil kayıtlarına nazaran bu süreçte pek çok yeni evin yapıldığı anlaşılmaktadır. Göçlerin etkileri ilk önce şehrin batı sahilinde kendini hissettirmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren şehrin bu kesiminde müstakil Ermeni mahalleleri kurulmuştur.

Tekirdağ'da kurulan ilk Ermeni mahallesi yukarıda da zikredildiği üzere *Cedid Ermeniyan Mahallesi* idi. Burada Murad kethüda ve Yanik kethüdanın başlarında bulunduğu iki cemaatin yaşadığı anlaşılmaktadır. Cedid Ermeniyan mahallesi 1680'lerde genişleyerek iki ayrı mahalleye bölünmüştür. Mahalle-i Cedid içinde yer alan Yanik kethüdanın cemaati mezkûr mahalleden ayrılarak *Mahalle-i Yanik Ermeniyan* adlı yeni bir mahalle kurmuşlardır (BA, *TT.d*, nr. 816; 21-22. BA, *KK.d*., nr. 2718; 9-12). Bu yeni gelişmelerle birlikte XVII. yüzyılın sonlarında Tekirdağ'da *Cedîd Ermeni* ve *Yanik Ermeni* olmak üzere iki Ermeni mahallesi oluşmuştur. Ermenilerle birlikte Tekirdağ'a gelen Karamanlı Rumlar ise müstakil bir mahalle kuramamış, Ermeni ve Rum mahallelerinde yaşamaya devam etmişlerdir.

Tekirdağ, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren göç almaya başlayınca şehirde odalar inşa edilmeye başlanmıştır. Önceleri şehre ticaret için gelenlere geçici olarak konaklama hizmeti veren odalar göçlerle birlikte altenatif yaşam alanlarına dönüşmüştür. Şehirdeki odaların şahıslardan ziyade muhtelif vakıflara ait odalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde ilk vakıf odaları *Hüseyin Çavuş* vakfına ait odalar olmuştur (RŞS, nr.1539, 38a). Bir diğer oda ise *İskender Çavuş* odaları idi. İskender çavuş odalarının aylık kirası XVII. yüzyıl başlarında 20 akçeydi (*RŞS*, nr.1551; 55b).

Nüfusun artışına paralel olarak şehirdeki odaların sayısında da artış yaşanmıştır. XVII. yüzyılda Müslüman mahallelerinin yanı sıra gayri Müslim mahallelerinde de odalar inşâ edilmiştir. Rum mahallerinden ziyâde Ermeni mahallelerinde çok sayıda odaların bulunduğu tesbit edilmektedir. En çok oda Cedid Ermeni mahallesinde bulunmaktaydı. Burası iskeleye yakın olması sebebiyle daha çok nüfusu çekiyordu. Bu sebeple Yanik Ermeni Mahallesi'nden daha çok odaya sahipti (BA. *TT.d*,. nr. 816, s. 19- 20., BA, *KK.d*, nr. 2718, 9-12). Şehirde odaların yanı sıra yeni evlerin de inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Şer'iyye sicillerinde sıklıkla bahsedilen ve "*Kafir harmanı*" diye zikredilen muhitte yeni evler yapılmıştır (RŞS. 1572, 18a). Nüfusun artması barınma sornunu gündeme getirince ve eve olan talep de artmıştır. Bu sebeple şehirde ev fiyatları yükseltmiştir. XVI. yüzyıl sonlarında 2000-5000 akçe arasında değişen ev fiyatları 8000-1000 akçeya çıkmıştır.

Aşağıdaki tabloda XVII. yüzyılda şehirdeki odaların mahallelere göre dağılımı yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere oda sayısı en yüksek olan mahalle şehrin yeni mahallelerinden olan Ermeni mahalleleridir.

Mahalle adı	Yıllar		
	1661	1681	1694
Hacı Hürmüz nâm-ı diğer Abdi Hoca	36	2	2
Câmi-i Atik	36	10	10
Canpaşa	26	16	12
Yunus Bey maâ Kara Kâtip	13	-	-
Dudu Hâtun	13	-	-
Hoca Bayezid	12	30	20
Hacı İsa	12	12	12
Diğer Hüseyin Çavuş	9	-	-
Hoca Veli	20	11	11
Behram Reis	6	-	-
Nebizâde	4	-	-
Leb-i derya Hüseyin Çavuş	1	-	-
Hacı Mehmet	-	9	9
Irgat pazarı	-	2	2
Râziye Hâtun	-	4	4
Mahalle-i perâkende	14	-	-
Cedîd Ermeniyan	56	128	115
Yanik Ermeniyan	-	107	103
Papa Franki	-	43	43
Papa Yani	-	9	9
Papa Kostandi	-	4	4
Papa Yanaki	-	3	3

Tablo 1- XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Şehirdeki Odalar

SONUÇ: XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Celâli İsyanları Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal ve iktisadi yapısında oldukça derin etkiler yaratmıştır. Ülkenin neredyese tüm coğrafyasına sirayet eden hadiseler bilhassa Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde demografik değişkiliklere yol açmıştır. Celâli isyanlarının yarattığı bu kaos ortamından kurtulmak isteyen halkın çoğu yaşadıkları yerleri terk ederek daha güvenli şehirlere kaçmakta çareyi bulmuştur. Bu sebeple bilhassa Anadolu'daki şehirlerin bazıları nüfus kaybına uğrarken göçlerin yoğunlaştığı şehirler ise kalabalık kitlelere ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır.

Bu gelişmeler esnasında Anadolu'nun doğusunda yaşan Ermenilerin büyük kısmı da yaşadıkları şehirleri terk ederek batıdaki şehirlere yönelmişlerdir. Ankara, Kayseri, Manisa, İzmir, Balıkesir, İzmit, Bursa ve İstanbul gibi şehirler Ermeni göçmenlerin yeni hayat sahası olmuştur. İstnabul'a gelen Ermeni göçmenlerin bir kısmı geri gönderilirken kalanlar ise İstanbul ve yakınındaki Rumeli şehirlerine yerleşmiştir. Ermenilerin bir kısmı XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Marmara sahilinde önemli bir liman kenti olan Tekirdağ'a yerleşmeye başlamışlardır.

Celâli isyanları esnasında Tekirdağ'a küçük gruplar halinde Ermenilerin yerleştikleri anlaşılmakla beraber en büyük Ermeni göçünün Büyük Kaçgun olarak adlarılan dönemde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kaçgun zamanında gelen Ermenilerin daha ziyade Erzurum sancağının Kemah kazasından oldukları ortaya çıkmıştır. Kemah'tan gelen Ermenilerin Murat kethüda ve Yanik kethüda önderliğinde iki cemaat halinde Tekirdağ'a geldikleri anlaşılmaktadır. Şehre illk gelenler Rum mahallelerinde yaşamaya başlamıştır. Ermeni göçmenler, XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru şehrin hem sosyal hem de iktisadi hayatına dahil olmuşlardır. Önceleri hamallık ırgatlık yapmakta iken ilerleyen yıllarda suyolcu, taşçı, fırıncı, terzi, demirci, dokumacı gibi meslek kollarında faaliyet göstermişlerdir. Tarım ve ticaretle de meşgul olmaya başlamışlardır.

XVII. yüzyılda Tekirdağ'a ilk Ermeni kilisesi kurulmuştur. Kilisenin bulunduğu yerde Mahalle-i Cedid Ermeniyan adıyla bilinen yeni bir Ermeni mahallesi teşekkül etmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında Cedid Ermeniyan Mahallesi ikiye ayrılarak yeni bir mahalle ortaya çıkmıştır. Yanik Ermeniyan adındaki bu mahalle Tekirdağ'da kurulan ikinci Ermeni mahallesi olmuştur.

XVII. yüzyılın başlarında yaşanan Ermeni göçleri şehrin fiziki ve demografik yapısında önemli değişikler yaratmıştır. Göçlerle birlikte şehrin nüfusunda büyük bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın ortalarında Tekirdağ'daki Ermeni nüfusunun şehrin neredeyse yarısına ulaştığı tespit edilmektedir. Bu tarihlerde şehirdeki Müslüman, Rum ve Yahudilerin toplam sayısı 7.800 kişi civarında iken Ermenilerin sayısı 3.500 kişi civarındadır.

Şehride nüfus artışına bağlı olarak yeni yaşam alanlarının, konutların inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Daha ziyade bekârların tercih ettiği şehirdeki odaların sayısı hızla artmaya başlamıştır. Evlerin pahalı olması sebebiyle nispeten daha ucuz olan odalar ailelerin de tercih ettiği alternatif yaşam alanları haline gelmiştir. Odaların yanı sıra şehirde yeni konutlar da inşâ edilmiştir. Yeni evlerin bilhassa Cedid Ermeni Mahallesi'nin civarında yapıldığı anlaşılmıştır. Şehirdeki nüfus artışı konut satış fiyatlarına da yansımıştır. Konut sıkıntısı yaşandığından olsa gerek ev fiyatları yükselmeye başlamıştır. XVII. yüzyılda bir-iki odalı evin fiyatı neredeyse 10.000 akçeye çıkmıştır.

Netice itibarıyla Anadolu'yu etkisi altına alan Celâli hadiselerinin sadadece Anadolu şehirlerini değil Rumeli yakasındaki şehirleri de etkilediği anlaşılmaktadır. Başlangıçta Anadolu'daki kaos ortamı düzelinceye kadar halkın yerlerini terk etmesine müsaade edilmişse de göçmenlerin bilhassa İstanbul ve çevresinde oluşturabileceği kargaşa dikkate alınarak yerlerine geri dönmeleri için kararlar çıkarılmıştı. Ancak bu kararların kısmen

uygulanabildiği, göçmenlerin dönmeyip geldikleri şehirlerde kaldıkları açıkça görülmektedir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Tekirdağ'a gelen Ermeni göçmenlerin de buraya yerleşerek Tekirdağ'dan ayrılmadıkları anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BA)

TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri) , , nr. 816 ; nr. 50;

MAD (Mâliyaden Müdevver Defterler), nr. 35; nr. 3040; nr. 9861.

KK.d. (Kâmil Kepeci Tasnifi), nr. nr . 2718.

TK. KKA. TD (Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi) nr. 572

RŞS (Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri) nr. 1518, nr.1522; nr. 1530; nr.1539; nr. 1541; *;* nr. 1542 ; nr. 1549; nr.1551; nr.1552; nr. 1590;

Kitap ve Makaleler

AYBET, G. Ü. (2010), *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları

AKDAĞ, M (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası(Celâli İsyanları)*, İstanbul: Cem Yayınevi

AKDAĞ, M. (1963), *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi

AKDAĞ, M. (1945), Celali İsyanların Başlaması, *AÜDTCF Dergisi*, IV. S.1, ss.23-50.

AKDAĞ, M. (1964), Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II/ 2, ss. 1-49.

AKTAŞ, S.(2020), XVI. Yüzyılda Orta Anadolu Şehirlerinde Ermeni Varlığı, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Temmuz), 10/2 , ss. 478-492.

ANDREASYAN, H. (1976), Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, ss. 45-53, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

ANDREASYAN, H. D. (1953), Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619), *Türkiyat Mecmuası*, C. X, ss. 269- 276.

ANDREASYAN, H. D. (1949-1950), Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları, *Tarih Dergisi,* C. I/ 1-2, ss.401-438.

ATEŞ, H. (2009), *Kuzey Marmara Sahilleri ve Art Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XV-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BARKAN, Ö. L. (1953), Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, C. X. İstanbul ss. 1-26.

EMECEN, F. M. (2003), Mehmed III, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, ss.407-413

ERGENÇ, Ö. (2014), *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

GÖYÜNÇ, N. (1983), *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul: Gültepe Yayınları

GRİSWOLD, W.J. (2000), *Anadolu'da Büyük İsyan* (1591-1611), (çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

GÜNAY, M. (2014), XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri, *Tarihte Türkler ve Ermeniler /Birlikte Yaşama Kültürü*, Ed. Mehmet M. Hülagu- M. Şaşmaz vd., C. IV, Ankara, ss. 229-241.

İLGÜREL, M. (1989), I. Ahmed, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, ss.30-33.

İLGÜREL, M. (1993), Celali İsyaları, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII,ss. 252-257.

İLGÜREL, M. (2001), Karayazıcı Abdülhalim, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, ss.482-483.

İLGÜREL, M., (1993), Celâ-yi Vatan, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, ss. 238-240.

İNALCIK, H. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I. Cilt 1300-1600*, çev. Halil Berktay, İstanbul: Eren Yayınları 2000,

İNBAŞI, M. (2007), Nüfus ve Ekonomik Yönünden XVI.ve XVII. Yüzyıl Kayseri'sinde Ermeniler, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler-III*, Haz. Metin Hülagu, Gülbadi Alan vd., Kayseri: Erciyes Üniversitesi, ss. 9-32.

İNBAŞI, M. (2014), Osmanlı Döneminde Kayseri'de Yaşayan Ermeniler (XI. ve XVII. Yüzyıllar), *Tarihte Türkler ve Ermeniler /Birlikte Yaşama Kültürü*, Ed. Mehmet M. Hülagu- M. Şaşmaz vd., C. IV, Ankara,198-302.

İNCİCİYAN- L. Andreasyan, H. D. (1976), Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası, *Güney Doğu avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4-5, İstanbul, ss. 100-152.

İPEK, N. (2021), Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 31 (Güz) ss. 11-49.

KAÇAN, M. (2003), Karayzıcı İsyanı, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, ss. 53-66

KOKDAŞ, İ. (20121), 17. Yüzyılda İzmir'e Ermeni Göçü: Acem Tüccarları ve Hemşehrilik Ağları, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, ss. 227-253.

MİKES, K. (1944), *Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara: Maarif Matbaası

MUTAF, A. (2014), XVII. Yüzyılda Ermenilerin Balıkesir'de İskânları, *Tarihte Türkler ve Ermeniler/ Sosyo-Ekonomik Hayat*, ed. Mehmet M. Hülagu- M. Şaşmaz vd., C. V, Ankara, ss. 1-9.

PATCHADJİAN, S (1971),Յուշամատեան, Ռոտոսթо Հայեր:1606-1922, Beirut: Tōnikean

POLATEL, O. (2014), İzmit Kazas'ında Ermeni Yerleşiminin Başlangıcı ve Ermenilerin Yerleşim Yerleri, *Tarihte Türkler ve Ermeniler- Merkez ve Taşrada Ermeniler,* ed. Mehmet M. Hülagu- M. Şaşmaz vd., C. III, Ankara, ss. 27-50.

SHAPİRO, H.R. (2019), The Great Armenian Flight: Migration and Cultural Change in the Seventeenth-Century Ottoman Empire, *Journal of Early Modern History*, 23/I, ss. 67-89.

UYGUN, Süleyman (2015), 19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri, *History Studies*, XVII/4, ss.137-155 .

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988) , *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

EKLER

EK-1

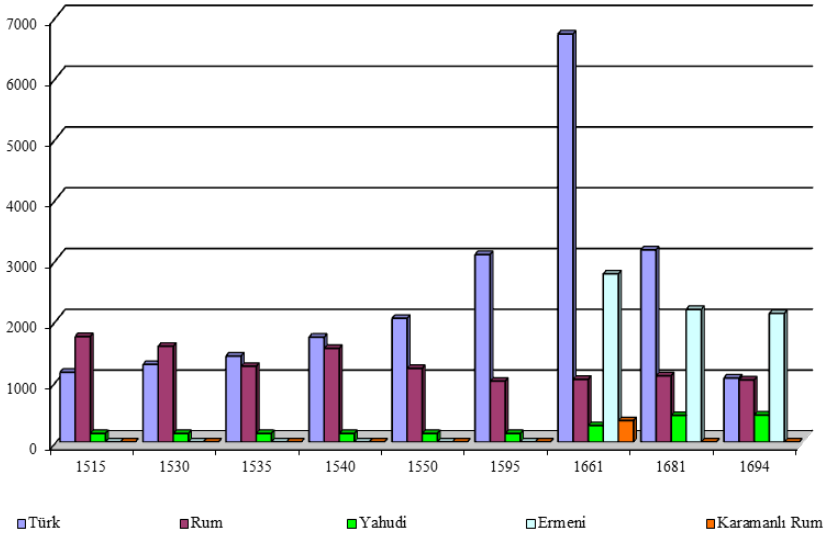

Grafik 1- XV-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ'ın Nüfusu

EK -2:

Mahalleler	XVI. Yüzyıl Başları	XVII. Yüzyıl Sonları
Câmi-i Şerif (Atîk)	+	+
Papa Hırtafilako[1*]	+	+?
Papa Snadios∗	+	+?
Papa Yorgi∗	+	+?
Şah Veli- Hoca Veli	-	+
Nesimi Hoca	-	-
Abdi Hoca	-	-
Hacı Hürmüz Çavuş	-	Abdi Hoca
Dudu Hatun	-	+
Hacı Mehmet	-	+
Nebi Reis	+	+
Hacı Hızır	+	-
Hacı Mehmet	+	*Karakâtib*
Câmi-i Cedîd [Kürkçü Sinan]	-	*Câmi-i Vasat*
Hacı İsa	-	+
Hüseyin Çavuş Bey	-	+
Cennet Hatun	-	+
İbrahim Bey	-	+
Yunus Bey	-	+
Mescid-i Musa	-	+
Canpaşa	-	+
Hoca Bayezid	-	+
(Mescid-i) İskender Çavuş	-	+
Râziye Hatun	-	+
Papa Esterati[2*]∗	+	+
Papa Likasto(?)∗	+	+
Papa Yani∗	+	+
Papa Perfit(?) ∗	+	+-?
Cedîd Ermeniyân	-	+
Yanik(?) Ermeniyân	-	+
Mahalle-i Yahudiyan	-	+

Tablo 1- XVI- VII. Yüzyılda Tekirdağ Mahalleleri

(Footnotes)

∗ (∗) İşaretli Gayr-ı Müslim mahallelerin adları sonraki yıllarda değişmiştir.
∗ (∗)İşaretli Gayr-ı Müslim mahallelerin adları sonraki yıllarda değişmiştir..

BÖLÜM 11

KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE İLGİLİ POLİTİKALAR, KURUMLAR VE HİZMETLER

Hüsamettin ÇETİN[1], Melike Nur KARSLI[2]

1 Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, cetinhusamettin2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3450-8596
2 Sosyal Hizmet Uzmanı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kırıkkale Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi, shu.melikekarsli06@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1185-2690

1. GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan itibaren ortaya çıkan, zamana ve topluma göre değişiklik gösteren şiddet her geçen gün artarak devam eden bir olgudur (Akkaş & Uyanık, 2016: 3-4; Çalışkan & Çevik, 2018: 218). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından şiddet; "*kişinin kendisine, başka birine, bir gruba veya topluluğa karşı, ölüm, yaralanma, psikolojik tahribat, fiziksel gelişim geriliği veya yoksunlukla sonuçlanan, yaralanma ve ölümle sonuçlanma ihtimali yüksek olan, tehdit altında veya eylemli olarak bilerek fiziksel güç veya güç kullanımı*" (Kızmaz, 2018: 386) olarak tanımlanmaktadır. Şiddet kavramı, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. maddesinde "*kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışlar*" şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2012).

Kadına yönelik şiddet çoğunlukla fiziksel eylemlerle bağdaştırılsa da çeşitli sebep ve şekillerde uygulanmaktadır (Irmak, 2014: 5). Söz konusu uygulama biçimlerinin yanında değişen ve gelişen algıyla birlikte şiddet fiziksel, cinsel, ekonomik ve psikolojik olarak dört farklı şekilde kategorize edilmektedir (Akkaş & Uyanık, 2016: 37; Can, 2021: 82).

Fiziksel şiddet; en genel anlamıyla güçlü olanın zayıf olan üzerinde otorite kurmak amacıyla uyguladığı, kadınların en sık karşılaştığı ve tespit edilmesi en kolay olan şiddet türüdür (Özkan, 2017: 543; İşman & Yusupova, 2023: 64). En fazla karşılaşılan tür olmasına rağmen var olan düzenin bozulmasına ilişkin duyulan korku nedeniyle gizli tutulan fiziksel şiddetin boyutu yadsınamayacak kadar fazladır (Çalışkan & Çevik, 2018: 220). Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün "Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı'nda fiziksel şiddeti tanımlarken "kesici vurucu aletlerle yaralamak, işkence yapmak, sakat bırakmak" gibi eylemlere yer vermesi söz konusu ifadeleri desteklemekle birlikte şiddetin boyutunu gözler önüne sermektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 7).

Fiziksel şiddet beraberinde kendisine oranla daha kalıcı hasarlarla sonuçlanan *psikolojik şiddeti* de getirmektedir (İşman & Yusupova, 2023: 64). Kadının temel güven duygusunun azalmasına sebep olan psikolojik şiddet; aşağılama, hakaret etme, kısıtlama, küçük düşürücü söz ve tutumlarda bulunma, kıyaslama gibi davranışların göz dağı vermek ve kontrol altında tutmak amacıyla uygulanmasıdır (Akkaş & Uyanık, 2016: 38; Akyıldız, 2014: 39; Özkan, 2017: 545). Psikolojik şiddet, her ne kadar somut izler bırakmasa da en az diğer şiddet türleri kadar önemli ve önlenmesi

gereken duygu istismarıdır (Eryaman, 2023: 10).

Cinsel şiddet; kadının rızası dışında cinsel birlikteliğe, gebe kalmaya ya da kalmamaya zorlanması, cinsel içerikli ses, görüntü ve dokunuşlarla taciz edilmesi, bilerek ve isteyerek cinsel yollarla hastalık bulaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Akkaş & Uyanık, 2016: 39; Kırkbeşoğlu, 2023: 92). Ağır psikolojik sorunlara sebep olan cinsel şiddet, mahrem bir konu olması ve damgalanma korkusu oluşturması nedeniyle mağdurlar tarafından gizlenmektedir (Özkan, 2017: 544). Söz konusu durum, cinsel şiddetin ifade ve tespit edilmesinin güçlüğünü gözler önüne sermektedir (Akkaş & Uyanık, 2016: 39; Bilgin, 2015: 13).

Temelinde ataerkil düzeni ve kadın-erkek arasında eşit olmayan güç ilişkisini barındıran *ekonomik şiddet*; para vermemek ya da kısıtlı para vermek, kadının çalışmasına ve eğitim hayatına engel olmak, kadını zorla çalıştırmak şeklinde kendini göstermektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 8). Tüm bu davranışlar kadın yoksulluğunu ortaya çıkararak çalışma yaşamında kadınların erkeklere oranla daha az ücret almasına neden olmaktadır. Neticede, kadın erkeğe bağımlı ve savunmasız hale gelmektedir (Bolevin, 2016: 25; Yüksel, 2017: 46-47).

Kadına yönelik şiddet ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda edinilen veriler durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Öyle ki DSÖ tarafından yapılan bir araştırmada dünyadaki her üç kadından birinin çoğunluğu aile üyeleri olan kişiler tarafından olmak üzere şiddete maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır (WHO, 2019: 4). DSÖ tarafından iki bölge ve 79 ülkede gerçekleştirilen "Kadına Yönelik Şiddetin Küresel ve Bölgesel Tahminleri: Eş Şiddeti ve Eş Dışı Şiddetin Yaygınlığı ve Sağlık Üzerindeki Etkileri" konulu araştırmada ise Amerika Bölgesinde yaşayan kadınların %30'u; Güneydoğu Asya, Afrika ve Doğu Akdeniz'de yaşayan kadınların ise %37'sinin yakın partnerleri tarafında şiddete maruz kaldığı vurgulanmaktadır (WHO, 2013: 16).

Türkiye'de ise durum çok da parlak değildir. Nitekim, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütünün (OECD) 2019 yılı verilerine göre şiddet oranlarının en yüksek olduğu ülke %38 oranla Türkiye'dir (Karaman & Doğan, 2023: 72). Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNE) tarafından 2008-2014 yıllarında gerçekleştirilen "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması"nda ise yaşamının herhangi bir kesitinde şiddete maruz kalan kadın oranının 2008 yılında %39 iken 2014 yılında %36 olduğu belirtilmiştir (HÜNE, 2015: 12; KSGM, 2016: 10).

Bu çerçevede, konu ile ilgili politikalar, mevzuat, kurumlar ve hizmetler genel olarak incelenmiştir.

2. KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE İLGİLİ POLİTİKALAR

Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında oluşturulan politikalar ve söz konusu politikalar kapsamında hayata geçirilen/geçirilmesi planlanan faaliyetler önem arz etmektedir. Bu doğrultuda ilgili politikalara aşağıda yer verilmiştir.

2.1. Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre, Hukuk Politikaları Kurulu "*kadınlara ve çocuklara karşı şiddet, aile içi şiddet ve çocuk istismarını önlemek amacıyla araştırma ve çalışmalar yapmak*." (md. 27/e) doğrultusunda yetkilendirilmiştir. Söz konusu yetki doğrultusunda şiddetle mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda, "*haklar ve hak ihlalleri ile ilgili araştırmalarda bulunmak ve ihlallerin önlenmesine yönelik çözüm yolları aramak ve önerilerde bulunmak*." (md. 27/ç) ifadesine yer verilmiştir.

Kararnamede Sosyal Politikalar Kuruluna ise "*aile kurumunun korunması, güçlendirilmesi; iş ve aile hayatı uyumunun sağlanması için politika önerileri oluşturmak*" (md. 30/e) ve "*dezavantajlı gruplara yönelik politika önerileri oluşturmak*" (md. 30/e) görev ve yetkisi verilmiştir. 30/b maddede yer alan, "ailenin korunması ve güçlendirilmesi" ifadesinin dolaylı olarak kadını da koruyup güçlendireceği, aile içi şiddeti önlemede etkili olacağı, aynı zamanda iş ve aile hayatının uyumunun sağlanması ifadesinin hane içi sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatına katılım sağlamasına engel olunan kadınların istihdam oranlarını artıracağı, böylelikle kadına yönelik ekonomik şiddet ile mücadele edileceği yorumlarını akla getirmektedir. Bununla birlikte 30/e maddede yer alan "dezavantajlı gruplar" ifadesinin kadınları da kapsaması nedeniyle oluşturulacak ilgili politika önerilerinin hayata geçirilmesiyle birlikte kadının da korunacağını göstermektedir.

2.2. Kalkınma Planları

On Birinci Kalkınma Planına göre kadın ile ilgili oluşturulan politikalarda kadına yönelik her türlü ayrımcı uygulamaların önlenmesi, toplumsal yaşamın tüm alanlarında hak, imkân ve fırsatlardan yararlanmada kadınların eşit haklara sahip olması ve güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

Bu kapsamdaki politika ve tedbirler arasında; kadına yönelik şiddet, tüm istismar türleri, erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele edilmesi için toplumsal farkındalık çalışmalarına hız verilmesi, koruyucu ve önleyici hizmet modellerinin kapasite ve etkinliğinin artırılması, erken yaşta ve zorla evliliklerin önlenmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşlarının iş birliği doğrultusunda hedef kitleye yönelik farkındalık çalışmalarının artırılması, şiddet mağduru ve şiddet uygulayana yönelik hizmet sunan kurum ve kuruluşların kapasitesinin ve paydaşlar arasındaki koordinasyonun artırılması yer

almaktadır (Aybar, 2023: 60; Demir & Nalbant, 2023: 349; T.C. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 139-140).

Ailenin güçlendirilmesi ile ilgili oluşturulan politika ve tedbirler doğrultusunda aile içi şiddeti ortaya çıkaran tutum ve davranışların engellenmesi için çocukluk döneminden itibaren toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik örgün ve yaygın eğitimlere yoğunluk verilmesi, ihmal, istismar ve aile içi şiddetin engellenmesi amacıyla önleyici ve koruyucu hizmet modellerinin etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir.

Bunlara ek olarak kadının her açıdan güçlendirilmesi için kadın-erkek fırsat eşitliğini destekleyecek şekilde kadınların toplumun çeşitli alanlarına ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımlarının sağlanması, kamu ve özel sektördeki yönetim, karar alma mekanizmaları ile siyasette daha fazla yer almalarının sağlanmasına yönelik teşvik ve farkındalık çalışmalarının yapılması, sosyal ve ekonomik yaşamda güçlenmeleri için proje ve eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesi, eğitimin her aşamasına kadın ve kız çocuklarının erişim ve etkin katılımlarının sağlanması hedefleri doğrultusunda politika ve tedbirlere yer verilmiştir (T.C. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 139-141).

Kalkınma planlarında yer alan aile ve kadın haklarının korunmasını hedefleyen politikalar, üst politika belgesi olarak Orta Vadeli Programlar, Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları ile kurumsal düzeydeki Stratejik Planlar, çeşitli ulusal eylem planları, ilgili diğer dokümanlar aracılığıyla hayata geçirilmektedir.

2.3. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Stratejik Planı (2022-2026)

Misyonu "birey, aile ve toplum değerlerinin korunması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi doğrultusunda adaletli ve bütüncül sosyal hizmet modellerinin geliştirilerek uygulanması"; vizyonu ise "toplumun her bireyine erişip aktif bir şekilde sosyal hizmet sunarak Türkiye'nin sosyal kalkınmasında öncülük eden kurum olmak" şeklinde ifade edilen Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022-2026 Stratejik Planı'nda 5 temel amacın altında 20 hedefe yer vermiştir. Bununla birlikte Stratejik Plan'da 13 temel performans göstergesi yer almaktadır. Kadına yönelik şiddeti engellemek için 30 adet program ve projenin uygulanması söz konusu göstergeler arasında yer almaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 4-13).

Birey, aile ve toplumun korunması ve güçlendirilmesi şeklinde ifade edilen birinci temel amaçta "*kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkanlardan eşit biçimde yararlanmalarını ve güçlenmelerini sağlamak*" hedefler arasında yer almaktadır. Söz konusu amacın ilişkili olduğu alt program hedefi arasında ise "*kadına yönelik her türlü ayrımcı-*

lığın ve şiddetin önlenmesi için toplumsal bilinç düzeyinin yükseltilmesi, verilen hizmetlerin etkinlik ve kalitesinin artırılması sağlanacak, yürütülen programlara ve hizmetlere yönelik izleme ve değerlendirme çalışmaları gerçekleştirilecektir" ifadesi yer almaktadır. Aynı zamanda kadınların karar alma mekanizmaları ve istihdamda yer alma oranlarının artırılması da hedeflenmektedir. Bahse konu hedeften Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) sorumlu tutulmuş, Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı ise iş birliği yapılacak birim olarak belirlenmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 69).

Fırsat eşitliğinin sağlanması ve koruyucu-önleyici hizmet modellerinin geliştirilmesi ifadeleriyle dile getirilen amacın altında "*kadına yönelik her türlü ayrımcılığı ve şiddeti önlemek için çalışmalar yaparak verilen hizmetlerin nitelik ve niceliğini artırmak*" ve "*Aile bütünlüğünün devamını sağlamaya yönelik koruyucu ve önleyici hizmetler sunmak*" hedeflerine yer verilmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 4-5). Kadına yönelik her türlü ayrımcılık ve şiddet içerikli tutumların engellenmesi için toplumsal farkındalık düzeyinin, bu kapsamda sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması ve izleme-değerlendirme çalışmalarının yapılmasının ilişkili alt program hedefi olarak belirtildiği amaçtan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü sorumlu tutulmuştur (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 84-87).

2.4. Eylem Planları

2.4.1. Kadının Güçlendirilmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)

Kadının Güçlendirilmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nda kadının güçlenmesi, sahip oldukları yaşamda kuvvet ve kontrole hâkim olmaları ve stratejik tercihler yapma becerisini kazanmaları süreci olarak tanımlanmıştır. Kadınların güçlenmesi, "*kadınların kendi değerinin farkında olması; seçeneklere sahip olma ve bunlar arasında tercih yapma hakkı; fırsatlara ve kaynaklara erişim hakkı; ev içinde ve dışında kendi hayatlarını kontrol etme gücüne sahip olma hakkı; ulusal ve uluslararası düzeyde daha adil bir toplumsal ve ekonomik düzen oluşturmak için toplumsal değişimin yönünü etkileme becerileri*" olmak üzere beş öğeden oluşmaktadır. Bu doğrultuda, bilincin artması, eğitim, özgüvenin gelişmesi, alternatiflerin çoğalması, kaynakları elde etmenin ve kontrolün artırılması, cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliği bünyesinde barındıran yapı ve kurumların dönüştürülmesi amacıyla çalışmalar yapılması kız çocukları ve kadınların güçlenmesinde önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda BM tarafından kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinden beşincisi "*toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi*" şeklinde belirlenmiştir. Kadının Güçlendirilmesi Strateji Belgesi ve Eylem

Planı'nın (2018-2022) kadınların güçlenmesi temasının üzerinde durması 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu olduğunu göstermektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018: 17-18).

Kadının Güçlendirilmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nda 5 temel politika ekseni (sağlık, eğitim, medya, ekonomi ve karar alma mekanizmalarına katılım) ile ilgili 5 temel amaç, 21 hedef, 21 strateji ve 126 faaliyete yer verilmiştir. Beş temel politika ekseninden biri olan eğitim başlığındaki temel amaç, kadın ve kız çocuklarının eğitimin her kademesine aktif ve tam erişimlerinin sağlanması olarak belirlenmiştir. Sağlık politika ekseninde; kadınlara verilen sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sağlık bilinçlerini artırarak sağlıklı hayata sahip olmalarını sağlamak temel amaç olarak belirlenmiştir. Ekonomi politika eksenindeki temel amaç, kadınların iş yaşamın tamamına aktif bir şekilde katılarak ekonomik hayatta söz sahibi olmalarını sağlamaktır. Karar alma mekanizmalarında kadınların temsilinin artırılması ve aktif katılımın sağlanmasının amaçlandığı politika ekseninde, kadınların karar aşamalarındaki etkinliklerinin artırılarak söz konusu aşamalardaki kadın temsilinin önemine ilişkin toplumsal destek çalışmalarının yapılması hedeflenmektedir. Medyadaki kadın temsilinin iyileştirilmesinin ve kadınların medyayı verimli bir şekilde kullanabilmesinin temel amaç olarak belirlendiği politika ekseninde ise kadın farkındalığının artırılarak medya ve kadınların yeni iletişim kanallarından verimli bir şekilde yararlanabilmesi hedeflenmektedir.

Kadınların imkân, hak ve fırsatlardan eşit bir şekilde yararlanabilmesi, sosyal ve ekonomik hayata tam ve etkin bir şekilde katılabilmesi, kadın erkek eşitliğinin politikalara aktarılabilmesi için hazırlanan Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, yukarıda bahsi geçen strateji ve faaliyetlerin hayat geçirilmesinde kamu kurum ve kuruluşlarına, üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarına, yerel yönetimlere ve özel sektöre çeşitli sorumluluklar yüklemiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 18). Söz konusu paydaşlardan amaç ve hedeflere ulaşmak için Eylem Planı'nda yer alan faaliyet ve stratejileri kendi program, plan ve bütçelerine dahil ederek hayata geçirmeleri beklenmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018: 21-22).

2.4.2. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025)

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2021-2025 yıllarında uygulanmak amacıyla Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı düzenlenmiştir (Karahan, Arpacı, & Esen, 2022: 38).

Bu kapsamda ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversite temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşların katılımıyla IV. Ulusal Eylem Planı

Hazırlık Çalıştay'ı gerçekleştirilmiştir (Çalmuk, 2022: 40). 2021 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan ve "Şiddete Sıfır Tolerans" ilkesi doğrultusunda kadına yönelik her türlü şiddetle mücadeleyi amaçlayan yeni yol haritasında 5 temel hedef, 28 strateji ve 227 faaliyet yer almaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 40-45; T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2023: 264).

Şiddetle topyekûn mücadele edebilmek amacıyla toplumsal bilinç kazandırılması, şiddete sıfır tolerans ilkesinin politika, plan ve programların tamamına yerleştirilmesi, koruyucu-önleyici hizmet modellerinin sunumuna ilişkin kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, güvenilir verilerin toplanması, adalete erişimin kolaylaştırılması ve yasal düzenlemelerin yapılması 5 temel hedef arasında yer almaktadır.

Aynı zamanda kadına yönelik şiddet davranışının cezalandırılması, 81 ilde "*Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İl Eylem Planları*"nın uygulanması, sosyal hizmet kuruluşlarında şiddet mağdurlarına uzmanlaşmış destek hizmetlerinin sunulması, kadına yönelik şiddetle mücadelede erkeklerinin rol üstlenmesi ve bilimsel çalışmaların üretilmesi belirlenen stratejiler arasında yer almaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 45-202).

3. MEVZUATTA KADINA YÖNELİK ŞİDDET

3.1 Ulusal Mevzuat

3.1.1. Anayasa

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda kadına yönelik şiddet ile ilgili doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak söz konusu sorunu çözmek amacıyla kadın-erkek eşitliğine vurgu yapan maddeler yer almaktadır (Söylemez, 2021: 90). Anayasa'da eşitlik temel ilke olarak nitelendirilmekte ve 5, 10, 12, 17, 19, 41. maddelerinde buna ilişkin hükümler yer almaktadır (Erdik, 2023: 99).

2001, 2004 ve 2010 yıllarında yeniden ele alınan anayasada kadın-erkek eşitliğini güçlü temellere oturtmak hedeflenmiştir. Nitekim 2001 yılında yapılan düzenleme ile birlikte 41. maddede yer alan "*Aile Türk toplumunun temelidir*" ifadesine "*ve eşler arasındaki eşitliğe dayanır*" hükmü eklenerek kadın-erkek eşitliği güvence altına alınmıştır (Kareem, 2020: 89). 2004 yılında yapılan değişiklikle birlikte 10. maddeye "*kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin hayata geçmesini sağlamakla yükümlüdür*" fıkrası eklenmiştir (Görücü, 2018: 17). 2010 yılında yapılan düzenlemede ise "*bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz*" ibaresi eklenerek kadın-erkek eşitliği kapsamında pozitif ayrımcılığa vurgu yapılarak anayasal dayanak kazandırılmıştır (Coşkun Çolak, 2022: 39-40). Söz konusu maddeler birlikte değerlendirildiğinde, Anayasa'da aile ve toplum nezdinde kadın-erkek eşitliğine

vurgu yapıldığı, eşitsizliğin ise reddedildiği, aile içerisindeki eşitliğin kadına anayasal bir hak olarak tanındığı ve kadının lehine pozitif ayrımcılığın kabul edildiği, eşitliğin sağlanması noktasında devlete sorumluluklar yüklendiği anlaşılmaktadır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2021: 33).

3.1.2 Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da koruyucu ve önleyici tedbir kararlarına odaklanılmıştır. Koruyucu tedbir kararları şiddetten zarar görene yönelik alınırken, önleyici tedbir kararları şiddet uygulayan/uygulama ihtimali bulunan kişilere yönelik alınmaktadır. 6284 sayılı Kanun'un 7. maddesinde tedbir kararlarının talebi "*şiddet veya şiddet uygulanma tehlikesinin varlığı hâlinde herkes bu durumu resmi makam veya mercilere ihbar edebilir. İhbarı alan kamu görevlileri bu Kanun kapsamındaki görevlerini gecikmeksizin yerine getirmek ve uygulanması gereken diğer tedbirlere ilişkin olarak yetkilileri haberdar etmekle yükümlüdür*" şeklinde açıklanmıştır (Resmi Gazete, 2012). Aynı zamanda Kanun'da koruyucu tedbir kararlarının uygulanmasında herhangi bir belge veya delilin aranmaması, önleyici tedbir kararlarının ise vakit kaybetmeksizin uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu düzenleme sayesinde şiddet mağduru kadınlara ilgili mercilere delil veya belge olmaksızın başvuruda bulunmaları imkânı verilmiştir (Yüksel, 2017: 173).

Adli, mülki ve kolluk kuvvetlerine geniş yetkiler veren 6284 Sayılı Kanun'un amacı 1. maddede "*şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek*" şeklinde ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 2012). Söz konusu düzenleme ile birlikte sadece şiddete maruz kalan ve/veya evli kadınların değil şiddete uğrama ihtimali bulunan ve/veya evli olmayan kadınların da kanun kapsamında korunacağı anlaşılmaktadır.

Kanun'da hâkim, kolluk görevlileri ve mülkî amirler tarafından re'sen veya istem üzerine verilen tedbir kararları koruyucu ve önleyici olmak üzere iki ayrı şekilde sınıflandırılmıştır (Dalkır Kahveci, 2019: 89). Mülki amir tarafından verilecek koruyucu tedbir kararlarına kanun'un 3. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre, kanun kapsamında korunan kişiye barınma yeri (gerekiyorsa beraberindeki çocuğa), geçici maddi yardım (her yıl aylık net asgari ücretin otuzda biri oranında), rehberlik ve danışmanlık hizmeti, geçici koruma altına alınma ve varsa çocuklarına kreş imkânı sağlanmaktadır (Resmi Gazete, 2012). Hakkında barınma yerinin sağlanmasına ilişkin karar verilen kişiler Bakanlığa ait ya da Bakanlığın denetiminde olan kuruluşlara yerleştirilmektedir. Gecikmesinde sakınca bulunan haller-

de ise barınma yerinin sağlanması ve geçici koruma altına alınması kararı kolluk amirleri tarafından uygulanmaktadır (Irmak, 2014: 34).

Hâkim tarafından verilecek tedbir kararları da koruyucu ve önleyici olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanunun 4. maddesinde hâkim tarafından verilen koruyucu tedbir kararları arasında yerleşim yeri ve iş yerinin değiştirilmesi, tapu kütüğüne aile konutu şerhinin konulması, can güvenliği riskinin bulunması halinde kimlik bilgilerin değiştirilmesi yer almaktadır. Şiddetten zarar görenin can güvenliği riskinin bulunması ve diğer tedbir kararlarının yeterli olmayacağının anlaşılması halinde ilgilinin aydınlatılmış rızasına bağlı olarak uygulanan kimlik bilgilerinin değiştirilmesi kararı 6284 sayılı kanun ile ilk kez yürürlüğe konan düzenleme olmuştur (Dalkır Kahveci, 2019: 90). Mağdurun isteği ya da hâkim tarafından re 'sen ve en kısa zamanda alınması gerekli görülen tapu kütüğüne aile konutu şerhinin konulması kararı ise şiddet uygulayanın ikamet edilen konuttaki tasarruf yetkisini kısıtlayarak şiddete uğrayanın mağduriyetinin giderilmesini hedeflemektedir. Böylece fiziksel şiddetin yanında mağdura yönelik gerçekleşebilecek olası ekonomik şiddet de önlenmektedir (Görücü, 2018: 23).

Genel itibariyle, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun; şiddete uğrayan, uğrama tehlikesi bulunan kadınların ya da üçüncül kişilerin kolluk kuvvetlerine, mülki amire, Bakanlığın ilgili birimlerine, adli ve ilgili diğer mercilere başvurarak şikâyet ve ihbarlarının ulaştırılmasını sağlamaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda şiddet mağduru kadın hakkında tedbir kararı talebinde bulunularak şiddete uğrama tehlikesinin önlenmesi sağlanmaktadır (Kareem, 2020: 461; Levent, 2019: 73-74). Aynı zamanda taleplerine istinaden gerekli işlemler yapılarak mağdur ile kaynak buluşturulmaktadır.

6284 sayılı kanun ile uygulama aşamasında karşılaşılan birçok sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Hayata geçirilmesi ile birlikte içerik ve şekil bakımından yerleşen kanun sayesinde hizmet modelleri zenginleşmektedir. Aynı zamanda kanun kamusal, toplumsal ve özel alanda şiddete maruz kalan kadınlara umut olmaktadır.

3.2. Uluslararası Mevzuat

3.2.1. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Kadın erkek eşitliğinin uluslararası alandaki kabulünün önemli göstergelerinden biri olan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ya da CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) 1981 yılında 20 ülkenin onayıyla birlikte yürürlüğe girmiştir (Gülselcen Kafkasyalı, 2023:

157). Türkiye 1986 yılında sözleşmeyi kabul ederek taraf devletler arasında yer almıştır (Açıkel, 2009: 65). Sözleşmenin temel hedefi kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve kalıplaşmış kadın-erkek rollerinin önüne geçerek geleneksel ve benzeri ayrımcılık içeren tüm uygulamaların ortadan kalkmasını sağlamaktır (Irmak, 2014: 17).

CEDAW'da hayatın her alanında var olan kadın sorunlarına değinilmesine rağmen kadına yönelik şiddet ile ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir (Kırbaş Canikoğlu, 2015: 360). Ancak, içerdiği düzenlemelerin kadına yönelik şiddetle dolaylı ilgili düzenlemeler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sözleşmede kadına yönelik ayrımcılık tanımlanmış ve her türlü ayrımcılığın önlenmesi için kadın-erkek eşitliğine ulaşılıncaya dek taraf devletlere eşitlik politikalarının kararlı bir şekilde izlenmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur (Karataş, Şener, & Otaran, 2008: 23). Nitekim, sözleşmenin 2. maddesinde taraf devletler kadına yönelik her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için anayasa başta olmak üzere tüm yasal mevzuattaki ayrımcılık içerikli hükümleri ortadan kaldırılmakla sorumlu tutulmuştur. 3. madde kadına yönelik ayrımcılığı önleyen yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, 4. madde ise yalnızca yasa önünde değil yaşamın her alanında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için gerekli önlemlerin alınıp hayata geçirilmesi noktasında taraf devletleri yükümlü tutmuştur (Bilgin, 2015: 43).

Sözleşmenin diğer maddelerinde de kadınlarla ilgili çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir. Beşinci maddede kadın ve erkeğin birbirlerinden üstün olmadığına değinilerek geleneksel rollerin ortadan kaldırılması gerekliliğine değinilmiştir. Altıncı maddede kadın satışı ve istismarının önlenmesi, 7. maddede kadınların seçme, seçilme haklarının güvence altına alınması, 8. maddede uluslararası alanda kadınların erkeklerle eşit bir şekilde devleti temsil edebilmesi, 9. maddede kadın ve çocukların vatandaşlığa geçme, vatandaşlığı değiştirme ve sürdürmede erkeklerle eşit haklara sahip olması konularında devletin gerekli tedbirleri alması, 10, 11 ve 12. maddelerde ise sağlık, eğitim ve çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gerektiği ifadelerine yer verilmiştir (Çoruh Can, 2022: 54-55; Özçoban, 2018: 96; Söylemez, 2021: 53).

Şiddet konusuna doğrudan yer verilmeyen sözleşmede ilerleyen süreçlerde tavsiye kararlarında ve ek protokolde belirgin bir şekilde yer verilmiştir. 12 Sayılı Tavsiye Kararı'nda taraf devletlerin kadınları aile içi, çalışma yaşamı, toplumsal ve diğer alanlarda maruz kalabilecekleri her türlü şiddete karşı korumak amacıyla harekete geçmeleri gerektiği ifade edilmiştir (CEDAW, 2013: 1). BM Kadının Statüsü Komitesi'nin 1992 tarihli 19 sayılı Tavsiye Kararı'nda ise ayrımcılığın tanımının cinsiyet temelli şiddeti kapsadığına ve kadına yönelik şiddetin en önemli nedenlerinden birinin ayrımcılık olduğuna değinilmiştir (KSGM, 2016: 14; Özkan, 2017:

550). Sözleşmenin tam anlamıyla uygulanabilmesi amacıyla taraf devletlerin kadına yönelik şiddetle mücadele etmek için gerekli önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır (Karınca, 2011: 137). Kadına yönelik şiddet ve ayrımcılığın uygulanmasının devlet eliyle önlenmesinin yanı sıra özel kişi ve kurumlar tarafından yapılan ayrımcılık içerikli tutumların önlenmesinde de devletin sorumlu olduğu ifadelerine yer verilmektedir (Akyıldız, 2014: 44). Aynı zamanda 19 sayılı Tavsiye Kararı'nda şiddeti engelleme, cezalandırma ve zararı karşılama konusundaki özen yükümlülüğüne değinen Komite, mağdur ve ailesinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü korumak için hızlı bir şekilde önlem alınarak güvenli bir yaşam alanı sağlanmasını tavsiye etmektedir. Söz konusu kararın tavsiye bölümünde ise şiddet mağdurunun adalete erişiminin sağlanması için yasa koyuculara gerekli eğitim programlarının geliştirilmesi gerektiği önerisinde bulunulmaktadır (Bozkurt Şener, 2017: 91).

3.2.2. Pekin Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu

Birleşmiş Milletler Dünya Konferansında 1975-1985 yılları "Kadın On Yılı" ilan edilmiştir. Söz konusu gelişme kadın hareketlerinin kendini göstermesinde etkili olmuş, kadına yönelik şiddet ile ilgili uluslararası standartlar belirlenip raporlar hazırlanmıştır (Bozkurt Şener, 2011: 45; Özmaya, 2022: 16). Öncelikle 1975 yılında Meksika'da Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiş olup aile ve aile fertlerinin güvenliği ve eşitliği amacıyla eğitim programlarının yapılması tavsiyesinde bulunan Eylem Planı hazırlanmıştır. 1980 yılında Kopenhang'da İkinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiştir. Konferans'ta aile içi şiddeti önlemek amacıyla çeşitli kararlar alınmıştır. Üçüncü Dünya Kadın Koferansı 1985 yılında Nairobi'de düzenlenmiş ve kadına yönelik şiddet kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (KSGM, 2007: 12; Özmaya, 2022: 17). Kadın konferanslarının en büyüğü olarak kabul edilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ise 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilmiştir (Özkan, 2017: 553).

Dördüncü Dünya Kadın Konferansında Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu kabul edilmiş olup kadına yönelik şiddet insan hakları ihlali olarak kabul edilmiştir (Açıkel, 2009: 64; Irmak, 2014: 18). Türkiye, Pekin Eylem Platformu maddelerini çekince koymadan kabul etmiştir (Gürhan, 2015: 107). Kadına yönelik şiddetin önlenebilmesi amacıyla bütünleşmiş önlemler almak, kadına yönelik şiddeti neden ve sonuçlarıyla birlikte incelemek ve kadın ticaretine bağlı şiddet mağdurlarına yardımcı olmak şeklinde üç stratejik hedef belirlenmiştir (Aybar, 2023: 36; Erdik, 2023: 88-89). Kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ile kadına ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddetin önlenmesi için devletlere çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir (Akyıldız, 2014: 43; Özkan, 2017: 553). Bahsi geçen sorumluluklar arasında şiddet mağduru kadınların başvuru yapacak-

ları merkezlerin ve hizmet alacakları kadın konukevlerinin sayısının artırılması, ücretsiz psikolojik ve hukuki desteğin sağlanması yer almaktadır (Akyıldız, 2014: 43). Aynı zamanda kadınların kamusal ve özel alana eşit bir şekilde ulaşabilmelerinin sağlanabilmesi için siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda yer almaları gerektiği vurgulanmıştır (Açıkel, 2009: 64). Dördüncü Dünya Kadın Konferansının ardından her beş yılda bir olmak üzere toplanılarak geçmişte kabul edilen belgelerin uygulanmasında ulaşılan nokta ve taahhütlerin yerine getirilip getirilmediği değerlendirilmektedir (Erdik, 2023: 89).

4. KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE MÜCADELEDE KAMU KURUM VE KURULUŞLARI İLE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sosyal devlet, bireylerin sosyal refahını artırmak için devletin sosyal ve ekonomik kalkınma odaklı çalışmalarını sürdürmesini gerekli gören bir devlet anlayışıdır. Nitekim, Beveridge Raporu'nda doğumundan ölümüne kadar geçen süreçte bireyin refahının devlet sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Sosyal devlet anlayışı, 1961 Anayasası ile birlikte Türk Hukuku'nda yer almış olup 1982 Anayasası'nda da yerini korumuştur. Anayasa'da da belirtildiği üzere bireylerin yaşam boyu hayat standartlarını iyileştirmeye yönelik hakları sunmak sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Bu kapsamda hazırlanan sosyal devlet politikaları bireylerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla uygun şartları sunmayı hedeflemektedir. Bahse konu hedef doğrultusunda var olan eşitsizliklerin ve farklılıkların ortadan kaldırılması için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (Midilli Sarı & Yanılmaz, 2022: 512).

Bireylerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla hazırlanan politikalar dezavantajlı kesimler de dahil olmak üzere tüm toplumu kapsamaktadır (Midilli Sarı & Yanılmaz, 2022: 513). Bu durum dezavantajlı gruplardan biri olan kadının yaşamını da doğrudan etkilemektedir. Nitekim, yaşamı boyunca maruz kalabileceği ayrımcı uygulamaların önüne geçerek yaşam kalitesini artırmaktadır. Eşitsizliği ve farklılıkları engelleyen bu anlayış, kadının şiddete maruz kalmasını da önlemek için önemli bir role sahiptir.

Sosyal devlet anlayışı gereği kadına ilişkin politikaların hayata geçirilmesinde yerel ve merkezi yönetimlere önemli sorumluluklar düşmekle birlikte gün geçtikçe toplumsal sorunların çözümü noktasında kamusal mekanizmaların üstlendiği sorumluluklar farklı yapılar tarafından da paylaşılmaktadır. Bu kapsamda önemli toplumsal sorunlardan biri olan kadına yönelik şiddetle mücadele doğrultusunda yapılan çalışmalar kamusal mekanizmalara ek olarak sivil toplum kuruluşları tarafından da üstlenilmektedir. Neticede, koordineli bir uygulama sahası oluşmaktadır (Acar, 2022: 123). Bir başka deyişle, kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında Aile

ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı Adalet Bakanlığı, ilgili diğer bakanlıklar, sivil toplum kuruluşları ve belediyeler aracılığıyla kurumsal hizmetler sunulmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 92).

Aşağıda, kadına yönelik şiddetle mücadelede görev alan merkezi yönetimde "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı", yerel yönetimlerden belediyeler ile sivil toplum kuruluşlarına yer verilmiştir.

4.1. Merkezi Yönetim: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre *"kadınlara karşı ayrımcılığı önlemek, kadının insan haklarını korumak ve geliştirmek, kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak üzere; ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları koordine etmek, kadınlara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak"*(md. 65/ç), ASPB'nin görevleri arasındadır. Bakanlık bu görevlerini başta "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü" olmak üzere, kendisine bağlı bazı sosyal hizmet kuruluşları aracılığıyla yerine getirmektedir.

Söz konusu genel müdürlük; kadının insan haklarının gelişmesini ve eğitim düzeyinin yükselmesini sağlamak, kadına yönelik ayrımcı uygulamaların tamamını önlemek, toplumsal yaşamın tüm alanlarında kadının konumunun güçlendirilmesini ve aktif bir şekilde yer almasını sağlamak, bahsi geçen konularla ilgili plan, program ve stratejiler geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır (Erdik, 2023: 114-115).

Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında politikalar Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü başta olmak üzere diğer bakanlıklar, uluslararası örgüt ve sivil toplum örgütleri tarafından belirlenmekte olup ortak proje ve faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından kadına yönelik şiddetle mücadele edebilmek amacıyla araştırmalar yapılmakta, proje, çalıştay ve atölyeler gerçekleştirilmekte, 25 Kasım etkinleri düzenlenmekte, ulusal eylem planları hazırlanmakta ve eğitim protokolleri hazırlanarak söz konusu eğitimlere destek verilmektedir. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planları ile ilgili ulusal düzeyde Kadına Yönelik Şiddet İzleme Komitesi toplanmaktadır. Yerel düzeyde ise il eylem planlarını uygulamak ve izlemek için Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İl Koordinasyon, İzleme ve Değerlendirme Komisyonu Toplantıları yapılmaktadır. Aynı zamanda kadına yönelik her türlü taciz, şiddet ve istismar içerikli tutum ve davranışların önlenmesi için yasal düzenlemeler ve iş birliğine ilişkin çalışmalar sürdürülmekte, kadın

konukevleri, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi Müdürlükleri ve ilk kabul birimleri tarafından şiddet mağduru kadınlara çeşitli hizmetler sunulmaktadır (Albayrak, 2022: 23-24; Coşkun Çolak, 2022: 33; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 92).

4.1.1. Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri

6284 sayılı kanun kapsamında şiddetin sebepleri, varlığı ve sonuçları ile tek elden ve çok yönlü mücadele etmek, şiddet mağduru kadınların sosyal, ekonomik, hukuki ve psikolojik açıdan güçlenmesini sağlamak için 81 ilde şiddet önleme ve izleme merkezleri kurulmuştur (Cihan & Karakaya, 2017: 317; Erdik, 2023: 123; Yavuz, 2018: 59).

Şiddet önleme ve izleme merkezleri, 6284 sayılı Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliğinde şiddetin engellenmesi ile önleyici ve koruyucu tedbir kararlarının aktif bir şekilde uygulanabilmesi için destekleyici rehberlik, danışmanlık, yönlendirme ve izleme hizmetlerinin sunulduğu, çalışmaların 7 gün 24 saat esası doğrultusunda yürütüldüğü, tercihen kadın personelin çalıştığı merkez olarak ifade edilmektedir (Can, 2021: 84; Yavuz, 2018: 59). Böylece, kadının toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında güçlenmesine imkân sağlayan ŞÖNİM'ler ilgili mevzuat çerçevesinde alınan tedbir kararlarının toplandığı, izleme-takip çalışmalarının yapıldığı merkezler olarak planlanmıştır (Toper, Aslan, & Özpolat, 2023: 141).

ŞÖNİM'e bireysel müracaat, kolluk kuvvetleri eşliği veya yönlendirmesi, üçüncü şahısların ihbarı, mahkeme kararları, Alo 183 Sosyal Destek Hattı, diğer kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla başvuru yapılmaktadır (Eryaman, 2023: 56). 29656 sayılı ve 17.03.2016 tarihli Resmî Gazete 'de ŞÖNİM'de sunulan hizmetlerden ev içi şiddet mağdurları ile söz konusu şiddete uğrama ihtimali bulunan kadınlar, aile bireyleri, çocuklar ve tek taraflı ısrarlı takip mağdurlarının yararlanabileceği ifadelerine yer verilmiştir. Ancak söz konusu mağdurlardan psikiyatrik veya zihinsel rahatsızlığı bulunanlar, fiziksel engelliler ve 60 yaş üstü bireyler Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı kuruluşlara; 18 yaşından küçük şiddet mağdurları, hamile veya yeni doğum yapan kız çocukları ise Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı kuruluşlara yönlendirilmektedir. Bahse konu mağdurlar hakkında bulunan tedbir kararlarının takibi ŞÖNİM tarafından yapılmaktadır (Dalkır Kahveci, 2019: 95).

6284 Sayılı kanun'un 15. ve 16. maddelerinde mağdur ve şiddet uygulayana yönelik sunulacak destek hizmetleri "*şiddetin önlenmesi ve tedbir kararlarının izlenmesine yönelik hizmetler*", "*şiddet mağduru kişilere yönelik hizmetler*" ve "*şiddet uygulayan/uygulama ihtimali bulunan kişilere yönelik hizmetler*" olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır (Yavuz, 2018: 60). Buna göre ŞÖNİM tarafından şiddetin engellenmesi, koruyucu ve

önleyici tedbir kararlarının aktif bir şekilde uygulanarak izlenmesi amacıyla, mağdura sunulan barınma, sağlık, adli ve geçici maddi yardım ve ilgili diğer hizmetlerin koordine edilmesi, Bakanlık çatısı altında kurulan çağrı merkezlerinin 6284 sayılı kanunun amacına uygun bir şekilde yaygınlaştırılması, çağrı merkezleri doğrultusunda gelen başvuruların incelenmesi, önleyici ve koruyucu tedbir kararları ile zorlama hapis cezasının verilmesine ve uygulanmasına yönelik veri toplanması, tedbir kararlarının talep edilmesine ve uygulanmasına ilişkin müracaat edilmesi, şiddetin ortadan kaldırılması için programlar hazırlayarak hayata geçirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılması sunulacak destek hizmetleri arasında yer almaktadır (Özçoban, 2018: 150-151). Şiddet uygulayanlara; psikolojik rahatsızlığının, alkol ve madde bağımlılığının olması halinde tedavi ve muayene olmasının sağlanması, öfke kontrolü ile şiddeti önlemeye yönelik davranışları değiştirmeyi hedefleyen rehabilitasyon çalışmalarına katılımlarının sağlanması, meslek edindirme kurslarında yer almalarının sağlanması hizmetleri sunulmaktadır (Yavuz, 2018: 61). Kurumlararası koordinasyonu sağlayan ve şiddete uğrayanın ihtiyaç duyduğu bütün hizmet modellerini tek çatı altında toplayan ŞÖNİM tarafından mağdurlara yönelik sunulan destek hizmetleri arasında ise ekonomik ve psikososyal problemlerin çözümü noktasında danışmanlık yapmak, hakları ve müracaat ederek destek alabilecekleri kurumlar hakkında rehberlik etmek, tedbir kararlarının uygulanmasının mağdurlar üzerindeki etkisini izlemek, meslek edindirme kurslarına katılım sağlamalarına ilişkin çalışmaları hayata geçirmek ve hâkimin talebi doğrultusunda mağdura ilişkin demografik ve vaka bilgilerinin yer aldığı sosyal araştırma raporu hazırlamak yer almaktadır (Cihan & Karakaya, 2017: 317; Özçoban, 2018: 150-151). Aynı zamanda şiddet mağduru kadınlar, ihtiyaçları doğrultusunda meslek edindirme kurslarına yönlendirilmekte, iş bulma noktasında rehberlik hizmetinden yararlanmakta, şiddet uygulayana yönelik yasal haklarını kullanabilmeleri için hukuki destek hizmetinden faydalanmakta olup geçici maddi yardım, sağlık desteği, kreş yardımı, barınma, rehberlik ve yönlendirme hizmetleri ile desteklenmektedir (Aybar, 2023: 106; Erdik, 2023: 124-125).

4.1.2. Kadın Konukevleri/İlk Kabul Birimi

Aile ve sosyal hizmetler il müdürlüğüne veya şiddet önleme ve izleme merkezi müdürlüğüne başvuran şiddet mağduru kadınların ilk gözlemleri, ekonomik ve psikososyal açıdan gerekli değerlendirmeleri ilk kabul birimlerinde yapılmaktadır. İlk kabul birimlerinde mağdur kadınların geçici kabulleri yapılmakta, en fazla iki hafta süreyle barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlanmaktadır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2016: 24). Şiddet mağduru kadınlara verilen hizmetlerin yanı sıra mağdurların çocuklarına yönelik kreş ve eğitim odası hizmetleri de sunulmaktadır (Yüksel Oktay, 2015: 106). Barınma hizmetinden iki haftadan daha uzun

süre yararlanması gerektiği durumda mağdur varsa çocukları ile birlikte kadın konukevine yönlendirilmektedir (Cihan & Karakaya, 2017: 318).

Kadın konukevleri; fiziksel, psikolojik, cinsel ve/veya ekonomik şiddete veya istimara maruz kalan kadınların güçlendirilmesi, şiddetten korunması, psikososyal ve ekonomik sorunlarının çözüme kavuşturulması için varsa çocukları ile birlikte geçici süreyle kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşudur (Kozak, 2022: 105). Şiddet mağduru veya şiddete uğrama ihtimali olan kadınlar çocukları ile birlikte kadın konukevine kabul edilmektedir. 18 yaşından küçük kız ve/veya 12 yaşından küçük erkek çocuklar anneleri ile birlikte kadın konukevi hizmetinden yararlanabilirken 12 yaşından büyük erkek ile engelli çocuğu olan kadınlar hayati tehlikesinin olmaması şartı ile talebi doğrultusunda ve ŞÖNİM'in uygun görmesi halinde kirası karşılanmak üzere bağımsız bir ev kiralanarak barındırılabilmektedir (Yavuz, 2018: 65-66).

ASHB'ye bağlı 112 kadın konukevi bulunmakta olup ilk kabul birimine kabul tarihinden itibaren mağdurlara en fazla 6 ay süreyle barınma hizmeti sunulmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 92; Tufan, 2022: 29). Söz konusu süre içerisinde mağdurlara ev içi şiddet farkındalığı artırılmaya çalışılarak travmatik tecrübelerin üstesinden gelebilmeleri yönünde destek hizmeti sunulmaktadır. Böylelikle mağdur kadın ve çocuklarına güvenli bir ortam sağlanmakta, şiddetin tekrarının önlenmesi amaçlanmaktadır (Irmak, 2014: 54). Kadınlar yasal hakları konusunda bilgilendirilmekte, tıbbi gereksinimleri ücretsiz bir şekilde giderilmekte, hayati tehlikesi olmayan ve halihazırda çalışan kadınların işlerine devam etmelerine, çalışmak isteyen kadınların ise meslek edindirme kurslarından faydalanmasına olanak sağlanmaktadır (Garalova, 2019: 21). Tüm bunlara ek olarak psikolojik destek, danışmanlık, grup çalışması, geçici maddi yardım, iş bulma desteği, kreş, güvenlik, sosyal, spor ve sanatsal faaliyetler doğrultusunda mağdur ve çocuklarına hizmetler sunulmaktadır (Irmak, 2014: 65).

4.1.3.Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü/Sosyal Hizmet Merkezleri

Aile ve sosyal hizmetler il müdürlükleri ile sosyal hizmet merkezleri, ŞÖNİM'in bulunmadığı yerlerde şiddet mağdurlarına destek hizmetleri sunmaktadır (Aybar, 2023: 106). Nitekim, aile içi şiddetle mücadele irtibat noktası belirlenmiş olan sosyal hizmet merkezleri, mağdurların sunulan hizmetlere kolaylıkla ulaşabilmesi için il ve ilçe bazında yer alan 397 sosyal hizmet merkezi, aile danışma merkezleri, kadın destek merkezleri, toplum destek merkezleri aracılığıyla şiddet mağduru kadınlara hukuki danışmanlık, nakdi yardım, barınma, psikososyal destek, rehberlik ve yönlendirme hizmeti vermektedir. Bununla birlikte şiddet mağduru kadınların

barınma hizmetinden yararlanmak istemesi halinde talepleri alınarak ilgili mercilere yönlendirilmektedir (Eryaman, 2023: 51; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 95).

4.1.4. Alo 183 Sosyal Destek Hattı

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2012 yılında uygulamaya konulan Alo 183 Sosyal Destek Hattı, şiddete uğrayan/uğrama tehlikesi bulunan kadın, çocuk, aile, engelli, yaşlı, gazi, şehit ve gazi yakınlarına yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır (Acar, 2022: 115, Demir & Nalbant, 2023: 352). Aynı zamanda Alo 183 Sosyal Destek Hattı aracılığıyla kadına yönelik şiddet ile ilgili töre, namus cinayetleri, ihmal, istismar ve olası şiddet durumlarının önlenmesi için tedbir niteliğindeki ihbarlar da olayın meydana geldiği ildeki acil müdahaleyi sağlamakla görevli ekip sorumlusuna ya da kolluk kuvvetlerine bildirilmektedir (Acar, 2022: 115; Tufan, 2022: 28). Çağrıların artış göstermesi nedeniyle Alo 183 Sosyal Destek Hattı'nda önceliklendirme sistemine geçiş yapılmıştır. Böylece şiddet mağduru bireylerin sıfır (0) tuşuna basarak beklemeksizin uzman personele ulaşması sağlanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 95).

7 gün 24 saat esaslı olmak üzere Türkçe, Kürtçe ve Arapça dillerinde ücretsiz hizmet veren Sosyal Destek Hattına yurt dışı aramaları için +90 312 253 92 00 telefon numarasından ulaşılmaktadır (Acar, 2022: 115; Eryaman, 2023: 53). WhatsApp ve BİP uygulaması aracılığıyla da hizmet sunulmakta olup "0501 183 0 183" telefon numarasından çağrı merkezine ulaşılabilmektedir (Demir & Nalbant, 2023: 352; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın, 2023: 95).

4.2. Yerel yönetimler: Belediyeler

2005 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu, kadınların insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim, 2012 yılında yapılan değişiklik ile birlikte nüfusu 100 bini geçen belediyeler ile Büyükşehir Belediyeleri'nin konukevi açmaları zorunlu hale getirilmiştir. Nüfusu 100 binin altında olan belediyeler ise sunulacak hizmetlerin önceliği ve ekonomik düzeylerini değerlendirerek kadın ve çocuklar için konukevleri açabilmektedir (Dalkılıç, 2021: 68). Belediyelere ait konuk evlerinde kadınlara el sanatları eğitimi, psikolojik ve hukuki destek hizmetleri sunulmaktadır (Pazarcı, 2019: 50). Belediyelerde bulunan kadın danışma merkezlerinde ise sosyal, tıbbi, psikolojik ve hukuki danışmanlık hizmeti sunulmaktadır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 16). Ayrıca, belediyeler kadınların ekonomik açıdan güçlenmesini sağlamak için meslek edindirme kursları açmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018: 38). Tüm bunlardan hareketle, belediyelerin

dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadın ve çocuklara yönelik hizmet sunması gerekliliğinin yasa ile güvence altına alındığı görülmektedir.

4.3. Sivil Toplum Kuruluşları

Gün geçtikçe artan kadına yönelik şiddet olayları, sivil toplum örgütleri ile devletin önemli mücadele alanlarından biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda kadına yönelik şiddetle mücadele sorumluluğu devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından paylaşılmaya başlamıştır (Acar, 2022: 123).

Sivil toplum kuruluşları, kadına yönelik şiddet ile ilgili çelişkileri ortadan kaldırmak için güç ve baskı oluşturacak oluşumlar arasında yer almaktadır. Kadına yönelik aile içi şiddetin önlenmesi için farkındalık sağlamada ve müdahale etme hakkını geliştirerek korumada demokrasi geleneğinin bir görünümü olan kadın örgütlerinin önemli fonksiyonları bulunmaktadır (Akyıldız, 2014: 63). Kadına yönelik şiddetle mücadele etmek amacıyla ekonomik, hukuki ve psikolojik konularda danışmanlık hizmeti ile sığınma evlerinde barınma olanağı sunan sivil toplum kuruluşları, mağdur kadına yaşadığı durumlarda mücadele edebilmesi için destek vermektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 18; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye'de Kadın: 98). Nitekim, şiddete karşı bir dayanışma oluşturmayı hedefleyen Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, kadınlara psikolojik, sosyal ve hukuki destek hizmeti sunmakla birlikte vakıfa başvuran kadınların deneyimlerinden hareketle yasaların en etkin şekilde hayata geçirilmesi için önerilerde bulunmaktadır. Kadına yönelik şiddet ile ilgili farkındalık oluşturmak amacıyla çalışmalarını sürdüren Kadın Dayanışma Vakfı ise mağdurlara, gönüllülere ve meslek elemanlarına yönelik eğitimler düzenlenmekte, topluma yeniden kazandırılmaları için şiddet mağduru kadınları desteklemektedir (Acar, 2022: 125-134). Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği- İMDAT, KATRE Kadın Danışma ve Dayanışma Derneği, Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV) kadına yönelik şiddetle mücadele eden diğer sivil toplum kuruluşları arasında yer almaktadır (Acar, 2022: 137; Kozak, 2022: 64).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şiddet, günümüzde yaşanan en önemli sosyal sorunlardan birini teşkil etmektedir. Şiddet, çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. İnsanlar, gerek medyada gerekse çevrelerinde yaşanan çeşitli şiddet olaylarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu olaylardan en sık rastlananları arasında kadına yönelik şiddet önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda kadına yönelik şiddet bir insan hakkı ihlali olarak görülmektedir.

Şiddet olgusunun ekonomik, toplumsal, kültürel, psikolojik boyutları bulunmaktadır. Bu sorunun çözümlenmesi amacıyla hukuki açıdan çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Ülkemiz bir taraftan kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması amacıyla çeşitli uluslararası sözleşmeleri onaylamakta ve yürürlüğe koymakta, diğer taraftan başta anayasa olmak üzere bir çok yasa da önemli değişiklikleri hayata geçirmektedir.

Kadına yönelik şiddet ile ilgli politika ve mevzuat, kurumlar ve hizmetler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda sorun ile ilgili adalet, güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler vb. bakanlıklar görev ve sorumluluk üstlenmektedir. Bu sorunun önlenmesi amacıyla merkezi yönetimin yanında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlara önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde, makro düzeyde demokrasi ve insan hakları kültür ve anlayışının toplumun her kademesi ve tüm birimlerinde hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan kadına yönelik şiddet sorununun çözümünde rol alan aktörlerin birlikte, koordinasyon içinde hareket etmeleri önemli görülmektedir. Kuşkusuz, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde vatandaş, birey olarak herkese önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Kaynakça

Acar, B. (2022). *Türkiye'de kadına yönelik şiddete ilişkin kurumsal görünümler*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Açıkel, S. (2009). Kadına *yönelik şiddetle mücadelede kadın sığınmaevi önlemi*: *Türkiye örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Kadına yönelik şiddetle mücadele ıv. ulusal eylem planı 2021-2025.* 09 16, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/82082/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-plani-2021-2025.pdf adresinden alındı

Akkaş, İ., & Uyanık, Z. (2016). Kadına yönelik şiddet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6*(1), 32-42.

Akyıldız, M. (2014). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede bir model olarak şiddet önleme ve izleme merkezi,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Albayrak, A. (2022). *Şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddet algısı Karaman örneği,* Yüksek Lisans Tezi,Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Aybar, Y. (2023). *Türkiye ve Almanya'da kadının korunmasına yönelik sosyal politika uygulamalarının karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Bilgin, Y. (2015). *Sığınma evlerindeki kadınların kadına yönelik şiddet ve kadın sığınma evlerine bakışı: İstanbul örneklemi,* Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Bolevin, S. (2016). *Kadına yönelik şiddette devletin hukuki sorumluluğu,* Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bozkurt Şener, E. (2011). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Önlemede 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Değerlendirilmesi. Ankara. 09 05, 2023 tarihinde Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Önlemede 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Değerlendirilmesi: https://www.aile.gov.tr/media/2522/ekinsener.pdf adresinden alındı

Can, S. (2021). Şiddet önleme ve izleme merkezleri ile uygulamadaki eksiklikler. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi, 5*(2), 74-114.

Coşkun Çolak, E. (2022). *Kadına yönelik şiddeti önlemede kadın sığınmaevi modelleri: ihtisaslaşma örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (tarih yok). *Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10.07.2018) Resmi Gazete (Sayı: 30474).* 09 09, 2023 tarihinde htt-

ps://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.1.pdf adresinden alındı

Çalışkan, H. & Çevik, E. İ. (2018). Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(14), 218-233.

Çalmuk, H. N. (2022). *Kadına yönelik şiddet*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CEDAW. (2013). *Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi Genel Tavsiye Kararları (1986-2013).* 09 03, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/35255/cedaw-genel-tavsiye-kararlari-1986-2013.pdf adresinden alındı

Cihan, Ü., & Karakaya, H. (2017). Kadın-Erkek kavramları bağlamında şiddet ve şiddetle mücadelede sosyal hizmetin rolü. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(4), 297-324.

Çoruh Can, H. (2022). *Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde hukuki düzenlemeler: Kars ili örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Dalkır Kahveci, A. (2019). *6284 sayılı ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanun'un Türkiye'de kadına yönelik şiddeti önlemedeki rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalkılıç, R. A. (2021). Kadına yönelik şiddetle mücadele: kamu politikası süreç analizi. *Reflektif Journal of Social Sciences, 2*(1), 61-82.

Demir, T., & Nalbant, F. (2023). Kadına yönelik şiddetle mücadelede kullanılan mobil uygulamaların kamu değeri perspektifinden değerlendirilmesi. *Fiscaoeconomia, 7*(1), 341-364.

Erdik, S. (2023). *Kadına yönelik şiddet bağlamında 6284 sayılı yasanın kapsam ve yeterlilik açısından değerlendirilmesi: Aydın ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Eryaman, Z. F. (2023). *Kadına yönelik şiddet algısı ve yasal mücadele yöntemlerinin bilinirliği: Hilvan örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Garalova, N. (2019). *Aile içerisinde kadına yönelik şiddet ve kadın sığınma evleri; Azerbaycan örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Görücü, M. (2018). *Türkiye'de kadına yönelik şiddetin önlenmesinde yasal mevzuat, emniyet birimlerindeki uygulama ve Antalya örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Akdenz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Gülselcen Kafkasyalı, E. (2023). CEDAW'dan İstanbul Sözleşmesine kadın hakları ve Türk iç hukukuna etkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9*(1), 150-173.

Gürhan, O. (2015). *Tarihsel süreç içerisinde ve günümüzde kadına yönelik şiddet*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

HÜNE, H. Ü. (2015). *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 2014. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.* Ankara.

Irmak, S. (2014). *Kadın konukevlerinin kadına yönelik şiddeti azaltmadaki rolleri: Kocaeli, Bursa, Yalova örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

İşman, A., & Yusupova , G. (2023). Özbekistan'da kadına yönelik şiddet konulu cinsiyet eşitsizliğine kayıtsız kalmıyoruz adlı kamu spotu değerlendirmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, 7*(1), 61-77.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2007). 09 05, 2023 tarihinde Kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele ulusal eylem planı 2007-2010: https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani/kadina-yonelik-aile-ici-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planini-2007-2010-gormek-icin-tiklayiniz.pdf adresinden alındı

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). *Aile içi şiddetle mücadele el kitabı.* T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 08 21, 2023 tarihinde https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/aismelkitabi.pdf adresinden alındı

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2016). *Kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planı (2016-2020).* 08 26, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf adresinden alındı

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2021). *Kadına yönelik şiddetle mücadele ıv. ulusal eylem planı 2021-2025.* 09 16, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/82082/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-plani-2021-2025.pdf adresinden alındı

Karahan, M. S., Arpacı, F., & Esen, İ. (2022). Türkiye'de kadınlara yönelik şiddetin uygulanan sosyal politikalar bağlamında bireysel ve toplumsal boyutlarda etkileri. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 36-41.

Karaman, N., & Doğan, K. (2023). Şiddeti adlandırma ve anlama: Türkiye'de şiddete maruz kalan kadınların deneyimleri ve baş etme stratejileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 75*, 71-86.

Karataş, S., Şener, Ü., & Otaran, N. (2008). *Kadın sığınmaevleri kılavuzu.* T.C. Başbakanlık Kadının Satütüsü Genel Müdürlüğü.

Kareem, O. R. (2020). *Türk Ceza Kanununda ve ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanun ışığında kadına yönelik şiddet*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Karınca, E. (2011). Sorularla kadına yönelik aile içi şiddet. Ankara: Türkiye Barolar Birliği. 09 02, 2023 tarihinde http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/sorularla_kadina_yonelik.pdf adresinden alındı

Kırbaş Canikoğlu, S. (2015). Kadınlara yönelik şiddetin ve ev içi şiddetin önlenmesine dair ulusal ve uluslararası mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun). *Ankara Barosu Dergisi*, 356-378.

Kırkbeşoğlu, N. (2023). Kadına yönelik şiddette yasal gelişmeler. *LEGES Hukuk Dergisi* (163-164-165), 85-127.

Kızmaz, Z. (2018). *Şiddetin Çocuklar Üzerindeki Travmatik Etkisi: Aile İçinde Şiddete Maruz Kalma ve Şiddet.* 18 15, 2023 tarihinde https://oka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/aile-eksenli-siddetten-sosyal-travmalara-yayini.pdf adresinden alındı

Kozak, M. (2022). *Kadına yönelik şiddet ile mücadelede kadın sivil toplum kuruluşları ve feminist politika,* Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Levent, G. (2019). *Aile içi şiddeti önlemede yasaların önemi: 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Midilli Sarı, R., & Yanılmaz, Z. (2022). Merkezi ve yerel yönetimlerin dezavantajlı gruplara sunduğu sosyal hizmetlerin fiziksel mekana yansımaları: Trabzon örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 8*(16), 511-538.

Oktay, E. Y. (2015). Türkiye'nin ve dünyanın ortak sorunu: kadına şiddet. *Akademik Araştırmalar Dergisi, 16*(64), 57-118.

Özçoban, A. D. (2018). *Kadına yönelik şiddet olaylarının önlenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özkan, G. (2017). Kadına yönelik şiddet- aile içi şiddet ve konuya ilişkin uluslararası metinler üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7*(1), 533-564.

Özmaya, E. (2022). *Kadına yönelik şiddet tutumunun çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: bir meta-analiz çalışması*, Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat.

Pazarcı, A. (2019). *Egemen kadınlık kurgusu ve belediyelerin kadına yönelik sosyal politikalarının karşılaştırılması üzerine bir araştırma,* Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Gaziantep.

Resmi Gazete. (2012). Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddeyin Önlenmesine Dair Kanun (Sayı:28239). 08 2023, 15 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6284.pdf adresinden alındı

Söylemez, S. D. (2021). *Aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet ve 6284 sayılı kanun kapsamında koruyucu ve önleyici tedbirler,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2022). *2022-2026 Stratejik planı.* 09 11, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/97044/stratejik-plan.pdf adresinden alındı

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Türkiye'de kadın.* 09 16, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/130402/tu-rkiye-de-kadin-oc-ak-2023.docx adresinden alındı

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2018). *Kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı 2018-2023.* 09 16, 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı 2019-2023.* 09 07, 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı.* 09 09, 2023 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/11/2023-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi.pdf adresinden alındı

Toper, F., Aslan, H., & Özpolat, A. (2023). Türkiye'deki sosyal hizmet kurumlarının tarihsel gelişimi. *Journal of History School, 16*(62), 125-158.

Tufan, N. (2022). *Mersin'de kadına yönelik şiddet: mağdurlar ve failler*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Ünal, B., & Gülseren, L. (2020). COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: aile içi kadına yönelik şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 23*(1), 89-94.

WHO. (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of ıntımate partner violence and non-partner sextual violance.* 08 24, 2023 tarihinde https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625 adresinden alındı

WHO. (2019). *Preventing violence against women.* 08 24, 2023 tarihinde https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-18.19 adresinden alındı

Yavuz, K. (2018*). Kadına yönelik şiddeti önlemede 'şiddet önleme ve izleme merkezi' (şönim) ve 'kadın konukevinin' rolü Trabzon ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Yüksel Oktay, E. (2015). Türkiye'nin ve dünyanın ortak sorunu: kadına şiddet. *Akademik Araştırmalar Dergisi*(64), 57-118.

Yüksel, S. E. (2017). *kadına yönelik şiddetin boyutlarının AB ve Türkiye açısından karşılaştırmalı analizi,* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BÖLÜM 12

TÜRKİYE'NİN TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE-FRANSA İLİŞKİLERİ (1923-1939)

Muhabbet DOYRAN[1]

1 Öğretim Görevlisi Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, doyranmuhabbet@hotmail.com, muhabbetdoyran@aydin.edu.tr, ORCID 0000-0001-7097-3885.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, tarım ekonomisine dayalı temel düzenini topraklarını genişletme üzerine oluşturulmuştur. Tarım toplumuna sahip olan Osmanlı devlet düzenindeki bu olan anlayış, XVII. yüzyıldan itibaren mevcut durumu korumaya yönelik olarak değişmiştir. Bu anlayışın gelişmesinde Avrupa'da eğitim alan Batıdaki gelişmeyi ve değişimi gören Genç Osmanlıların etkisiyle yapmıştır. Batı'daki gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimini de kaçırınca ekonomik olarak büyük gelir kayıplarına uğramıştır. Siyasi ve sosyal olarak gittikçe zayıflamaya başlayan imparatorlukta 1789 Fransız Devrimi'nin etkisiyle başlayan milliyetçilik akımları sonucunda ülkede kopmalar başlamıştır. Mevcut durumu korumaya çalışan yöneticilere karşı bürokratlar ve aydınlar dünyadaki gelişmelere uyum sağlanması gerektiğini padişaha kabul ettirmeye çalışmışlardı. Bu amaçla 1839 Tanzimat Fermanı ile halklar arasında eşitlik ilkesi kabul edilmiş, uygulamaya konulmuştur. I ve II. Meşrutiye ile anayasalı ve parlamentolu sisteme geçilmiş ancak istenilen sonuç elde edilememiş, Kuzey Afrika ve Balkanlar'daki toprak kayıplarının önüne geçilememiştir. Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşamış, ekonomik olarak 1881'de yayınlanan Muharrem Kararnamesi ekonomik olarak bağımsızlığını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra Enver Paşa'nın dış politikaya aykırı bir şekilde mecbur olmadan Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Savaşı'na sokmuş, Osmanlı İmparatorlunun yıkılmasını hızlandırmıştır[1].

Atatürk döneminin dış politikasında ise değişim söz konusudur. Toplumsal değişim ile Batı medeniyetine ulaşma ve geçme hedefleri için belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikaları Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı, yeni devletin kurucusu Atatürk'ün prensipleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Atatürk "yurtta barış, dünyada barış" ilkesiyle Misak-ı Milli çerçevesinde kurmayı ve yaşatmayı istediği yeni devlet için oluşturduğu dış politikanın hedeflerinin ana hatları şunlardır.: Bağımsız milli bir devlet kurmak; Bağımsızlığın devamlılığını sağlamak (bu denge politikalarıyla gerçekleştirilecektir). Modernleşme (Batılılaşma), demokratikleşme, hukuka bağlılık.[2] Çalışmamızda Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler ve bunun Türkiye'ye etkisi incelenmiştir. Fransa ile yürütülen ilişkiler bu çerçevede olmuştur.

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE FRANSA İLİŞKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari ayrıcalıklar tanınan Avrupa'daki ilk ülkelerden biri Fransa'dır. Sonraki dönemlerde de ilişkiler gelişerek devam

1 Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, yorumlar (Cilt I. 1919-1980,** 2c, 4.bs., İstanbul İletişim Yayınları, 2002, s.19.
2 **a.g.e**., s-27.

etmiştir.[3] Geniş arazileri, zengin yer altı ve yerüstü kaynakları olan, Asya, Avrupa ve Afrika arasında önemli ticaret yollarını bünyesinde bulunduran güçlü dünya devletleri arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğu siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı zayıf Fransa'ya bazı haklar vermiştir (kapitülasyonlar). 1673'den itibaren Fransızlar, düşük bir oranda %3 gümrük vergisi ödeyerek ve özel başka haklarla birlikte Fransa, Osmanlı imparatorluğu ile ticaret hacmini genişletmiş, büyük karlar elde etmiştir. Önceleri karşılıklı eşit yararlanma hakkına göre yapılan anlaşmalar zaman içinde tek taraflı olarak Fransa lehine işlemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Fransa, İstanbul'da daimi elçilik de açmıştır[4].1740'da imzalanan anlaşma ile Fransa'ya tanınan ayrıcalıklar sürekli hale gelmiş, bu ayrıcalıklardan diğer Avrupa ülkelerinden Rusya'ya 1783'de, Avusturya'ya da 1784 verilmiştir. Osmanlı-Fransız ilişkileri 1789 Napolyon'nun Mısır Seferi ile boyut değiştirmiş, ilk kez iki ülke Suriye'de 1799'da savaş ortamında karşı karşıya gelmişler bu da ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur[5]. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan borçlanma ile finansa ettiği Kırım Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'den destek almıştır. Osmanlı İmparatoru, Padişah Abdülmecid 4 Ağustos'ta yayınladığı bir fermanla ilk borçlanmayı 24 Ağustos 1854'de İngiltere ve Fransa'dan aldığı 3.000.000 İngiliz Liralık borçlanmayı yapmıştır.[6] Osmanlı İmparatorluğu 1856 Paris Antlaşması ile "Avrupa Uyumu" içine alınmış Fransa ve İngiltere ilişkilerde bir değişim meydana gelmiştir. Bu borçlanmanın arkasından alınan yeni borçlar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmıştır. En çok borçlanılan ülke Fransa olmuştur. Ancak Fransa'nın Osmanlı sınırları içinde en büyük sermaye yatırımını gerçekleştirmiş olması ilişkilerde sorunlara neden olmuştur. Çünkü Fransa'nın üç bankası, demiryolları ağı, gaz telefon işletmeleri, rıhtım, liman ve deniz fenerleri işletmesi, İstanbul ve Beyrut'ta su, elektrik, gaz ve telefon işletmeleri, madenler ve her türlü tarımsal, sınai ve ticari işletmeleri oluşmuştu. Borçlarını borçla dahi ödeyemeyecek duruma gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi çökmüştür Bu nedenle 28 Aralık 1881'de kurulan Düyun- Umumiye İdaresi, (Muharrem Kararnamesi) Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir ve giderlerini kontrol etmeye başlamıştır. En çok borçlanılan Fransa sermayesinin elinde Osmanlı borç senetlerinin %70'i bulunmaktaydı[7] Düyun-u Umumiye'ye göre1914 yılında Osmanlının dış borç toplamı 153.7 milyon Osmanlı lirasıydı.[8]

3 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul 2008, s. 17.
4 R.Uçarol, **a.g.e**., s. 57.
5 Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.
6 R. Uçarol, **a.g.e**, 234.
7 S. Ada, **a.g.e**., s. 11-15
8 Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II**, Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul 2001, s. 78

Güçlenen Avrupa devletleri dünyanın zenginliklerini paylaşmak amacıyla aralarında ittifaklar kurmuşlardır. Sömürge alanları üzerinde ikili anlaşmalar imzalandıktan sonra üçlü anlaşmalar yapılmıştır. l882'da Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya "Üçlü İttifak" bloğuna karşı dengeyi sağlayacak 1907'de İngiltere, Fransa, Rusya "Üçlü İtilaf' Bloğu oluşmuştu.[9] Üçlü İttifaka sonradan Bulgaristan, üçlü itilafa ise Yunanistan dahil olmuştur. Bu Bloklaşmalar sonucunda 28 Haziran l914'de I. Dünya Savaşı başlamıştır. Yeni bir denge unsuru olarak Almanya ile yakın ilişkiler içinde olan Osmanlı İmparatorluğu savaşın içine çekilmeye çalışmıştır. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'na ait iki gemi ile 29 Ekim 1914 Rus liman ve şehirleri topa tutulmuş, bu imparatorluk suretiyle savaşa dahil olmuştur. Bunun üzerine 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da Fransa ve İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı ilanı ise 11 Kasım 1914'e olmuştur.[10] Bir yandan kayıpları gittikçe artmasına rağmen savaşa devam eden itilaf devletleri, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya yönelik toplantılar yapmışlar ve paylaşımın nasıl olacağına dair gizli antlaşmaları gerçekleştirmişlerdi. Bu antlaşmalar şunlardır:

İstanbul Antlaşması: Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmek amacına yönelik olan bu antlaşmayı 12 Mart'ta Fransa, 10 Nisan 1915'te İngiltere kabul etmiştir.[11]

Sykes-Picot Antlaşması: Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini İstanbul Antlaşması sırasında Rusya'ya kabul ettiren Fransa, İngiltere ile Ortadoğu'nun paylaşımı konusunda yaptıkları Sykes-Picot Antlaşmasının amacı Müslüman emirlerin isyanıyla Osmanlıyı zor durumda bırakmaktı. 9-16 Mayıs 1916'da yapılan bu antlaşmayla Bağdat Basra arasındaki Dicle-Fırat nehirlerinin bulunduğu bölge İngiltere'nin, Beyrut dahil Suriye'nin bütün kıyı bölgesi, Adana, Mersin Fransa'nın. Bu arada Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ayaklanarak 16 Ekim'de Arabistan krallığını ilan etmişti.[12] Oysa Müslüman olan Araplar Halife'nin 23 Kasım 1914 "Cihad-ı Mukaddes" ilanına ilgi göstermemiş İngilizlerle işbirliği yapmışlardır.[13]

Saint-Jean –de-Maurienne Antlaşması: Paylaşıma sonradan dahil olan İtalya bu antlaşmayı 19-21 Nisan 1917'de yapmıştır. Buna göre Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir İtalya'ya bırakılması kararlaştırılmıştır[14].

---

9 R. Uçarol, **a.g.e**., s. 340

10 Mustafa Balcıoğlu, "**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Sek. Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 75.

11 Mediha Akarsan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Emperyalist Güçlerin Osmanlı Devletindeki Nüfuz Bölgeleri ve Yapılan Gizli anlaşmalar", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** C. XV, S 2. Bursa, 1994, s. 264.

12 M.Akarsan, **a.g.m**, s. 268-269

13 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul, 995, s. 111.

14 M Akarsan,**a.g.m**, s. 264.

Balfour Deklerasyonu: 2 Kasım 1917'de yayınlanan bildiride İngiliz Hükümeti tarafından İngiltere ve Amerika'daki Siyonist temsilcilere bir devlet kurma sözü verilmiştir.[15]

Rusya'da Bolşevikler 7 Kasım 1917'de iktidarı ele geçirince Çarlık döneminde yapılan gizli antlaşmalar Bolşevikler tarafından ortaya deşifre edilerek geçersiz olduğunu ilan etmişler; muhataplarla yeni anlaşmalar yapmak istediklerini açıklamışlardır. Bolşevikler, 3 Mart 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Brest-Litowsk Antlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmiştir.[16] Rusya'nın savaştan çekilmesi ile İttifak Devletleri büyük topraklar kazanmışlar, Güney ve Batı cephelerine yönelmişlerdir. 15 Eyül 1929'da İtalya'ya saldıran Avusturya-Macaristan yenilmesinin ardından savaşı kaybettiğini anlayan Bulgaristan 29 Eylül 1918'de Antlaşma imzalamıştır. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı İmparatorluğu çok ağır şartlar içeren 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki heyetle imzalayarak savaştan çekilmiştir. Toplam 24 maddeden oluşan antlaşmayla İtilaf Devletlerinin hedefi Boğazların açılmasını sağlamak (md.1) ve çok önemli stratejik noktalara yerleşmek, asker sevk noktalarını ele geçirmek (md.7), Toros Tünellerinin işgal atmak (md.10), Osmanlının Doğu sınırını 1914 öncesi hale getirmek, bütün demiryollarının kendilerince kontrolü altına almak (md.15), altı vilayeti ele geçirmekti.[17]

En son olarak Almanya'nın 11 Kasım 1918'de antlaşma imzalamasıyla savaş sona ermiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan durumu görüşmek üzere toplam 32 devletin en üst yöneticilerinin yer aldığı Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya'nın etkili olmuşlardır. Dört ay süren "Paris Konferansı" 18 Ocak 1918'de başlamış,[18] konferansta toprak sorunları, savaş suçları, tazminatlar, limanlar, su yolları, demiryolları ile ilgili sorunlar ele alınmıştır. Bununla birlikte üzerinde önemle durulan ve Amerika başkanı Woodrow Wilson on dört prensibinde de yer alan uluslar arası ilişkilerde barışı sağlayacak ve kalıcı kılacak ortak yeni bir düzene geçilmesinin zorunluluğu da konferansta görüşülmüştür. Wilson Prensiplerine göre oluşturulacak yeni düzende; barış antlaşmalarının açık olarak yapılması, ülkelerin güvenliklerinin ortak güvenlik sistemi kurularak sağlanması, açık diplomasinin uygulanması, bütün ulusların içinde yer alacağı bir birliğin oluşturulması kararlaştırılmıştır.[19] Ayrıca savaşı kaybeden ülkeler Almanya, Avusturya, Bulgaristan'la, Avusturya'dan ayrılan Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşmalar imzalanmıştır.

---

15 M. Akarsan, **a.g.m**., s. 270-272

16 İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri". **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi** C. III, S. 2, İstanbul, 2016, s. 45.

17 R. Uçarol, **a.g.e**, s. 617-618.

18 F. Armaoğlu, **a.g.e**. s. 143, 148.

19 B. Oran, **a.g.e**., s. 100,

İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu ile 10 Ağustos 1920'de imzalanan ancak yürürlüğe girmeyen "Sevr Barış Antlaşması" ile Batı Şark sorununu çözmeyi hedeflemişlerdi. Bu antlaşma ile yapılmak istenenler şunlardı: Boğazlar savaş ve barışta açık hale getirilmesi(md. 37-61),[20] Osmanlı toprakları içinde bağımsız bir Kürt Devletinin kurulması(md.62-64), İzmir ve civarının Yunanistan'a verilmesi(md.65-83), Doğuda bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması(md.88-93) Bunun yanı sıra Osmanlının I. Dünya Savaşında tek taraflı olarak kaldırdığı kapitülasyonlar ve imtiyazlar geri getiriliyor[21] Osmanlının askeri kanadını ise güçsüzleştiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışıyordu.

B- ATATÜRK TÜRKİYESİ İLE FRANSA İLİŞKİLERİ

Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Zira, Mondros Antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim'den hemen sonra İtilaf Devletleri, söz konusu antlaşmanın 7. maddesine dayanarak İngiltere, Fransa, ve İtalya Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma projelerini hayata geçirmeye başlamışlardı. 3 Kasım 1918'de İngiltere zengin petrol yataklarının olduğu Musul'u işgal etmiş [22] İtalya, Antalya ve Kuşadası'n yerleşmişti.[23] Güneydeki verimli toprakları özellikle Çukurova önce İngilizler tarafından işgal edilmiş, daha sonra Adana, Antep, Maraş Urfa yapılan ikili anlaşmalarla Fransızlara bırakılmıştı. Bunun nedenlerinden biri Suriye'nin korunmasında önemli bir unsur olan bölgeden tek çıkış Pozantı boğazı idi. Ayrıca Toros dağları da doğal bir engel oluşturuyordu. İkinci neden ise ekonomikti. Fransa pamuk (Fransa'ya 1919'da 5-6000 balya pamuk gönderilmiştir) ve tahıl ihtiyacını Kilikya'dan karşılamaktaydı. Üçüncü bir neden ise etnik yapı ile ilgiliydi. Burada birçok azınlık vardı ve bu azınlıklar bölgedeki Türk milliyetçilerine karşı çoğunluk oluşturmaktaydı[24]. Sonunda Fransızlar ise 11 Aralık 1918'de Dörtyol'a 17 Aralık 1918'de de Mersin'e çıkarma yapmışlardır[25]. Silahların sevk ve idaresini sağlamak, demiryollarını kontrol etmek amacıyla Fransa Zonguldak'a; İtalya Konya'ya; İngiltere de İzmit, Eskişehir ve Samsun'a askerlerini yerleştirmişlerdi. Yunanistan ABD, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle 15 Mayıs 1919'da[26] İzmir'in işgal edilmesiyle Anadolu'da büyük bir travma yaşanmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına karşı çıkan Yıldırım

20 B.Oran, **a.g.e**., s. 129-132.
21 **a.g.e**., s. 137.
22 Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 26.
23 B.Oran, **a.g.e**, s. 112,
24 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Komuoyu 1919-1922,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.178.
25 M. Balcıoğlu, a.g.e., s. 233.
26 B. Oran, **a.g.e**., s. 112.

Orduları Komutanı Mustafa Kemal'in İskenderun'u isteyen İngilizlere karşı çıkacağı düşünüldüğü için Osmanlı hükümetince ordusu dağıtılıp kendisi de İstanbul'a çağrılmıştır[27]. Sonrasında 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in İngilizler için stratejik önemi olan Samsun'a Üçüncü Ordu Müfettişi olarak gitmesiyle Türk tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla başlayan mücadele de Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) belirlenen son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi temel amaç olmuştur. Ardından 23 Nisan 1920'de bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Türk birliklerinin mücadelesi sonucunda Fransa Antep, Urfa ve Maraş'tan (8-11 Şubat 1920)' çekilmişti.[28] Çeşitli bölgelerde dağınık halde bulunan Kuvay-ı Milliye bir disiplin içine almak amacıyla 8 Kasım 1920'de düzenli ordu kurulma kararı alınarak, Batı cephesi komutanlığına İsmet Bey (İnönü) , Güney kısmına da Refet Bey (Bele) atandılar.[29]

Yunan birlikleri, demiryolu ağlarının bulunduğu önemli merkezlerden Eskişehir ile Afyon'u ele geçirmek amacıyla giriştikleri taarruz İsmet Bey ve komutasındaki birliklerce 10 Ocak 1921'da geri püskürtülmüştür.[30] Yunanistan'ın başarısızlığı, Türkiye'nin beklenmez başarısı İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş, Fransız hükümeti ön görüşmelerde bulunmak üzere Franklen Boullion'u Ankara'ya 09 Haziran 1921'de göndermişti. İki hafta görüşmelerde bulunan Boullion'un Ankara'ya gelmesi Türk Dış İlişkileri açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir.[31] İtilaf Devletleri 21 Temmuz-11 Mart 1921'de Londra Konferansı'nda Yunan ve Türk tarafları bir araya getirmişler, ancak bir sonuç alamamışlardır. Yunanlılar ikinci defa Türk birliklerine 27 Mart 1921'de taarruz etmiş İnönü mevkiinde Türk birlikleri tarafından durdurulmuş, 1 Nisan'da Yunanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır[32] Ancak bir süre sonra silah ve asker sayısı üstünlüğü olan Yunanistan yeni bir taarruzla 13 Temmuz'da Afyon'u, 17 Temmuz'da Kütahya'yı 19 Temmuz'da Eskişehir'i ile geçirmişler, Ankara çok yaklaşan Yunan ordusu, büyük kaygının yaşanmasına sebep olmuştur. Yeni bir strateji ile Sakarya'nın doğusuna çekilen ordunun başına Mustafa Kemal 4 Temmuz 1921'de meclis tarafından "Başkomutan" seçilmiştir. 23 Ağustos 1921'de başlayan "subay savaşı" olarak adlandırılan bu savaş 13 Eylül 1921'de Türk birliklerinin başarısıyla sona ermiş, Yunanlıların geri çekilmesi sağlamıştır[33].

---

27 **a.g.e**., s. 137.
28 B. Oran, **a.g.e**., s. 112
29 Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2009. s. 170.
30 A. İ. Gencer, S .Özel, **a.g.e.** s. 172.
31 Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 91.
32 Mustafa Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm" Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, **Atatürk Araştırma Merkezi,** Ankara 2006, s. 161-367
33 S. Akşin, **a.g.e**., s. 178

Bu savaş sonunda yeni Türk devletinin uluslaarası ilişkilerde itibarı artmış, ülkenin lehinde yeni anlaşmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Fransızlarla 20 Ekim 1921 imzalanan "Ankara İtilafnamesi"dir. Bu antlaşmayla Türkiye ile Fransa arasındaki savaşı sona ermiştir. Antlaşmanın imzalanmasından itibarın iki ay içinde Fransız birlikleri, sınır çizgisinin güneyine, Türk birlikleri ise hattın kuzeyine çekilmesi ve tarafların çekildikleri yerlerde genel af ilan edilmesi kabul edilmiştir. İskenderun Sancağı ile ilgili maddede bölge için özerk bir yapı oluşturulması ve bölgedeki Türk halkının kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylığın sağlanması ile bölgede Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi yer almıştır[34]. Bölgede bulunan "Türk Mezarı" olarak anılan Süleyman Şah'ın Caber Kalesi içinde mezarı ile onun etrafında yer alan binaların Türk malı olarak kalması ve Türkiye'nin muhafız bulundurması ve Türk bayrağının kaleye dikilmesi kabul edilmiştir.[35]

Türkiye ilk defa bu antlaşma ile Batılı bir devlet tarafından tanınmıştı. Ayrıca Türkiye'nin Güneyi Irak sınırına kadar olan sınırı güvence altına alınmıştır. Diğer önemli bir konu da İskenderun (Hatay)'a özel bir yönetim tanınması buranın Türkiye'nin parçası olduğu Fransa tarafından kabul edilmiştir. Yurt içindeki yansımaları da son derece olumlu olmuş, Mustafa Kemal Paşa'ya ve arkadaşlarına olan güven artmıştır.

Sakarya savaşının ardından uzun bir süre hazırlık dönemi yaşanmış ordunun ihtiyaçları karşılanıp hazır hale getirildikten sonra 26 Ağustos 1922'de "Büyük Taarruz" başlatılmıştır. Türk orduları önünde dağılan Yunan ordusunu önüne katan Türk birlikleri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdikten sonra sıra Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazların kurtarılmasına gelmişti. Ancak savaş yorgunu millet için Mustafa kemal ve arkadaşları bu toprakların geri alınmasını diplomasi yoluyla sağlamak istemişler, barış görüşmelerine zemin hazırlamışlardır. Emperyalistlerle mücadelenin askeri safhanın başarıyla tamamlanmasının ardından bu defa diplomasi safhasına geçilmiştir. İngiltere, Fransa, Türkiye ve İtalya arasında "Mudanya Ateşkes Antlaşması" 11 Ekim 1922'de imzalanmış, görüşmelerde de bulunmayan Yunanistan bu antlaşmayı imzalamamıştır. Bu antlaşma ile Batı Trakya'nın Meriç'e kadar olan bölümünün, Edirne ile birlikte Türkiye'ye bırakılması, İstanbul ve Boğazlardaki İtilaf devletlerine ait kuvvetlerin yapılacak olan barış konferansı sonuçlanana kadar yerinde kalmaları kabul edilmiştir.[36]

1- LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Mudanya Ateşkes Antlaşmasından hemen sonra İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye'yi 27 Ekim 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak

34 Dış İşleri Bakanlığı, **a.g.e**., s. 587.
35 Dış İşleri Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücedele Dönemine ait 100 Belge 1919-1923)**, Cilt: I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 587-589.
36 S. Ada, **a.g.e**., s. 58.

olan barış görüşmelerine davet etmişlerdir. Lozan barış görüşmelerine katılmayı kabul eden Türkiye'yi Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığında Dr. Rıza Nur, Hasan (Saka) Beyler ve 21 müşavir, 2 basın müşaviri, 1 genel sekreter ve müşavir, 1 tercüman, 8 katip ile birlikte Lozan'a gitmiştir[37]. 20 Kasım 1923'de başlayan barış görüşmelerine; Türkiye, karşısında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya yer almışlardır. Sovyetler Birliği, Gürcistan ve Ukrayna Boğazlar sorununda görüşmelerde yer almak üzere çağrılmışlardır. Bulgaristan Ege Denizi'ne çıkış sorunu görüldüğü sırada konferansa katılmıştır. Yine Portekiz ve Belçika ise belli konular görüşülünce katılmışlar; Amerika Birleşik Devleti ise bir gözlemciyle konferansta yer almıştır.[38]

TBMM, Lozan'a giden heyete, devletin sınırlarının, toprak bütünlüğünün korunması, bağımsızlığının ve devletin tanınması sorumluluğunu yüklemiş, ayrıca çeşitli konular üzerinde pazarlık yapma yetkisi tanımıştır. İki önemli konu olan kapitülasyonların kaldırılması ve Doğu Anadolu Bölgesine bir Ermeni yurdunun kurulması konularında ısrar edilmesi durumunda görüşmelerin kesilmesi istemiştir. 21 Kasım 1922'da başlayan konferansta temel çelişki vardı. İtilaf Devletleri "Mondros'tan geliyoruz", Türkler ise "Mudanya'dan geliyoruz" düşüncesiyle müzakerelerde bulunuyorlardı. Diğer bir önemli nokta ise İsmet Paşa'nın çok önem verdiği "eşitlik" ilkesiydi. Zira idari görevde sadece bir Türk üye bulunmaktaydı.[39]

Lozan antlaşmasında ısrarla yer verilmek istenen Ermenilere toprak verilmesi ile Kapitülasyonların devam ettirilmesi konuları yüzünden Türk heyeti antlaşma metnini imzalamayarak 4 Şubat 1923'da Türkiye'ye dönmüştür. Bu arada Mustafa Kemal Türk heyetinin elini güçlendirmek için ülke içinde bir dizi yenilik yapmıştır.16 Şubat 1922'de seçime gidilmiş, daha uyumlu çalışabilen bir meclis oluşturulmuştur. 17 Şubat 1923'te Türk İktisat Kongresini toplamış, ayrıca Türk ordusu güçlendirilmiştir. Lozan Konferansının ikinci etabı 23 Nisan 1923'de gerçekleştirilmiştir. Çeşitli başlıklar altında müzakere edilen konular sonunda anlaşmaya varılmış143 maddeden, beş bölümden oluşan Lozan Barış Antlaşması metni 24Temmuz 1923'te imzalanmıştır. 45 maddenin yer aldığı birinci bölümde sınırlar, vatandaşlık, azınlıklara ait hükümler yer almıştır. 18 maddeden oluşan ikinci kısımda mali hükümler, 36 maddelik üçüncü kısım da iktisadi hükümler, dördüncü ve beşinci kısımlarda ise taşıt yolları, sağlık işleriyle diğer konular yer almıştır.[40] Konferansın belli başlı maddeleri şunlardır:

37 R. Uçarol, **a.g.e.**, s. 692.
38 Yaşar Akbıyık, "**Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması**" Türk Devrim Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 371-392
39 B. Oran, **a.g.e.**, s. 219.
40 Y Akbıyık,. **a.g.e.**, s. 380-390

a) Sınırlar

Suriye sınırı: 20 Ekim 1921'de imzalanan Türk-Fransız İtilafnamesiyle belirlenen sınır kabul edilmiş; ancak İskenderun Sancağı sınırın dışında bırakılmıştır.

Irak sınırı: Bu görüşmede Türkiye, Musul ve Süleymaniye Bölgelerinde yaşayanların çoğunun Türk olduğunu bu nedenle bul bölgenin Türkiye'ye verilmesini talep etmiş ancak İngiltere Musul'u vermeme konusunda diretince konu konferans sonrasına bırakılmıştı.Bu sorun 9 ay içinde Türkiye-İngiltere yapılacak görüşmelerde sonuç alınamazsa konu Milletler Cemiyeti'ne (MC) götüreceklerdi. Savaş galiplerinin üye olduğu MC'de İngiltere kendi lehine karar çıkaracağından emin olduğu için bu maddede ısrar etmiştir. Bununla birlikte Türkiye İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, Irak,Sudan ve Kıbrıs adası üzerindeki haklarından da vazgeçmiştir.

Batı Sınırı: Batı Trakya elden çıkmıştı. Karaağaç ve yöresi Yunanistan tarafından savaş tazminatı olarak Türklere verilmiş Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye iade edilmiştir. Rodos adası dahil oniki ada ile Meis adası İtalya'ya verilmişti. Yunistan'a silahsızlandırılmak koşuluyla bütün Kuzey Ege adaları bırakıldı.[41]

b) Kapitülasyonlar:

Fransızlar kapitülasyonların kaldırılmasının Türk ticaretine zarar vereceğini ileri sürmüşler, Türklerin sanayi kurma birikimlerinin olmadığını belirterek, bazı imtiyazların mutlaka devam etmesi gerektiğinde ısrar etmişlerdi. Ancak Türk heyeti bunları kabul etmemiş sununda 28. madde ile Türkiye'deki her türlü kapitülasyon kaldırılmıştır. Ardından öncelikle demiryolları, denizyolları, havayolları, posta, telgraf, telefon, radyo gibi ulaştırma ve haberleşme sektörlerine ait devlet yatırımları yapılmış; ilk sanayi planıyla şeker, dokuma, madencilik, selüloz, seramik ve kimya sektörlerinde yatırımları gerçekleştirilmiş; tütün, sigara, tuz, içki ve barut konularında devlet tekeli oluşturulmuştu.[42]

c) Azınlıkların Korunması:

Lozan'da azınlık "gayrimüslimler" olarak tanımlandı. Bu kapsama Rum, Ermeni ve Museviler girmektedir. Azınlık kavramı din temelli olmuştur (md.37-45)[43]

---

41 **a.g.e.,** s. 3790-392

42 Osman Nebiloğlu, **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 61.

43 B. Oran, **a.g.e**., s. 230.

d) Savaş Tazminatı:

Yunanistan savaş tazminatı olarak Karaağaç ve yöresini vermiştir. (md. 59)[44]

e) Osmanlı Borçları:

Osmanlı'nın toplam borcu 1919 itibariyle 303.7 milyon Liraya ulaşmıştır. Osmanlı'nın parçalanıp yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla bu borç, Osmanlıdan ayrılan ülkelere gelirleri ölçüsünde paylaştırıldı. Almanya'ya ödenmesi gereken 170 milyon Sterlin olan borcu iptal edildi[45]. Türkiye'nin kalan borcu taksitlendirildi. Borçların %65'ne sahip Türkiye'de bir dönem erken ödemeler yapılmış ve borçlar 1954'de tamamen ödenmiştir.[46]

f) Boğazlar Sözleşmesi:

Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmenin görüşmelerine; İngiltere, Fransa,İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye katılmıştır. İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş serbest hale getirilmişti (md.1).Boğazlar sorunu tam çözülememiş, Türkiye iki türlü egemenlik kısıtlaması ile karşılaşmıştır. Askerden arındırılmış bölgelerin varlığı ve Boğazlar komisyonu. Bu sorunların çözülmesi 1936 Montreux'te gerçekleşmiştir(md.1-18).[47]

2) LOZAN SONRASI FRANSA İLE YAŞANAN SORUNLAR:

Lozan'dan sonra Türk-Fransız ilişkilerinde sorunlar çıkmıştır. Bu sorunlar: Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi, Fransa'ya olan Osmanlı borçları, azınlık okulları, demiryollarının millileştirilmesi.

a) Borçlar Sorunu:

Hararetli tartışmaların yaşandığı borçlar meselesi görüşmelerinde borçların miktarı ve nasıl ödeneceği Lozan'da bir formüle bağlanamamış ve konunun borç tahvilleri sahipleriyle Türkiye arasında yapılacak iki görüşmelere çözülmesi kararlaştırılmıştır. 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşma ile borç miktarı ve ödeme şekli konusunda sorun çözülmüş[48] Duyun-u Umumiye İdaresi fiilen ortadan kalkmıştır. 1929 Dünya ekonomik krizi meydana gelmesiyle Türkiye borçlarını ödemede sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerinde Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Hoover, 1931'de borçların ertelenmesini (Morotoryum) ilan edince, Türkiye'de bu durumu gerekçe göstererek kendi borçlarının er-

44 B. Oran, **a.g.e**., s. 232.
45 "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmillerinin mümessilleri arasında 22 Nisan 1933 tarihinde imza edilen itilâfname ve mertuplarının t. asdikine dair kanun" **T.C. Resm3i Gazete**, S 2418, 4 Haziran 1933, s. 2595.
46 Y. Akbıyık, **a.g.e**., s.380-392
47 B.Oran, **a.g.e**., s. 235.
48 Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.96.

telenmesini istemiştir. Fransızlar Türkiye'nin borcunun tamirat borcu olmadığı, Hoover Moratoryumu'nun kapsamı dışında kaldığı gerekçesiyle kabul etmek istememişlerdi. 22 Nisan 1933'te bir borç sözleşmesi Paris'te Türkiye lehine imzalanmıştır.[49] Türkiye'nin payına düşen borç miktarı 78.349.417 TL'ye bunun karşılığı olan 8.378.343 Altın TL. olarak belirlenmişti. Borç her yıl iki taksitte 700.000 *Altın TL şeklinde, borçlar elli yıllık süreç içinde ödenecekti. Türkiye ilk ödemeyi 1 Haziran 1929-31 Mayıs 1936 döneminde geri kalanını da 1952'e kadar dört dönemde 2.000.000ile 3.400.000 arasında değişen taksitlerle toplam 13.740.000 Altın TL olarak ödeme planı yapılmıştır.[50]

b) Demiryolları

Türkiye'de pek çok yatırımı, menfaatleri olan Fransa, Türkiye'nin yeni durumunu bir türlü kabullenmek istememiş, iki ülke arasındaki sorunların çözümü sırasında sıkıntılar yaşanmıştır. Fransa-Türkiye arasındaki sorunlardan biri de Fransızlar tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunun Türkler tarafından satın alınmak istemesiydi[51]. Fransa Türk yönetiminin kararlığı karşısında bu konuda fazla ısrarcı olmayınca Haziran 1929 anlaşmasıyla Adana-Mersin demiryolu Türkiye'ye teslim edilmiştir.[52]

c) Azınlık Okulları

Osmanlı İmparatorluğu döneminde açılan ve zararlı faaliyetleriyle Osmanlının çöküşünü hızlandıran misyoner okulları içinde okul ve öğrenci sayası en çok Fransızlara aitti.1912-1913 yılları arasındaki Türk-Fransız Antlaşması ile tanınan Fransız okul sayısı 100 civarındaydı. I. Dünya Savaşı öncesinde Beyrut'ta Sanit Joseph Üniversitesi de açılmıştı.[53] Cumhuriyetin ilk yıllarında 41 Fransız Okulu mevcuttu.[54] Türk hükümeti bir yönetmelikle bütün misyoner okullarında okutulan Tarih ve Coğrafya derslerinin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından okutulmasını kabul etmiştir. Fransa dahil hiçbir misyoner okulu bunu kabul etmek istememiş özellikle Fransa ile gerginlik yaşanmış ve ilişkilerde zayıflama olmuştu.[55]

d) Suriye Sınırı:

Çukurova'yı Suriye'nin bir parçası olarak gören Fransa, Osmanlı İm-

49 F.Armaoğlu, **a.g.e**., s. 324.
50 R. Uçarol, **a.g.e**., s. 755.

*Altın TL. 0.916 ayarında 7.216 gram altın olup, 0.903 Sterline eşittir. R.Uçarol **aynı yer**.
51 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC),** C. VI, D. III, İ. II, 31.12.1928, s. 104-123.
52 Y. Akbıyık, **a.g.e**., s.371-392
53 İlhan Tekeli, Osmanlı "**İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 650-675.
54 Ersoy Taşdemirci, "**Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar**", **Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi**, Sayı:10, Ankara 2001, s. 1-30; www.gaziünv.edu.tr
55 Y. Akbıyık **a.g.e**., s. 371-392.

paratorluğu'nun I. Dünya Savaşına girmesinden sonra Rusya'nın talebi üzerine Türk Boğazlarıyla ilgili görüşmeler sırasında Fransa Büyükelçisi, Fransa'nın Kilikya dahil olmak üzere Toroslara kadar bütün Suriye ile ilgilendiğini, bunun Osmanlı ile yapılacak barış antlaşmasına dahil edilmesini istemiştir. I. Dünya Savaşı sürerken 1916'da imzalanan Sykes-Picot gizli antlaşması gereği bölge Fransızlara bırakılmıştı. Bu bölgenin içine Suriye kıyıları tüm Klikya, Kayseri dışarıda kalmak üzere Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin dahil edilmişti. Ayrıca Fransız nüfus bölgesine Halep-Şam-Musul üçgeni dahil olacaktı.[56] Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İskenderun'un Güneyine gelen İngilizler söz konusu antlaşmanın 7. maddesi uyarınca 9 Kasım 1918'de Sancak (Hatay)'ı işgal etmiştir.[57]

Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye ile Fransa arasındaki en önemli sorun Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesiydi. 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesi uyarınca imzaların atılmasından bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak belirlenmesi için bir karma komisyon kurulacaktı. Ancak bu 1926'ya kadar gerçekleştirilememiştir. Onun yerine 30 Mayıs 1926'da Türkiye-Fransa arasında "Dostluk ve iyi Komşuluk" sözleşmesi, İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Sözleşmesi'nden sözleşmesinden altı gün önce imzalamıştır.[58] Sonunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasının 3. Maddesinde sadece Suriye sınırının "20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa-Türkiye Antlaşmasının 8. Maddesinde tanımlanmış sınır" olduğu belirtilmiştir. Böylece 1921 Antlaşmasının aynen yürürlükte olduğu teyit edilmiştir. Milletlerarası Cemiyet (MC) tarafından Suriye'nin Fransa'nın mandaterliğine girmesi kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Buna istinaden Fransa "Böl ve Yönet" politikasını 1919'da bölgenin yönetimine gelen General Guro (Goureaud) ile uygulamıştır. Bölgedeki halkın birliğini beraberliğini bozmak, daha kolay hükmetmek, bölgede kalıcı olmak için Sancak dahil olmak üzere Suriye ve Lübnan'ı; Halep, Şam, Lübnan ve Alevi Lazkiye hükümetleri adı altında dörde ayırılmıştır. Ayrıca Halep'e bağlı İskenderun Özerk Sancağını kurulmuştur.[59] Bu durum karşısında Mustafa Kemal Adana'ya 15 Mart 1923'te gezide kendisini karşılayan Antakyalılara; "Kırk Asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalamaz" diyerek tepki göstermiştir.[60]

e) Hatay Sorunu

Milli Mücadelenin başlarında "Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiye-

56 Adnan Sofuoğlu, Adil Dağıstan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 6.
57 B. Oran, a.g.e., s. 280.
58 F. Armaoğlu, a.g.e., s. 323.
59 Mehmet Tekin, **VI. Hatay Tarihi ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya 2002, s. 233.
60 R. Uçarol, a.g.e., s. 776.

ti"ni[61] kurup Milli Mücadeleye destek veren Sancaklı Türkler işgal kuvvetlerine karşı mücadelelerinin yanı sıra anavatana bağlanmak için Ankara ile temas halindeydiler. Hatay Türkleri daime Türkiye'yi "Aidiyet merkezi" olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Ankara ile sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Ankara ise geleceğe dönük Hatay'ın geleceğinde önemli rol oynayacak olan Hataylı çocuklardan 175 burslu okutarak tekrar bölgeye göndermiştir[62]. 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi Misak-ı Milli'yi kabul ettikten sonra Nisan 1920'de işgale karşı direnenlerden biri olan Tayfur Mürsel (Sökmen), Ankara'ya bir telgraf çekerek"Antakya-İskenderun ve havalisinin Misak-ı Milli'ye dahil olup olmadığını" sormuş, Mustafa Kemal yanıt olarak "dahil" olduğunu söylemiştir.[63] Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon'a İskenderun ve Antakya'yı anavatana katacağını söylemiş, bu doğrultuda da politikalar yürütmüştür[64]. Ankara hükümeti Fransa ile sorunlar çözülmeye çalışılırken Hatay sorununun çözümü bir süre bekletmiş olan Mustafa Kemal Paşa bölgeye olan ilgisini göstermek için bölgeyi birkaç kez ziyaret etmiştir. Lozan görüşmelerinden sonra Türkiye'ye göç etmek isteyen Hataylı Türklere bölgeyi terk etmemeleri için bürokratik zorluklar çıkarmış bir yandan da bölgede kalınması için propagandalar yapmış, bir yandan da Hatay davasının seyrini değiştirmek için 1935 seçimlerinde Tayfur Sökmen'i Antalya bağımsız milletvekili seçtirmiştir.[65]

Fransa Adana, Urfa, Maraş, Antep'te başarılı olmaması, Türkiye'nin Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Türkiye'nin Rusya ile Moskova Antlaşması imzalaması, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Sakarya Savaşı başarısı sonrasında Ankara hükümetiyle imzaladığı İtilafname ile Fransa Anadolu'dan pay almaktan vazgeçmiştir. Başarılı bir diplomasi uygulayan Ankara ile ilişkilerini normalleştirme yoluna gitmişti. İtilafname imzalanmadan dört ay önce dış işleri bakan vekili Bekir Sami Bey Paris'te Fransa Başbakanı Briand ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın 6. maddesinde belirtilen "İskenderun ve Antakya bölgesinde Türk unsuru fazla olduğundan Fransa, burada özerk bir yapının olmasına izin verecek, Türk kültürünün gelişmesine engel olmayacağı gibi resmi dil de Türkçe olacak" ifade Ankara İtilafnamede yer almış ve bu maddeyle Hatay bağımsızlığa giden yolda önemli mesafe kaydedilmiştir.[66] Bununla birlikte 8 Ağustos 1921'de Fransız Yüksek Komiserliği yeni bir kararname yayınlamıştır. Buna göre; İskenderun Sancağının, bir "Mutasarrıf" tarafından yönetilmesi ve yetkile-

61 Atatürk Araştırma Merkezi, **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Yayına Haz: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 31.

62 Atatürk Araştırma Merkezi, a.g.e., s. 31.

63 Mehmet Tekin, **Kısa Hatay Tarihi**, Kültür Basım Yayın ve Ticaret Ltd. Şti. Basımevi, Antakya 1994, s. 30

64 Volkan Payaslı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2017, s. 16.

65 Atatürk Araştırma Merkezi, **a.g.e**., s.31.

66 Bekir Tünay, "**Atatürk ve Hatay**", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1986, , 454-456.

rinin Halep Devlet Reisinin yetkileriyle aynı olması kabul edilmiştir. Bununla birlikte Arapça gibi Türkçenin de resmi dil olması kabul edilmiştir. Sancak'ın kendi özel bütçesini oluşturması mümkün kılınmıştır.[67]

Lozan'da Hatay konusu ile ilgili önemli sonuç; Antlaşması'nın 3. maddesinde yer alan Ankara İtilafnaması'nin, İskenderun Sancağı ile ilgili maddesinin geçerli olduğunun belirtilmesiydi. Bu antlaşmayla Sancak'ın özel idari statüsüyle, bölgede yaşayan Türk nüfusunun kültürel hak ve imtiyazları onaylanmıştır. [68] Ardından 1926'da Halep'e bağlı Özerk İskenderun Sancağı sınırları içinde direkt Beyrut'taki Fransız Yüksek Komisere bağlı bir hükümet kurulması için seçimler ve anayasa yapılmıştır. Bu gelişmelerle Fransa mandası altında "Bağımsız İskenderun hükümeti"kurulmuştur. Bu oluşum karşısında Suriye'nin büyük tepki göstermesi üzerine Fransa ikinci bir kararname ile hükümetin adını "Kuzey Suriye" olarak değiştirdi. Bu defa Türk halkı tepki gösterince Fransa'nın tavsiyesiyle 1928 Şam Meclisi, İskenderun Sancağı'nın özel bir statüsü olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Bu durum MC tarafından da uygun görüldü[69]. Böylece İskenderun sancağının statüsü uluslar arası belgelerde yerini aldı.

Bu gelişmeyle birlikte Sancak halkının anavatanla birleşme arzuları daha artmış, 1935'te Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da manda yönetimini sona erdirmesiyle birlikte bu isteğin gerçekleşmesi için umut doğmuştur. Fransa ayrıca 9 Kasım 1936'da Suriye ile bir antlaşma yaparak İskenderun'unda içinde bulunduğu bölgeyi, yetkilerini ve haklarını Suriye'ye bırakmış; ancak Türk tarafı bunu kabul etmeyeceğini ilan etmiştir. Bu gelişmeler Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir gerginliğe sebep olmuştur.[70] Avrupa'daki gelişmeler Fransa'nın bölgeye olan ilgisini azaltmaktaydı. Türkiye 9 Eylül 1936'da nota vererek Suriye ve Lübnan'a verdiği bağımsızlığı İskenderun Sancağı'na da verilmesini istedi. Bu gelişmelerin ardından Atatürk Tayfur Sökmen'e 1 Kasım 1936'daki meclis açış konuşmasına atfen 2 Kasım günü; "*Bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz*" demiştir[71]. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi 1936''da "Hatay" olmuştur, İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti arı altında faaliyetlerini sürdüren cemiyetin adı da "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değişmiştir.[72]

Bu arada Fransa'nın Türkiye notasında belirttiği şartları yapamayacağını konuyu MC'ye götüreceğini bildirmiş, Ankara'da bunu kabul etmiştir. İs-

67 Atatürk Araştırma Merkezi, **a.g.e.,** s. 30.
68 S. Ada, **a.g.e**., s. 63.
69 R. Uçarol, **a.g.e**., s. 776.
70 R.Uçarol, **a.g.e.**, s. 777.
71 R. Uçarol, **a.g.e**., s. 778
72 E. Akçora, "**Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri**" Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 393.

kenderun sorununun çözümü için 14 Aralık 1936'da MC konseyinde konu görüşülmeye başlanmış raporu hazırlama görevi Konseydeki İsveç temsilcisi Sandlar'a verilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken diğer tarafta Atatürk sancağın bayrağının şeklini Gazi Mustafa Kemal Atatürk kendisi belirlemiş, söz konusu bayrak ilk defa 27 Aralık 1936'da cemiyetin İstanbul'daki merkezine çekilmiştir. Bunun arkasından 27 Ocak 1937'de Türk-Fransız yetkilileri biraya gelerek Sancak için yeni bir statü belirlemişlerdi. MC Konseyi tarafından da onaylanan bu statüye göre Türkiye ve Fransa, sancağın toprak bütünlüğünün beraberce garanti altına alacakları, bu yeni statüye göre İskenderun Sancağı içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı kendine özgü bir anayasasıyla yönetilen ayrı bir varlık olacaktır.[73] MC Komisyonu bu konu üzerinde üç ay çalışarak Mayıs 1937'de "Sancak Statüsü"nü ve "Sancak Anayasasını" hazırlamıştır. 29 Mayıs 1937'de bu anayasa Milletler Cemiyeti'nde kabul edilmiş, Türkiye ile Fransa arasında "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma" imzalanmıştır.[74] Yeni statüyü Fransızlar hemen uygulamak istememiş Türkiye'de ve Hatay'da Fransızlara karşı olumsuz bir kamuoyu oluşmuştur. Türkiye, MC'ne başvurarak Sancak'ta anayasaya göre yapılacak seçim sisteminin Ocak 1938'de MC itirazı haklı bulmuş yeni bir seçim sistemini hazırlamıştı. Ancak Fransızlar problemler çıkarmaya devam etmişlerdir. 15 Nisan 1938'de seçim işleri başlamış olmasına rağmen seçim komisyonu ve diğer resmi otoriteler seçmenlere zorluklar çıkarmışlardır Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri sonuç vermeyince Atatürk hasta yatağından kalkarak 19 Mayıs günü bayram kutlamalarının ardından trenle 20 Mayıs 1938'de Mersin'e gitmiş, bu durum halkta çok büyük moral olmuştur[75].

24 Mayıs'ta Adana'ya giden Atatürk orada Askeri birliklerin resmi geçidini izleyerek mesaj vermek istemiştir. Bu seyahatın yarattığı yorgunluk Atatürk'ün rahatsızlığının artmasına sebep olmuştur. Aynı dönemde Avrupa'da ülkeler arası gerginlilikler yaşanırken Fransa Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir politika izlemeye başlamıştır. Fransa 5 Haziran 1938'de Sancak Valisini geri çekerek yerine Türk valisi Dr. Abdurrahman Melek Beyi atamıştır. Bu gelişmelerin yanında olumsuz bir gelişme yaşanmış Hıristiyan Mahallesinde öldürülen bir Türk nedeniyle yöredeki Türkler ayaklanmış, olaylar güçlükle bastırılmıştır. Yaşanan gerginlikler nedeniyle Türkiye, sınıra 30.000 asker yığmıştır. Ayrıca Türkiye Genelkurmay ikinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki bir heyet İskenderun'a gitmiştir. İki hafta süren görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir askeri antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Türkiye ve Fransa Sancağın güvenliğini ve statüsünü korumak amacıyla bölgeye 2500'er asker gönderme işlemi gerçekleşmiş, 5 Temmuz 1938'de Türk askeri Hatay'a girmiştir.

73 E. Akçora, **a.g.e**., s. 394-396.
74 R. Uçarol, **a.g.e**., s. 779
75 "Büyük Önder Mersinde", **Cumhuriyet,** 21 Mayıs 1938, s. 1.

Sonrasında 22 Temmuz-1 Ağustos 1938'de seçimler yapılmış Türkler kırk milletvekilliğinin %34'ünü kazanarak mecliste çoğunluğu elde etmişlerdir. 2 Eylül 1938'de açılan Sancak Millet Meclisi, Sancak'ın adının "Hatay" olmasını, ayrıca kurulan devlete de "Hatay Cumhuriyeti" denilmesini kabul etmiştir. Böylece Hatay devleti resmen kurulmuş[76], Cumhurbaşkanlığı'na Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen, başkanlığa da Abdurrahman Melek getirilmiştir.[77] Bağımsızlaşan Hatay devleti Türkiye ile yakın ilişkiye girmiş, anavatana katılmayı istediklerini beyan etmiştir. Ancak Fransa'nın bunun gerçekleşmesinde ki tutumu önemliydi. Avrupa'da artık büyük bir savaşın etkileri görülmeye başlanmış, Almanya, Avusturya'yı kendine katmış, 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmişti. Bu tehlikeli gelişmeler nedeniyle Fransa, Türkiye ile 13 Haziran'da imzaladığı anlaşm Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını onayladı. 23 Temmuz 1939'da yürürlüğe giren bu anlaşma ile Hatay Devleti'nin varlığına son verilmiş oldu.[78] Bu anlaşma sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakereler sonucu[79] Hatay'ın anavatana katılmasını onaylamıştır.[80] 7 Temmuz 1939'de Türkiye Hatay ilini kurmuş, bağlanma işini gerçekleşmiştir.[81]

76 E. Akçora, **a.g.e**., s. 397.
77 R.Uçarol, **a.g.e**., s. 780.
78 Son Posta, 14 Haziran 1939, Sayı: 3197
79 **TBMM ZC**, C.4, D. 6, İ. 37, 07.07.1939, s. 199-201
80 Tan, 01 Temmuz 1939, Sayı: 1406.
81 "Hatay Vilayetinde adli kanunların tatbik şekline ve ilamların infazı tarzına dair Kanun", **T.C. Resmî Gazete**, S. 4255, 11 Temmuz 1919, s. 12219

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuçlarını iyi hesaplamadan girdiği ve kaybettiği savaş sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerine dayanarak Osmanlıyı parçalamak bölmek ve yok etmek üzere yapılan gizli antlaşmaları uygulamak için İtilaf Devletlerinin harekete geçmesi ile başlayan süreç Lozan Barış Antlaşması ile sonlanmıştır. Lozan'da taraflar "Mondros'tan geliyoruz", "Mudanya'dan geliyoruz" yaklaşımlarıyla masaya oturmuşlar, ancak Türk tarafı için hayati önemdeki Ermenistan ve Kapitülasyonlar meselelerinin müzakere edilmesi talebi yüzünden görüşmelerden çekilmişlerdir. Kapitülasyonlar kaldırılıp, Ermeni meselesi gündemden çıkarılınca Lozan'da görüşmeler yeniden başlamış ve sonuçlanmıştır. Ancak bazı sorunlar Lozan görüşmeleri sonrasına kalmıştır. Türk-Fransız ilişkilerinde en önemli sorunlar: Suriye ile yaşanan sınır sorunu, Hatay Sorunu, Borçlar sorunu, Adana-Mersin demiryolunun satın alınması ve Fransız Okulları ile ilgili sorunlar. Fransa ile savaşı bitiren ve İtilaf Devletlerinin biriyle bir anlaşmaya gidilmesi bağımsızlık savaşının kazanılmasıyla ilişkili olmuştur. Fransa, Lozan Barış görüşmelerinde daha uzlaşmadan uzak tutum sergilemiş, İngiltere ile Türkiye arasındaki müzakerelere göre politikalar yürütmüştür.

Türk-Fransız ilişkilerinde en önemli sorun olan Suriye ile sınır sorunu Lozan'da çözülmüş olmasına karşın Hatay sorunu çözümlenememiştir. Hatay sorunu gibi diğer önemli sorunlar Lozan sonrası çözüme kavuşturulmuştur. Hatay sorununun çözümünde Atatürk olağanüstü çaba sarf etmiştir. Hasta yatağından kalkıp sınıra gitmiş orada Fransızlara bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca Hataylılara moral ve cesaret vermiştir. Sonrasında sağlığı daha da bozulmuş olmasına karşın kararlı bir devlet adamının bu duruşu karşısında Fransa çok direnememiştir. Gerçekçi, dengeli, istikrarlı ve kararlı dış politikanın etkileri Türk-Fransız ilişkilerinde görülmüştür. Fransa bu politika karşısında müttefiklerinden ayrılarak yeni kurulan Türk devletiyle anlaşma yoluna gitmiştir. Bu durum Türk dış politikasının başarısıyla açıklanabilir. Yürütülmüş olan "Yurtta Sulh, Dünya'da Sulh" sloganı ile uygulanan denge politikalarının bunda etkisi büyüktür.

KAYNAKÇA

1. Resmî Kaynaklar

"Hatay Vilayetinde adli kanunların tatbik şekline ve ilamların infazı tarzına dair Kanun", **T.C. Resmî Gazete,** S. 4255, 11 Temmuz 1939, s. 12219.

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmillerinin mümessilleri arasında 22 Nisan 1933 tarihinde imza edilen itilâfname ve mertuplarının tasdikine dair kanun" **T.C. Resmî Gazete,** S. 2418, 4 Haziran 1933, s. 2595.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), C. VI, D. III, İ. II, 31.12.1928, s. 104-123.

TBMM ZC, C.4, D. 6, İ. 37, 07.07.1939, s. 199-201

2. Kitaplar ve Makaleler:

Ada, Serhan: **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Akarsan, Mediha: "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Emperyalist Güçlerin Osmanlı Devletindeki Nüfuz Bölgeleri ve Yapılan Gizli anlaşmalar**", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** C. XV, S 2. Bursa, 1994, 259-274.

Akbıyık, Yaşar:"**Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması**" **Türk Devrim Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 371-392.

Akçora, Ergünöz: "**Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri**" Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 327-354.

Akyüz, Yahya: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul 1995.

Atatürk Araştırma **Merkezi, Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Yayına Haz: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 200.

Balcıoğlu, Mustafa:"**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I** (Sek. Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 71-127

Çavdar, Tevfik: **Milli Mücadele'ye başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II**, Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul 2001.

Dış İşleri Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücedele Dönemine ait 100 Belge 1919-1923)**, Cilt: I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Kili, Suna: **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Nebiloğlu, Osman: **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, yorumlar (Cilt I. 1919-1980,** 2c, 4.bs., İstanbul İletişim Yayınları, 2002.

Payaslı, Volkan : **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2017

Sofuoğlu Adnan; Dağıstan, Adil: **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008.

Tekeli, İlhan: Osmanlı "**İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 650-675.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul 2008.

Taşdemirci, Ersoy: "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, Ankara 2001, s. 1-30.

Tekin, Mehmet :**Kısa Hatay Tarihi**, Kültür Basım Yayın ve Ticaret Ltd. Şti. Basımevi, Antakya 1994.

Tekin, Mehmet:**VI. Hatay Tarihi ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya 2002.

Topsakal, İlyas: "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri". **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi** C. III, S. 2, İstanbul, 2016, s. 33-53.

Tünay, Bekir: "**Atatürk ve Hatay**", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1986, , 449-463.

3. Süreli Yayınlar:

Cumhuriyet, 21 Mayıs 1938.

Son Posta, 14 Haziran 1939

Tan, 01 Temmuz 1939.

BÖLÜM 13

IMF'NIN MALİ RİSKLERİN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ÖNERİLERİ VE BU KAPSAMDA TÜRKİYE'DE İÇ DENETİM

Nihat AKBULUT[1]

1 Dr., CGAP, İç Denetçi, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretim Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, ORCID NO: 0000-0001-7335-7228, nihata71@gmail.com

GİRİŞ

Mali risk yönetimi kamu mali yönetiminde stratejik planlama ve yönetim anlayışının gelişmesine paralel olarak önemli bir ekonomi yönetimi yaklaşımı ve yöntemi haline gelmiştir. Özellikle ekonomik ve finansal piyasalardaki dalgalanmalar ve şoklar kriz boyutuna ulaştığında mali risklerin yönetilememesinin ve etkin kontrolünün sağlanamamasının ekonomi yönetiminde hangi boyutlara varan sorunlara yol açtığı görülmektedir (Budina et. al., 2013:175). Yakın zamanda yaşanan en büyük global ekonomik ve finansal kriz olarak nitelendirilen ve Büyük Durgunluk olarak da adlandırılan 2008-2009 küresel ekonomik ve finansal krizi ülke ekonomilerinin makro dengelerini olduğu kadar finansal piyasalarını da yönlendirmede ve yönetmede kamu maliyesi ve para politikalarının önemini ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada mali risk kavramı işletme yönetiminde kullanılan finansal risk anlamında değil, IMF'nin kamu mali yönetiminde devlet bütçesi ve diğer ulusal ve yerel düzeyde kamu kaynaklarının yönetimine ilişkin riskler olarak açıklanmıştır. Çalışmada IMF'nin bu konudaki araştırmaları çerçevesinde mali risklerin doğası ve kaynakları, devlette mali riski barındıran unsurlar ile bu risklerin özellikle kriz dönemlerinde oluşan mali şoklara karşı kamu mali yönetiminde risk yönetimi ve riskleri bertaraf etme ve risklere karşı dayanıklılığı sağlayacak önlemler üzerinde durulmuştur. IMF'nin bu çerçevesi Türkiye'de henüz yeni denilebilecek kamu mali yönetimi ve kontrol yapısıyla mali alanda getirilen risk yönetimi, iç denetim ve iç kontrol uygulamaları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, *ilk bölümde,* mali riskin tanımı, kaynağı ve çeşitleri ele alınmış, *ikinci bölümde* mali risk yönetiminin genel çerçevesi ve mali risk analizi anlatılmış, *üçüncü bölümde* iç kontrol ve iç denetimin teorisi ve standartları çerçevesinde işlevi üzerinde durulduktan sonra, Türkiye'de 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol yasası ile getirilen risk yönetimi, iç kontrol ve iç denetim uygulamalarına yer verilmiş, *sonuç bölümünde* de etkin kamu mali yönetimi ve kontrol yapısında IMF'nin bu konudaki rehberleri ve raporları üzerinden mali risk yönetiminin işlevselliği Türkiye'deki yeni mali yönetim yapısıyla getirilen risk yönetimi, iç kontrol ve iç denetim uygulamalarıyla ilişkilendirilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. MALİ RİSK TANIMI

Mali risk; devlet bütçesi ya da diğer mali göstergelerde kısa ve orta vadede meydana gelebilecek sapmalar olarak tanımlanabilir. Bu sapmalar devlet gelirleri, harcamaları ve bütçe dengesi ile devletin varlık ve yükümlülüklerinin değerlerinde kısa ve orta vadede ortaya çıkan sapmalardır (IMF, 2008).

Mali riskler; genel ekonomik riskler (devlet gelirlerinin azalması) veya özel riskler (doğal afetlerin vb.) şeklinde sınıflandırılabilir. Devletin şarta bağlı yükümlülükleri ve devlet garantileri gibi şeffaf olmayan diğer yükümlülüklerinden kaynaklanan riskler IMF'nin mali risk yönetimine ilişkin kaynaklarında başta gelen mali risk unsurlarıdır (IMF,2016). Klasik nakit bazlı devlet bütçesi ve muhasebesi, bu tür yükümlülüklerden kaynaklı mali riskleri önlemede yetersiz olduğundan standart mali analizlerde bu tür risklere karşı etkili önlemler alınmamaktadır (Budina et. al., 2013:176).

Genel olarak risk yönetiminde ve bu konu özelinde mali risklerin yönetiminde sorumlulukların açık ve net biçimde tanımlanması gerekir. Genellikle devletin mali risk yönetiminden sorumlu bir birim ya da kurum olur ve mali risklere ilişkin bilgiler bu kurumda toplanır. Devlet kurumlarında mali yönetim konusundaki birbiriyle ilişkili ve koordinasyon gereken işlerde bilgilerin Maliye Bakanlığı yada başka bir kurumda toplanması sürecinde kurumların nasıl bir yol izleyeceği konusunda net bir görev tanımı bulunmalıdır. Bazı ülkelerde bütçe yönetimi Maliye Bakanlığından başka bir birim tarafından yönetilir. Ekonomi, gelir gider tahminleri, KİT'ler ve yerel yönetimlere yapılacak yardımlar, finansal piyasalara yönelik düzenlemeler başka birimler tarafından yürütülür. Bu tür bir yapı içerisinde bilginin merkezileşmesi, koordinasyon, işbirliği gibi konularda daha büyük güçlükler yaşanabilir. Bazı ülkelerde ise bu tür işlemler için kurumlar arası işbirliğini sağlayan bağımsız bir yapı dizayn edilmiştir (Budina et. al., 2013:180-182).

Mali risklere ilişkin bilginin merkezileşebilmesi için mali riskin ne olduğunun açıkça tanımlanması ve ilgili birimlerin düzenli ve sistematik biçimde bu risklere ilişkin bilgileri aktarması zorunludur. Yıllık bütçe sunumları sırasında bakanlıklar bu bilgileri ilgili görevli birime aktarırlar. Bu amaçla, mali risklerin devlet muhasebesi içerisinde kayıt altına alınmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. (Budina et. al., 2013:182).

Mali riskler çok çeşitli kaynaklardan ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Burada mali riskler, genel makroekonomik riskler veya özel riskler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bazen mali riski farklı bir kategoride tanımlamak da mümkündür. Bu da *mali risk yönetiminde etkinliği azaltan yapısal ya da kurumsal zayıflıklar* olarak düşünebilir (Hemming and Petrie, 2002).

Genel makroekonomik riskler; kamu maliyesinin önemli derecede olumsuz etkilere maruz kalması ve temel makroekonomik parametrelerin bozulması anlamına gelir. Örneğin yaşanan bir makroekonomik şok nedeniyle bütçe açığının önemli oranda artması. Ekonomik faaliyetlerde bir durgunluk devletin gelirlerinde bir düşüşü beraberinde getirir. Diğer taraftan işsizlik maaşı veya sosyal güvenlik harcamalarında önemli ölçüde artabilir. Döviz kurlarında meydana gelebilecek ani bir dalgalanma sonucu

kamu borç stoğu çok yükselebilir, yüksek borçlu ülkeler faiz oranı şoku yaşayabilir, düşük gelirli ülkeler kedilerine yapılacak yardımların azalması nedeniyle ve bazı ülkeler ticari mal fiyatlarında meydana gelebilecek ani fiyat değişimleri sonucu oluşacak ticari kayıpları nedeniyle kırılgan hale gelebilirler (Budina et. al., 2013:176).

Özel mali riskler; genel olarak ekonomik parametrelere bağlı olmaksızın ortaya çıkar. **Doğal afetler veya devlet garantilerinin yaratacağı potansiyel maliyetler gibi özel bir sebeple ortaya çıkan riskleri kapsar.** Bir kamu kuruluşunun görev zararı ya da devletin mali destek ve kurtarma paketleri, vergiden kaçınmanın artmasıyla vergi gelirlerinde azalma, devlete ait doğal kaynakların üretim düzeylerinde meydana gelecek bir düşüş veya sosyal yardım programlarından kaynaklanan mali yükün artması diğer özel risk örnekleridir (Budina et. al., 2013:176-177).

Ancak kamu mali yönetiminde bütçe yönetimi açısından en önemli risklerin başında şarta bağlı yükümlülüklerden kaynaklanan riskler gelmektedir (Brixi, & Schick, 2002). Bu tür yükümlülüklerden kaynaklanan gizli nitelikte mali risklerin bir sonucu olarak çoğu devlet çok ciddi düzeyde mali istikrarsızlık ile karşılaşmaktadır. Şarta bağlı yükümlülük genellikle belli bir olay ya da koşul meydana geldiğinde ödeme yapma yükümlülüğünün doğması anlamına gelir (Budina et. al., 2013:176-177). Devlet garantileri ve diğer şarta bağlı yükümlülükler mali yönetimi daha karmaşık hale getirir, bu nedenle literatürde sıkça tartışılan bir konudur (Brixi & Schick, 2002; Irwin, 2003; Hemming, 2006). *Temel şarta bağlı yükümlülük biçimleri şunlardır:* kamu özel ortak yatırımlarında minimum gelir garantisi yahut devlet kurumlarınca alınan borçlarda verilen **hazine garantileri**; d**evlete ait varlıklar özelleştirilirken** ortaya çıkan yükümlülükler; **bir felaket nedeniyle ortaya çıkan** ve devlet tarafından sigortalanmış, ancak sigorta ödemeleri söz konusu maliyetleri karşılamaya yetmeyen durumlarda yapılacak **sigorta ödeme yükümlülükleri; tazminat** ödemeleri; **uluslararası finansal kurumlara** yapılacak ödenmemiş yükümlülüklerdir (Budina et. al., 2013:177).

Pek çok nedenden dolayı hazine garantisi gibi bazı şarta bağlı yükümlülükler mali yönetim açısından belli problemlere sebep olurlar. *Birincisi*, borçlanma ya da doğrudan sübvansiyon yerine devlet garantileri kullanılıyor olabilir. *Devlet garantileri ödenmek zorunda kalınmadığı sürece kayıt altına alınmamaktadır*. *İkincisi,* devlet garantileri politik araçlar olmasına rağmen *mali etkileri belirsiz olduğundan mali yönetimi daha karmaşık hale getirirler* ve istenmeyen teşvikler yaratabilirler. Bu şekliyle **bütçe disiplininden** uzak mali enstrümanlardır (Budina et. al., 2013:177).

Eğer mali destek sağlanması konusunda *açık bir politika ya da kural yoksa* zımni şarta bağlı yükümlülüklerden kaynaklanan *riskler* ortaya çık-

maktadır. Fakat olumsuz bir durum olduğunda *devletin destek sağlaması beklenmektedir.* Gerçekleştiklerinde *mali pozisyonda şoklara* yol açabilirler. Ayrıca, *mali pozisyonda sıkıntılar* ortaya çıktığında söz konusu *yükümlülükler* gerçekleşebilir. Aksi halde gelir ve gider kalemlerinde daha büyük olumsuz etki yaratılmış olur. Örneğin **kamu kurumları veya yerel yönetimler** *mali güçlüklerle* karşılaştıklarında devletin bu kurumlara veya yerel yönetimlere ***mali destek*** vermesi beklenebilir. Bir diğer örnek **özel bir bankanın finansal sorunları** sırasında **devletin mudilere garanti vermesi** olabilir. Yine **deprem** gibi doğal afetler sonrasında devletin yaraları sarması beklenen bir durumdur. Hatta devlet açıkça belli olaylar karşısında kesinlikle mali destek sağlamayacağını belirtse dahi bu tür bir yükümlülük ile karşılaşması olasıdır. Avrupa Para Birliğinin politik çerçevesinde ortaya çıkan "no bailout"-"kurtarma paketi yok" kuralına karşın verilen **kurtarma paketleri** buna iyi bir örnektir (Budina et. al., 2013:177-178).

Mali risk yönetiminin etkinliğini sınırlandıran diğer bir unsur da **kurumsal ya da yapısal zayıflıklardır**. Bu tür zayıflıklar kötü olayların gerçekleşme riskini artırabilir ya da gerçekleştiğinde devletin *maliyetlerinin artmasına* neden olabilir. Örneğin bir **devletin gelirleri yalnızca bir ya da iki kaynağa dayanıyorsa ve özellikle de doğal kaynaklardan elde ediliyorsa,** söz konusu devletin gelirleri olası bir sıkıntı karşısında çok daha kırılgan hale gelecektir.

Diğer yapısal zayıflıklar olarak; toplam kamu harcamaları içinde **yasal ya da diğer zorunlu harcamaların oranlarının artması**, **devletin farklı birimleri arasında mali politikaların koordinasyonunda yaşanacak güçlükler** vb. sayılabilir. Bu tür zayıflıklar devletin **ekonomik şoklar** karşısında *sıkı maliye politikaları* uygulama gücünü zayıflatabilir veya muhtemel önlenebilir şoklara karşı önlem alınmasını zorlaştırabilir (Budina et. al., 2013:178).

ABD merkezli 2008-2009 Büyük Durgunluğunda yaşanan mali kriz ve ardından yaşananlar, *gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kalabileceği farklı türdeki risklerin* büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. 2007-2009 döneminde gelişmiş ülkelerde **mali açığın GSMH'ye oranı** ortalama 12 kat artarak % 0,6'dan % 7,2'ye yükselmiştir. Düzenli olarak azalmasına karşın 2011 yılına gelindiğinde söz konusu oran 2007 yılındaki seviyesinden 7 kat daha fazladır. Özellikle **gelişmiş ekonomiler bu kriz dönemi ve sonrasında büyük ve uzun süreli bir mali bozulma yaşamıştır. Devletin ve merkez bankalarının kriz sırasında verdiği mali destek**, gelişmiş devletlerin mali yapılarının daha da bozulmasına neden olmuştur (IMF, 2011, 2012).

Ancak esas sorun **kriz ile birlikte** ekonomik faaliyetlerde meydana gelen yavaşlamaya bağlı olarak bir yandan **devlet gelirlerinin azalması,** diğer yandan işsizlik sigortaları, devlet yardımları, emeklilik ve sosyal gü-

venlik hesaplarında meydana gelen artışa bağlı olarak **devlet giderlerinin artmasıdır**. Özellikle G20 ülkeleri içindeki gelişmiş ekonomilerde **kamu borçlarının GSMH'ye oranının** 2008-2015 yılları arasında ortalama % 38,6 oranında seyretmesi beklenmektedir. Faiz oranlarındaki düşüşe karşın GSMH'deki azalış büyüme ve faiz oranları arasındaki farkın daha da azalmasına sebep olmaktadır (IMF, 2011).

2. MALİ RİSK YÖNETİMİ ve RİSK ANALİZİ

2.1. Mali Risk Yönetimi

Mali risklerin yönetim süreci devamlı bir süreç olmasına karşın belli aşamalara bölünmek suretiyle açıklanabilir. İyi hesaplanmış bir mali risk yönetim sürecini *"doğru zamanda doğru kişilere doğru bilgilerin aktarılması"* şeklinde özetlemek mümkündür (Budina et. al., 2013). Risk yönetimindeki sorumlulukları belirleyebilmek için öncelikle mali risklerin yönetiminde gerekli olan bilginin toplanması gerekir. Söz konusu sorumlulukların belirlenmiş **mali riskleri yönetme yetkisi olan kişilere** dağıtılması ve bu kişilerin **hesap verebilir** konumda olmaları da zorunludur.

Mali Risk Yönetim Süreci aşağıdaki aşamalardan oluşur (Budina et. al., 2013:180):

- *Risk yönetim çerçevesini belirlemek*
- *Risk değerlendirmesi*
- *Riskleri tanımlamak*
- *Riskleri analiz etmek*
- *Riskleri bütçeye dahil etmek*
- *Riskleri açıklamak*
- *Riskleri gidermek*
- *Riskleri izlemek ve gözden geçirmek*

Mali risk yönetim sürecinde izleme, iletişim ve danışmanlık aşamaları sürecin her aşamasında bulunması gerektiğinden süreklilik arz eder.

Mali risk yönetim süreci; devletin faaliyette bulunduğu iç ve dış çerçevenin belirlenmesi ile başlar. Dış çerçeve, politik ve kamu finansal yönetim çevresini içerir. Örneğin, hukuk sistemi ile ilişkiler, yerel yönetimler ile mali ilişkiler, KİT'lerin ve kamu finansal kuruluşlarının büyüklüğü gibi unsurlardır. Ayrıca iç ya da dış ekonomik şoklar, doğal afetler veya önemli mali risklerdeki son değişimler gibi hususlar karşısında ekonominin ne yönde etkileneceği de hesaba katılmalıdır. İç çerçeve mevcut finansal risk yönetimi konusunda devletin hedefleri, risk yönetim fonksiyonunun kap-

samı, sorumlulukların ilgili kişilere dağılımı gibi konuları içermelidir (Budina et. al., 2013:180-181).

Genel olarak mali risk yönetiminin hedefi; gelirlerde beklenmedik dalgalanmalara karşı işletmeyi korurken, bir yanda da söz konusu işletmedeki mali pozisyonun ve performansın güçlendirilmesidir. Buna karşın devlet yapısı içerisinde bu hedef devletin dar anlamda mali pozisyonunun güçlendirilmesinden çok **ulusal refahın maksimum düzeye çıkarılmasının** sağlanması şeklinde değerlendirilmelidir. **Devletin mali pozisyonu ekonominin diğer bölümlerindeki risklerden etkilenebileceği gibi kendisi de ekonominin geri kalanı için bir risk kaynağı olabilir**. Bir diğer ifadeyle devletin mali pozisyonu ekonominin geri kalanının etkin risk yönetimi için çok önemli bir faktördür. Ulusal refahın **maksimum düzeye çıkarılması** bazı finansal risklerin bir kısmının devlet tarafından doğru bir şekilde giderilmesini sağlayabilir (Budina et. al., 2013:181).

Bu nedenle devletin hedefi finansal riskleri minimize etmek değil, bu tür risklerin ekonomik ve sosyal maliyetlerini daha düşük bir seviyede ve daha etkin bir biçimde yönetmektir. Gerçi son yirmi yılda **maliye politikalarının** etkin bir biçimde kullanılması çok tercih edilen bir durum değildir. Ancak yaşanan küresel finansal kriz ile birlikte gelen **büyük durgunluk**, **maliye politikalarının önemini artırmıştır.** Devletler büyük durgunluk dönemlerinde harcamaları kısmak yerine Keynesyen ekonomi politika anlayışıyla **genişletici maliye politikaları** ile ekonomideki güven kaybını gidermeye çalışırlar (Budina et. al., 2013:181).

2.2. Mali Risk Analizi

Devlet bütçelerinin duyarlılık analizi, senaryo analizi ve stokastik analizler yoluyla makroekonomik risklerinin mali boyutlarını hesaplamak mümkündür (Budina et. al., 2013:184). *Duyarlılık analizi;* bazı temel makroekonomik değişkenlerdeki değişimlerin devletin harcama ve gelirleri üzerindeki etkilerini gösterir. Bu yöntemler içinde en az tercih edilen teknik olmasına rağmen dünyada son yirmi yılda yaygın hale gelmiştir.

Senaryo analizi ise; temel makroekonomik parametrelerdeki olası değişiklik kombinasyonlarının mali etkilerinin görülmesinde kullanılmaktadır. Bu yaklaşım temel makroekonomik değişkenlerdeki önemli değişimlerde mali ve borç yüküne ilişkin durum değişikliklerini kontrol etmeye yarar.

Stokastik analiz; makroekonomik belirsizlikler içindeki riskleri araştırmakta stokastik analiz yöntemi de kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda gelecekteki borç stokunun olası dağılımı, temel risk değişkenlerinin gerçekleşme olasılıklarına dayanarak hesaplanır. Doğal kaynak gelirlerindeki değişkenlik de *(petrole, enerjiye bağımlı ülkelerdeki)* bu yöntem ile hesaplanabilir.

Finansal riskleri analiz etmek için bir başka yaklaşım da **devletin net değer, varlık ve yükümlülüklerini hesaplama yönetimidir** (Barnhill and Kopits, 2003). Bu yaklaşımda, şarta bağlı yükümlülükler kadar gelecekteki gelirleri ve uzun dönem yaptırımları, varlıkları ve doğrudan yükümlülükleri kapsayan devletin genişletilmiş bilançosunda yer alan **doğrudan devletten kaynaklanan mali risklerin ya da şarta bağlı yükümlülüklerden kaynaklanan mali risklerin analizine olanak vermektedir**. Varlık ve yükümlülüklerin kayda geçirilmesi ile genişletilmiş bilanço, maliye politikalarının net değer üzerindeki etkilerini analiz etme ve zaman içinde net değerdeki eğilimleri değerlendirme imkânı verir.

Nitelik ya da niceliksel yöntemlerle şarta bağlı yükümlülükleri ve garantilerden kaynaklanan özel risklerin maliyetlerini tahmin etmek mümkündür (Budina et. al., 2013:187). Öngörülen maliyetlerin tutarlarını içerecek biçimde **mali etkinin ne olacağı** yönünde bir tahmin yapılmalıdır. Bilgi eksikliği, tarihi dataların kaybı, kapasitenin sınırlı oluşu bu hesapların yapılmasını pek çok ülkede güçleştirir. Özellikle uzun dönem yükümlülükler, şarta bağlı yükümlülükler veya devlet garantilerinin mali etkilerinin hesaplanması oldukça gelişmiş bir teknik hesaplama gerektirdiğinden bunu gerçekleştirmekte yetersiz kalan ülkelerde mali etkinin hesaplanması oldukça güç olmaktadır.

2.3. Kamu Mali Yönetiminde Risk Analizi

IMF'nin Mali Riskler Kılavuzlarına (2008 ve 2012) göre; bütçe üzerinde etkili olan büyük tutarlı ve farklı özellikler taşıyan riskler çeşitli mekanizmalar yoluyla yönetilebilir. Örneğin; öngörülemeyen şarta bağlı yükümlülükler için bütçede karşılık ayrılabilir. Petrol üreticisi bazı ülkeler petrol fiyatlarında meydana gelen fiyat dalgalanmalarının bütçeye yönelik etkilerini yönetmek üzere *gelir dengeleme fonları* oluşturmuşlardır. Bu fonlar gelir kaynaklarının fazlasının bir kenara ayrılıp, sıkıntılı bütçe dönemlerinde dengeleyici olarak devreye sokulması esasına dayanır. Bu yöntem bütçe açığı olduğu dönemlerde borçlanma gereğini engeller ve **borç geri ödeme risklerini** azaltır. Böyle bir fon söz konusu varlıkların tahsis edildiği amaç dışında başka alanlara yönlendirilmesini önlemek gibi politika hedefleri bakımından da gereklidir.

IMF **mali risklerin açıklanması ilkesinin** uygulanma düzeyinin her gelişmişlik seviyesindeki ülkelerde yükseldiğini, gelişmiş ülkelerin bu konuda daha şeffaf olduklarını, şeffaflığın düzeyini ekonomi politikalarının belirlediğini, bazı ülkelerde kamu hesaplarının açıklanmasının yasayla zorunlu (örn: Avustralya, Brezilya, Pakistan, vs.) tutulduğunu belirtmiş, bunun tüm risklerin tanımlandığı, ölçüldüğü ve yönetildiğine dair, paydaşlara ve vatandaşlara güvence sağladığını belirtmiştir. IMF'in araştırmaları, uluslararası sermaye piyasalarında **mali şeffaflığın** ülke sermayesine güveni ve

ülkenin kredi notunu artırdığını göstermektedir (IMF, 2008 ve 2012).

IMF'nin şeffaflığa ilişkin kriterlerine göre; ahlaki risk (moral hazard) söz konusu olduğunda ve bankalara hücumu önlemek için, kamuoyuna açıklama yapmak, hükümetin pazarlık gücünü zayıflatma olasılığı varsa (örneğin; kamu personeli ücret görüşmelerinde) şeffaflık ilkesinin ihlali hoş görülebilir. Bu durumlarda dahi riskin varlığı açıklanabilir, ancak riskin düzeyi açıklanmayabilir (Budina et. al., 2013:191).

AB ve OECD ülkeleri ile bazı gelişmekte olan ülkeler (Brezilya, Şili ve Endonezya vd.) ekonomik şokların sebep olduğu mali riskleri piyasalarla paylaşmaktadırlar. Örneğin; Endonezya'da makroekonomik değişkenlerin *duyarlılık analizi* yoluyla bütçeye etkisini gösteren yıllık mali risk açıklaması yayınlanmıştır. OECD ülkelerinin yarıya yakınında benzer duyarlılık analizi yapılmakta, periyodik olarak makroekonomik göstergelerle mali tahminlerin gerçekleşme sonuçları karşılaştırılmaktadır (Budina et. al., 2013:191).

Orta vadeli makro dengeleri etkileyen riskler de yayınlanmaktadır. Bazı ülkelerde (örneğin; Yeni Zellanda) hükümetler bir adım daha atıp, **mali dengelerin** bozulması ihtimalinin **bütçe dengelerini** nasıl etkileyeceğini de hesaplamaktadırlar. Harcamaların kısılması, vergi artışları ve bütçe açığının düşürülmesi gibi bütçe dengelerini sağlama amaçlı politika hedeflerine ilişkin muhtemel öngörülerin yapılmış olması piyasaların ani ve ters tepkilerini önlemiş olur. Bu, yüksek bütçe açığının olduğu ve ekonomi ve mali piyasaların kırılgan olduğu durumlarda çok daha önemli hale gelmektedir.

IMF, bütçe ve yılsonu mali tablolarla birlikte; tüm devlet garantileri ve diğer mali yükümlülükler, mali yükümlülüklerin vadesi, brüt yükü, olası harcama artışları, geçmişteki devlet garantilerinin yüklerinin tahminine yer verilmesi gerektiğini belirtmektedir. *IMF Mali Şeffaflık Kılavuzunda;* tüm mali riskleri gösteren bir açıklamanın bütçe ile birlikte sunulmasını tavsiye ediyor. Bu açıklamada; makroekonomik riskler ve kamu-özel ortak projeleri, KİT'ler ve yerel yönetimlere ait kamu borçları, mali yükümlülükler ve risklere yer verilmesi gerektiği belirtiliyor (IMF-2007). Brezilya, Endonezya ve Pakistan 2007'de bunu ilk kez uygulamışlardır; bu ülkelerde söz konusu uygulama henüz kurumsallaşmış olmasa bile, mali riskleri yönetme konusunda merkezi, sistematik ve şeffaf bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir (Budina et. al., 2013:192)**.**

Kamu otoritesi mali piyasalara garanti vermek, likidite sağlamak, açık piyasa işlemleri, sermaye artırımına gidilmesi (recapitalization) gibi amaçlarla mali piyasalara müdahale eder. Bu müdahaleleri uygulamada Merkez Bankaları, Mevduat Sigorta Kurumu (TMSF), Varlık Fonu ve Kamu Bankaları gibi farklı kurumların görevli ve yetkili olması kamu mali denge-

sini gösteren ortak bir tablo sunulmasını gerektirmektedir (Budina et. al., 2013:192).

Piyasalarda gereksiz yere ters etkilere sebep olmamak için mali riskler dikkatli ve ölçülü bir şekilde açıklanmalı, zımni (implicit) risklerin açıklanıp açıklanmamasına ya da nasıl açıklanacağı konularında özenli davranılmalıdır (Budina et. al., 2013:192).

Mali risk yönetiminde risklerin gerçekleşme olasılığını azaltmak ya da risk gerçekleşmişse maliyetini azaltmak için önlemler alınır. Risklerin bir kısmını gidermek kurumun kendi elindeyken, bir kısım riskler kurum dışı nedenlere bağlı olduğundan, dış faktörlerle ilgili olanlarda ancak kayıpları minimize etmek için önlemler alınabilir (Budina et. al., 2013:193).

IMF, kamu mali yönetiminin maruz olduğu risklerin özel sektörle paylaşılmasında; kamu-özel ortaklığı projelerinde devletin projeye özgü (inşaat, operasyon, dizyan ve teknik) riskleri özel sektöre devretmesini, ekonominin geneline ilişkin politika ve düzenleme risklerini ise kendisinin üstlenmesini, olayın gerçekleşmesinde ya da gerçekleştiğinde maliyetinin boyutuna etki etme potansiyeli bulunduğu durumlarda, kişilerden maliyetin belirli bir miktarını ya da oranını karşılamasının istenmesini tavsiye etmektedir. Mevduat garantisi ya da afet sigortası gibi durumlarda, ahlaki problem (moral hazard) ihtimali varsa, devletin maliyeti karşılaması için ek kanıtlar (justification) istemesi gerektiğini, devletin diğer kurumların zararlarını karşılamak durumunda kalması halinde, bu kurumlara gelecekte birtakım riskleri üstlenmeleri ve birtakım kurallara uymaları konusunda kısıtlamalar getirmesini öngörmektedir (Budina et. al., 2013:193).

2.4. Kamu Mali Yönetiminde Risk Yönetimi Yöntemleri

Devletin mali riskleri azaltmak için kullanabileceği çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunlar genellikle birbirinin alternatifi değil, bir arada kullanılabilen farklı yöntemlerdir (Budina et. al., 2013:194):

- **Riskten kaçınma**: örneğin; ticari bir yatırım yapmaktan vazgeçme ya da ticari bir faaliyetteki kamu mülkiyeti payını azaltmak; özel sigorta piyasasındaki düzenlemeleri ya da vergi engellerini kaldırmak ve devlet sigorta paylarını azaltmak.

- **Riski transfer etme:** sigorta ya da yeniden sigorta (reinsurance) satın alarak, afet sigorta (catastrophe) bonosu çıkarma; memurların kazançları üzerinden emeklilik sisteminden çalışan katkı payı üzerinden emeklilik sistemine geçilmesi; öğrenci kredileri gibi finansal varlıkları satmak ya da buna aracılık etmek.

- **Riski paylaşma:** kısmi garanti sunma (Kanada, Şili ve ABD'de olduğu gibi); riskle orantılı garanti ücreti ya da sigorta pirimi tahsil etme;

kısmi tüketim sübvansiyonları vermek vb.

- **Riski çeşitlendirme:** vergi reformları ile gelir kaynaklarını çeşitlendirmek; finansal varlıklara yatırım stratejileri geliştirmek.

- **Riskten korunma (hedge):** döviz swapları yoluyla döviz kurlarını ve vadeli mal piyasa işlemleri yoluyla mal fiyatlarını dengelemek (birçok ülkede borç yönetim birimlerinin uyguladığı ve Meksika'da petrol fiyatları uygulamalarında olduğu gibi).

- **Riski azaltma:** mali sektör düzenlemelerini güçlendirmek, mevduat sigorta programını tüm katılımcılar için zorunlu tutmak, vergi tabanının küçülmesini önlemek için mali öngörüler yapmak amacıyla bağımsız kuruluşların görüşlerini almak, döviz borçlarını ödemek için kamu mali varlıklarını kullanarak kamu hesapları dengesi (balance sheet) için kaldıracı azaltmak, mali risk yönetiminde kurumsal sorumlulukları netleştirmek, orta vadeli kapsamlı bir bütçe sunmak, iç kontrolü güçlendirerek operasyonel riskleri azaltmak, örneğin; risk yönetimi yapılan kurumlarda risk analizi ve izleme işlevlerini ayrıştırmak.

- **Cap (capitalize) risk**: tüketici sübvansiyonlarına bir üst tavan konulması, zımni ve belirsiz bir mali yükümlülüğü belirli bir mali yükümlülükle değiştirmek, örneğin; bir afet ya da mevduat sigortasında olay başına yapılan yardımların tavan miktarını belirlemek.

- **Riske karşı tampon (buffer) oluşturma**: varsa risklerin maliyetlerini karşılamak üzere ilave mali alanlar bırakmak; riskler gerçekleşmişse yedek mali varlıklar ayırmak, olası mali destekler için pazarlık yapmak.

Vergi gelirlerine ilişkin riskler: tüm ülkeler **vergi tabanının daralmasına** yol açacak riskleri gidermeye çalışırlar. Vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığından doğan vergi kayıpları önemli bir risktir ve çoğunlukla sınır ticareti bu riski artırmaktadır. Vergi tabanına ilişkin riskleri gidermek için **vergi uyumsuzluklarının** sürekli gözetim altında tutulması ve vergi yönetimi ve vergi politikalarında proaktif değişimler yapılması gerekmektedir. Bazı ülkelerde vergi harcamalarının boyutu ve şeffaflığı gibi vergi sistemine özgü konular vergi tabanı için ekstra riskler doğurmaktadır. IMF, küresel mali krizlerin birçok ülkede, vergiye uyum ve itaat riskini artırdığından, bu riske karşı en riskli bölgelerden başlamak üzere, toplanması hedeflenen vergi gelirleri ile toplanan vergi gelirleri arasındaki farkı (tax gap) azaltacak önlemler üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini belirtmektedir (Borondolo, 2009).

Mali şokların oluşturduğu risklere karşı önlemler; en yaygın olan *mevduat sigortası* önlemi dışında, çok az ülke mali şoklara karşı sigorta önlemi almaktadır. Bununla birlikte son yıllarda, bazı devletler doğal afet ya da hava koşulları risklerine karşı uluslararası büyük firmalardan *sigorta* satın almak-

tadırlar. Bu çerçevede, deprem ve kuraklık riskine karşı yapılan sigortalar oldukça yaygındır; örneğin, Meksika 2006'da deprem bonosu ihraç etmiştir. Yeni Zelanda'da yaşanan deprem felaketinin sermaye stoğunda yol açtığı zararın büyüklüğünün milli gelire oranı yakın zamanda yaşananlar arasında en yüksek boyutta olandır (Budina et. al., 2013:195-196).

Kuraklık riskine karşı yapılan sigortalar; Meksika, Etyopya ve Malawi kuraklık riskine karşı uluslararası piyasalarla (sigorta) sözleşme yaparak **riski transfer etmeye** çalışmışlardır. Bu, devletin kuraklık durumunda karşılaşacağı zararları belirli bir yağış miktarını esas alarak indeks bazında karşılamak üzere yapılmış *türev sözleşmeler* şeklinde yapılmıştır. Yağış miktarı belirli tutarın altına indiğinde, ürün kaybına bakılmaksızın otomatik bir ödemeyle tazmin yoluna gidilmektedir. Böylece sağlanan fonlar devletin kuraklığı tazmin için başka harcamalardan kısıntıya gitmesine gerek bırakmamaktadır. Örneğin; Mekiska'da 2007 yılında devlet 1.900.000 hektar tarım arazisini 90 milyon $ tutarında sigorta ettirmiş, buna karşılık 9,7 milyon $ sigorta primi ödemiştir. **Böylece devletler, krizi yönetmek zorunda kalmaktansa riskleri yöneterek ihtiyatlı davranmanın rahatlığını yaşamışlardır** (Budina et. al., 2013:195).

Altyapı projelerinde risk değerlendirmesi; proje tekliflerinde temel riskler, proje gelirlerini olduğundan yüksek, proje giderlerini ise olduğundan düşük tahmin etmektir. **Projelerin fizibilitesini** sistematik olarak, *bağımsız bir değerlendirme kuruluşuna* yaptırtmak, bu riske karşı alınabilecek en temel önlemdir. Bu konuda *Kore Kalkınma Enstitüsü* fizibilite etüdü konusunda kurumsallaşmış bir örnektir. Kamu-özel ortaklığı projelerinde ihtiyaç analizi ve kamu politika gerekçeleri öncelikle belirlenmeli, gerekli rekabet koşullarını sağlayamayacak projeler dışarıda bırakılmalıdır (Budina et. al., 2013:196).

*Risk yönetiminde alternatif çözümler; r*isk yönetiminde bir diğer alternatif çözüm, ihtiyaç duyulduğunda **uzun vadeli borçlanmak** suretiyle nakit fazlası bulundurmaktır. Ancak bunun riski de bir kriz anında borç ödemelerinin vadesi geldiğinde **yeni borç kaynağı bulunamaması** ya da vergileri kısa vadede artıramamaktır (Budina et. al., 2013:196).

3. KAMU MALİ YÖNETİMİNDE KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ, İÇ KONTROL ve İÇ DENETİM

3.1. Kurumsal Risk Yönetimi, İç Kontrol ve İç Denetim Kavramları

Kamu veya özel işletmelerde kurumsal yönetim, risk yönetimi ve iç kontrol yapısını esas alan bir güvence ve yönetim danışmanlığı faaliyetidir (Türedi, Karakaya, & İldem, 2015). Yönetimin, kurum içinde kurumsal

risk yönetimi (KRY) yapısını oluşturmak ve işletmek konusunda sorumlulukları vardır. Planlı, tutarlı ve koordineli yaklaşımı ile KRY, kuruma büyük oranda yarar sağlar (Bozkurt, 2010).

İç denetim ise risk yönetimi, iç kontrol yapısı ve kurumsal yönetim proseslerinin etkinliğini değerlendirerek süreçleri geliştiren sistematik ve disiplinli yaklaşım içeren bir faaliyettir (Türedi, Karakaya, & İldem, 2015). İç denetim faaliyetinin KRY sürecinde aldığı rol zamanla değişebilmektedir. İç denetimin KRY alanındaki danışmanlığının konusu ve kapsamı, kurumun risk olgunluğuna bağlı olup, zaman içinde kurumdan kuruma değişkenlik göstereceği olasıdır. Böylece, kurumun risk olgunluğu arttıkça ve risk yönetimi iş operasyonları ile daha fazla bütünleştikçe, iç denetimin kurumsal risk yönetimine destek verici rolü de azalabilecektir. Risk yönetimi hususundaki sorumluluğun yönetime ait olduğunun kurumlar tarafından benimsenmesi önemlidir. İç denetçiler de, risk konusunda yönetime tavsiyede bulunarak yönetimin kararlarını destekleyip gerektiğinde sorgulamalıdır. Yönetimin temel yükümlülüklerinden biri, risk yönetimi süreçlerinin etkili şekilde işletilerek önemli risklerin makul seviyelerde tutulduğu hususunda güvence vermektir (Bozkurt, 2010). Bu husustaki temel görev ve sorumluluk iç denetime aittir.

İç denetim risk yönetiminin etkililiği hususunda yönetime güvence sağlamalıdır. Ayrıca iç denetim standartlarına bağlı kalarak görevin tarafsız ve bağımsız olarak yürütülebilmesi için gerekli koşulların sağlanması önemlidir. Dolayısıyla riskleri yönetebilmek hususunda tüm kurumlara uyarlanabilecek belli bir format olmadığından kurum kültürü ve uygulamalarına göre de süreç farklı şekillenebilmektedir (Bozkurt, 2010).

Kamu idarelerinde her seviyedeki riskin etkin yönetilebilmesi için karşılıklı bilgi akışının sağlanması gerekir. Stratejik planlamada risk belirlenirken kurumda gerçekleştirilen iç kontrol çalışmaları ile tespit edilen süreç seviyesindeki riskler de ele alınarak, bunlardan amaca ulaşmayı sağlayacak olanlar kurumsal risk yönetimi kapsamına alınmalıdır. Kamu idarelerinde kurumsal risk yönetimi ve iç denetim yaklaşımları arasında iki yönlü bir ilişki kurulmalıdır. İç denetim birimleri, risk odaklı önceliklendirme ile etkin planlamayı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen risk esaslı planlamanın hazırlanması aşamasında, kurumsal risk yönetimi çıktılarından faydalanmalı, kurumun hedeflerini etkileyebilecek riskleri göz önünde bulundurarak kaynak tahsisini gerçekleştirmelidir (Ilgar ve Erdoğdu, 2018).

İş süreçlerinin etkinliği ve verimliliği, mali raporlama sisteminin güvenilirliği, yasa ve düzenlemelere uygunluk konularında makul bir güvence sağlamak için kurum yöneticilerince tasarlanan iç kontrol sistemi, iç denetim faaliyeti ile değerlendirilir. İç denetçilerin, kurumların iç kontrol sisteminin etkinliği ve yeterliliği ile iş süreçlerinin yerindeliği, performans

kalitesi hakkında yönetime bilgi sağlanması hususunda sorumlulukları bulunmaktadır (Uzun, 2009).

Kamu yönetiminde son yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında, iç denetim faaliyetlerine verilen önem artmıştır. KRY anlayışı, güvencenin teminatı olarak iç denetimi görmektedir. COSO, KRY'ye göre iç denetim, KRY sisteminin izleme boyutunda yer aldığı halde, kamu kurumlarında KRY iç denetimin bir görevi gibi görülmektedir. Kurumlarda risk yönetimini hizmet birimlerinin üstlenerek iç denetimin, hem üst yönetim hem de harcama birimleriyle iletişim içinde olması hataları minimuma indirir. Kamu kurumlarında, işleyen bir KRY sistemi ve iç kontrol eylem planının bulunması, iç denetimin etkinliğini ve verimliliğini artıracaktır. IIA'in rehberine göre, kurumlarda ISO 31000-Risk Yönetimi'nin hayata geçirilerek yaygınlaştırılması yararlı faydalı olacaktır (Uysal, 2018).

3.2. Türkiye'de Kamu Kurumlarında KRY, İç Kontrol ve İç Denetimin İşlevi

Türkiye'de KRY, iç kontrol ve iç denetime ilişkin yasal düzenlemeler ilk kez stratejik yönetim ve stratejik plana dayalı bütçeleme anlayışını getirmek amacıyla yasalaşan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile mevzuata girmiş ve uygulamaya başlanmıştır.

KMYKK ve bağlı düzenlemelerde iç denetim ve iç kontrol konusunda uluslararası standartlara dayalı olarak hazırlanmış ulusal standartlar çıkarılmıştır. Risk Yönetimine ilişkin standartlar ise Kamu İç Kontrol Standartları içerisinde yer almakta olup, Kamu iç kontrol standartlarının risk değerlendirme standardı, COSO İç Kontrol Çerçevesinin risk değerlendirme bileşeni altında yer alan önemli konuları büyük ölçüde içermektedir.

İç kontrole ilişkin Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği 5018 sayılı KMYKK ve İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslara dayanılarak hazırlanmıştır. Tebliğin hazırlanmasında COSO modeli, INTOSAI Kamu Sektörü İç Kontrol Standartları Rehberi ve Avrupa Birliği İç Kontrol Standartları referans alınmıştır (Kaya, 2013). Tebliğ, kamu kurumlarının iç kontrol sistemlerinin kurulması ve yönetilmesine ilişkin kuralları düzenlemektedir. İç kontrole ilişkin mevzuat kapsamında iç kontrol sisteminin oluşturulması ve izlenmesinde birincil sorumluluk kamu kurumlarının üst yöneticilerine aittir. Öte yandan, iç kontrol sisteminin kurulması yönetsel bir görev ve sorumluluk olarak ilgili mevzuatı gereği Strateji Geliştirme birimlerine verilmiştir.

Kamu İç Denetim Standartları (KİDS) ise IIA'in "Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları" temel alınarak çıkarılmıştır. KIDS'de de esas alınan IIA Standartları, iç denetçilerin niteliklerini ve iç denetim faaliyetinde uygulanması gereken süreçleri belirlemektedir.

IIA tarafından yapılan iç denetim tanımında; "iç denetim, bir kuruluşun operasyonlarına değer katmak ve geliştirmek için tasarlanmış bağımsız, objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. Risk yönetimi, kontrol ve yönetişim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistematik ve disiplinli bir yaklaşım getirerek bir kuruluşun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur." şeklinde ifade edilmiştir (The Institute of Internal Auditors, 2023).

KMYKK'nın 63. Maddesinde ise; İç denetimin tanımı:"kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyetidir. Bu faaliyetler, idarelerin yönetim ve kontrol yapıları ile malî işlemlerinin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek yönünde sistematik, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla ve genel kabul görmüş standartlara uygun olarak gerçekleştirilir." şeklinde yapılmıştır.

Görüldüğü üzere, KMYKK'nın iç denetimin tanımı; IIA'in tanımıyla hemen hemen aynı olup, yalnızca kavramsal çerçeve bölümünde açıklanan IIA'in tanımına ek olarak "kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek" kavramlarıyla genişletilmiştir. IIA'in tanımından farklı görülen bir diğer husus "rehberlik yapmak amacıyla" ifadesidir. Kanunda verilen iç denetim tanımında IIA'in tanımından farklı görünen bir başka kavram; "idarelerin yönetim ve kontrol yapıları ile malî işlemlerinin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek" denilerek idarelerin mali süreçlerinin ön plana alınmış olmasıdır. Kanunun kamu mali yönetim yapısının kontrolünü amaçladığı dikkate alındığında iç denetimin tanımında mali süreçlerin öne çıkarılmasının nedeni anlaşılmaktadır (Akbulut ve Akyol, 2023).

İç kontrol, işletmelerin amaçlarına ulaşarak misyonlarını gerçekleştirip, bu doğrultuda yol alırken oluşabilecek belirsizlikleri en aza indirebilmek amacıyla uyguladıkları bir süreç olup, yönetime kurumsal hedeflerini gerçekleştirme konusunda makul güvence sağlamayı amaçlayan bir yönetim görevidir. Kamu İç Kontrol Standartları Tebliğine (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2007) göre etkin bir iç kontrol yapısının kurulması, yeterli iç kontrollerin tasarlanması ve kontrollerin etkin olarak işletilmesinden yönetim sorumludur. Bu konuda birincil sorumluluk üst yöneticilere aittir.

İç denetim ise; iç kontrol sisteminin yeterliliği, etkinliği ve işleyişini değerlendirerek üst yönetime (işletmelerde yönetim kuruluna, kamu kurumlarında üst yöneticiye) raporlar sunarak önerilerde bulunur. Dolayısıyla, iç kontrol yönetsel bir süreçken iç denetim iç denetim birimleri ya da iç denetçiler tarafından yerine getirilen icrai (yönetsel) nitelikte olmayan

denetim görevidir. 5018 sayılı KMYKK ve bu kanuna dayalı olarak İDKK tarafından çıkarılan mevzuat gereği iç denetçiler, iç kontrol sisteminin kurulması ve iç kontrollerin belirlenmesi sürecinde yönetsel sorumluluk alamazlar. Bununla birlikte, üst yöneticiler iç kontrol ortamının kurulması ve etkin işletilmesi konusunda iç denetçilerin görüşlerini alır. KMYKK'nın iç denetime ilişkin düzenlemeleri gereği üst yönetici iç kontrol güvence beyanını onaylamadan önce iç denetim raporlarında yer alan iç denetim görüşlerini esas alır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023).

Türkiye'de kamu mali yönetim sistemini düzenleyen KMYKK'da denetim iç denetim ve dış denetim olarak ikiye ayrılmıştır. İç denetim KMYKK ile düzenlenirken dış denetim KMYKK ve Sayıştay'ın görevlerini düzenleyen yasa ile belirlenmiştir. Yasal düzenlemelerde her iki kurumsal işlevin görevlerini yürütürken koordinasyon sağlanması üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

Global ekonomik ve finansal krizlerle birlikte görülmüştür ki, kamu mali yönetiminde risk yönetimi alanında iyi ülke uygulama örnekleri görülse de, IMF, birçok ülkenin bu alanda yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada incelenen **IMF'nin Mali Riskler Kılavuzları ve mali risk yönetimine ilişkin yayınları (2007, 2008, 2011, 2012 ve 2016)** bu konudaki gelişme ve **iyi uygulama örneklerine** ışık tutmuş, birçok ülkede mali risk yönetiminin güçlenmesine öncülük etmiştir.

Makroekonomik risklerin etkileri konusunda bazı ülkelerde yapılan *duyarlılık analizi* gibi çalışmalar olmakla birlikte, IMF çoğu ülkenin risk yönetimi konusunda halen zayıf olduğunu belirtmektedir. IMF ülkelerin ekonomi yönetimlerinde **mali riskleri yönetmekle görevli birimlerin (CFI'lar)** çoğu ülkede, risklerin yönetimi konusunda yeterli yönetim kapasitesine sahip olmadığını belirtmektedir. IMF bu amaçla ülke ekonomi yönetimlerinde makroekonomik göstergelerdeki potansiyel değişikliklerin bütçe tahminleri üzerindeki etkilerini izleyen ve açıklayan bir sisteme ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Örtülü riskleri yönetme konusundaki güçlük, sanayileşmiş ekonomiler için, kriz dönmelerinde daha belirgin hale gelmektedir. Bu ülkelerde kriz zamanında yaşanan **batmak için çok büyük kurumlar sorunu ve kurtarma paketlerinde yaşanan ahlaki problem (moral hazard) sorunları** en temel örtülü riskler arasındadır.

Tüm bu sorunlar, **mali düzenlemeler, vergi düzenlemeleri ve uygulamaları ile mali denetimlerin** daha etkin yapılması gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan, krizlerin getirdiği potansiyel risklerin maliyetlerinin bütçeye etkilerini öngörmenin oldukça güç olduğu da görülmektedir.

IMF'nin Mali Riskler Kılavuzunda (2008) mali risk yönetimini iyileştirmek için yapılması gerekenler konusunda; devletlerin mali risk yönetimlerini geliştirmelerinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ilk aşamada alınması gereken önlemin **CFI'ların mali risk yönetimi alanındaki kapasitelerini artırmaya** dönük teknik yardım sağlamaları; bu doğrultuda mali risk yönetimi **alanında ileri düzeyde araştırma ve örnek olay çalışmalarının** başarılı/başarısız risk yönetimi örneklerinin görülmesini sağlayacağı; mali risk yönetimi alanında makroekonomik göstergelere ilişkin **mali öngörülerin bağımsız kurumlarca gözden geçirilmesi**; **devlet garantileri ve kamu-özel ortaklık projeleri** için etkin bir yönetim çerçevesi oluşturulması; **tahakkuk esaslı bütçe ve kamu borçlarına ilişkin mali risklerin** etkin yönetilmesi; **mevduat sigortası ve doğal afet sigortası vb. mali riskleri** yönetme konusundaki sorumlulukların çerçevesinin belirlenmesi vb. önlemlerin alınması ve bu doğrultuda **yeni risk yönetimi yöntemlerinin uygulanması** ve geliştirilmesinin kamu mali yönetiminde önemli iyileştirmeler sağlayarak etkinliği artıracağı belirtilmiştir.

IMF CFI'lar için Mali Riskler Kılavuzunun yanı sıra, **Sayıştay vb. bağımsız denetim otoriteleri** ya da kamusal think-tank kuruluşları, ulusal ya da uluslararası devlet dışı organizasyonlar, **uluslararası mali kuruluşların** da IMF'nin kılavuzunda belirlenen kriterlerin uygulanması konusunda devletleri teşvik edici işlevleri bulunmaktadır.

IMF ayrıca, risk yönetimi-kamu borç yönetimi ilişkisini: **risk yönetiminin bir merkezden koordine edilmesinin** maliyetleri düşüreceği; özellikle **borç yönetimi** alanı kamu mali yönetiminde en çok riske maruz kalınan alan olduğundan, **borç yönetiminde varlık ve borçların (yükümlülüklerin) vadelerinin uyumlaştırılması için**, gelişmiş ekonomilerde **varlık-borç ya da aktif-pasif yönetimi** yaklaşımı kullanıldığını belirtmiştir.

IMF etkin bir risk yönetiminin yapısının kurulması ve yönetilmesi için CFI işleviyle Maliye Bakanlığının; risklerin etkin yönetimi konusunda **muhasebe, bütçeleme ve mali kurallara ilişkin düzenlemelerin yayınlanmasını** ve **bağımsız denetim kuruluşları ya da Sayıştay denetimlerinin sonuçlarına göre tedbirler alınmasını** sağlaması gerektiğini; risk yönetimi alanında yerel yönetimlerle yetki paylaşımının ülkeden ülkeye değişmekte olup, bazı ülkelerde **merkezi hükümetin yerel yönetimlerin borçlanma işlemlerinde uymaları gereken kuralları belirlediğini**, bu nedenle merkezi hükümetin risk yönetiminin son aşamasında **artık riskleri izlemesi gerektiğini;** bu aşamada, **temel makroekonomik risklerin bütçe ve kamu borçlarına etkilerini**, vergi uyumsuzluklarını, **KİT'lerin, kamu mali yönetiminde görevli kurumların ve Merkez Bankalarının mali yönetim alanındaki işlemlerini, yerel idarelerin merkezi hükümeti borç altına sokan faaliyetlerini,** devlet hazinesini borç altına sokan **doğrudan devlet garantileri ve hazinenin verdiği borçları**, **Hazinenin**

diğer dolaylı yükümlülüklerinden kaynaklanabilecek riskler ile yaşanan şoklar ve **mali sistemin bütününü izleyip** gözden geçirmesi ve izlemenin en riskli alanlara yoğunlaşması gerektiğini; risk değerlendirmesinde resmi ve gayri resmi tüm **paydaşların görüşlerini alması** gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, **merkezi ve yerel yetkilerin ayrımının tanımlanmasını ve** Bakanlık ve diğer kurumların **hangi durumlarda CFI'ya raporlama yapacağının** sistematik olarak belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

IMF mali risk yönetiminde ülkelerin politika öncelikleri olarak alması gereken önlemleri; ilk aşamada mali risklerin ana kaynağının tespit edilmesi; en önemli olanlara yoğunlaşılması; önemli risklerin mali etkileri ve bir kriz durumunda ne yönde ve ne büyüklükte etkileri olacağının belirlenmesi; **makroekonomik risk analizinin** kamu mali yönetimi için temel teşkil ettiği, bu nedenle **CFI'nın idari kapasitesini güçlendirmesi**, bu önlemin çoğu ülke için atılması gereken ilk adım olduğu; kamu borçları ve devlet garantileri gibi temel konulardaki risklerin **mali durum üzerindeki duyarlılık analizinin** yayınlaması, bunun risk yönetimi stratejisinin başlangıcı olarak ele alınarak sonrasında **kapsamlı bir mali risk açıklaması** yapılması; riskleri giderme konusunda **uygun risk yönetimi yöntemleriyle mali risklerin azaltılması** ve bu amaçla ilk aşamada **risklerin önceliklendirilmesi**; **risk öngörülerinin olası mali etkilerine** bütçe tahminlerinde yer verilmesi; mali risk yönetimi perspektifiyle, vergi düzenleme ve uygulamaları ile mali sektör düzenlemelerinin ve uluslararası mali yükümlülüklerin gözden geçirilerek önemli **mali risklere karşı önleyici nitelikte düzenlemeler** yapılması; **mali risklere ilişkin düzenli izleme ve raporlamalar** yapılması; mali risk yönetiminde kurumsal kapasite elverdiği ölçüde, **orta vadeli harcama çerçevesi ve bağımsız denetim mekanizmaları** uygulanması; olarak belirtmiş ve bu önlemler sayesinde kamu mali yönetiminde önemli ilerlemeler sağlanabileceğini belirtmiştir.

IMF kamu mali yönetiminde mali risklerin yönetilmesi konusunda; merkezi yönetimin karşı karşıya kaldığı riskli alanlarda **iç denetimlerin** gerçekleştirilmesi ve **Sayıştay tarafından da dış denetim** yapılarak **riskli alanların denetimi** konusunda zorunlu bir prosedür geliştirilmesi gerektiğini; **Maliye Bakanlığı'nın CFI işleviyle** KİT'lerin ve yerel yönetimlerin faaliyetlerini de içine alan **genel bir izleme raporu** hazırlaması, bu raporda olası makro risklerin açıklaması (ancak banka kurtarma operasyonları gibi bazı risklerin gizli tutulabileceği); paydaş ve karar alıcılara sunulmak üzere **iç kontrolün rutin olarak yapılması**; hazırlanan **izleme raporlarında** tespit, analiz ve eylem planlarına yer vermesi; raporlamanın karar alma düzeyindeki yetkili makamlara yapılması gerektiğini belirterek, böylece mali risk yönetim sisteminde **riskleri gidermeye dönük faaliyetlerin etkin işleyip işlemediğinin** sürekli ve sistematik olarak gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak; IMF'nin kamu kurumlarında; "***iç denetimlerin gerçekleştirilmesi ve Sayıştay tarafından da dış denetim yapılarak riskli alanların denetimi konusunda zorunlu bir prosedür geliştirilmesi"*** gerektiği yönündeki önerisinin Türkiye açısından önemli ölçüde yerine getirildiği söylenebilir. Zira Sayıştay tarafından TBMM adına aynı zamanda bir yargılama organı olarak çok köklü bir kurum olarak yerine getirilmektedir. 5018 sayılı yasa ile dış denetime yeni yöntem ve şekillerde verilmiş olan görevler bulunmakla birlikte Sayıştay'ın bu görevlerini mali denetim alanında kurumsallaşmış kimliğiyle yerine getirmeyi sürdürmektedir.

IMF'nin yukarıda bahsedilen aynı maddede ***"iç denetimlerin geçekleştirilmesi"*** konusundaki önerisiyle ilgili olarak; 5018 sayılı KMYKK ile düzenlendiği 2003 yılından bugüne kadar ki uygulamalarıyla önemli ölçüde deneyim kazanmış ve kurumsal kişiliği oturmuştur. Tüm kamu kurumlarında iç denetim birimlerinin faaliyetlerini koordine etmek ve iç denetime ilişkin standartları ve mevzuatı düzenlemekle görevli olan İç Denetim koordinasyon Kurulu (İDKK) tarafından koordine edilen iç denetim düzenlemelerinde ve uygulamalarında oldukça önemli yol alınmıştır. Uygulamada ve koordinasyonda bir kısım eksiklikler olsa da iç denetimin kamuda belirli bir farkındalık ve etki düzeyine ulaştığı söylenebilir.

IMF'nin kılavuzunda ülkeler için önerdiği; ***"yerine getirilen dış denetim görevlerinin Maliye Bakanlığı'nın CFI işleviyle KİT'lerin ve yerel yönetimlerin faaliyetlerini de içine alan genel bir izleme raporu hazırlaması*"** konusunda ise, teknik anlamıyla dış denetim görevi Türkiye'de yönetimden bağımsız doğrudan TBMM adına denetim yapan Sayıştay kurumu tarafından yapılıyor olmakla birlikte, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkili Kurul niteliğindeki IDKK'nın KİT'ler ve yerel yönetimeler de dahil tüm kamu kurumlarının iç denetim görevlerini koordine ediyor olması ve bu kurumların iç denetim faaliyetlerini yıllık faaliyet raporlarıyla izliyor olması IMF'nin tavsiye ettiği CFI'ın bu konudaki işlevi ile örtüşmektedir.

IMF'nin kılavuzunda kamu mali yönetim sisteminin etkinliği yönünde ülkelere tavsiye etiği bir diğer konu olan; ***"paydaş ve karar alıcılara sunulmak üzere iç kontrolün rutin olarak yapılması; hazırlanan izleme raporlarında tespit, analiz ve eylem planlarına yer vermesi; raporlamanın karar alma düzeyindeki yetkili makamlara yapılması gerektiği"*** konusunda ise; Türkiye'de kamu idarelerinde iç kontrol sistemlerinin kurulması konusunda mevzuat açısından İç Kontrol Standartları Tebliğinin yayınlanmasıyla süreç işletilmekle birlikte, uygulamada kamu idarelerinde iç kontrollerin etkin bir şekilde tasarlandığı ve uygulandığını belirmek güç görünmektedir. Kamu İç Kontrol Standartlarına ilişkin Tebliğde belirtilen iç kontrol görevlerinin yerine getirilmesinde yönetsel bir işlev olarak, münhasıran bu faaliyetleri yapacak iç kontrolle görevli kadrolar ihdas edilmemiş olması, mevcut yönetim kadrolarına rutin yönetsel görevleri içinde bu

türden sistematik bir görev yapma biçiminin beklenmesinin kapsamlı ve uzun vadeli eğitimleri gerektirmesi nedenleri ile etkin bir şekilde yürütülemediği görülmektedir. Nitekim Sayıştay'ın kamu kurumlarında iç kontrol faaliyetlerinin yerine getirilme düzeyine ilişkin denetim değerlendirmelerinde bu konuda Sayıştay'ın 2021 yılı dış denetim genel değerlendirme raporunda da; İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı hazırlanmadığı, bazı kamu kurumlarında eylem planlarının uygulamasına başlanılmadığı, bazılarında uygulanmada eksiklikler bulunduğu ya da uygulamanın süresinde tamamlanmadığı, planların izlenmediği ve gerekli değişikliklerin yapılmadığı, risklerin ve bunlara ilişkin kontrollerin ve bu kontrollerden sorumlu olanların belirlenmediği ya da bu konuda eksiklikler olduğu (Sayıştay, 2022) belirtilmiş, aynı raporda Sayıştay'ın 2021 yılında denetim yaptığı idarelerde iç kontrollerin işleyişine ilişkin sorulara verilen cevaplar sonucunda; denetlenen idarelerin yalnız %32'sinde iç kontrollere ilişkin gerekliliklerin yerine getirildiği ve etkin bir şekilde çalıştığı, geri kalan idarelerde iç kontrollere ilişkin gerekliliklerin yerine getirilmesinde ya da etkin olarak uygulanmasında eksikler olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Akbulut, N. ve Akyol, Ç. (2023). "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Yapısında Kamu

Kurumlarında İç Denetim Faaliyetlerinin Durumu". Denetişim Dergisi, 28, 2023. Ankara.

Anderson, M. B., Petrie, M., Alier, M. M., Cangiano, M. M., & Hemming, M. R. (2006). Public-private partnerships, government guarantees, and fiscal risk. International Monetary Fund.

Barnhill, T., & Kopits, G. (2003). Assessing fiscal sustainability under uncertainty.

Budina, N., Petrie, M., Cangiano, M., Curristine, T., & Lazare, M. (2013). Managing and controlling fiscal risks. Public Financial Management and Its Emerging Architecture, 175-204.

Borondolo, J., (2009). Collecting Taxes during an Economic Crisis: Challenges and Policy Options.International Monetary Fund Fiscal Affairs Department,

Bozkurt, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. Denetişim, (12), 56-62.

Brixi, H. P., & Schick, A. (Eds.). (2002). Government at risk: contingent liabilities and fiscal risk. New York, Oxford University Press.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). Mevzuat. İç Denetim Koordinasyon Kurulu. https://www.hmb.gov.tr/idkk-mevzuat. (Erişim tarihi: 11.09.2023)

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2007). İç Kontrol Standartları Tebliği. (Erişim tarihi: 07.07.2023).

Ilgar, T. ve Erdoğdu G. (2018). Kurumsal Risk Yönetimi Türk Kamu Yönetimine Nasıl Entegre Edilebilir?, Denetişim, 63–76.

IMF. (2016). Analyzing and Managing Fiscal Risks-Best Practices. IMF, June 2016, http://www.imf.org/external/pp/ppindex.aspx

IMF. (2012). Fiscal Monitor: Balancing fiscal policy risks. IMF, April 2012.

IMF. (2011). Fiscal Monitor: Addressing fiscal challenges to reduce economic risks. IMF, September 2011.

IMF. (2008). IMF High Level Conference on Fiscal Risks: Sources, Disclosure, and Management. October 28–29, 2008, Paris, France, https://www.imf.org/en/News/Seminars/Conferences/2016/12/30/IMF-High-Level-Conference-on-Fiscal-Risks-Sources-Disclosure-and-Management

IMF. (2007). Manual on Fiscal Transparency 2007 Revised Edition, https://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/101907m.pdf

Irwin, A., & Michael, M. (2003). e-book: Science, Social Theory & Public Knowledge. McGraw-Hill Education (UK).

Kaya, B. (2013). Kamu İdarelerinde İç Kontrol Sistemi Oluşturma Faaliyetlerinde İç Denetçilerin Üstelenebilecekleri Rol ve Sorumluluklar. Denetişim, (11), 20-31**.**

Petrie, M. (2002). Accounting and Financial Accountability to Capture Risk. Government at Risk: Contingent Liabilities and Fiscal Risk, 59-78.

Sayıştay. (2022). 2021 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu.

The Institute of Internal Auditors/IIA. (2023). The Definition of Internal Auditing. https://www.theiia.org/en/standards/what-are-the-standards/definition-of-internal-audit/,(erişim:01.10.2023)

Türedi, H. , Karakaya, G. & İldem, M. (2015). Kurumsal Yönetim ve İç Denetim İlişkisi. Sayıştay Dergisi, (96), 55-74.

Uysal, M. C. (2018). Kamu Kurumlarında Kurumsal Risk Yönetimi ve Risk Odaklı İç Denetim: İç Denetçiler Üzerine Bir Araştırma - II . Denetişim, (18), 35-44.

Uzun, A. K. (2009). Kamu Yönetiminde İç Kontrol ve İç Denetim Yaklaşımı. Denetişim, (3), 59-65.

BÖLÜM 14

BİZANS CHORA'SINDAN OSMANLI KARİYE'SİNE: OSMANLI DÖNEMİNDE KARİYE CAMİİNİN BAKIM VE ONARIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Filiz YAŞAR[1]

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü; filizyasar@gmail.com; ORCID: 0000- 0002-0652-2542, Mersin-Türkiye.

Giriş

İstanbul'un kadim siluetlerinden olan Kariye, tarihte geçirdiği değişimler doğrultusunda önce manastır, sonra kilise, daha sonra camii ve sonrasında müze[1] olarak çok çeşitli işlevlerle varlığını bugüne kadar korumayı başarmıştır. Farklı dönemlerin koşullarına uyum sağlayarak ayakta kalmış olan yapı, içerisindeki fresk ve mozaiklerle Bizans Rönesans'ı denen XIV. yüzyıl sanatının en iyi örneklerine sahip tarihsel bir mimaridir. Hristiyan teolojisinde İsa'Peygambere adanmış bir yapı olarak inşa edilmişti. Bu kadim yapı, tavan ve duvarlarındaki zengin mozaik ve fresk koleksiyonu ile öne çıkmaktadır. Bunlar, İsa Mesih ve Meryem Ana'nın, Hristiyan inancında kutsal sayılan hayat döngülerini tasvir eden sahneleri içermektedir. Bu çalışmada, "Kariye camiinin Osmanlı'daki durumu neydi ve ne tür bakım ve onarım süreçleri geçirmişti?" sorularından yola çıkarak tarihsel bir analiz yapılmıştır. Literatürdeki mevcut çalışmaların büyük bir kısmı yapıyı, mimari ve sanatsal açıdan ele almıştır. Bu makalede ise tarihsel bir inceleme yapılarak, yapının Osmanlı dönemindeki durumu ve bakım-onarım çalışmaları ele alınmıştır. Araştırma için yerli ve yabancı literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş ve Osmanlı arşivi kaynaklarından yararlanılmıştır.

Manastır, Konstantinopolis surlarının dışına, Edirnekapı tarafına, yaptırıldığı için buraya; Yunanca "kırsal", "kent dışı" anlamına gelen Chora denilmişti[2]. II. Theodosius (408-450) döneminde şehrin surları genişletilmiş ve manastır surların içine alınmıştı, ancak yapı, aynı adla anılmaya devam etmiştir (Akyürek, 1996: 22). Osmanlı'da ise Chora adı, "köy" anlamına gelen "karye" kelimesiyle hem fonetik hem de anlam olarak yakın olması dolayısıyla bu hali almıştır.

Kilisenin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Chora manastırının kutsal sayılan bir mezarlık alanında kurulmuş olduğu bilinmektedir. (Akyürek, 1996: 22). Manastır mimarisine ait en erken bulgular, VI. yüzyıla İmparator Justinianus dönemine tarihlenmektedir. Bunlar, ana yapının yamaca karşı düz bir platform oluşturan alt kısımlarıdır. Bugünkü yapının sadece naosu XII. yüzyılın başlarına -Komnenos Dönemi'ne- aittir. 1204-1261 yılları arasında Latinlerin Konstantinopolis'i işgali sırasında hasar gören, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında hanedan ailesinden olduğu varsayılan (İmparatorun kızlarından biri) rahibe Melanie tarafından küçük bir onarım ve yenileme yapılmıştır. 1315 veya 1316'dan itibaren esas onarım ve yenileme çalışmaları gerçekleşti. Bu sorumluluğu, bilimsel ve sanatsal alanlara ilgi duyan ve İmparatorluğun önde gelen varlıklı isimlerinden olan Theodore Metokhites üstlendi. Bu dönemdeki

1 Müze 20 Ağustos 2020 tarih ve 2840 sayılı Cumhurbaşkanı Kararıyla camiye dönüştürülmüştür.

2 Chora (χώρα) Yunanca'da "memleket, toprak" anlamlarının yanısıra "kent dışı," "kırsal alan anlamına da gelir.

çalışmalar, yapıya kendinden bugün de hala söz ettiren mimari nitelikler kazanmıştır. Naos kubbesi, kuzey eki, narteksler, parekklesion ve çan kulesi, tüm parlak mermer bezeme haricinde, yapıya karakteristik özelliği veren fresk ve mozayikler bu dönem yapılmıştır. (Ousterhout, 2002).

Manastırın yapısında dekoratif ve farklı kaya türleri bulunmaktadır. Bunlar, yeniden kullanılmış malzeme olarak Akdeniz çevresindeki ocaklardan ve antik tapınak alanlarından toplanmıştır. (Öngen-Aysal, 2015). Bu anlamda Kariye binası, farklı zamanlara ve yerlere ait parçaların bir bütün oluşturduğu "zamansız" bir komplekstir. Yapı bugünkü haliyle beş ana mimari bölümden oluşmaktadır: Naos, kuzey taraftaki iki katlı ek yapı (anneks), iç narteks, dış narteks ve güney taraftaki şapel (parekklesion) (Akyürek, 1996: 49).

Kiliseden Camiye Kariye: Osmanlı Dönemi

T. Metokhites'in XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirdiği kapsamlı yenileme çalışmalarından sonra, başkentin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine kadar olan dönemde, Chora Manastırı'nın tarihinde önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. 1453 yılında başkentin Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle birlikte manastır, Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Kuşatma sırasında manastırın zarar görmediği bilinse de, Robert G. Ousterhout gibi bazı araştırmacılar, farklı bir görüş ileri sürmektedir. İddiaya göre, 29 Mayıs 1453 tarihinde, yani şehrin fethinin sona erdiği gün, Osmanlı askerleri Edirnekapı'dan şehre girmiş ve Chora'ya giderek orada bulunan ve Hristiyanlar için büyük bir öneme sahip olan kutsal bir ikonu parçalamışlardır (Ousterhout, 1987: 4). Ousterhout, manastırın genel tahribatına dair bir iddia ortaya koymamış olsa da, bu kutsal ikonun içeride zarar gördüğünü belirtmiştir. Bahsedilen ikon, şehrin koruyucusu olarak kabul edilen ve uzun süredir Sarayburnu'ndaki bir manastırda saklandığı bilinen Meryem ikonasıdır. Bu ikon, kuşatma sırasında surlara yakın bir yere getirilmiş ve Kariye'ye yerleştirilmiştir. Semavi Eyice de benzer şekilde askerlerin bu ikonayı tahrip ettiğini ifade etmektedir (Eyice, 2001, 496). Bunun dışında, manastıra yönelik tahribatla ilgili elimizde başka bilgi bulunmamaktadır. II. Mehmed'in şehri ele geçirdikten sonra askerlerine, ibadethanelere dokunmamaları gerektiği yönünde kesin uyarılarda bulunduğu bilinmektedir.

Manastırın fetih sonrası durumuyla ilgili literatürde iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, Chora Kilisesi ve Manastırı'nın ibadete kapatıldığı yönündedir (Ousterhout, 1987 ve Eyice, 2001, Öngen-Aysal, 2016). İkinci görüş ise kilisenin ve manastırın işlevine bir süre daha devam ettiği yönündedir (Akyürek, 1996, Çağlar, 2015). İncelediğimiz arşiv belgelerinde, Fatih Sultan Mehmed döneminde Kariye'nin kilise veya manastır olarak hizmet verip vermediği konusunda elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

İstanbul'un fethinin ardından şehrin önemli kiliselerinin bir kısmı (Aya Sofya, Eski İmaret Camii (Pantepoptes), Zeyrek Camii (Pantokrator), Vefa Kilise Camii, Arap Camii) bu dönemde diğer bir kısmı da II. Bayezid döneminde (Koca Mustafa Paşa Camii (Andreas Manastırı), Küçük Ayasofya Camii (Aya Sergios ve Bakos Kilisesi), Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Camii), Molla Fenari İsa Camii, Gül Camii (Ayia Teodosia), İmrahor Camii (Aya İoannes Prodomos)) camiye dönüştürülmüştür. Chora Manastırı/Kilisesi, II. Bayezid döneminde camiye dönüştürülenler arasındadır. Camii, Vezir-i Azam Hacı Hadım Ali Paşa ya da Ali Atik Paşa Camii olarak da bilinir.

Prof. Dr. Semavi Eyice, H 953 (1546) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ni incelemiş ve bu defterde Chora'nın Osmanlı kayıtlarında "Kenise (kilise) Camii" olarak kaydedildiğini tespit etmiştir (Eyice 2001, 496). Esasında bu, kiliseden camiye dönüştürülen yapılar için kullanılan genel bir adlandırmaydı. Kenise (Kilise) Camisi adı, zamanla yapının eski adından esinlenerek halk arasında Kahriye ya da Ka'riye olarak yaygınlık kazanmış ve sonunda Kariye olarak yerleşmiştir (Akyürek, 1996: 44-45). S. Eyice, bu mabedin Vezir Atik Ali Paşa'nın Çemberlitaş'taki vakfına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla manastırın Osmanlı döneminde bir vakfa bağlı bir statüde olduğu anlaşılmaktadır.[3] Chora kilisesi, camiye çevrildikten sonra sosyal ve dini hizmet veren kurumsal bir yapıya bürünmüş oldu.

Chora, camiye dönüştürüldükten sonra mimarisinde iki tipik değişiklik yapılmıştır: minare ve mihrap… Binanın güneybatı köşesindeki çan kulesinin yerine minare inşa edilmiş ve kilisenin apsisine de mihrap eklenmiştir (Çokhamur, 2012, 41-42). Mihrap döşemesine Marmara mermeri levhalar uygulanmıştır (Öngen-Aysal, 2016, 256). Osmanlı döneminde binanın durumu ve işleviyle ilgili hem literatürdeki hem de Osmanlı arşivindeki kayıtlar ayrıntılı bilgi sunmamaktır. Buna karşın Osmanlı döneminde binanın yapısında birtakım yenilikler tespit edilebilmiştir. İlk olarak 1668 yılında, binanın batısına Mustafa Ağa tarafından bir çeşme yaptırılmıştır. 1746 yılında Kızlarağası Beşir Ağa tarafından binanın kuzeyine bir okul ve aşevi inşaa edilmiştir (Ousterhout, 1987, 6). Ayrıca caminin yanında bir medrese ile içinde ip bükenlerin çalıştığı kuru bir sarnıç bulunduğu kaydedilmiştir (Eyice, 2001, 496). Maalesef günümüze gelmeyi başaramamış olan bu yapılardan geriye hiçbir şey kalmamıştır[4]. Sonraki dönemlerde

3 Osmanlı'da Vakıf sistemiyle iligli ayrıntılı bilgi için bkz. (Yediyıldız, 2003), XV. ve XVI. yüzyıllarda Siroz vakıflarının ikiyüz yıllık envanteri ve bunların analizi için bkz (Balta, 1995).

4 Kariye Medresesi'ne dair yeterli bilgi mevcut değildir. H. 1330 tarihli bir rapora göre, küçük, ahşap ve son derece bakımsız bir medrese bulunuyordu. Her ne kadar Mimar Sinan'ın Kariye Camii'ne yakın bir medrese inşa etmiş olduğu iddiası bulunuyor ise de bu konuda net bir bilgi yoktur. Ünlü Mimarın, Selimiye Camii, Süleymaniye Camii gibi önemli eserlere imza atmakla beraber sayısız eser vermiştir. Kariye Medresesi'nin Mimar Sinan tarafından inşa edilip edilmediği konusu tam olarak bilinmektedir. Çünkü medresenin tarihi belirsizlikler

bazı ufak değişikliklerle beraber bu formun korunduğu gözlenmiştir.[5]

Kariye'nin Osmanlı döneminde dikkat çeken bir özelliği, tıpkı Bizans'ta olduğu gibi önemli kişilerin defnedildiği bir mekân olarak kutsal sayılmaya devam etmesidir. Ancak burada önemli bir fark vardı. Bu kez "Chora" İslam dini için kutsal sayılmaktaydı. Kariye'nin tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerden itibaren bu amaca hizmet ettiği bilinmektedir (Ousterhout, 1987: 1, 59, 94, 112). "Chora" manastırının kutsal sayılan bir mezarlık alanında kurulmuş olduğu, manastırın kurulmasından sonra da önemli bazı kişilerin defin alanı olarak kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir (Akyürek, 1996: 22)[6].

Osmanlı döneminde, seyyah ve ziyaretçilerin aktarımlarında, Kariye'deki duvar süslemelerinin öne çıkmaktadır. Örneğin, XVII. yüzyılda Fransız botanikçi Pierre Gilles d'Albi ve Avusturya elçiliği papazı Stephan Gerlach, ziyaretleri sonrasında caminin içindeki süslemelere dikkat çekmişlerdi (Eyice, 2001, 496). Aynı yüzyıl, Evliya Çelebi, Kariye Camii'nden çok kısa bahseder: "Edirne Kapı yakınında Kahriyye Camii. Önceden sanatlı bir kilise imiş." (Kahraman, 2021, 165) şeklindeki bu kısacık ifadesinde bile içerisindeki gösterişli süslemelere atıfta bulunmaktadır. "Sanatlı" diye tabir ettiği, manastırın içerisindeki gösterişli fresk ve mozayiklerdir. Hafız Hüseyin Hadikatü'l-Cevami' isimli eserinde (1779) buranın esasında bir kilise olduğunu belirtmiştir. Josef von Hammer-Purgstall bu eserden faydalanmış olması muhtemeldir ki buranın Rum Chora'sı olduğunu belirtir ve ayrıca aynı yüzyılda kaleme aldığı eserinde mozayiklere yer vermiştir. Ayrıca İstanbul patriklerinden Konstantinos da Rumca'sı 1824'te, Fransızca'sı 1846'da basılan İstanbul hakkındaki kitabında yapıdaki mozaik islemelerin varlığına işaret etmiştir (Ousterhout, 1987, 7-8;

---

içerir ve kaynaklar arasında çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Semavi Eyice'nin bazı kaynaklara dayalı olarak paylaştığı bu olasılık Mimar Sinan'ın bu yapıyı inşa etmiş olabileceği fikrini doğurmaktadır, ancak bu konuda kesin bir kanıt sunulamamaktadır. (Eyice, DIA, 496).

5 Kariye'nin 1855 yılında batı cephesindeki dalgalı saçak hattının düzeltildiği ve örtü sisteminin neredeyse tamamının değiştirildiği görülmektedir. Bu onarım sırasında yapının minaresi de elden geçirilmiş, klasik üsluptaki külah yerine armudi bir külah konulmuştur. Ayrıca bu dönemde yapının önüne bir de ahşap bir sundurma eklenmiştir. Minarenin petek kısmı 1894 depreminde çökünce, yıkılan külah kısa bir süre sonra klasik üslupta tamamlanmıştır (Çağlar, 2015, 50-21) 1929 yılında yapılan kısmi restorasyon çalışmalarında, naostaki Koimesis mozaiği temizlenerek ortaya çıkartılmıştır. Bu çalışmalar sırasında iç mekânda, Osmanlı döneminde eklenmiş bazı kısımlar kaldırılmıştır. Osmanlı döneminde Kariye' mimarisine eklenmiş olan ve günümüze ulaşan minberin bu restorasyonda Zeyrek Camisi'ne (Pantokrator İsa Kilisesi'ne) gönderildiği belirtilir(Çağlar, 2015, 51).

6 Parekklesion ve narteksler deki nişler mezar olarak kullanılmış olup; bunlardan parekklesiondaki A nişinin Theodoros Metochides mezarı olduğu bilinmektedir (Çağlar, 2015, 48). Geç Bizans döneminde de Palailogos sülalesinden ve ileri gelenlerden birçok kişinin bu manastıra gömüldüğü söylenmektedir. Osmanlı döneminde ise İstanbul'daki sahabe mezarlarından Ebu Said el-Hudri'nin kabrinin burada olduğu kabul edilmektedir(Eyice, 2001, 495-496). Dolayısıyla Chora topraklarındaki bu tarihsel bir sürekliliğin Osmanlı'da da devam etmiş olduğu gözleniyor.

Eyice, 2001, 496). Mozayikler şehre gelen yabancı ziyaretçilerin ilgisini her dönem çekmiştir. Osmanlı, bunların görüntülenmesine veya çizimine müsaade etmiyordu. Ancak resmi makamlardan alınan özel izinler sonrasında kimi zaman buna izin verildiği görülmektedir. 1890 yılında Alman Mimar Aleksander Rudel, Kariye Camisiyle beraber civardaki bazı yerlerin resmini almak istemiş ve kendisine verilen özel izinle buna müsaade edilmişti(BOA, MF. MKT. 121/76 -1 (19 Safer 1308) [7].

Osmanlı'da yapı, Camiye dönüştükten sonra da, Kariye Manastırından kalma mozayik ve fresklerin korunmasına ihtimam gösterilmişti. 1874 yılında Ortodoks Rum taifesinden Konstanti Efendi bu tasvirlerden bir kısmının çıkarılması için başvurmuş ancak, talebi reddedilerek yapıdaki dokunun bozulmasına müsaade edilmemişti (BOA. MF.MKT. 18/42. 1 (24 Safer 1291).[8] Önceki bir tarihte bu süslemelerin gizlice çıkarılıp satıldığı görülmektedir. 1870 yılına ait bu kayıtta, Karye camii duvarlarındaki mozayiklerin yerlerinden çıkarılarak yabancılara satıldığı ihbarı üzerine derhal harekete geçildiği gözlenmektedir: "Edirne kapusu civârında kâin Kariye câmi-i şerifi duvarlarında bulunan mozayiklerden ba'zıları yerlerinden çıkarılub ecnebilere satılmakta olduğu bu kere istihbâr olunub bu ise pek layıksız bir hâl olduğundan bunların ba'de-mâ hiç kimesne tarafından ahz ve telef edilmemesi içün takyidât ve nezâret-i mütemâdiyenin icrâsı husûsuna himmet buyurulması siyâkında tezkere" (BOA. HR.MKT. 684/22. 1 [H-08-02-1287]) göndererek devlet yönetimi, bu tür olaylara müsaade edilememesi konusunda gerekli mercileri uyarmıştı.

Osmanlı'da Kariye Camiinin Bakım ve Onarım Çalışmaları

Kariye, camiye dönüştürüldükten sonra bakım ve onarım işlemleri devlet tarafından yürütülmüştür. Sadece dış yapısı değil aynı zamanda içinde barındırdığı benzersiz freskler ve mozaikler, sanatsal ve dini önemi nedeniyle özenle korunması ve muhafaza edilmesi gerekmekteydi. **O**smanlı döneminde Kariye'deki fresklerin ve mozayiklerin açık olduğu, üstlerinin kapatılmamış olduğu iddiaları vardır. Bazı seyyahların caminin içinde mozaikle işlenmiş resimler gördüklerini yazmaları, buradaki duvar resimlerinin bir kısmının üstlerinin açık olduğunu düşündürmüştür. Robert Ousterhout, manastır duvarındaki mozayik ve fresklerin Osmanlı'da

7 Almanya devleti mimarlarından Mösyö Aleksander Rudel Eğri kapu civârında vâki' Kariye câmi-i şerifinin ba'zı mahallerinin resmini alacağından bu bâbda bir tarafdan mümâna'at olunmaması zımnında işbu buyuruldu mûmâ-ileyhe i'tâ olundu. Fi 19 Safer sene [1]308 ve fi 22 Eylül sene [1]306 (BOA, MF. MKT. 121/76 -1 (19 Safer 1308).

8 Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celilesine
Dersaâdetde Kariye câmi-i şerifinin son cemaât yerinde olan ba'zı tasâvir-i atikanın ihrâc etmeye müsâade olunmasını müsted'î Kostanti efendi tarafından verilen tezkere leffen takdim kılınmış ve icrâ-yı icâbı menût-ı aliyye-i nezâret-penâhî bulunmuş olmağın ol-bâbda emr u fermân fi 24 safer sene [12]91 fi 30 mart sene [12]90 (BOA. MF.MKT. 18/42. 1 (24 Safer 1291)

hiçbir zaman tamamen sıvanmadığını iddia eder. İncelediği gezginlerin, camiyi ziyareti sonrasında eserlerinde mozayik ve fresk tasvirlerini belirtiyor olmaları onu bu fikre sevk etmiştir. Ancak tüm fresklerin ve mozayiklerin açık olduğunu iddia ettiğini söylemek doğru olmaz. Bir kısmının açık olduğunu belirtir. Bu konuda üstelik bir tarih vermektedir: Ousterhout, 1785-86 yılında Metochites'in portre mozayiği de dâhil olmak üzere birçok mozayiğin açık olduğunu belirtmiştir (Ousterhout, 1987, 7). İslam geleneğine göre, bu mozaiklerin veya fresklerin duvarda görünmesi yasaktır. Bu nedenle, Kariye'nin camii olarak kullanıldığı süre boyunca bunların 5 milimetreden ince bir tabaka ile kapatıldığı bilinir (Wales, 1958: 120). Freskleri örten bu sıva aşındıkça, badana işlemi tekrarlanırdı. Özellikle aşınmanın hızlı olduğu yerlerde bu sıvama işlemi oldukça sık tekrarlanmıştır. E. Akyürek Kariye'nin güney şapelindeki uygulamaları incelediği çalışmasında, kubbedeki ve doğu tarafındaki (tonozdaki) fresklerin, örtücü niteliği oldukça güçlü olan bir tür sarı boya ile kaplanmış olduğunu belirtir (Akyürek, 1996: 68,69). Bu bölgede, kolayca çıkarılan badananın altında kalın bir sarı aşıboyası tabakasıyla karşılaşılmıştır. Yüz, el, ayak, haç işaretleri ve Eski Yunanca yazıtların badana işlemi öncesinde sarıya boyandığı tespit edilmiştir. Bu işlem, Kariye kilisesi, camiye dönüştürüldüğünde duvar ve tavanlarındaki Hıristiyan tasvirleri ve sembolleri örtme amacıyla gerçekleştirilmişti. Bazı bölgelerde örtmek için kırmızı ve yeşil boyalar kullanılmıştı (Çağlar, 2015, 52,53).

Bu durumu daha iyi açıklayabilmek için Kariye'nin Osmanlı döneminde gördüğü bakım ve onarım çalışmalarına yol gösterici olacaktır. Bu konuda Pelopidas D. Kouppas tarafından yürütülmüş olan onarımları incelediğimizde bu çelişkili durumu daha iyi, anlayabiliriz. Koupas'ın İstanbul'daki mimari ve restorasyon çalışmalarını inceleyen Lila Theodoriou ve Savvas Tsilenes bu tarihte mozayiklerin örtülü olduğunu belirtir (Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476). Kouppas'ın onarımı sayesinde yapının mozaiklerinin bir kısmı temizlenmiş, ortaya çıkarılan tasvirler, ahşap kapaklar ve perdelerle örtülmüştür (Çağlar, 2015, 50).dolayısıyla bu tarihten sonraki gezginlerin bu kapakların altından görmüş oldukları tahmin edilmektedir.

Kariye Camiini değiştiren bu onarım, 1875 yılına tekabül eder. Kimi çalışmalarda bu tarih, 1860 olarak verilir (Çağlar, 2015, 50). Bunun sebebinin Pelopidas D. Kouppas'ın Kariye konusundaki ilk girişiminin 1860 yılı olmasıdır. O tarihte Kouppas, Kariye camii içerisindeki mozayikleri fark etmiş ve buranın Bizans döneminde inşa edilen Chora manastırı olduğunu tespit etmişti. Bu keşfini o dönemin İngiliz Konsolosu Carlton Cumberbach'a iletmişti (Ousterhout, 1987, 7; Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476). Theodoriou ve Tsilennes, Kouppas'ın bu tespitiyle o döneme dek "kayıp olan" Chora manstırının böylece yeniden "bulunmuş" olduğunu belirtirler (Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476). Koupas'ın Kariye Camiiyle

ilgili ilk faaliyetinin 1860 tarihinde gerçekleşmiş olması araştırmacılarda, bu tarihin başlangıç olarak sayılmasına yol açmış olabilir. Camideki tadilatların başlangıcı için bu erken bir tarihtir. Nitekim Kariye'nin tarihi sürecini inceleyen çalışmalarda Koupas'ın bakım ve onarımının Sultan Abdülaziz döneminde, 1875-76 tarihinde olduğu belirtilir (Eyice, 2001, 497; Ousterhout, 1987, 7; Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476-77). Bu konudaki kafa karışıklığını giderebilmek amacıyla Osmanlı Arşivi kayıtları incelenmiştir. 16 Ağustos 1875 tarihli bir kayıt (BOA. I.DH. 706/49402-1 (15 Receb 1292), bu konudaki karmaşayı yok edecek kanıtlar sunmaktadır. Belirtilen tarihte Kariye camiinde onarım çalışmalarının yürütülmesi için padişah iznine başvurulmuştu ve başvuru, ertesi gün padişaha iletilmişti[9]:

> Atûfetlü Efendim Hazretleri
> Edirne kapusı civârında Kariye câmi'inin tertib-i mahsusundan tesviye olunmak üzere altmış dört bin kuruş sarfile icrâ-yı ta'mirât-ı mukteziyyesi hakkında evkâf-ı hümâyûn nezâret-i celilesinden münbais takrir leffen arz ve takdim kılındığı ve meâline nazaran câmi-i mezkûrun âsâr-ı kadime-i meşhûreden olduğu ve bir takım züvâr-ı ecnebiyye tarafından ziyâret ve temâşa olunmakta bulunduğu cihetle harâb bir hâlde bırakılması münâsib olmayacağından muvâfık emr û fermân ma'âli-ünvân-i hazret-i pâdişâhî buyurulduğu takdirde mûcebince îfâ-yı muktezâsı nezâret-i müşârun ileyhâya havâle edileceği ifâdesiyle tezkere-i senâveri terkim olundu efendim. Fi 14 Receb sene 92 (BOA. I.DH. 706/49402-1).

Belgeden de anlaşıldığı üzere restorasyon 1875 yılında başlamıştı. Nitekim, A. Choisy, 28 Eylül 1875'teki ziyaretinde, Kariye Camii'nde tamir işlemleri olduğunu belirtir (Eyice, 2001, 497). Bu işlemler, Evkaf Nezareti tarafından yürütülüyordu. Yukarıdaki belgede sorumluluğun P. Kouppas'a verilmiş olduğu bilgisi mevcut değildir. Theodoriou ve Tsilannes, o dönemde Evkaf nezaretinin binanın bakım ve onarımını Kouppas'a verdiğini belirtir.[10] Nezaret, bu tadilat öncesinde yapılan fizibilite çalışmasında bütçe taslağı hazırlamış ve bütçenin onayı padişaha sunulmuştu. Buna göre 64.000 kuruşluk bir ödenek tespit edilmişti (BOA. I.DH. 706/49402-1 (15 Receb 1292),

9 *Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki*
Reside-i dest-i ta'zim olan işbu tezkere-i sâmiye-i asafâneleriyle zikr olunan takrir-i manzûr-ı âli-i hazret-i pâdişâhî buyurulmak ve suret-i ma'rûzanın ber-mûceb-i isti'zân îfâ-yı muktezasının müşârun ileyhâya havâlesi müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî mantûk-ı münifinden olarak mezkûr takririne savb-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr û fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 15 Receb sene [1]292

10 Aynı çalışmada 1877 yılında bu onarımın devam ettiği belirtilmektedir (Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476-477).

Sonrasında bütçede bir değişiklik olup olmadığı bilinememektedir. İhtiyaçlar ve harcamalar doğrultusunda tadilat bütçesi ilerleyen günlerde revize edilmiş olabilir. Nitekim sonraki yıllarda Kariye'de yapılan onarımlarda çeşitli revizyonlarla bütçenin arttırıldığı görülmektedir. Örneğin 10 Eylül 1893 tarihinde *Evkâf-ı Hümâyûn* nezareti bünyesinde yapılan bir başka onarım için 1613 kuruşluk bir bütçe belirlenmişti. Ancak sonrasında ek bütçe ihtiyacı doğmuştu (BOA. ŞD. 127/17 -1 (28 Safer 1311).[11] Bu talep üzerine, Şûrâ-yı Devlet - Dahiliyye Dairesi'ne 3 Ekim 1893 tarihinde gönderilen raporda (BOA. I.EV. 5/1 (22 Rebiülevvel 1311; BOA. ŞD. 127/17 -2 (2 Recep 1311); BOA. BEO.298/22278 -1 (7 Rebiülahir sene 311); BOA. ŞD.. 127/17 -1 (28 Safer 1311) şeklinde belirtilen ifade de Kariye'deki kurşun kaplamalarla ilgili tadilat yapılacağı belirtilmektedir313), 1613 kuruş olarak belirlenmiş olan bütçenin işlemler başlatıldıktan sonra yeterli gelmediği öne sürülerek bir miktar daha ödenek istenmişti. Bunun üzerine yeniden keşif yapılarak 4800 kuruşluk ek harcama tespit edilmişti. Caminin tadilatının yarım bırakılamayacağı dolayısıyla *Rumî 1309 yılı Evkâf bütçesinden* bu ödemenin yapılarak onarımın tamamlanması istenmişti: "….câmi-i şerif-i mezkûrun nâ-tamâm bir hâlde bırakılması gayr-i câiz bulunmuş olduğundan ber-mûceb-i isti'zân icrâ-yı îcabının nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür ve zikr olunan keşf defteri leffen takdîm kılındı ol-bâbda emr û fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir." (BOA. I.EV. 5/1 (22 Rebiülevvel 1311) şeklinde ifadenin edilerek Padişahın onayına sunulan yeni bütçeyle tadilatın tamamlanması ilgili komisyonca uygun görülmüştü[12]. XIX. yüzyıl, bürokraside nezaret ve kalemlerin artışı ile işlemlerin de çoğaldığı bir dönemdi[13]. Yukarıda bahsedilen ek bütçe onayı için işlemleri takip ettiğimizde ilgili Nezaret'tin çeşitli kalemlerinden sonra onay için Bâb-ı Âli'ye iletildiği gözlenmektedir[14]. Sonrasında padişah onayına sunulmuştu.

---

11 Edirne kapusında vâki' Kariye câmi-i şerifinin kurşunlarıyla sâir mahallerinin mukaddemâ icrâ kılınan keşfi mûcebince bin altı yüz on üç kuruşla ta'mirine mübâşeret olunmuş ise de ta'mirât-ı mezkûrenin ol-mikdâr masrafla icrâsı kâbil olamayacağı ta'mirât me'mûru tarafından ifâde olunması üzerine hey'et-i keşfiyye ma'rifetiyle tekrar icrâ kılınan keşfini mübeyyin tanzim ve leffen takdim olunan deftere nazaran keşf-i mezkûr hâricinde daha dört bin sekiz kuruşun sarfına lüzûm görünmüş olduğundan ta'mirât-ı mukteziyyenin icrâsı zımnında keşf-i ahir mûcebince sarfı iktizâ eden beş bin altı yüz yirmi bir kuruşun üç yüz dokuz senesi evkâf büdcesi tertibinden sarfına me'zûniyet i'âsı husûsunun huzur-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine arzı masârifât idâresinden ifade olunmağın ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir. Fi 28 Safer sene 1311 ve fi 28 Ağustos sene 1309.
Nâzır-ı evkâf-ı Hümâyûn Es-seyyid Abdullah (BOA. ŞD.. 127/17 -1 (28 Safer 1311).

12 Komisyan Üyelerinin onayı için bkz EK 1 Belge tercümesi.

13 Tanzimat dönemi bürokrasisindeki modernleşme sürecinde profesyonelleşme eğilimleri artmış bu da çok sayıda büro ve kalemin ortaya çıkışı ile yazışma yükünü de arttırmıştı. Bu dönemdeki bürokratik gelişmelerin ayrıntıları için bkz. (Akyıldız, 1993; Akyıldız, 2018; Seyitdanlıoğlu, 1991).

14 Divân-ı Hümayûn Âmedî Kaleminde Sadrazam'dan onay alınca nihayet padişaha sunulmuştu: Devletlü Efendim Hazretleri

Ek ödeneğe rağmen bu tarihteki tadilat bütçesinin çok yüksek olmadığı gözlenmiştir. İlk keşifte tespit edilen 1613 kuruş ve sonrasında ikinci keşifte eklenmesi istenen 4800 kuruş miktarındaki harcamalar toplamda 6413 kuruşa tekabül ediyordu. Bu rakam, yukarıda bahsedilen 1875 yılı onarım bütçesinden oldukça düşüktür. O tarihte ilk keşifte belirlenmiş olan rakam 64.000 idi ki bu da P. Kouppas'ın yürüttüğü bakım ve onarımın büyüklüğünü göstermesi bakımından dikkat çekidir. Zira, o dönemde yapının yarı yıkık bir durumda olduğu, kubbelerinin çökmüş içinin ve dışının oldukça harap bir durumda olduğu belirtilir (Theodoriou ve Tsilannes, 2018, 476; Ousterhout, 1987, 7). Bu durumda yüksek bir bütçe ile başlanması son derece normaldir. Oysa 1893 yılı raporunda belirtilen onarım daha ufak çaplıydı.

Osmanlı son dönemlerinde yapıların bakım ve onarımında kuşun tekniği kullanılmıştır. Yağmur olukları ile minare ve kubbelerin örtülerinde kurşun kullanıldığı bilinmektedir. Kurşun, sızdırmazlık özelliği dolayısıyla nem ve yağmura karşı yapıları korunmasında kullanılmış bir tekniktir (Kahraman ve Kâhya 2017; Kaygısız ve Dişli, 2021). Bu belgeden, Kariye camiinde de kurşun tekniği uygulandığı anlaşılmaktadır[15]. İlgili belgede belirtilen: "Edirne kapusında vâki' Kariye câmi-i şerifinin kurşunlarıyla sâir mahallerinin mukaddemâ icrâ kılınan keşfi mûcebince…" (BOA. I.EV. 5/1 (22 Rebiülevvel 1311); I. EV. 5/1-2_(H. 1 Rebiülahir 1311). Bunun haricinde ufak tefek bakım çalışmaları yapılacağı anlaşılmaktadır.

Kariye Camiindeki tadilat bütçeleri, şiddetli depremler sonrasında P. Kouppas dönemindeki gibi büyük tadilatların yapıldığını göstermektedir. Depremler, yıllara meydan okuyan Kariye'ye en fazla zarar veren olaylardı. Çünkü yapı, 1. ve 2. sismik bölge üzerinde yer almaktadır (İlki vd,

---

Edirne kapusında vâki' Kariye câmi-i şerifinin kurşunlarıyla sâir mahallerinin keşfi mûcebince bin altı yüz on üç kuruşla ta'mirine mübâşeret olunmuş ise de ta'mirât-ı mezkûrenin masârif-ı mezbûre ile icrâsı kâbil olamayacağı anlaşıldığından tekrâr keşfi bi'l-icrâ dört bin sekiz yüz kuruşun daha sarfına lüzum göründüğünden mezbûrun [1]309 senesi evkâf büdcesi tertibinden tesviyesi husûsunun evkâf-ı hümâyûn nezâret-i celîlesine havâlesi tezekkür edildiğine dâir şûrâyı devlet-i dâhiliyye dairesinin mazbatası arz ve takdim kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münifi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkim olundu efendim fi 30 rebiülevvel sene [1]311 fi 28 Eylül sene [1]309

Sadr-ı azam ve Yaver-i Ekrem

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Reside-i dest-i ta'zim olub melfuflarıyla manzûr-ı âli buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mucebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr û fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 1 rebiülahir sene [1]311 ve fi 29 Eylül sene [1]309

ser-kâtib hazret-i şehriyâri (BOA. I. EV. 5/1-2_(H. 1 Rebiülahir 1311)

15 Nitekim Mimar Sinan'ın eserlerinde bu tür işlevsel tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir (Kaygısız ve Dişli, 2021).

2006, 1635). Bu nedenle Osmanlı Dönemi'nde deprem hasarları nedeniyle tamir görmüştü. 22 Mayıs 1766 tarihinde gerçekleşen ve ardçı sarsıntıları neredeyse 1 yılı bulan depremin hasarları çok büyük olmuştu. Öyle ki dönemin padişahı III. Mustafa saraydaki hasar nedeniyle şehri terk etmek zorunda kalmıştı. İstanbul'un geniş bir bölümünde tahribatlar yaşanmış pek çok tarihi yapı zarar görmüştü (Sezer, 1997, 170). Kariye camii de hasar gören yerlerden biriydi. Depremin etkisiyle yapının ana kubbesi çökmüştü (Gülersoy 1976; Pamukciyan 1994). Bu hasardan sonra camii, Mimar İsmail Halife tarafından onarılmıştı (Eyice, 2001, 496). Bugün, yapıdaki ahşap kubbe bu dönemdeki onarıma aittir (Öngen ve Ay, 2016, 140).

Kariye camiinde tespit edebildiğimiz en büyük hasar 1894 Temmuz'unda (10 Temmuz) yaşanan büyük İstanbul depreminde gerçekleşmiştir. 9 şiddetinde olduğu tahmin edilen güney Marmara merkezli bu deprem güneyden kuzeye doğru 3 şiddetli sarsıntı halinde hissedilmişti (Sezer, 1997, 171-173). Depremde büyük hasar gören yerlerden biri de Edirnekapı idi ki Kariye camiinin bulunduğu bölgedir. Cami, bu depremde epey hasar görmüş ve minarelerin yarısı yıkılmıştı (Genç ve Mazak 2001 ve Sakin 2002; Eyice, 2001, 497). Tahribatın yarattığı yıkımın onarımı iki yıl sonra başlamıştı. Zira İstanbul ve çevresinde çok sayıda sivil ve resmi binanın ciddi hasar görmüş olması nedeniyle yardım ve onarım çalışmalarının bu tarihe uzaması anlaşılır bir durumdur. Esasında devlet, deprem sonrası hemen harekete geçmişti: Hasar gören kamu binalarının tespiti ve onarımlarını üstlenmek amacıyla, Şehremaneti tarafından iki komisyonun kurulmasına karar verilmişti. "Heyet-i Fenniyye" denilen ilk komisyonun üyeleri Mimar D'Aronco, Mimar Vallaury, Mimar Berthier ve Başmimar Sarkis Bey'den oluşuyordu. "İnşaât-ı Fenniyye Komisyonu" veya "Komisyon-ı Mahsûs" adları ile anılan ikinci komisyonda Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey, Şehremaneti Meclisi üyelerinden Mustafa, Kamil ve Andon Beyler ile Maliye Nezareti adına Maliye Meclisi üyelerinden Edhem Bey görev almıştır ((Küçükalioğlu Özkılıç, 2011, 151). 9 Mart 1896 tarihli Evkaf Nazırı imzalı bir belge, bu komisyonun Kariye'deki onarım için çeşitli incelemelerde bulunduğunu göstermektedir. Şehremaneti bünyesindeki deprem komisyonu, Kariye camiini keşfe gelerek hasar tespitinde bulunmuş ve 66.000 kuruşluk masraf tespit etmişti. Fakat daha sonra bu komisyonun üyelerinden İtalyan Mimar Raimondo D'Aronco yeniden düzenlediği keşif defterinde masraf miktarını arttırmıştı (BOA. ŞD. 137/54 -1 (24 Ramazan 1313 [9 Mart 1896]).

1893'te ekonomik canlanma sağlayacağı inancıyla planlanan büyük bir tarım ve endüstri sergisi için Osmanlı'ya gelen İtalyan Mimar, ertesi gerçekleşen deprem nedeniyle sergi projesi gündemden kaldırılınca deprem komisyonunda görevlendirilmişti. Deprem dolayısıyla Osmanlı hazinesi, tüm imkânlarını depremin hasarlarını gidermeye ayırmış ve

dolayısıyla pek çok imar faaliyeti ön plana çıkmıştı. Bu durumda *Mösyö D'Aronco* birçok kamu binasının tamiri ve denetimi ile görevlendirilmişti (Özkurt, 2021, 379-380). R. D'Aronco'nun görevli olduğu yerlerden biri de Kariye Camii idi. Kariye için hazırladığı keşif defterinde caminin tamiri için 117.190 kuruş masraf tespit etmişti. Dolayısıyla tadilat için belirlenen bütçe taslağında önceki keşfe göre 51.190 kuruşluk artış vardı. Bu farktan dolayı gerekli ödemelerin yapılması için yazışmalar başlamıştı (BOA. ŞD. 137/54 -1 (24 Ramazan 1313 [9 Mart 1896]; BOA. BEO. 778/58342-1 (22 zilkade 1313)). Yeni bütçe taslağı, 5 Nisan'da Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi azaları tarafından incelenip uygun bulunmuştu (EK II). Böylece daha önce belirlenmiş olan 66.000 kuruş tutarındaki ödenek yerine 117.190 kuruş olan yeni bütçe onaylanmıştı (BOA. I. EV. 13/12 – 1 (21 Şevval 1313 [5 Nisan 1896]). Bir ay süren yazışmalardan sonra Sadrazam, bakanlık komisyonunca uygun görünen bu yeni bütçeyi padişahın onayına sunmuştu:

> Atûfetlü Efendim Hazretleri
> …..âsâr-ı atika ve nefiseden olan câmi-i şerifin hâl-i sabıkına ircâ'ı içün ba'zı ameliyyât ve tezyinât-ı lâzıme dâhil-i keşf edilmesinden ileri gelmiş olmasından bahisle keşf-i ahir mûcebince sarfına lüzûm gösterilen elli bir bin yüz doksan kuruşun taht-ı me'zûniyetde olan altmış altı bin kuruş ilâveten üç yüz on senesi büdcesi tertibinden sarfı isti'zân olunmuş ve câmi-i şerif-i mezkûrun ta'miri taht-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîde bulunmuş ve esbâb-ı mebsûtiye nazaran tervic-i i'şâr-ı zaruri görülmüş ber-mûceb-i isti'zân îfâ-yı muktezisi husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir fi 17 zilkade sene [1]313 fi 18 nisan sene [1]312 BOA. I. EV. 13/12- 2 (*22 Zilkade 1313 [5 Mayıs 1896]*

Yazışmalar ve belgeler, bu depremin verdiği zararın büyüklüğünü yansıtmaktadır. Tadilat bütçesinin büyüklüğü de bunu desteklemektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kiliseden camiye dönüştürülmüş olan Kariye, Osmanlı döneminde büyük işlevsel değişmeler geçirmemiş ise de yapısal anlamda önemli değişimler geçirmişti. Bir manastır olarak kurulup sonrasında kilise olarak hizmet veren Chora İstanbul'un fethi ile Osmanlı yönetimine geçmiş ve kısa süre sonra camiye dönüştürülerek Kariye olmuştu. İbadethane olarak işlevini sürdürmeye devam etmişti, ancak bu kez farklı bir dine hizmet ediyordu. Büyük yapısal değişimler yaşamadan İslami geleneğe uyarlanmıştı. Minare, minber gibi Müslüman ibadethanesinin temel unsurları yapının ana hatları bozulmadan ilave edilmişti.

Bu nedenle de yapısal anlamda büyük bir değişim olmamıştı. Nitekim içerisindeki mozayik ve freskler bile korunmuştu. Elbette ki bu koruma, yine İslami usullerle olmuştu. Sıva ve boyalarla freskler kapatılarak yapı, Müslümanların ibadetine engel teşkil etmeyecek duruma getirilmişti.

Kariye Camii, tarihsel anlamı ve sanatsal değeri nedeniyle bugün olduğu gibi Osmanlı'da da özel bir ilgiye sahipti. Çeşitli dönemlerde aldığı ekler ve değişikliklerle bugünkü şeklini alan Kariye Camisi, sahip olduğu duvar süslemeleriyle her dönem İstanbul'un sembol anıtlarından biri olmuştur. Özellikle mozaik ve duvar resimlerinden oluşan iç mekân dekorasyonu Bizans tasvir sanatı ve ikonografisinin seçkin örnekleri arasında yerini almıştır. İstanbul'a sahip olan medeniyetlerin simgesel değişimleriyle tarihi akışta yer bulan yapı, bu yönüyle kadim bir kimlik kazanmıştır.

Kariye Camii, Osmanlı İmparatorluğu döneminde mimari açıdan yapısal değişikliklerle tarihe uyum sağlamıştı. İhtiyaç duyulduğunda bakım ve onarım çalışmalarıyla yenilenerek ayakta kalmayı başarmıştır. Özellikle depremlerle ağır hasarlar almıştı. Hasarların yok edilmesi için yapılan onarımlar sayesinde her döneme uyarlanabilen fakat temel karakteristik özelliklerinden de ödün vermeyen bir mimari ile kendini bugüne taşımıştır. Deprem sonraları ihtiyaca göre kimi zaman büyük kimi zaman da minik onarımlar yapılmış ise de de mimari açıdan çok büyük değişimler geçirmemiştir. Osmanlı, Kariye camiini ayakta tutabilmek için gerekli ilgiyi göstermişti. İslamiyet'te yeri olmamasına rağmen duvar ve tavanlarındaki mozayik ve freskleri tamamen yok etmemiş kireçle kaplayarak ibadete engel olan durumu ortadan kaldıran çözümler üreterek yapıyı korumuştu. Ayrıca zaman zaman mozayik ve fresklerin yerlerinden sökülmesi veya çıkarılıp gizlice satılması hususlarında olduğu gibi yasa dışı yollara başvurulduğunda tüm kamusal, siyasal, hukuksal tüm gücüyle bunun karşısında durmuştur.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi

BOA. HR.MKT. 684/22. 1 ([H-08-02-1287])

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi

BOA, MF. MKT. 121/76 -1 (19 Safer 1308)

BOA. MF.MKT. 18/42. 1 (24 Safer 1291)

İrade Dahiliye

BOA. I.DH. 706/49402-1 15 Receb 1292)

Şûrâ-yı Devlet

BOA. ŞD.. 127/17 -1 (28 Safer 1311)

BOA. ŞD. 127/17 -2 (22 Recep 1311)

BOA. ŞD. 137/54 -1 (24 Ramazan 1313)

İrade Evkâf

BOA. I.EV. 5/1 22 Rebiülevvel 1311)

BOA. I. EV. 13/12 – 1 (21 Şevval 1313

BOA. I. EV. 13/12- 2 (22 Zilkade 1313)

Evkâf

BOA. EV. 5/1-2_H. (1 Rebiülahir 1311)

Araştırma İnceleme Eserler

Akşit, İ. (2010). Chora Bizans'ın Işıldayan Eseri Kariye Müzesi. İstanbul: Akşit Kültür ve Turizm Yayınları.

Akyıldız, A. (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, 1836-1856. İstanbul: Eren.

Akyıldız, A. (2018). Osmanlı merkez bürokrasisi, 1836-1856 . (ed. Zeynep Berktaş), İstanbul: Timaş.

Akyürek, E. (1996). Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Atas, Z. (2011). "The art and architecture of Chora Monastery in comparison with its East European and Italian contemporaries". The Sustainable City, VII (2), https://www.witpress.com/Secure/elibrary/papers/SC12/SC-12101FU2.pdf.

Balta, Evangelia. (1995). Les vakıfs de Serrés et de sa région (XVè et XVè s.). Athènes: Centre de Recherches Neo-Helleniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique.

Çağlar, B. (2015). Kariye Camisi'ndeki (Chora Manastırı Kilisesi) Duvar Resimlerinin Koruma Ve Onarım Süreçleri Üzerine . Sanat ve Tasarım Dergisi , 1 (15) , 45-59 .

Çokhamur, E. Ö. (2012). İstanbul'da Bulunan Bizans Dönemi Mozaikleri: Kariye Müzesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Eyice, S. (1987). Kariye Mosque Church of Chora Monastery. İstanbul: Net Turistik Yayinlar A.S.

Eyice, S. (2001), "Kariye Camii". TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, 495-498.

Gülçin, K. ve Yegan, K. (2017). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Fenari İsa Camisi'ne İlişkin 1894 Depremi Kayıtları. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi , 1 (20) , 11-23

İlki, A. vd. (2006). An Outline of the Seismic Behavior of Historical Structures in North Western Anatolia. Structural Analysis of Historical Constructions, (Ed. P.B. Lourenço, P. Roca, C. Modena, S. Agrawal) içinde, ss. 1633-1640, New Delhi,

Kahraman, S. A. (2021), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul Ticaret Odası.

Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 1.Cilt, 1 Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaygısız, A. ve Dişli, G. (2021). Mimar Sinan'ın Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi Külliye Yapılarında İşlevsel Sistemler: Süleymaniye Külliyesi Örneği. Turkish Online Journal of Design Art and Communication , 11 (3) , 750-768.

Ousterhout, R. (1987). The Architecture of the Kariye Camii in İstanbul. Washington:Dumbarton Oaks Research Library& Collection.

Ousterhout, R. (2007). "Kariye: Yapının Kısa Bir Tarihi", Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik: Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye, İstanbul: Pera Museum Press.

Özkılıç, Küçükalioğlu S. (2011). 1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Özkurt, M. Ç. (2021). Osmanlı Mimarlığının Son Döneminde Faaliyet Göstermiş İki Yabancı Mimar Raimondo D'aronco ve Alexandre Vallaury'nin Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Ortak Çalışmaları, Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt 1 içinde (Ed. A. Çatalcalı Ceyhan vd), ss. 375-403, Ankara: Gece Kitaplığı.

Seyitdanlıoğlu, M. (1994). Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sezer, H. (1997). İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme. Tarih Araştırmaları Dergisi, 18 (29), 169-197.

Wales, C. (1958). The Treatment of Wall Paintings at the Kariye Camii. Studies in Conservation, Vol. 3, No. 3, April, London, s. 120-124.

[Theodoridou ve Tsilenes] Θεοδωρίδου, Λ.- Τσιλένης, Σ. (2018). Ο αρχιτέκτων-αρχαιολόγος Πελοπίδας Δ. Κούππας και ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: κείμενα και σχέδια. Η Κωνσταντινούπολη στην ιστορία και την Λογοτεχνία 13-14 Μαΐου 2016, içinde ss. 469 – 494. Ed. Χαράλαμπος Αθ. Μηνάογλου, Σύλλογος Κωνσταντινουπολίτων. Αθήνα,

Yediyıldız, B.(2003). 18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu

EK I: BOA. I.EV. 5/1 (22 Rebiülevvel 1311))

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâiresi

Aded : 1733

Evkâf-ı hümâyûn nezaretinin şûrâ-yı devlete havâle buyurulan 28 safer sene [1]311 târihli takriri melfûf keşf defteriyle dâhiliyye dâiresinde kırâat olundu.

Meâlinde Edirne kapusında vâki' Kariye Câmi-i şerifinin kurşunlarıyla sâir mahallerinin mukaddemâ icrâ kılınan keşfi mucebince bin altı yüz on üç kuruşla ta'mirine mübâşeret olunmuş ise de ta'mirât-ı mezkûrenin masârif-i mezkûre ile icrâsı kâbil olamayacağının ta'mirât-ı me'mûru tarafından ifâde olunması üzerine keşf-i ahiri icrâ edilerek daha dört bin sekiz yüz kuruşun sarfına lüzum olduğu anlaşıldığından bahisle meblağ-ı mezbûrun 309 senesi evkâf büdcesi tertibinden sarfı isti'zân olunmuş ve câmi-i şerif-i mezkûrun nâ-tamâm bir hâlde bırakılması gayr-i câiz bulunmuş olduğundan ber-mûceb-i isti'zân icrâ-yı icabının nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür ve zikr olunan keşf defteri leffen takdim kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir fi 22 Rebiülevvel sene [1]311 ve fi 20 Eylül sene [1]309

Mühürler

A'zâdan	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**Dâhiliye dâiresi reisi**
Es-seyyid Ahmed Ziya	Es-seyyid İsmet Süleyman	Hüsnü Bey	Seyyid Abdullah	Faik Bey	Silik	Rıza	Lütfi Efendi	Mehmed b. Abdullah	Akif seyyid Alişan
A'zâdan	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**
Es-seyyid Mehmed Arif Hikmet	Nureddin Bey	Mehmed Cemil	Mansur Bey	Mehmed Said b. Abdülhalim	Mesud Abdullah	Akif b. Hasan Nefi	Silik	Seyyid Rıza	Mehmed Aziz b. Vecihi
A'zâdan	**A'zâdan**								
Silik	Sami Bey								

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

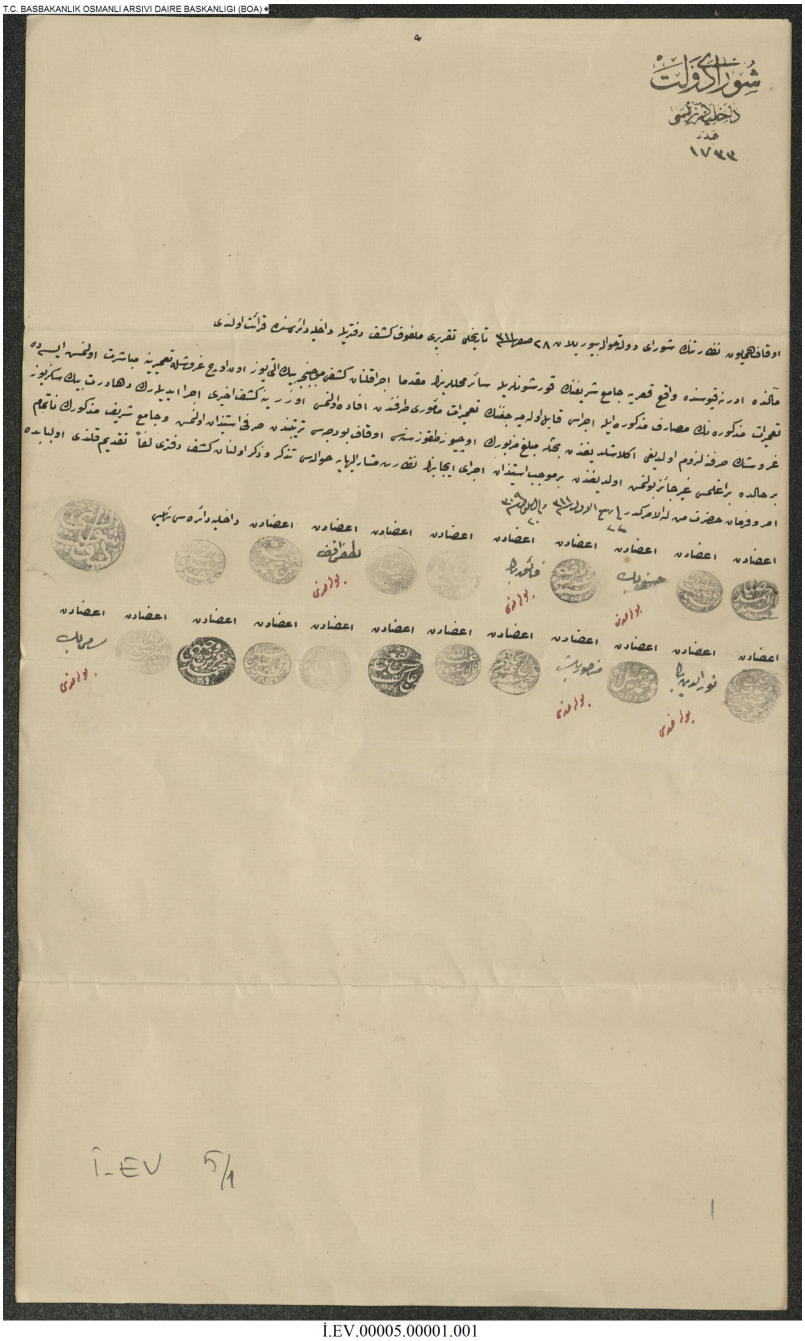

شورای اوقاف
داخله قلمی
عدد
۱۷۴۴

٥

اوقاف همایونه نظارتلرنك شورای دولتلرینه ویریلدیغی ۱۲۷۸ صفر ۱۱ تاریخلی تقریری ملفوف کشف دفتریله داخله دائره سنه ارسال اولنه‌ی
مائده اورتفیوسنده واقع قهریه جامع شریفنك قورشوندیغی سائر محلدارلره مقدما اجراقلنان کشف مبلغنه بك آلتی بوز اوندالوچ غروشك تعیینه مباشرت اولنمسه ایسه‌ده
نعمیرات مذکوره‌نك مصارف مذکوره‌یله اجراسی قابل اولدیغه جهتك نعمیرات مأموری طرفندن افاده اولنمسی اورتریه کتخداسی اجرا ایدیلدیك دهادرت بك سکز بوز
غروشك صرفه لزوم اولدیغی اکلاشلدیغندن مجموع مبلغ مزبورك اوچیوز طقوزنجی اوقاف بودجه‌سی ترتیبندن صرف استنباط اولنمسه وجامع شریف مذکورك ناتمام
برحالده بقاسی غیر جائز اولمسه اولدیغندن برموجب استنباط اجرای ایجابیله نظارتجه مشار الیه هولسی تذکره ذکر اولنان کشف دفتری لفاً تقدیم قلندی اولباب
امر و فرمان حضرت صاحب الامرك اولور ۱۲ ربیع الاول سنه ۱۲۷۸

اعضادن حسن بك — اعضادن فائق بك — اعضادن [illegible] — اعضادن [illegible] — اعضادن [illegible]

Ek II: BOA. I. EV. 13/12 – 1 (21 Şevval 1313))

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâiresi

Aded : 145

Evkâf-ı hümâyûn nezâretinin şûrâ-yı devlete havâle buyurulan 24 ramazan sene [1]313 târih ve yedi yüz on numrolu takriri dâhiliyye dâiresinde kırâat olundu.

Meâlinde hareket-i arzda rahnedâr olan Kariye Câmi-i şerifinin şehremânetinden müteşekkil hey'et-i fenniyece yapılan keşfi mucebince ta'miri zımnında altmışaltı bin kuruş sarfına bi'l-isti'zân mukaddemâ irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sudûr buyurulmuş olduğu hâlde ahiren Mösyö D'aronco tarafından tanzim olunan keşf defterinde ta'mirât-ı mezkûre içün yüz on yedi bin yüz doksan kuruş masraf gösterilmiş olduğundan ve Mösyö D'aronco'nun keşfinde keşf-i sabıkından elli bir bin yüz doksan kuruş fazla gösterilmiş âsâr-ı atika ve nefiseden olan câmi-i şerifin hâl-i sabıkına ircâ'ı içün ba'zı ameliyyât ve tezyinât-ı lâzıme dâhil-i keşf edilmesinden ileri gelmiş olmasından bahisle keşf-i ahir mûcebince sarfına lüzûm gösterilen elli bir bin yüz doksan kuruşun taht-ı me'zûniyetde olan altmışaltı bin kuruş ilâveten üç yüz on senesi büdcesi tertibinden sarfı isti'zân olunmuş ve câmi-i şerif-i mezkûrun ta'miri taht-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîde bulunmuş ve esbâb-ı mebsûtiye nazaran tervic-i i'şâr-ı zaruri görülmüş ber-mûceb-i isti'zân îfâ-yı muktezisi husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir

Fi 21 Şevval sene [1]313 ve fi 23 Mart sene [1]312

Mühürler

A'zâdan	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**Dâhiliye dâiresi reisi**
Keçecizade Yahya Reşad	Sami Efendi Memuriyetde	Silik	... Bin Ali	Rıza	Ahmed b. Lütfi Mehmed	Şerif Abdullah Beşir Bulunmadı	Akif beyt-i halilürrahman
A'zâdan	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**
İbrahim Behcet b. Mahir	İlyas Efendi Bulundu	Mehmed Aziz b. Vecihi	Es-seyyid Ali Rıza b. Seyda	Mehmed Said b. Abdülhalim	Sadık Bey Bulundu	Ali Rıza b. Halil	Es-seyyid İsmet Süleyman
A'zâdan	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**	**A'zâdan**		
Hüsnü Bey Bulundu	Reşid	Dimitri ...	Mehmed Arif ...	Hüseyin Hüseyni	Nureddin Bey Bulundu		

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

شورای دولت
دائره تنظیمیه
عدد
١٤٥

İ.EV 13/12

Ekler Kariye Mozayikleri

IC
XC

IC
ΗΧΟΜΑ
XC
ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡ

BÖLÜM 15

ÖZEL SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SENDİKALAŞMA

Levent İNCEDERE[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Işık Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, ORCID: 0000-0001-5136-9535

1. GİRİŞ

Sendikalar ve sendikacılık, sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik hareketlerin bir sonucudur. Bu hareketler, özellikle sanayileşmenin ilk örneklerinin görüldüğü ülkelerde, işçilerin koşullarını iyileştirmeyi hedeflemiştir. Sanayi devrimi ile birlikte geniş bir işçi sınıfı oluşmuş ve bu dönemde işçiler, kötü çalışma koşullarına karşı tepki göstermek amacıyla örgütlü birlikler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu örgütlenme çabaları sonucunda sendikalar ortaya çıkmış ve zamanla çalışma hayatındaki çeşitli alanlarda temsil ettikleri grupların çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla faaliyet göstermiştir (Kuru, 2022)

Sendikalar, çalışanların haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları örgütlülüklerdir. Farklı sektörlerde veya mesleklerde çalışan kişilerin ve sendikal yönetimlerin, çalışma hayatına bakışları veya politik tutumları nedeniyle, sendikal mücadele konusunda farklı görüşleri ve yaklaşımları bulunabilir. Bu farklılıklar, çeşitli sendikal anlayışlar, yapılar ve mücadele biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Meslek sendikaları, aynı meslekten çalışanları bünyesinde barındırırken, işyeri sendikaları belirli bir işyerindeki çalışanları bir araya getirmektedir. İşkolu sendikaları ise aynı işkolundaki çalışanların örgütlenmesini sağlarken, genel sendikalar tüm işkollarındaki çalışanları kapsamaktadır. Sendika birlikleri genellikle aynı yerellikte farklı işyerlerinde ve işkollarında örgütlü sendikaların üst yapılarıdır. Federasyonlar farklı yörelerde aynı meslekte veya işkolunda örgütlenmiş sendikaların üst düzey örgütleridir. Konfederasyonlar ise tüm meslekler, bölgeler, işyerleri ve işkollarındaki örgütlenmelerin ulusal düzeydeki yapılanmaları olarak tanımlanabilir. Ancak, bu kavramlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Her ülkenin, kendi tarihsel ve sosyal yapılarına bağlı olarak sendikal örgütlenmesi farklı biçimlerde şekillenmektedir Sendikaların tarihi ve gelişimi, ülkelerin politik, ekonomik ve sosyal koşullarına göre farklılık göstermektedir. Sendikaların geleceği, ülkelerin politik, ekonomik ve sosyal koşullarına bağlı olarak değişebilir. (Koç, 2003)

Bu çalışmada genel olarak sendika kavramı ve dünyada sendikaların tarihine değindikten sonra, son 60 yılda sendikalaşmanın seyri ortaya konulmuştur. Peşinden Türkiye'de sendikalaşmanın tarihine yer verilerek güncel durum veriler ve tablolarlar eşliğinde irdelenmiştir. Çalışmanın temel konusu olan özel sağlık sektöründe sendikalaşma durumu yayınlanmış raporlar ve veriler ışığında çalışma için oluşturulan tablolar ile incelenmiştir. Sağlık sektöründe sendikalaşmanın yaratabileceği faydalara ve önündeki engellere değindikten sonra sonuç ve değerlendirme bölümünde durum özetlenip önerilerde bulunulmuştur.

2. DÜNYADA SENDİKALAŞMA

Feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi, işçi sınıfının tarih sahnesine yeni bir aktör olarak çıkmasına vesile olmuştur. Bu yeni süreç, işçi sınıfının bir mücadele ve toplumsal süreç yaşamasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu dönüşüm, mesleki loncaların sendikalara dönüşmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. İşçiler arasındaki ilk örgütlenme çabaları, dayanışma sandıkları ve benzeri yardımlaşma yapıları üzerinden başlamıştır. Ancak bu tür örgütlenmelerin faaliyet göstermesi oldukça zorlu bir süreç olmuştur, çünkü baskılar nedeniyle gizlice kurulup gizlice faaliyet göstermek zorunda kalmışlardır. Sanayi devrimi ile birlikte geniş bir işçi sınıfı oluşmuş ve bu dönemde işçiler, kötü çalışma koşullarına karşı tepki göstermek amacıyla örgütlü birlikler kurma yoluna gitmişlerdir. Yani Sendikalar ve sendikacılık, sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik hareketlerin bir sonucudur. Bu hareketler, özellikle sanayileşmenin ilk örneklerinin görüldüğü ülkelerde, işçi koşullarını iyileştirmeyi hedeflemiştir. Bu örgütlenme çabaları sonucunda sendikalar ortaya çıkmış ve zamanla çalışma hayatındaki çeşitli alanlarda temsil ettikleri grupların çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla faaliyet göstermiştir (Koç, 2003).

Başlangıçta yardım sandıkları ve mesleki dayanışma grupları olarak ortaya çıkan bu yapılar, zamanla işçi sınıfının çalışma koşullarına ilişkin taleplerini dile getiren ve savunan örgütler haline dönüşmüştür. Sendikalar, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve yaşam standartlarının yükseltilmesi hedefleri doğrultusunda örgütlü bir mücadele atmosferinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kuru, 2022).

İşçi sendikalarının uzun bir geçmişi vardır ve dünya çapında birçok ülkede kurulmuştur. İlk işçi sendikası 1792 yılında İngiltere'de kuruldu ve bunu Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Fransa gibi diğer ülkelerde de sendikaların ortaya çıkışı izledi. Çartizm Hareketi (1838-1848), genel oy kullanma hakkına ve işçilerin yurttaş olarak tanınmasına yol açtığı için işçi sendikalarının tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Büyük Buhran (1929) sırasında ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında işçi sendikaları altın çağını yaşadı. Ancak 1980'lerde neoliberal politikaların yükselişiyle birlikte sendikalaşma zayıflamaya başladı (Koç, 2003).

Küreselleşmeyle birlikte 20. yüzyılın yenilenen dünya düzeni içerisinde, insan emeği sosyal açıdan ele alınması gereken en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. İnsanın üretici ve tüketici bir varlık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, üretim için gereken ana faktörlerin başında "emeğin" geldiği açıktır.

Tüm dünya da çalışabilir nüfus 2,9 milyar iken bunun 1,7 milyarını kayıtlı işgücünü oluşturmaktadır. Çalışanlar içerisinde sendikalı olanların sayısı ise 200 milyondur. Bu açıdan bakıldığında yaşadığımız çağda tüm

dünya için sendikalaşma oranı çalışan nüfus için yaklaşık %12'dir. Bu durumu resmetmek için, Kuru (2022) tarafından oluşturulan aşağıdaki haritada, ülkelere göre işaretlenmiş kırmızı renk, dünyanın büyük bölümünü kaplamakta ve sendikasız işgücünü temsil etmektedir. Günümüzde sendikalar işçilerin küçük bir bölümünü temsil etmekte ve bu sayılar çalışma hayatındaki dönüşen koşullar sonucunda çalışanların yaşamlarının giderek daha da zorlaştırmaktadır.

Şekil 1. *Dünyada sendikasız işgücü haritası, 2022*

Kaynak: (Kuru, 2022)

Geleneksel olarak, sendikaların gücü ve etkisi, endüstriyel üretim ve büyük işletmelerin yoğun olduğu dönemlerde en üst düzeydeydi. Ancak, günümüzde dijital dönüşüm, küreselleşme ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması gibi faktörler, sendikacılığın manzarasını temelden değiştirmiştir. Küresel ekonominin karmaşıklığı ve iş piyasasındaki değişimler, sendikaların toplu pazarlık gücünü azaltmış ve geleneksel iş modellerini sarsmıştır.

Sendikalar, değişen işgücü dinamikleri, teknolojik ilerlemeler, düşük ücretler, güvencesiz istihdam ve esnek çalışma modelleri gibi bir dizi zorlukla karşı karşıyadır. Ayrıca, bazı ülkelerde sendikaların yasal düzenlemelerle sınırlanması veya baskı altına alınması gibi politik zorluklar da sendikacılığın gücünü ve etkinliğini olumsuz etkilemektedir.

Sendikaların zayıflayıp güç kaybetmesinin nedenlerine bakıncak karşımız, uluslararası rekabet, sektörel değişimler, sermayenin uluslararasılaşması, teknolojik gelişmeler, yeni ve esnek çalışma biçimleri, işletmelerin sendikalar karşı sergilediği olumsuz tutumlar, değişen siyasi konjonktür, sendikal hakların ihlal edilmesi ve sendikaların yaşanan gelişmelere uygun stratejiler geliştirememeleri çıkmaktadır. Dünyadaki siyasi, sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimler her kurumu etkilediği gibi sendikaları ve

üyelerini de etkilemektedir. Gelecekte sendikaların rolü, çalışma hayatının değişen dinamiklerine uyum sağlamak ve işçi sınıfının çıkarlarını korumak için yenilikçi stratejiler geliştirebilmeye dayanacaktır (Kuru, 2022; Ünsar, 2002)

Sendikaların zayıflayıp güç kaybetmeleri ile ilgi yapılmış çok sayıda araştırma mevcuttur. Durumu tam olarak anlayabilmek için biraz geriye gidince karşımıza çıkan tablo ilk elden görülenden daha vahimdir. Aşağıdaki tabloda gösterilen, "Sendika yoğunluğu" ülkelerdeki çalışan sayısına oran olarak net sendika üyesi sayısı (yani işgücüne dahil olmayanlar, işsizler ve serbest meslek sahipleri hariç) olarak tanımlanmaktadır. Bu tabloda rapor edilen veriler, OECD/AIAS ICTWSS veri tabanının UD_hist değişkenlerinden elde edildikten sonra resmi kaynaklara veya işgücü anketlerine veya her ikisine dayalı tahminler birleştirilerek oluşmuştur (OECD, 2023). Tablo oluşturulurken, 2020 yılına ait verileri olmayan ülkeler için en yakın yılın verisi kullanılıştır. Ayrıca 5 yıldan fazla veri eksikliği olan ülkeler tabloda gösterilmemiştir.

Tablo 1. Seçilmiş OECD ülkelerinde 1960-2020 yılları arası sendikal örgütlülük düzeyi (%)

	1960	**1970**	**1980**	**1990**	**2000**	**2010**	**2020**
Iceland	..	..	66,2	..	89,1	85,2	92,2
Denmark	59	60,8	77,2	73,9	74,5	68,1	67
Sweden	64,6	66,6	78,1	81,5	81	68,2	65,2
Finland	31,9	51,3	69,4	72,6	74,2	71,4	58,8
Norway	60	56,8	57,9	58,5	53,6	50,5	50,4
Belgium	41,5	42,1	53,4	50,6	56,6	53	50
Italy	28,5	36,3	49,6	39	34,8	35,3	32,5
Luxembourg	..	46,5	50,4	46,1	..	36,1	28,2
Canada	30,1	31,8	34	33,6	28,2	27,2	27,2
Austria	60,1	56,7	51,7	46,8	36,9	28,9	26,3
Ireland	45,3	53,2	57,1	51,1	35,9	31,6	26,2
United Kingdom	40,5	44,8	52,2	39,6	29,8	26,6	23,5
Greece	..	..	39	..	..	22,2	19
New Zealand	..	56,2	69,1	..	22,4	21,4	17,7
Japan	32,3	35,1	31,1	25,4	21,5	18,4	16,8
Chile	..	21,6	9,2	15,4	11,2	13,9	16,6
Germany	34,7	32	34,9	31,2	24,6	18,9	16,3
OECD - Total	**38**	**37,9**	**36,5**	**28,8**	**20,9**	**17,8**	**15,8**
Netherlands	41,7	38,1	34,8	24,6	22,3	19,5	15,4
Switzerland	31,2	25,4	28,1	23	20,7	17,6	14,4
Spain	..	..	13,3	14,1	17,5	18,2	12,5
Korea	..	12,6	14,7	17,4	11,4	9,6	11,6
United States	30,9	27,4	22,1	15,5	12,9	11,4	10,3
Türkiye	**12,1**	**..**	**..**	**24**	**12,5**	**7,3**	**9,9**
Estonia	..	..	..	..	14	8,2	6

Kaynak: Tablo OECD database verilerinden oluşturulmuştur (OECD, 2023)

Seçilmiş OECD ülkelerinde 1960-2020 yılları arası sendikal örgütlülük düzeyine bakıldığında, son 60 yılda sendikalaşma oranları, istisnasız bir şeklide bütün ülkelerde azalmıştır. Bu dönemdeki değişiklikler bölgesel ve ülkelere özgü faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebileceği gibi, gelişmiş ekonomilerde sendikalaşma oranlarının radikal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu durum, küreselleşme, ekonomik-politik ve sosyal dinamiklerin değişimi, teknolojik değişimler ve iş gücü dinamiklerindeki değişiklikler gibi birçok faktörden etkilenmiştir.

Örneğin, ABD'de 60 yıl önce özel sektör çalışanlarının %35,7'si sendikalı iken, 2015 yılında bu rakam %6,7'ye, kamu sektöründe %11,3 seviyesine inmiştir. Bu arada eşitsizlik 1920'lerden bu yana görülmeyen seviyelere yükselmiştir. 1978'de Amerikalıların en tepedeki %1'i tüm ABD gelirinin %8,9'unu elde ediyordu; 2007 yılında ise payları %23,5'e yükseldi. Eşitsizlik halk sağlığı için bir tehditse, Amerikan sendikalarının çöküşü içinde aynı şekildedir (Leopold, 2015) 2014 yılına gelindiğinde ise Amerika'daki işçi sendikası yoğunluğu son 99 yılın en düşük seviyesindeydi (Hagedorn, Paras, Greenwich ve Hagopian, 2016)

3. TÜRKİYEDE SENDİKALARIN GELİŞİMİ VE GÜNCEL DURUM

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen ilk sendika türü örgütlenme, 1894-1895 yıllarında İstanbul'daki Tophane fabrikasındaki işçiler tarafından gizlice kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti'dir. Ancak bu örgüt kısa bir süre sonra ortaya çıkarılmış ve dağıtılmıştır. Sendikaların Cumhuriyetten önce başlayan yaygınlaşması, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Türkiye'de işçi sınıfı mücadelesinin ve sendikalaşmanın geç başlamış olması Cumhuriyet öncesi dönemde sanayileşmenin ve buna bağlı olarak ekonomik gelişmenin yetersizliğine bağlanmaktadır. Türkiye'de sendikal örgütlenme süreci, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki ayrı döneme ayrılarak incelenmektedir. Sendikaların tarihi ve gelişimi, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal koşullarına bağlı olarak farklılık göstermektedir (Koç, 2003).

Türkiye'de sendikalaşmanın başlangıcı 1946'ya dayanmaktadır. Türkiye'nin çok partili düzene geçiş sürecinde, Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılmasıyla birlikte, farklı alanlarda sendikalar kurulmuştur. Ancak o dönemdeki siyasi atmosfer, bu sendikaların uzun süre var olmasına izin vermemiş ve bu sendikalar kısa süre içerisinde kapatılmıştır. Bu dönem sendikal hareket tarihine 1946 Sendikacılığı olarak da geçmiştir. Türkiye'de sanayileşmenin hız kazandığı, ücretli emeğin arttığı 1960'larda çıkarılan yasaların da etkisiyle sendikalaşma ivme kazandı. Özellikle 1961 Anayasası ile birlikte, 1960'lar ve 1970'ler, Türkiye'de sendikaların yeniden örgütlendikleri ve hem top-

lumsal hayatta hem de siyasal alanda büyük etkiler yarattığı dönem olarak tarihe geçmiştir. Ancak 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte, yapılan yasal düzenlemeler ve siyasi tercihler nedeniyle işçi örgütlenmesi kesintiye uğratılmıştır. Sonraki yıllarda ise tüm dünyada olduğu gibi yeni dünya düzenin etkisi Türkiye'de de ortaya çıkmış ve sendikalaşma oranı hızla düşmüştür (Karadoğan, 2023).

Sektör bilgilerine bakıldığında toplam işçi sayısının yaklaşık yarısı kamu sektöründe çalışan sendika üyesi işçilerden oluşurken, sektör bilgisi bulunamayan sendikalı işçilerin toplamdaki payıysa yüzde 0,72. Buna göre kamudaki toplam işçilerin yüzde 79,76'sının, özel sektördeki işçilerinse yalnızca yüzde 7,14'ünün sendikalı olduğu görülmektedir (Sendika.org, 2023) 2 milyon 421 bin 940'ı çalıştığı işkolunda kurulu bulunan bir sendikaya üye. İstatistiki bir ifade ile çalışanların sadece yüzde 14,76'sı sendikaya üye. Tersten okursak da ülkede işçi olarak çalışanların yüzde 85,24'ü sendikalı değil (Karadoğan, 2023).

Tablo 2. *Türkiye'de sendikaların toplam üye sayısı, 2023*

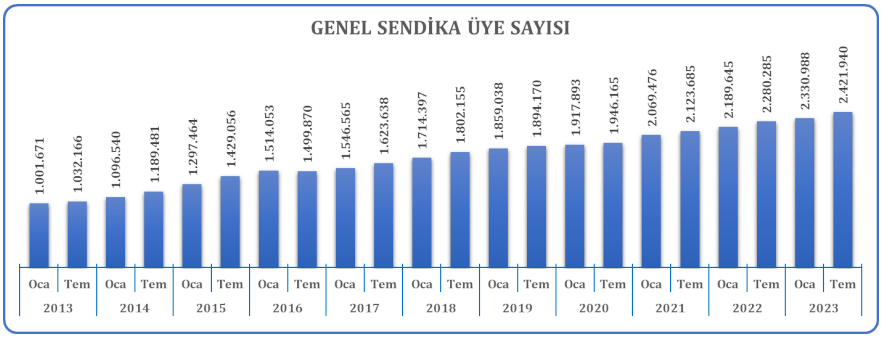

Kaynak: (Sendika.org, 2023)

Bu tablo değişemediği için Merkez Bankası Temmuz 2023 enflasyon raporun da belirtildiği üzere Türkiye'de sanayide çalışanların yüzde 50,4'ü, inşaat sektöründe çalışanların yüzde 71,4'ü, asgari ücret ve altında bir gelire mahkum kalmaktadır (Sendika.org, 2023).

Türkiye'de sendika üyeliğinin dahada azalması, 2003 yılından bu yana 'esnek çalışma' modellerinin yasal olarak benimsenmesi, özelleştirme girişimlerinin devam eden ivmesi ve endüstriyel ilişkiler paradigması içinde sendikaların rolünü marjinalleştiren yönetsel metodolojilerin artan eğilimi gibi çok yönlü faktörlere bağlanabilir. Dahası, sendikaların çağdaş ekonomik ve sosyal değişimlere uyum sağlama konusundaki zorlukları devam etmekte ve sonuç olarak işgücü piyasasındaki etkinlikleri zayıflamaktadır. Bir başka yorum ise, Türkiye'nin, ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında

meydana gelen değişim, sanayi sektörü ağırlıklı istihdam gerçekleştirilemeden hizmet sektörü ağırlıklı istihdamın ön plana çıkması, teknolojik gelişmeler ve yeni yönetim sistemlerinin uygulanmaya başlanması gibi faktörler ile örgütsel yapı ve alışkanlıklardan kaynaklanan nedenlerden dolayı sendikaların, üye sayılarının azaldığı, etkilerinin zayıfladığı yönündedir (Yorgun, 2007).

4. SAĞLIKTA SENDİKALAŞMA TÜRKİYE'DE DURUM

Sağlık sektöründe ve özellikle hastanelerde; çok farklı eğitim, deneyim, amaç ve beklentilere sahip birçok mesleğin yanında aynı mesleğin farklılaşması ile ortaya çıkan karmaşık bir yapı olduğu kabul edilmektedir. Sağlık sektörünün merkezinde insan vardır. Girdi süreci ve çıktı döngüsü açısından, çalışanların tüm süreçteki rolü çok önemlidir ve başka hiçbir sektörde benzememektedir. Tüm teknolojik gelişmelere rağmen bu sektörün sunduğu hizmetlerin kalitesi büyük ölçüde hekim, hemşire, sağlık teknisyeni ve diğer birçok sağlık çalışanının görevlerini yerine getirmedeki etkinliğine bağlıdır. Bu durma daha dikkatli bakıldığında, kapsamlı iş bölümü ve uzmanlık bilgisi ihtiyacı nedeniyle hastanede çalışan herkes görevlerini yerine getirmek için başkalarına bağımlı bir şekilde çalışmaktadır (Arbak, 2005)

Sağlık sektöründe çalışanların sağlığının korunması veya sağlıklarını kötüleştiren çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışanların beden ve ruh sağlığının yanı sıra başkalarına verilen hizmetlerin kalitesini ve verimliliğini korumak için önemlidir. Sağlık çalışanlarının yaşayabileceği stres ve şikâyetler performanslarını düşürebilmekte, tedavi ve bakım verdikleri hastalara zarar verme ihtimallerini artırabilmektedir (Karaca Sivrikaya ve Erişen, 2019)

Sağlık çalışanlarının en büyük zorluklarından biri, diğer sektörlere göre daha uzun çalışma saatleri, nöbet ve vardiya gibi düzensiz çalışma saatlerine bağlı olarak dinlenme sürelerinin düzensizliği ve istikrarsızlığıdır. Nöbet tutan personelin izin kullanma veya nöbet ücreti ödenmesi gibi talepleri yeterince karşılanmamakta, çalışma koşullarında istikrar sağlanamamaktadır. Ayrıca, sağlık personelinin çeşitli mesleki risklere maruz kalmasına rağmen, mesleki kaynaklı sağlık sorunları için yeterli düzenleme bulunmamaktadır (Nalbant, 2006).

Ülkemizde sağlık sektöründe, 1950'li yıllara kadar herhangi bir sendikal örgütlenme izine rastlanmamıştır, bu durumun sebebi, sağlık hizmetlerinde olası aksaklıkların yaygın olarak yaşanacağı kaygısıdır. Ancak 1950'li yıllarda, sağlık işkolunda ilk kez işçi sendikalarının belirmeye başlamasıyla bu durum değişmiştir. Bu dönemde sağlık çalışanlarının maruz kaldığı uzun ve sınırsız çalışma süreleri dikkate değerdir. Özellikle asistan

hekimler ve yardımcı sağlık personelinin haftalık izinlerinin 1963 yılına kadar yalnızca 24 saatle sınırlı olması, çalışanların sendikal örgütlenmeye yönelmelerindeki en önemli etkenlerden birini oluşturmuştur. Sağlık iş-kolundaki işçi sendikaları, Amerikan Hastanesi'nde gerçekleştirdikleri ilk eylemlerde, 8 saatlik vardiya çalışması talebinde bulunarak fazla çalışmalarının karşılığını almaya çalışmış ve ilk toplu iş sözleşmelerinden birinde günlük çalışma saatlerinin 8 saate düşürülmesi ve fazla çalışmaların ücretlendirilmesi gibi önemli kazanımlar elde etmişlerdir (Yenimahalleli, 1999)

Türkiye'de sağlık sektöründe sendikalaşmayı anlayabilmek için öncelikle sektörün genel yapısını anlamak gerekir. Sağlık sektöründe faaliyet gösteren firmalar ve bu firmalar içerisinde hastane hizmeti veren sağlık kuruluşlarına bakıldığında Tablo 3' ve Tablo 4'te gösterilen veriler karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. *Türkiye'de İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet alanındaki firma sayıları (2022- NACE'ye göre)*

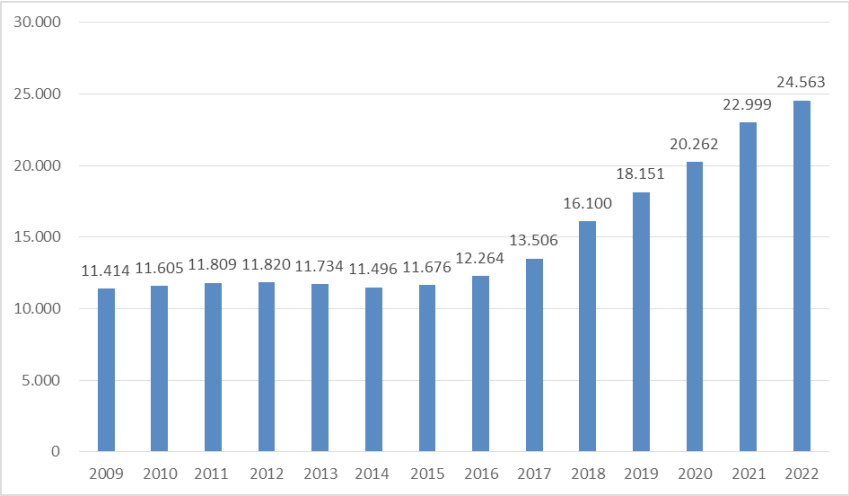

Kaynak: (TCMB, 2023)

Tablo 4. *Türkiye'de hastane hizmetleri veren sağlık kuruluşu sayıları (2022-NACE'ye göre)*

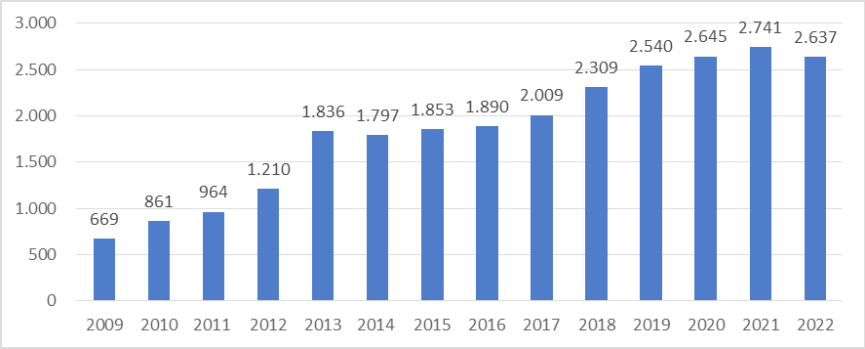

Kaynak: (TCMB, 2023)

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde 2022 NACE kodlarına göre İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet alanında faaliyet gösteren firma sayısı 24.563'tür. Bunlardan hastane hizmeti verenlere bakıldığında ise 2022 yılında hastane ve tıp merkezi gibi sağlık kuruluşlarının toplam sayısının 2.637 olduğu görülmektedir. Hastane hizmeti veren firma sayısı son iki yılda 2.741'den 2.637'ye düşerek yaklaşık olarak %4 azalmıştır. Bu durumu pandemi ve sonrasında ortaya çıkan enflasyon sonucu bazı firmaların zarar ederek kapanması ile açıklanabilirdi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının sektör analizlerinden oluşturulan ve aşağıda gösterilen tabloda hastane hizmeti veren sağlık kuruluşlarının brüt satışlarına bakıldığında toplam brüt satışlar 2021'de 53.381.986 TL iken 2022 yılında 90.992.053 TL'ye ulaşmıştır. Yani pandemi ve ekonomik kriz döneminde hastane hizmeti veren sağlık kuruluşlarının satışları toplamda en az %70 artırmıştır. Bu karşılaştırma sadece özel hastaneler için yapıldığında oran çok daha büyük olarak karşımıza çıkmaktadır (TCMB, 2023).

Tablo 5. *Türkiye'de hastane hizmeti veren sağlık kuruluşlarının brüt satışı, 2022*

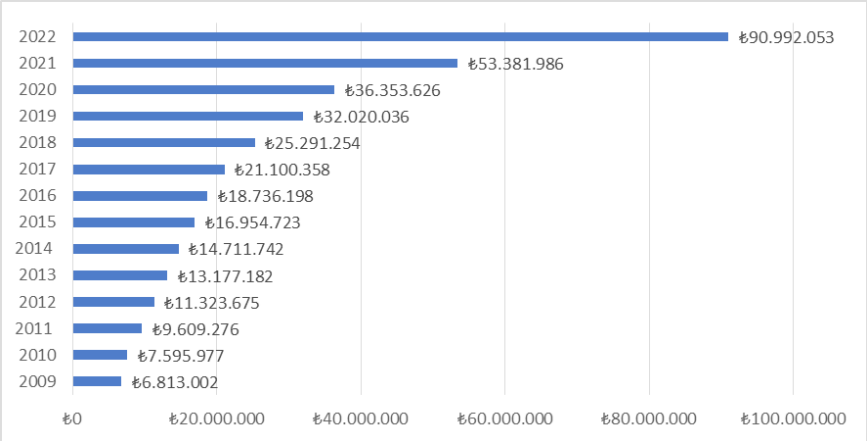

Kaynak: (TCMB, 2023)

Bu veriler dışında Sağlık Bakanlığı her yıl bir önceki yıla ait sağlık istatistiklerini yayınlar. Sağlık İstatistikleri Yıllıkları, Sağlık Bakanlığı tarafından 2014 yılından bu yana düzenli olarak yayınlanmaktadır. Bu çalışma hazırlanırken, henüz 2022 yılına ait ayrıntılı veriler içeren Sağlık İstatistikleri Yıllığı ilan edilmemiş olsa da 01. Ekim. 2023 tarihinde "Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2022 Haber Bülteni" yayınlanmış ve bu haber bülteninde bazı özet veriler ilan edilmiştir. Buna göre Türkiye'de 572'si özel olmak üzere toplam 1.555 hastane bulunmaktadır. (Tablo 6)

2022 Yılı	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Toplam
Türkiye	915	68	572	1.555

Tablo 6. *Sektörlere Göre Hastane Sayısı, 2022*

Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Sağlık Bakanlığı, 2023)

Yıllar içerisinde, özellikle sağlıkta piyasalaşma açısından önemli bir dönüşüme imza atan sağlıkta Dönüşüm Programı sayesinde özel sağlık sektörü alanının genişlediği bilinmektedir. Bu duruma sadece özel hastaneler açısından bakıldığında 2022 yılında Türkiye'deki hastanelerin yaklaşık %37'si özel hastanelerden oluşmaktadır. Tablo 8'de 2002-2021 yılları arasında sektörlere göre hastane sayılarının değişimi gösterilmiştir. Yukarıda bahsedilen Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2022 Haber Bülteni'nden elde edilen veriler ile tablodaki 2002 yılına ait veriler karşılaştırıldığında, özel hastane sayısının 20 yılda 271'den 572'ye çıkarak %111 arttığı görülmektedir. Aynı dönemde kamu hastanelerinin sayısı ise, toplamda 885'den

983'e çıkarak sadece % 11 artabilmiştir. Sadece hastane sayılarına ve artış oranlarına bakılarak bile Türkiye'de özel sağlık sektörünün son 20 yılda olağanüstü bir artışa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 7. *Sektörlere Göre Hastane Sayısı, 2022*

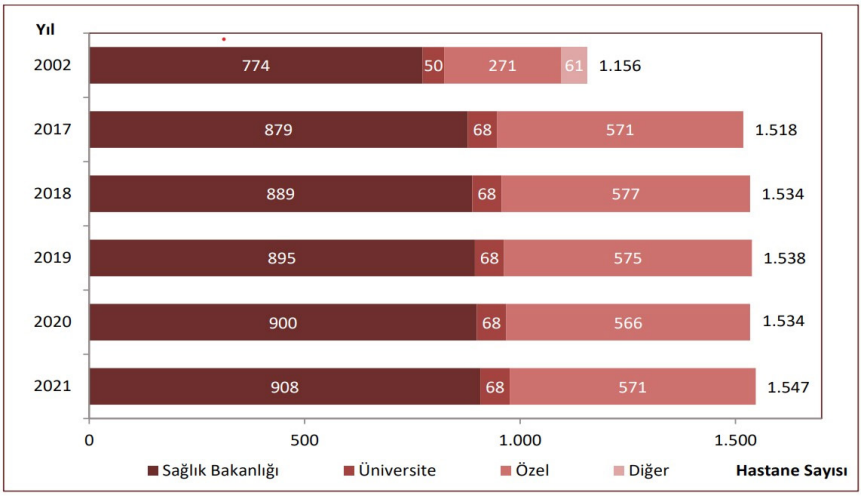

Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Yine Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2022 Haber Bülteni'ne dönersek sağlık kurum ve kuruluşlarında görev alan sağlık çalışanlarının sayısına bakıldığında 2022 yılında toplam 1.350.528 sağlık çalışanın yaklaşık %30'una denk gelecek biçimde 393.637'si özel sağlık kuruluşlarında çalışmaktadır.

Tablo 8. *Sağlık Personelinin Sektörlere ve Unvanlara Göre Dağılımı, 2022*
Sağlık Bakanlığı

	Sağlık Bakanlığı	**Üniversite**	**Özel**	**Toplam**
Uzman Hekim	50.289	14.795	30.516	95.600
Pratisyen Hekim	47.865	734	5.098	53.697
Asistan Hekim	18.837	26.554	-	45.391
Toplam Hekim	116.991	42.083	35.614	194.688
Toplam Diş Hekimi	12.154	5.443	24.762	42.359
Eczacı	4.424	749	33.808	38.981
Hemşire	169.588	36.918	37.059	243.565
Ebe	55.942	981	2.709	59.632
Diğer Sağlık Personeli	153.362	23.360	55.939	232.661
Diğer Personel ve Hizmet Alımı	260.500	74.396	203.746	538.642
Toplam Personel	**772.961**	**183.930**	**393.637**	**1.350.528**

Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü(Sağlık Bakanlığı, 2023)

Sağlık Bakanlığı tarafından ilan edilen sağlık istatistiklerinde toplam çalışan sayısı 2022 yılında 1.350.528 iken, sağlık sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalarda çalışanlar eklendiğinde bu sayı TÜİK İşgücü İstatistiklerine göre 1.836.000 civarına ulaşmaktadır.

Tablo 9. *Ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler (NACE Rev.2), 15+ yaş*

Yıllar	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Toplam	Oran %
2020	1 462	26 695	5,48
2021	1 614	28 797	5,60
2022	1 836	30 752	5,97

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2022(TÜİK Kurumsal, 2023)

Sağlık sektörünün genel durumuna baktıktan sonra sendikaların üye sayılarına güncel veriler ışığında değerlendirmek için ÇSGB verilerine bakmak yeterli olacaktır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı her yıl ocak ve temmuz aylarında sendikaların üye sayılarını açıklamaktadır. 31 Temmuz 2023'te ilan edilen sayılara göre sağlık ve sosyal hizmetler iş kolunda mevcut sendikalar ve üye sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. *Sağlık ve sosyal hizmetler iş kolunda mevcut sendikalar ve üye sayıları-2023 Temmuz*

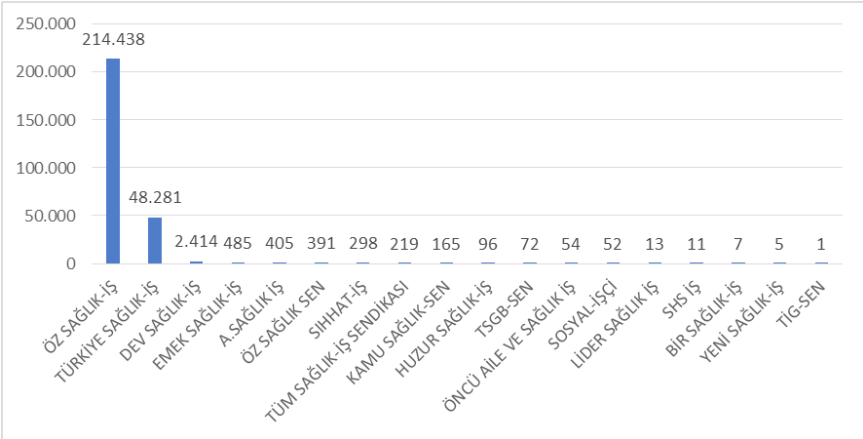

Kaynak:(ÇSGB, 2023)

Tablodan görüleceği üzere, en çok üye sayısına sahip olan Öz Sağlık-İş sendikası, 214,438 üyeye sahiptir. Bu sendika, taşeron işçilerinin kadroya geçiş sürecinin son aşamasında, ilgili iş kolundaki sendikalar arasındaki yük-

selişini Kasım 2020'ye kadar sürdürmüştür. Bu üyeliklerin çoğunlukla kamu sektöründen olduğu ve zorunlu katılımın bir sonucu olduğu belirtilmektedir. İşkolunda belirlenmiş üye barajını aşan iki sendikanın da benzer durumda olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, siyasi iktidarla yakın ilişkiler içinde olan sendikaların kamu otoritesi tarafından desteklendiği ve Öz-Sağlık gibi sendikaların taşeron işçilerin kadroya geçiş süreci nedeniyle beklenmedik bir "balon büyümesi" yaşadığı düşünülmektedir. Ayrıca bu dönemde Öz Sağlık-İş sendikası açısından dikkat çekici bir gelişme de yaşanmıştır. 2021'deki Genel Kuruluna ilişkin bir dava sonucunda mahkeme, seçimlerin demokratik olmadığına hükmederek sendikaya kayyum atanmasına karar vermiştir. Diğer bir deyişle, yaklaşık 220 bin sağlık işçisinin sendikal hak ve özgürlükleri kayyuma devredilmiş durumdadır (Karadoğan, 2023)

Şekil 2. *Sağlık ve sosyal hizmet işkolunda sendikalı ve sendikasız üyelerin oranı*

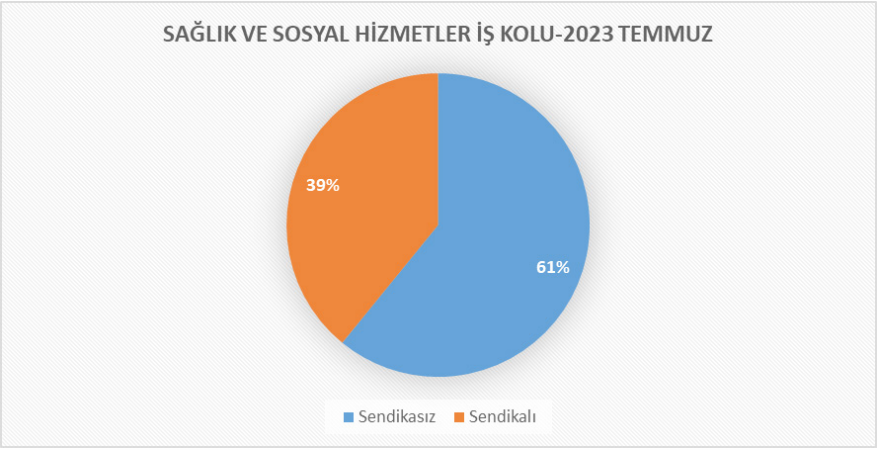

Kaynak: İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında 2023 Temmuz Ayı İstatistiklerine İlişkin Tebliğden üretilmiştir (ÇSGB, 2023)

Şekil 2'de her ne kadar sağlık ve sosyal hizmet işkolunda çalışanların toplamda %39'u sendikalı olarak görünse de yukarıdaki açıklamaların ışığında en çok üyeye sahip iki sendikanın üyelerinin neredeyse tamamının kamuda çalışan sağlık işçileri olduğu bilinmelidir. Bu durumda kalan sendikaların üyelerinin tamamının özel sağlık kuruluşlarında çalışıyor olduğu varsayılırsa, özel sağlık kuruluşlarında sendika üyesi olan çalışanların toplam sayısı 4.668'dir.

Sağlık çalışanlarının sektörlere göre dağılımına bakıldığında, 2022 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre, özel sağlık kuruluşlarında görevli sağlık çalışanı sayısı, 393.637'dir. Buna göre kamuda çalışan sağlık işçileri dışında sendikalı olan sağlık çalışanlarının tamamının özel sağlık kuruluşlarında çalıştığı varsayımı ile; özel hastanelerde çalışanların %1'inin bile sendikalı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

5. SENDİKALAŞMANIN YARATTIĞI FAYDALAR VE SENDİKALAŞMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELER

Sağlık sektöründe faaliyet gösteren kurumların farklılığı ve birçok meslek dalının varlığı, çalışanların sendikalaşması açısından da durumu zorlaştıran önemli engeller arasında yer almaktadır. Ayrıca özel sağlık sektörünün doğası gereği işverenlerinde sendikalaşmanın önünde farklı şekillerde set oluşturduğu bilinmektedir.

İşverenler sendikal örgütlenme söz konusu olduğunda, çalışanlar üzerinde baskı kurma eğilimi göstermektedir. Bu baskılar çalışanın yükselmesinin engellenmesine ya da kötü çalışma koşullarına maruz kalacağıyla ilgili tehditlerden iş sözleşmesinin sonlandırılmasına kadar varabilmektedir (Bakır & Deniz, 2009). Bu tehditler işçilerde haklı bir korku yaratmaktadır. Öyle ki ülkemizde mevzuatın koruyucu hükümleri yetersiz kalmakla birlikte açılan davalar uzun yıllar sürebilmektedir. Dava sonucunda işçi lehine hüküm verilse dahi işveren işçiyi tekrar işe almak yerine tazminat ödemeyi tercih etmektedir.

İşverenler ve özel sağlık kuruluşlarının yöneticileri işyerlerinde herhangi bir örgütlenme çalışması olmadığında dahi sendikalar hakkında olumsuz propagandaların içinde olabilmektedir. Örneğin sendikaların çalışma barışını bozduğunu, ideolojik örgütler olduğunu hatta daha ileri giderek terör eylemleriyle ilgisinin olduğu yönünde suçlayıcı ifadelerde bulunabilmektedirler (Kuru, 2022).

Özel sağlık sektöründe bu konuda yapılmış çalışmaların kısıtları nedeniyle durumu anlamak açısından, farklı bir sektörden örnek verecek olursak, ABD'de itfaiye çalışları ile 1999-2003 yılları arasında yapılan bir çalışmada elde edilen verilere göre: Çalışanların %63'ü amirleriyle bire bir toplantılarda sendikaya destek oldukları için sorguluyor, yine amirlerin %54'ü bu tür toplantılarda işçileri tehdit ediyor, %47'si maaşları ve sosyal yardımları kesmekle tehdit ediyor. (Bronfenbrenner, 2009)

Yapılan araştırmalar, özel sektör işverenlerinin işçilerin sendika kurma çabalarına karşı muhalefetinin yoğunlaştığını ve geçmişe göre daha fazla cezalandırıcı hale geldiğini ortaya koyuyor. İşverenlerin, işçilerin örgütlenme çabalarını engellemek için artık profesyonel destek aldığı bilinen bir gerçektir. Örneğin ABD'de 450 avukatı olan ve Fortune 100'ün 50'sine danışmanlık yapan bir hukuk şirketi (Buchanan Ingersoll & Rooney) kendisini; bölgesel, ulusal ve uluslararası öncü, sektör lideri hukuk, iş, düzenleme ve hükümet ilişkileri danışmanlığı sağlama konusunda kanıtlanmış bir üne sahip ulusal bir hukuk firması olarak tanıtıyor. Bu şirket Covid 19 sonrası dönemi ve hastanelerde sağlık çalışanlarının sendikalaşmalarını engelleyebilmek için sağlık sektörü işverenlerine şöyle önerilerde bulunuyor:

"COVID-19'un etkileri toplumumuzun ve iş sektörümüzün neredeyse her kesiminde hissedildi ancak hiçbiri sağlık sektörü kadar ciddi şekilde etkilenmedi. Belirsizliğin ve benzeri görülmemiş zorlukların ortasında, sendikalar ve işçi örgütleri üyeliklerini genişletme fırsatını yakaladılar. Bu gruplar, hastanelerde, uzun süreli bakım tesislerinde ve diğer sağlık kuruluşlarında çalışanlar ile işverenlerinin arasını açmak için COVID-19'u kullanmaya çalışıyor. Pandemi ve getirdiği zorluklar, hemşireleri, hemşire yardımcılarını, güvenliği, nezarethane personelini ve diğer işçileri örgütlemek isteyen sendikalar için bir slogan haline geldi. Bu örgütlenme stratejileri tipik olarak işçi sınıflandırmasına göre farklılık göstermez, ancak birçok sendika öncelikle hemşire yardımcıları ve gözlem personeli gibi düşük ücretli personeli örgütlemeye çalışacaktır."

Bu konuda sağlık işverenlerine, sağlık çalışanlarının sendikalaşmasını engellemek için önerileri şöyle:

Sağlık Kuruluşlarına Sendikal Müdahalenin En Aza İndirilmesi

Popüler inanışın aksine, işçi gruplarını sendikalaştırma çabası genellikle ücrete odaklanılarak başlamıyor; ancak tazminat çoğu sendika müzakeresinde kilit noktadır. Aksine, sendikalar tipik olarak işçileri istihdam şart ve koşulları etrafında örgütlemeye çalışır. Buna, tamamı COVID-19 salgını boyunca gündemde tuttukları işyeri güvenliği, eğitim ve planlama gibi konular da dahildir. Sendikalar, işyerlerine sızarak ve yöneticileri algılanan ihlallere karşı uyararak bu çatlaklardan yararlanmaya çalışır. Pandemi döneminde sağlık çalışanlarının, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili şikayetleri salgının ilk dört ayında %30 arttı. Karşılaştıkları diğer problemleri yanında, hastaneler, bakım evleri ve diğer tesislerin işverenleri, sendikalaşma ve personel arasında yanlış bilgi ve huzursuzluk potansiyeli konusundaki endişeleri gidermeye zaman ve kaynak ayırmak zorunda kaldı. Sendikalaşma çabalarını engelleme ve çalışanların ihtiyaç duydukları bilgi ve kaynaklara sahip olmalarını sağlama konusunda proaktif olmak için sağlık kuruluşlarının atabileceği beş temel şunlardır:

1. Hastaların ve Ailelerin Rolünü Düşünün

Hastalar veya aileleri bakım kalitesinde bir düşüş algıladığında, personel seviyeleri ve çalışan kaynaklarına ilişkin standartları korumanın bir yolu olarak sendikalara başvurabilirler. Bu özellikle uzun süreli bakım tesislerinde yaygındır. Bölge sakinlerinin hak ettikleri hizmetleri veya ilgiyi alamadığına inanan aile üyeleri yerel sendikaları uyarabilir. Diğer durumlarda, hemşirelerin veya diğer çalışanların hastalara, asistanlara veya aile üyelerine yaptığı yorumlar veya şikayetler sendikal faaliyeti tetikleyebilir. Tesisler iletişim çalışmalarında hastaları ve ailelerini de dikkate almalıdır.

2. Takdirinizi Gösterin

COVID-19 bireyleri ve aileleri önemli fedakarlıklar yapmaya zorladı. Ücret veya sosyal haklardaki herhangi bir artış, çalışanların katkılarına değer verildiğini görmelerine yardımcı olma konusunda uzun bir yol kat edebilir. Bu tazminat artışlarının yüzde 10'luk artışlar olması

gerekmez; küçük liyakat artışlarının veya ikramiyelerin bile etkili olduğu kanıtlanmıştır. Parasal artışlar veya sosyal hakların iyileştirilmesi bir seçenek değilse, çalışanların kendilerini değerli ve takdir edilmiş hissetmelerini sağlamanın diğer yollarını düşünün. Ek ücretli izinlerden ücretsiz öğle yemeği kuponlarına ve daha fazlasına kadar kuruluşların çalışanlarına ne kadar değerli olduklarını göstermeleri gereken seçenekler var.

3. Yöneticileri İşgücü Uygulaması Kuralları Konusunda Eğitin

Çalışanların örgütlenme konusunda çok çeşitli hakları var ve sendika kampanyalarının işyerinde nasıl yürütülmesine izin verilmesi gerektiğini belirleyen katı kurallar var. Kendisini sendika tartışmaları veya diğer örgütlenme çabalarıyla uğraşırken bulabilecek herhangi bir denetçinin uygun şekilde eğitilmesi gerekir.

4. İşe Alma Uygulamalarında Durum Tespiti Yapın

Sendikalar genellikle sendika yanlısı bir kişinin bir tesiste işe alındığı ve çalışanların sendikalaşması fikrini desteklemeye başladığı, örgütlenme olarak bilinen bir teknik kullanır. İşverenler, kapsamlı işe alım prosedürlerini (özellikle referans kontrollerini) uygulamaya devam ederek bu "örgütçülerin" iş gücüne katılmasını engelleyebilir. COVID-19'un yarattığı personel sıkıntısı, işe alım ve işe alımları her zamankinden daha zorlu hale getirdi, ancak uygun protokolleri takip etmek, sendika yanlısı çalışanların saflara katılma şansını azaltmanın anahtarıdır. (www.bipc.com, 2023)

Belli ki bu metin, bir danışmanlık firması olarak hastanelerin ve diğer sağlık işletmelerinin, haklarını aramaya kalkacak olan sağlık çalışanlarına karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda öneriler ile bir çeşit tanıtım işlevi görüyor. Ancak bu metin ABD'de özel sağlık sektöründe, hem de pandemi döneminde, çalışanlara ve onların sendikalaşmalarına karşı nasıl bakış açısı olduğuna dair ibretliktir.

Diğer taraftan sağlık çalışanlarının sendikalaşmasının hem kendileri hem de çalıştıkları sağlık kuruluşu ve yaşadıkları toplum açısından ortaya çıkardığı sonuçları inceleyen bir çok araştırma yapılmıştır.

Yapılan bir araştırma, özel sağlık sektöründeki sendikalı işçilerin, sendikasız çalışanlara göre %12 daha fazla ücret aldığını ortaya koymuştur. Bu fark, faydalar göz önüne alındığında %30'a kadar çıkabilmektedir. Sendikalı işçiler ayrıca sendikasız işçilere göre daha iyi sağlık sigortasına ve emeklilik haklarına sahip olabilirken, sendikalı işçilerin sendikasız işçilere göre işten çıkarılma olasılıkları daha düşüktür (Becker, Sloan ve Steinwald, 1982; Feldman ve Scheffler, 1982; Kaufman ve Hotchkiss, 2003; Wilson, 1985).

Dahası sendikalaşmış işyerleri sendikaya üyesi olmayan işyerlerini de etkileyebilmektedir. Yapılan araştırmalarda sendikaların, sendikasız işyer-

leri üzerindeki etkilerine bağlı olarak sektörde ücretler, sosyal haklar ve işsizlik üzerinde de etkileri olmaktadır (McConnell, Brue ve Macpherson, 2016) Burada özellikle çalışanları sendikalı olmayan firmalar, muhtemelen sendikalaşmaya karar veren işçilerinin oluşturduğu tehdidi caydırmak için de ücretleri ve sosyal hakları artırabilmektedir (Fortin, Lemieux ve Lloyd, 2021; Leigh ve Chakalov, 2021).

Ayrıca 1970'lerden başlayarak, herhangi bir fikir birliği olmamasına rağmen, çok sayıda çalışma özel veya kamu sektöründe sendikalaşmanın yüksek olduğu dönemlerde ücret ayrımcılığının daha az olduğunu göstermektedir (Bivens ve diğerleri, 2017).

Sağlık hizmetleri, emek yoğun bir sektör olduğundan ve iş sağlığı ve güvenliği açısından da çok tehlikeli sınıfta olduğundan stresten mobbinge, iş kazalarından meslek hastalıklarına çalışanların maruz kalabileceği birçok zararın mevcut olduğu bir sektördür. Literatürde sendikaların tehlikeli işyerlerinde daha fazla görüldüğü ve kurulduktan sonra, özellikle özel sektörde, tehlikeli koşulların azaldığına dair sonuçların elde edildiği çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda sendikaların işyerlerinde güvenliği arttırdığı ve işçilere işsizlik veya yaralanma durumlarında destek sağladığı da belirtilmektedir (Kaufman ve Hotchkiss, 2003). Buna ek olarak sendika üyeliğinin iş stresi ile örgütsel bağlılık (devam bağlılığı) arasındaki ilişkide de düzenleyici bir rol üstlendiği belirlenmiştir (Turunç, İçdem ve Coşkun, 2018)

Sendikalaşmanın yarattığı faydalar ile ilgili yapılan farklı çalışmalarda, sendika üyeliğinin "onaylanma, özsaygı, bağlılık ve saygı" gibi sosyo-duygusal ihtiyaçları karşıladığını ortaya koyulmuştur (Fuller ve Hester, 2001).

Yapılan bir araştırmada, sendikaların işyerlerinde yaptığı sözleşmelerin kazançları artırdığı, emeklilik haklarını güçlendirdiği, iş sağlığı ve güvenliğini teşvik ettiği ve işçileri ayrımcılıktan ve haksız muameleden koruduğu tespit edilmiştir. Ayrıca benzer çalışmalarda tüm bunların sağlığın önemli belirleyicileri olduğu savunulmuştur (Hagedorn ve diğerleri, 2016; Hirsch, Macpherson ve DuMond, 1997; Wright, 2016)

Düşük sendika üyelik oranlarına rağmen, Türkiye'de de sendikalı işçilerin ücretleri, sendikasız işçilerin ücretlerinden daha yüksek seviyelerdedir ve bu fark özellikle özel sektörde daha belirgin bir hal almaktadır. Özel sektörde, beşerî sermayenin önemi, kamu sektörüne kıyasla daha büyük bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar, şirket ve çalışan özelliklerinin ücret farklılıklarında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, sendikalı olmanın, şirket ve çalışan özellikleri kontrol edildikten sonra dahi her iki sektörde de ücretlerde belirgin bir iyileşme sağladığı tespit edilmiştir. (Duman ve Duman, 2016)

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİREMELER

Sendikacılık, çalışanların haklarının korunması, işçi sınıfının çıkarlarının temsil edilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi amaçları olan önemli bir örgütlenme biçimidir. Ancak, son yıllarda dünya genelinde sendikaların karşılaştığı zorluklar ve değişen iş dünyası dinamikleri nedeniyle sendikacılığın durumu önemli ölçüde değişmiştir. Türkiye'dekine benzer şekilde, sendikaların küresel ölçekte karşı karşıya kaldığı kriz, sendikalı işçi oranlarının azalması ve toplu pazarlık olanaklarının ve bunun sonucunda elde edilen faydaların giderek daralmasına neden olmuştur. (Kağnıcıoğlu ve Etci, 2019)

Sağlık sektörüne bakıldığında ise son 20 yılda özel hastane sayıları %110 artmış ve bu hastaneler pandemi döneminde bile büyük karlar elde etmiş iken özel sağlık sektöründe sendikalaşma oranı %1'e bile yaklaşamamıştır.

Özel sağlık sektöründe sendikalaşma oranlarının düşük olmasına katkıda bulunan bir dizi faktör vardır. Bir faktör sektördeki yüksek devir hızıdır. Özel sağlık sektöründe çalışanlar genellikle geçici veya sözleşmeli olarak çalıştırılıyor, bu da sendikaların örgütlenmesini zorlaştırıyor. Diğer bir etken de özel sağlık sektöründe işin niteliğidir. Sektördeki birçok iş, özellikle taşeron şirketlere yaptırılan genellikle düşük ücretli ve hizmet odaklı işlerdir. Ayrıca, özel sağlık sektörü son derece rekabetçidir ve bu da sendikaların tutunmalarını zorlaştırmaktadır. Son olarak, özel sağlık sektöründeki işverenler sendikalaşmayı önlemek için sıklıkla tehdit, korkutma, işten çıkarma gibi çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Bu yöntemler özel sağlık sektöründeki çalışanların örgütlenmesini ve sendikalaşmayı zorlaştıran en önemli faktördür.

Çalışma ve dinlenme sürelerinin düzenlenmesi, sağlık çalışanlarının başlıca sorunları arasında yer alır; bu durum hem sağlık hizmetinin kalitesini etkiler hem de çalışanların sosyal ve ailevi yaşantılarını etkileyebilir. Sağlık hizmetinin sürekli ve kesintisiz sunulması gerekliliği, bu sektörü diğerlerinden ayıran en önemli özelliğidir, bu da gece ve tatil günlerinde dahi hizmetin devam etmesini gerektirir. Bu açıdan bakıldığında sağlık sektöründe sendikal örgütlenme, sağlık çalışanları açısından önemli gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. (Yenimahalleli, 1999)

Yapılan bir araştırmada Türkiye'deki sendika ücret primleri, 2002 ve 2011 yılları arasında kamu ve özel sektör ayrımı dikkate alınarak incelenmiştir ve sektörler arasında sendikaların ücret belirleme süreçlerinde önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Uzun dönemde, toplumsal mücadelelerin güçlü olduğu, siyasal iklimin görece demokratik ve ücretli çalışanlara destekleyici olduğu süreçlerin, emeğin satın alma gücünü artırarak gelir dağılımını daha adil hale getirdiği, aksine otoriterleşme eğilimleri,

para krizi ve yüksek enflasyon gibi durumların emek kesimini yoksullaştırdığı, gelir dağılımını bozduğu ve toplumsal kutuplaşmayı artırdığı ortaya konmuştur. Çalışanların milli gelirden aldığı payın artırılması için, ekonomik politikaların hem kısa hem de uzun vadede kur ve fiyat istikrarını sürdürülebilir bir şekilde sağlayacak ve işsizliği azaltacak şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Siyasi açıdan ise, ücretli çalışan kesiminin hak arama mücadelelerinin devlet baskısı altında ezilmemesi, sendikalaşma oranlarının artırılması ve emek kesiminin taleplerinin siyasi süreçleri etkilemesi gereklidir." (Yolmaz ve Karataş, 2023)

Sonuç olarak özel sağlık sektöründe çalışan sağlık çalışanlarının, iş güvencesi, daha iyi koşullarda çalışması, gelecek kaygısı olmadan yaşamlarını sürdürebilecekleri ücretlere kavuşmaları ve nihayetinde örgütlü olarak tüm bunları elde edebilmeleri ve koruyabilmeleri için sendikalaşmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arbak, Y. (2005). Örgütsel Bağlılık Sağlık Hizmetlerinde Sürekli Gelişim İçin Davranışsal Bir Yaklaşım. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.kitantik.com/product/Orgütsel-Baglılık-Saglik-Hizmetlerinde-Surekli-Gelisim-I-cin-Davranissal-Bir-Yaklasim_1br9qfyldslabsg153f adresinden erişildi.

Becker, E. R., Sloan, F. ve Steinwald, B. (1982). Union Activity in Hospitals: Past, Present, and Future. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/12988292_Union_Activity_in_Hospitals_Past_Present_and_Future adresinden erişildi.

Bivens, J., Engdahl, L., Gould, E., Kroeger, T., McNicholas, C., Mishel, L., … Zipperer, B. (2017). How today's unions help working people: Giving workers the power to improve their jobs and unrig the economy. *Economic Policy Institute*. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.epi.org/publication/how-todays-unions-help-working-people-giving-workers-the-power-to-improve-their-jobs-and-unrig-the-economy/ adresinden erişildi.

Bronfenbrenner, K. (2009). No Holds Barred—The Intensification of Employer Opposition to Organizing. *Economic Policy Institute*. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.epi.org/publication/bp235/ adresinden erişildi.

ÇSGB. (2023). İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında 2023 Temmuz Ayı İstatistiklerine İlişkin Tebliğ.

Duman, A. ve Duman, A. (2016). Türkiye'de Sendika Üyeliğinin Kamu ve Özel Sektördeki Ücretler Üzerindeki Etkileri. https://www.calismatoplum.org/makale/turkiyede-sendika-uyeliginin-kamu-ve-ozel-sektordeki-ucretler-u-zerindeki-etkileri adresinden erişildi.

Feldman, R. ve Scheffler, R. (1982). The Union Impact on Hospital Wages and Fringe Benefits. *Industrial and Labor Relations Review*, *35*(2), 196. doi:10.2307/2522318

Fortin, N. M., Lemieux, T. ve Lloyd, N. (2021). Labor Market Institutions and the Distribution of Wages: The Role of Spillover Effects. doi:10.3386/W28375

Fuller, J. B. ve Hester, K. (2001). A closer look at the relationship between justice perceptions and union participation. *Journal of Applied Psychology*, *86*(6), 1096-1105. doi:10.1037/0021-9010.86.6.1096

Hagedorn, J., Paras, C. A., Greenwich, H. ve Hagopian, A. (2016). The Role of Labor Unions in Creating Working Conditions That Promote Public Health. *American Journal of Public Health*, *106*(6), 989. doi:10.2105/AJPH.2016.303138

Hirsch, B. T., Macpherson, D. A. ve DuMond, J. M. (1997). Workers' Compensation Recipiency in Union and Nonunion Workplaces. *Industrial and Labor Relations Review*, *50*(2), 213. doi:10.2307/2525083

Karaca Sivrikaya, S. ve Erişen, M. (2019). Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik ve İşe Bağlı Gerginlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağ-*

lık Bilimleri Dergisi, *22*(2), 121-129. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauni-hem/issue/46381/480760 adresinden erişildi.

Karadoğan, E. (2023). İşçi Sendikaları ve Sendikaların Üye Sayıları. *Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı*. 11 Ekim 2023 tarihinde https://fisek.org.tr/isci-sendikalari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-bilgi-notu/ adresinden erişildi.

Kaufman, B. ve Hotchkiss, J. L. (2003). The Economics of Labor Markets. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.amazon.com/Economics-Labor-Markets-Bruce-Kaufman/dp/032418333X adresinden erişildi.

Koç, Y. (2003). Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.yildirimkoc.com.tr/index.php?p=kitaplar adresinden erişildi.

Kuru, R. D. (2022). *Türkiye'de sendikal örgütlenme sorunsalı-Bir model önerisi*. *acikerisim.uludag.edu.trRD KuruBursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2022•acikerisim.uludag.edu.tr*. https://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/31565 adresinden erişildi.

Leigh, J. P. ve Chakalov, B. (2021). Labor unions and health: A literature review of pathways and outcomes in the workplace. *Preventive medicine reports*, *24*. doi:10.1016/J.PMEDR.2021.101502

Leopold, L. (2015). *Runaway inequality : an activist's guide to economic justice*.

McConnell, C., Brue, S. ve Macpherson, D. (2016). Contemporary Labor Economics. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.abebooks.com/Contemporary-Labor-Economics-11th-Edition-McConnell/30867363180/bd adresinden erişildi.

OECD. (2023). Trade union density OECD Employment and Labour Market Statistics. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.oecd-ilibrary.org/employment/data/trade-unions/trade-union-density_data-00371-en adresinden erişildi.

Sağlık Bakanlığı. (2023). Sağlık İstatistikleri Yıllıkları. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.saglik.gov.tr/TR,84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html adresinden erişildi.

Sendika.org. (2023). 2023 Temmuz sendika istatistikleri ne anlatıyor? *sendika.org*. 17 Ekim 2023 tarihinde https://sendika.org/2023/07/2023-temmuz-sendika-istatistkleri-ne-anlatiyor-689245 adresinden erişildi.

TCMB. (2023). Sektör Bilançoları - İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/#/tr/Q/insan-sagligi-ve-sosyal-hizmet-faaliyetleri adresinden erişildi.

Turunç, Ö., İçdem, U. ve Coşkun, M. B. (2018). İş Stresi Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Sendika Üyeliğinin Rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *9*(16), 2411-2437. doi:10.26466/OPUS.483350

TÜİK Kurumsal. (2023). İşgücü İstatistikleri. 17 Ekim 2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390 adresinden erişildi.

Ünsar, A. S. (2002). Değişen Dünyada Sendikacılık ve Geleceği. http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/5641 adresinden erişildi.

Wilson, C. N. (1985). Unionization in the hospital industry: How are wages affected? *Healthcare Financial Management*, *39*(8), 30-32+34.

Wright, M. J. (2016). The Decline of American Unions Is a Threat to Public Health. *American Journal of Public Health*, *106*(6), 968. doi:10.2105/AJPH.2016.303217

www.bipc.com. (2023). Buchanan Ingersoll & Rooney. 17 Ekim 2023 tarihinde https://www.bipc.com/union-avoidance-in-the-healthcare-industry-5-key-tacti adresinden erişildi.

Yenimahalleli, G. (1999). *Türkiye'de Sağlık İşkolunun Özellikleri ve Sendikal Örgütlenme*. https://dergiler.ankara.edu.tr/xmlui;/handle/20.500.12575/31434 adresinden erişildi.

Yolmaz, A. ve Karataş, T. (2023). Türkiye Ekonomisinde Ücret ve Maaşlar: 1970–2021. *Çalışma ve Toplum*, *1*(76), 159-181. doi:10.54752/CT.1241217

Yorgun, S. (2007). Türkıye'de Sendikal Örgütlenmenin Güncel Sorunları ve Alternatif Öneriler. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, *9*(2), 49-78. https://dergipark.org.tr/tr/pub/isguc/issue/25501/268909 adresinden erişildi.

BÖLÜM 16

DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DEKİ İNSAN MUTLULUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 2017-2022 DÜNYA DEĞERLER ARAŞTIRMASI VERİLERİNE DAYALI BİR İNCELEME

Zeynep AKYÜREK[1]

1 Öğrt. Grv. Dr., Yalova Üniversitesi, Yalova Meslek Yüksek Okulu, Pazarlama Bölümü, Yalova, Türkiye, zeynep.akyurek@yalova.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8981-9623

GİRİŞ

Mutluluğun demokratik yaşamın temel bir bileşeni olarak kabul edilmesi, sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Ancak, demokrasinin insan refahına gerçekten katkıda bulunup bulunmadığı sorusu daha derinlemesine bir araştırma gerektiren tartışmalı bir konudur. Genel olarak, piyasa demokrasileri diğer ülkelerden daha yüksek mutluluk seviyelerine sahip gibi görünse de, demokratik uygulamaların ve kurumların bireysel mutluluğu belirlemedeki rolü konusunda karşıt bulgular bulunmaktadır. Örneğin, Inglehart ve Klingemann (2000),"demokrasinin refahı belirlediği yorumunun sürdürülemeyeceğini" iddia etmektedirler. Onların gözlem ve analizlerine göre, bireysel mutluluğun demokrasi tarafından tayin edilmediğini, bunun yerine başka faktörlerin (belirli ekonomik koşullar, kültürel değerler, sosyal ilişkiler vb.) çok daha belirleyici olduğunu öne sürmektedirler.

Diğer bir yandan, 2005 yılında Dorn ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, demokrasinin mutluluk üzerinde belirleyici etken olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışma, özellikle 1988'den önce demokratik yapıları olan ülkelerde demokrasinin mutluluk üzerinde önemli ve anlamlı bir faktör olduğunu bulmuş, ancak 1988 ile 1998 arasında demokratikleşen ülkelerde bu etkinin pozitif olduğu fakat anlamlı olmadığını belirtmiştir. Tartışmalar, demokrasinin insan mutluluğuna etkisinin karmaşıklığını ve çoklu faktörlerin rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle, demokrasinin insan mutluluğuna olan etkisini yorumlayabilmek için daha fazla bilimsel çalışmaya ihtiyaç vardır ve bu etkilerin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için farklı bağlamları ve dönemleri inceleyen çoklu çalışmalar gerekmektedir.

Demokrasi konusu gibi, siyasi katılımın refaha katkıda bulunup bulunmadığı sorusu da tartışmalıdır. Tarihsel olarak, siyasi katılımın refaha farklı yollarla katkıda bulunduğuna inanılmıştır. İlk olarak, katılım, demokratik devletlerin politikalarının seçmen tercihlerine otoriter devletlere göre daha uygun olması durumunda refaha katkıda bulunabilir. İkinci olarak, katılım eylemi, politika sonuçlarından bağımsız olarak, sosyal bağlantıları teşvik ederek ve amaç duygusu aşılayarak yaşam memnuniyetine katkıda bulunabilir; her ikisi de daha yüksek yaşam memnuniyeti seviyeleri ile ilişkilendirilmiştir (Verba, Schlozman ve Brady, 1995 Peterson, 1999; Seligman ve diğerleri, 2000). Üçüncü olarak, siyasi katılım, bireyin kişisel etkililik ve kontrol hissini artırabilir.

Bu bağlam, siyasi katılımın karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca, siyasi katılımın bireylerin sosyal ilişkilerini nasıl etkileyebileceği, kişisel hedeflerini nasıl şekillendirebileceği ve kendi yetki ve kontrol duygularını nasıl artırabileceği gibi önemli yönlerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, katılımın refah üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için politika sonuçlarından çok daha fazla faktörü içeren

karmaşık bir ilişki ağı içinde ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu, siyasi katılımın geniş ve derin etkilerini anlamak için daha fazla araştırma ve analiz gerektiren önemli bir konudur.

Daha demokratik bir sistem, özellikle doğrudan halkın katılımının olduğu bir sistem, daha az demokratik bir sistemle karşılaştırıldığında, politik sonuçların, medyan seçmene daha yakın olma eğiliminde olması nedeniyle -diğer değişkenler sabit tutulduğunda - bireylerin refahını artırma potansiyeline sahiptir. Bu tür bir demokratik durum yalnızca büyük bir nüfus kesiminin kabul edebileceği politik sonuçlara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşların politik karar alma sürecine katılımı ve bu sürecin algılanan adil yönetimden kaynaklanan vatandaşların refahına katkıda bulunabilir (Dorn ve Kirchg, 2005).

Ampirik araştırmalarda, bu nedenle bir ülkenin veya eyaletin demokratikleşme düzeyinin artmasının, öznel olarak bildirilen mutluluğun daha yüksek bir düzeyine yol açması beklenir. Bununla birlikte, önceki kesitsel çalışmalardan gelen sınırlı ampirik kanıtlar bu öneriyi sadece kısmen desteklemektedir. Dünya Değerler Anketi'nden seçilen yaklaşık 40 ülkenin örneğine dayalı olarak, Veenhoven (1996) demokrasi ve öznel mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Ancak, farklı ulusal gelir düzeylerinin kontrol edilmesi durumunda bu ilişki anlamsız hale gelmiştir.5 Benzer şekilde, Inglehart ve Klingemann (2000) 'bu bulguların demokratik kurumların insan mutluluğunun ana belirleyeni olduğu basit bir varsayımı zayıflattığını' belirtmişlerdir.

Farklı bir bakış açısı ile gelir ile mutluluk arasındaki basit ilişkiler de sorgulanabilir. Easterlin, (2008) tarafından belirtildiği gibi, kısa vadede gelir büyümesinin kişisel mutluluk üzerinde pozitif bir etkisi olabilir, ancak uzun vadede böyle olmayabilir. Bireyler yeni durumlarına uyum sağladıklarında, mutluluk seviyeleri eski dengeye geri dönebilir. Bu nedenle, son on yıllarda birçok ülkede önemli ekonomik büyümelere rağmen yaşam tatmini seviyeleri sabit kalmıştır. Bu sonuç, bir dizi çalışma tarafından da doğrulanmıştır (Kahneman ve Deaton, 2010) .

Siyasi özgürlük ve ekonomik refahın ötesinde, bir bireyin yaşadığı kültürün, kişisel refah üzerinde büyük bir etkisi olabilir. Farklı kültürlerde yaşayan bireyler, aynı nesnel koşullar altında kendi bireysel refahlarını farklı algılarla değerlendirebilirler. Her kültür, yaşamın farklı yönlerini vurgular veya önemsizleştirir, bu da bireylerin kendi refahlarını algılarken farklı öncelikler belirlemelerine yol açar. Örneğin, bir kültürde aile bağları ve toplumsal ilişkiler ön planda tutulurken, başka bir kültürde bireysel başarı ve mal mülk önemli olabilir. Bu nedenle, aynı yaşam koşullarına sahip bireylerin refahları, kültürel farklılıklar nedeniyle önemli ölçüde farklılık gösterebilir.

Bu olasılık, daha önce Easterlin (2008) tarafından da fark edilmiştir ve birçok akademik makalede incelenmiştir. Örneğin, Kahneman (2010) ve Cohen (2009) gibi araştırmacılar, kültürün bireylerin refah algıları üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemişlerdir. Bu çalışmalar, kültürel farklılıkların kişisel mutluluğu nasıl şekillendirebileceği konusunda önemli bir anlayış sunar ve bu, toplumların ve politika yapıcıların refahı artırmak için çeşitli stratejiler geliştirirken dikkate almaları gereken önemli bir faktördür

Bu araştırmaların genel olarak sunduğu politika oluşumundaki temel amaçlarında evrensel bir değişikliği önermiş ve ekonomik konularda daha fazla kamu müdahalesini savunmuştur. Temel kanıt şöyle özetlenebilir: Serbest piyasalar, kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması için etkili araçlar olabilir; ancak sadece gelir, bireylerin kişisel mutlulukları üzerinde doğrudan bir etki yaratma kapasitesine sahiptir (Frey ve Stutzer, 2000). İşsizlik, bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir, sadece kaybedilen gelirin ötesinde, kişinin işini kaybetmesiyle ilişkilendirilmiştir (Kahneman ve Krueger, 2006) . Bu bakış açısına göre, devletin bireyler için iş imkânları yaratması her durumda refahı artırır. Ayrıca, bireyler zarar görmemek için ödeme yapmaya istekli olmasalar bile çevre kalitesinin (bireylerin yaşadıkları toplumsal ortam) bireysel yaşam memnuniyetine önemli bir katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Bu, bireylerin, çevrelerinin kalitesini önemsediklerini göstermektedir. Bu tür analizler, politika yapıcılarına ekonomik ve çevresel faktörleri bireylerin yaşam memnuniyeti ile ilişkilendirmeleri ve bu faktörleri dikkate almaları gerektiği konusunda önemli bilgiler sunar.

Yapılan çalışmanın analizinde ise, demokrasi isteği ile bireylerin kendi yaşamlarından ne kadar memnun oldukları arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemeyi amaçlanmaktadır. Demokrasi, toplumların siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklerini etkileyen temel bir faktördür ve bireylerin yaşam memnuniyetini nasıl etkilediğini anlamak, hem akademik hem de politika yapımı açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmanın temel katkısı, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki bağı daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde aydınlatmaktır. Araştırma sonuçları, demokrasinin bireylerin yaşamları üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza ve demokratik yönetimlerin önemini vurgulamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, bu çalışma, demokrasi ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak ve bu alandaki akademik literatüre önemli bir katkıda bulunmak amacı taşımaktadır.

1. DEMOKRATİK SİSTEM

Günümüz araştırmaları, başkanlık ve parlamenter sistemler arasındaki önemli farkları öne çıkarmış ve bu farkların bireylerin öznel refah seviyelerini etkileyebileceğini göstermektedir. İlk olarak, parlamenter bir sistemde yürütme organı, seçmen memnuniyetsizliği karşısında daha kolay bir

şekilde görevden alınabilir. Oysa başkanlık sistemlerinde, genellikle bir başkanın görevden alınabilmesi için belirli bir sürenin sonunu beklemek gerekmektedir, bunun dışında, görevden alınma durumunda başkanlık krizi riskiyle yüz yüze gelinmesi gerekebilir. İkinci olarak, parlamenter sistemlerde yürütme organı genellikle hükümeti yöneten parti lideri tarafından temsil edilir ve bu da yasama ve yürütme organları arasındaki çatışmanın daha az olduğu anlamına gelir. Bu, daha proaktif bir yasama gündemine olanak tanıyabilir (Linz, 1990; Jovanovic, 2016). Üçüncü olarak, Persson, Roland ve Tabellini (2003)ntarafından yapılan bir araştırmada, parlamenter sistemlerin genellikle vatandaşların daha geniş bir kesimine avantajlar sunma eğiliminde olduğu tespit edilmiş, başkanlık sistemlerinin ise daha güçlü azınlık gruplarına daha fazla olanak sağladığı görülmüştür. Bu farklar, parlamenter sistemlerin seçmenlerin endişelerine daha hızlı yanıt verebileceğini ve böylece daha yüksek öznel refah seviyeleri ile potansiyel olarak ilişkilendirilebileceğini önermektedir.

Ayrıca, bu farklar, parlamenter sistemlerin seçmenlerin endişelerine daha hızlı yanıt verebileceğini ve bu nedenle bireylerin öznel refah seviyeleri ile olumlu bir şekilde ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedir. Ancak başkanlık sistemlerinde, bu tür yanıtların daha sınırlı olabileceği ve bu nedenle öznel refahın daha büyük azınlık gruplarını etkileyebileceği bir olasılık bulunmaktadır. Bu bağlamda, başkanlık ve parlamenter sistemlerin bireylerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu, politika yapıcıların ve karar vericilerin demokratik sistemlerin vatandaşların refahı üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmelerine yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, araştırmalarda başkanlık ve parlamenter sistemler arasındaki önemli farklar bireylerin öznel refah seviyelerine olan potansiyel etkilerini incelemiştir. Literatürde, parlamenter sistemlerin seçmenlerin endişelerine daha hızlı yanıt verme eğiliminde olduğunu ve bu nedenle bireylerin öznel refah seviyeleri ile olumlu bir şekilde ilişkilendirilebileceğini öne sürülmektedir. Başkanlık sistemlerinde ise bu tür yanıtların daha sınırlı olabileceği ve bu nedenle öznel refahın daha büyük azınlık gruplarını etkileyebileceği bir olasılık bulunmaktadır.

Bu bağlamda, demokrasi türlerinin bireylerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu tür araştırmalar, politika yapıcıların ve karar vericilerin demokratik sistemlerin vatandaşların refahı üzerindeki potansiyel etkilerini daha iyi değerlendirmelerine yardımcı olabilir (Acar, 2019). Bu çalışma, demokrasi ve öznel refah arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak için bir temel oluşturmuştur ve gelecekteki araştırmalara rehberlik edebilir. Sonuç olarak, bu tür araştırmalar demokratik kurumların toplumların refahına olan katkısını daha iyi anlama konusunda önemli bir role sahiptir.

2. YAŞAM MEMNUNİYETİ

Yaşam memnuniyeti, bireylerin kendi yaşamlarına ve deneyimlerine duydukları genel tatmin duygusunu ifade eden önemli bir psikolojik kavramdır. Bu kavram, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında ilgi odağı olmuş ve birçok araştırmanın konusu olmuştur. Yaşam memnuniyeti, kişinin kendini iyi hissetme, mutlu olma ve hayatından tatmin duyma derecesini ölçer. Yaşam memnuniyeti, bireyin kendi yaşamını değerlendirdiği subjektif bir kavramdır (Caner, 2016). Bu değerlendirme, bireyin kendi yaşamının kalitesi, mutluluk seviyesi ve genel olarak yaşamından ne kadar tatmin olduğunu yansıtır. Yaşam memnuniyeti, kişinin duygusal ve bilişsel deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Tağ ve Çetinkaya, 2019) . Birey, kendi yaşam koşullarını, ilişkilerini, işini, sağlığını ve diğer faktörleri değerlendirirken yaşam memnuniyeti hakkında bir değerlendirme yapar.

Yaşam memnuniyeti, bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlıklarını etkileyen önemli bir faktördür. Yüksek yaşam memnuniyetine sahip bireyler genellikle daha sağlıklı, daha mutlu ve daha başarılıdır. Ayrıca, yaşam memnuniyeti toplumsal düzeyde de önemlidir (Ulutürk Akman, 2021). Toplumların refahı ve sosyal uyumu, bireylerin yaşam memnuniyeti ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle, hükümetler, politika yapıcılar ve toplum liderleri, bireylerin yaşam memnuniyetini artırmak için çeşitli stratejiler geliştirmek için yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olan faktörleri anlamaya çalışırlar.

Yaşam memnuniyetini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler kişisel, sosyal, ekonomik ve kültürel olabilir. Örneğin, kişisel faktörler arasında sağlık durumu, kişisel ilişkiler, yaşam amaçları ve kendine güven yer alır. Sosyal faktörler arasında aile, arkadaşlar, toplum desteği ve sosyal ilişkilerin kalitesi önemlidir (Ulutürk Akman, 2021). Ekonomik faktörler, gelir düzeyi ve ekonomik güvenlik gibi unsurları içerebilir. Kültürel faktörler ise bireyin kendi değerleri, inançları ve kültürel bağlamıyla ilgilidir:

1) Bireysel Faktörler: Bireysel faktörler, kişinin genel sağlık durumu, psikolojik iyi olma hali, kişisel değerleri ve hedefleri gibi içsel özellikleri içerir. İyi bir fiziksel ve zihinsel sağlık, yaşam memnuniyetini artırabilir.

2) Sosyal Faktörler: Sosyal ilişkiler, aile, arkadaşlar ve toplum ile olan etkileşimler yaşam memnuniyetini büyük ölçüde etkiler. Sağlıklı ve destekleyici ilişkiler, bireylerin mutluluğunu artırabilir.

3) Ekonomik Durum: Gelir düzeyi ve ekonomik güvence, yaşam memnuniyetini etkileyen önemli faktörlerdir. Daha yüksek gelire sahip bireyler genellikle daha yüksek yaşam memnuniyeti düzeylerine sahiptir.

4) Çevresel Faktörler: Çevresel faktörler, yaşadığınız yerin kalitesi, çevresel sürdürülebilirlik ve erişilebilirlik gibi konuları içerir. Sağlıklı bir çevre, yaşam memnuniyetini artırabilir

Yaşam memnuniyeti, karmaşık bir kavramdır ve birçok farklı faktörün etkileşimi sonucu şekillenir. Bireysel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler, yaşam memnuniyetini etkileyen önemli değişkenlerdir (Aydın, 2020) . Bu nedenle, yaşam memnuniyetini anlamak ve artırmak için multidisipliner bir yaklaşım gereklidir. Araştırmacılar, politika yapıcıları ve toplum liderleri, yaşam memnuniyetini artırmak için etkili stratejiler geliştirmek için bu faktörleri dikkate almalıdır.

Yaşam memnuniyeti, bireylerin kendi yaşamlarına ve deneyimlerine duyduğu genel tatmin duygusunu yansıtan önemli bir psikolojik kavramdır (Özdemir ve Öztürk, 2015). Bu kavramın ölçümü ve anlaşılması, bireylerin refahlarını artırmak ve toplumsal düzeyde daha iyi yaşam koşulları yaratmak için önemlidir. Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin anlaşılması, politika yapıcılarına ve toplum liderlerine, bireylerin yaşam memnuniyetini artırmak için nasıl adımlar atacaklarını belirleme konusunda yardımcı olabilir.

Genel olarak, mutluluğun ekonomisi ise (Gökdemir Dumludağ, 2011), öznel refah, yaşam memnuniyeti ve benzeri kavramların teorik ve nicel çalışmalarını içeren bir alanı ifade eder. Bu alan, genellikle ekonomi, psikoloji, ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin bir araya geldiği bir multidisipliner çalışma sahasıdır. Mutluluk ya da Yaşam Memnuniyetinin ekonomik belirleyicileri üzerine yapılan ampirik çalışmalar, genellikle bireylerin ve grupların yaşam memnuniyetini değerlendirmek için Dünya Değerler Araştırması (WWS) gibi geniş ölçekli anketler kullanır (Acar ve Demir, 2005).

Dünya Değerler Araştırması, birçok farklı ülkede yaşayan insanlarla yapılan görüşmeleri içeren bir altı aşamalı bir dizi içerir ve 1980'lerden bu yana uygulanmaktadır. Bu aşamalarda genellikle benzer metodolojiler kullanılır. Elde edilen yanıtlar, hem birey düzeyinde ayrıntılı analizlere tabi tutulur hem de ülke düzeyinde birleştirilir, böylece bireylerin mutluluğunu toplumsal belirleyicilerle ilişkilendirmek için veriler sağlanır (Inglehart, 2021). Bu çalışmalar, mutluluğun ekonomik, sosyal ve psikolojik yönlerini anlamak ve bireylerin ve toplumların refahlarını iyileştirmek için önemlidir. Araştırmalar, mutluluğun hangi faktörlerden etkilendiğini belirlemeye ve politika yapıcıların toplumların yaşam kalitesini artırmak için nasıl adımlar atabileceklerini anlamalarına yardımcı olur. Ayrıca, bu tür çalışmalar, farklı ülkelerdeki yaşam memnuniyeti düzeylerini karşılaştırmak ve uluslararası düzeyde refahı değerlendirmek için önemlidir. Bu bağlamda, mutluluğun ekonomisi, sosyal bilimlerin önemli bir alanını temsil eder.

Dünya Değerler Araştırması verileri, katılımcılara yöneltilen şu soruyu içermektedir: "Tüm her şey düşünüldüğünde, bugünlerde hayatınızdan bir bütün olarak ne kadar memnunsunuz?" Katılımcılar, bu soruya,

"memnun değilim" (1) ile "memnunum" (10) arasında değişen on dereceli bir ölçekte yanıt verirler. Bu ölçek, katılımcıların genel yaşam memnuniyetini ifade etmeleri için kullanılır. Bu ölçüm yöntemi bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve katılımcıların bu soruyu ne kadar samimiyetle yanıtladığı, yanıtların bireyler ve ülkeler arasında karşılaştırılabilir bilgi sağlayıp sağlayamayacağı sorgulanmıştır. Ancak, bu konudaki uzmanlar arasında, bu ölçümün insan refahı ile ilişkilendirilebilen ve farklı ülkeler arasında karşılaştırılabilir veri sağladığı konusunda genel bir uzlaşma bulunmaktadır (Frey ve Stutzer, 2000; Kahneman 2003). Son yıllarda, mutluluk araştırmalarına yönelik önceki önemli eleştiriler büyük ölçüde çözüme kavuşmuş ve bu tür ölçümler, insan refahını anlamak ve karşılaştırmak amacıyla önemli bir araç olarak kabul edilmektedir (Veenhoven ve Dumludağ, 2015) . Bu tür ölçümler, toplumların yaşam kalitesini artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesine ve bu politikaların etkilerinin değerlendirilmesine katkı sağlar.

Bu bağlamda, yaşam memnuniyeti ölçümleri, sadece ekonomik değerlendirmelerin ötesine geçerek insanların yaşam kalitesini ve refahlarını daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olur (Aydın, 2020) . Toplumların farklı bileşenlerini anlamak ve insanların yaşamlarını iyileştirmek için kullanılan bu ölçümler, politika yapıcılarının ve karar vericilerin toplumsal hedeflerini belirlemelerine, kaynakları etkili bir şekilde tahsis etmelerine ve politika değişikliklerinin etkilerini izlemelerine yardımcı olur. Sonuç olarak, mutluluk ölçümleri, sosyal bilimlerdeki önemli bir gelişme olarak kabul edilmekte olup, toplumların daha iyi bir geleceğe ulaşmalarına yardımcı olan politika ve programların geliştirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın yaşam memnuniyeti verileri, kamu erişimine açık olan Dünya Değerler Araştırması (WVS) (2017) verilerinden elde edilmiştir. Bu veriler, genellikle her ülkenin yetişkin nüfusunu temsil eden bir örnekleme dayanmaktadır. Bu nedenle, bir ülkenin yaşam memnuniyeti, o ülkenin "ulusal mutluluğunun" genel bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Açık bir şekilde, bireysel düzeydeki veriler kadar ayrıntılı olmasa da, birçok bilim insanı tarafından kabul edilen bir yaklaşım olan ortalama ülke değerlerini kullanmaktayız.

Bu yaklaşım, ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmak için iyi bir değerlendirme aracı olarak kabul edilir. Ancak, Diener (2009) bireysel yanıtların analizini içeren çalışmasındaki mikro düzeyde elde edilen sonuçlar ile Kahnemanve Krueger (2006) çalışmasındaki ülke ortalamalarını karşılaştırarak, ulusal ortalamaların ülkelerdeki bireysel mutluluk için uygun bir değerlendirme aracı olduğunu göstermişlerdir. Başka bir deyişle, bu verilerin, her bir ülkenin "ortalama bireyi" temsil ettiği varsayımıyla amprik karşılaştırmalarımız için kullanılır.

Bu ampirik veriler, ulusal düzeyde ortalama memnuniyet değerlerini kullanmanın, ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmak için önemli bir ölçüt olduğunu göstermektedir (Diener, 1985). Ancak, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için bireysel yanıtların analizi de önemlidir. Bu tür mikro düzeyde elde edilen sonuçlar, demokrasi isteği ile bireylerin kişisel yaşam memnuniyeti arasındaki bağı daha ayrıntılı bir şekilde incelememize yardımcı olabilir (Algan ve Cahuc, 2010). Bireylerin demokrasiye olan inançlarının, kişisel memnuniyetlerini nasıl etkilediğini daha iyi anlamak, politika yapıcılar için değerli bir bilgi kaynağı olabilir (Nooteboom, 2007).

Bu nedenle, ilerideki araştırmalarda (TUİK, 2021), hem ulusal düzeydeki ortalama memnuniyet değerlerinin hem de bireysel düzeydeki yanıtların analizini içeren kapsamlı çalışmaların yapılması önemlidir. Bu tür çalışmalar, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha iyi açıklayabilir ve politika yapıcılarına daha kesin bilgiler sunabilir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmalar, demokrasinin etkilerini anlamak ve toplumların yaşam kalitesini artırmak için önemli bir adım olacaktır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, 2017-2022 yıllarında Dünya Değerler Araştırması verilerinin analiz edilmesi yoluyla, demokratik bir ülkede yaşamanın önemi ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu şu şekildedir: "Demokratik olarak yönetilen bir ülkede yaşamak sizin için ne kadar önemli sorusu ile yaşam memnuniyeti arasında hangi düzeyde bir ilişki bulunmaktadır?" Çalışmanın hipotezleri ise aşağıdaki gibidir:

H1: Demokratik bir yönetim modeline sahip bir ülkede yaşam isteği ile yaşam memnuniyeti arasında olumlu bir ilişki gözlemlenmektedir.

H2: Demokratik bir yönetim modeline sahip bir ülkede yaşam isteği ile bireylerin yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişki tespit edilmekte olup, bu ilişki kontrol değişkenleri dikkate alınarak istatistiksel analizlere tabi tutulacaktır."

3.1. ÖLÇEKLER:

Bu çalışmada, demokrasi isteği ölçümü kapalı uçlu bir soru kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlgili soru, şu şekildedir: "Demokratik olarak yönetilen bir ülkede yaşamak sizin için ne kadar önemli?" Bu ölçek, 1 ile 10 arasında yer almaktadır; 1, "hiç önemli değil" anlamını taşırken, 10 ise "kesinlikle önemli" anlamına gelmektedir. Katılımcılardan tercih ettikleri pozisyonu belirtmeleri istenmiştir.

Diğer yandan, yaşam memnuniyeti ölçümü de yalnızca bir kapalı uçlu soru ile gerçekleştirilmiştir. İlgili soru şu şekildedir: "Genel olarak bu dönemde yaşamınızdan ne kadar memnuniyet duyuyorsunuz?" Yanıt kategorileri, 1 (hiç memnun değilim) ile 10 (son derece memnunum) arasında değişmektedir ve katılımcılardan kendi memnuniyet düzeylerini ifade etmeleri talep edilmiştir.

3.2. VERİLERİN ANALİZİ:

Veri analizi aşamalarını izlerken ilk aşamada, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin doğasını ve yoğunluğunu incelemek amacıyla regresyon analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu analiz, veri örneklemi içerisinde değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını ve bu ilişkilerin yönünü değerlendirmek için sıklıkla tercih edilen bir istatistiksel yaklaşımdır. Özellikle, veriler sıralı bir yapı gösterdiğinde, regresyon analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olur.

Bu analiz, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin gücünü ölçerken aynı zamanda bu ilişkinin doğasını ortaya koymayı hedefler. Regresyon analizi, değişkenler arasındaki korelasyonun istatistiksel anlamlılığını değerlendirmek için kullanılırken, katsayılar aracılığıyla bu ilişkinin yönünü ve etkisini açıklar. Analizin sonuçları, değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ve ne ölçüde açıklayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, veri analizi sürecinin temel bir adımı olarak regresyon analizi, araştırma sorularını ve hipotezleri test etmek amacıyla yaygın bir istatistiksel araç olarak kullanılmaktadır.

Veri analizi sonuçlarına dayanarak yapılan istatistiksel değerlendirme (Tablo 1), Hipotez 1'in doğrulanmış olduğunu göstermektedir. Yani, demokrasi isteği ile bireysel yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu istatistiksel olarak anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen regresyon modeli anlamlıdır. Modelin genel etkinliği, F-istatistiği kullanılarak değerlendirilmiştir ve bu istatistiksel test sonucunda modelin anlamlı bir şekilde bağımlı değişken olan yaşam memnuniyetini açıkladığı gözlemlenmiştir. Demokrasi isteği (Q250) ile yaşam memnuniyeti (Q49) arasındaki ilişki incelendiğinde, Q250'nin katsayısı pozitif yönlüdür (0.1007414). Bu, demokrasi isteğinin arttıkça yaşam memnuniyetinin de arttığını göstermektedir. Ayrıca, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu p-değeri (0.000) ile doğrulanmıştır.

Tablo1. Demokrasi İsteği ile Yaşam Memnuniyeti Regresyon Analizi

Source	SS	df	MS			
				Number of obs	=	2,415
				F(1, 2413)	=	38.96
Model	149.35946	1	149.35946	Prob > F	=	0.0000
Residual	9249.80824	2,413	3.83332293	R-squared	=	0.0159
				Adj R-squared	=	0.0155
Total	9399.1677	2,414	3.89360717	Root MSE	=	1.9579

Q49	Coef.	Std. Err.	t	P>|t|	[95% Conf.	Interval]
Q250	.1007414	.0161391	6.24	0.000	.0690935	.1323893
_cons	5.70916	.1304409	43.77	0.000	5.453372	5.964947

Hipotez 2, çoklu sıralı regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu analiz, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin karmaşık etkileşimlerini ele almış ve yaşam memnuniyetinin demokrasi isteği dışındaki diğer faktörlerle nasıl etkileşime girdiğini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişki, yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi gibi kontrol değişkenleri göz önünde bulundurulduğunda da sürmektedir (Tablo2). Bu, demokrasi isteğinin yaşam memnuniyeti üzerinde bağımsız bir etkisi olduğunu ve bu etkinin diğer faktörlerden bağımsız olarak yaşam memnuniyetini artırdığını vurgular.

Ayrıca, yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi gibi kontrol değişkenlerinin de yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu görülmüştür. Bu kontrol değişkenlerinin her biri, yaşam memnuniyetini farklı düzeylerde etkilemektedir. Bu sonuçlar, yaşam memnuniyetinin karmaşık bir şekilde şekillendiğini ve demokrasi isteği dışındaki faktörlerin bu süreci etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, Hipotez 2'nin sonuçları, demokrasi isteği ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin çoklu faktörlerin etkisi altında olduğunu ve bu faktörlerin bir arada ele alındığında bile geçerli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, yaşam memnuniyetini anlamak ve daha geniş bir bağlamda değerlendirmek için önemli bir katkı sağlar.

Sonuçlar, analiz sonucunda elde edilen verilere dayanmaktadır ve bu sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir: Öncelikle, LR chi-kare istatistiği 107.61 ve p-değeri 0.0000 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, kullanılan regresyon modelinin genel anlamda istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Demokrasi isteği (Q250) ile yaşam memnuniyeti (Q49) arasındaki ilişki incelendiğinde, Q250'nin katsayısı pozitif yönlüdür ve değeri 0.107043 olarak bulunmuştur. Bu katsayı, demokrasi isteğinin arttıkça yaşam memnuniyetinin de arttığını işaret etmektedir. Ayrıca, bu katsayının

p-değeri 0.0000 olarak hesaplanmıştır, yani istatistiksel olarak anlamlıdır.

Bu analizde ayrıca yaş (Q262), cinsiyet (Q260), eğitim (Q275) ve gelir düzeyi (Q288) gibi kontrol değişkenleri de modelde dikkate alınmıştır. Bu kontrol değişkenlerinin etkisi de ayrı ayrı hesaplanmış ve raporlanmıştır. Sonuç olarak, Hipotez 2'nin sonuçları, demokrasi isteği ve yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişkinin yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi gibi kontrol değişkenleri göz önünde bulundurulduğunda da devam ettiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin karmaşık bir etkileşim ağı içinde anlaşılmasına katkıda bulunur.

Tablo2. Demokrasi İsteği ile Yaşam Memnuniyeti Sıralı Logit Regresyon Analizi

Q49	Coef.	Std. Err.	z	P>|z|	[95% Conf.	Interval]
Q250	.107043	.016284	6.57	0.000	.0751269	.1389592
Q262	.0002951	.0029439	0.10	0.920	-.0054749	.0060651
Q260	.0235103	.0716875	0.33	0.743	-.1169946	.1640151
Q275	.0296915	.0197676	1.50	0.133	-.0090524	.0684353
Q288	.1241437	.0194258	6.39	0.000	.0860699	.1622175
/cut1	-4.498084	.4619408			-5.403472	-3.592697
/cut2	-3.980871	.3833496			-4.732223	-3.22952
/cut3	-2.324998	.2589086			-2.832449	-1.817546
/cut4	-1.969932	.2477456			-2.455505	-1.48436
/cut5	-1.128827	.2322039			-1.583938	-.6737154
/cut6	-.2574472	.2257208			-.6998519	.1849574
/cut7	.6725334	.2251459			.2312555	1.113811
/cut8	1.414664	.227359			.9690489	1.86028
/cut9	2.376961	.2314006			1.923424	2.830498
/cut10	3.590366	.2381393			3.123622	4.057111
/cut11	4.474029	.2470985			3.989725	4.958333

.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, 2017-2022 yılları arasında Dünya Değerler Araştırması verilerini titizlikle analiz ederek, demokratik bir ülkede yaşamanın bireyler için taşıdığı önem ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi derinlemesine Türkiye açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Hipotezlerimizin test edilmesi sonucunda elde edilen bulgular, demokrasi, yaşam isteği ve yaşam memnuniyeti arasındaki karmaşıklığı ve bu faktörler arasındaki etkileşimleri anlamamıza önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmanın temel sorusu, demokratik bir yönetim modelinin bireylerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini daha iyi anlamaya yöneliktir. Bu sorunun yanıtı, bireylerin demokratik bir ortamda yaşamanın ne kadar önemli olduğu ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi aydınlatmaktadır.

İlk hipotez (H1) ile ilgili analiz sonuçları, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu, demokratik bir yönetim modelinin bireylerin yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyebileceği yönündeki öngörümüzü desteklemektedir. Bulgular, demokrasi isteğinin arttıkça bireylerin yaşam memnuniyetinin de arttığını göstermektedir. Bu bağlamda, demokratik süreçlerin insanların yaşam tatminine olumlu katkı sağlayabileceği vurgulanmalıdır. İkinci hipotez (H2), demokrasi isteği ile bireylerin yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi kontrol değişkenleri dikkate alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu analiz, yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi gibi kontrol değişkenlerini içermektedir. Bulgular, demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişkinin, bu kontrol değişkenleri göz önünde bulundurulduğunda da devam ettiğini göstermektedir. Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler arasında yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyinin de önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Elde edilen sonuçlar, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin karmaşık bir etkileşim ağı içinde bulunduğunu ve demokrasi isteği dışındaki faktörlerin bu sürece etki ettiğini göstermektedir. Bu nedenle, yaşam memnuniyetini değerlendirirken çoklu değişkenlerin göz önünde bulundurulması gereklidir. Bu çalışma, demokratik bir yönetim modelinin, bireylerin yaşam memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Buna ek olarak, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin karmaşık bir yapı sergilediği ve bu faktörlerin bir arada ele alındığında bile demokrasi isteği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin devam ettiği belirtilmektedir. Bu bulgular, demokrasi ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin daha derinlemesine anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Gelecekteki araştırmalar, demokratik süreçlerin ve yaşam memnuniyetinin daha ayrıntılı ve kapsamlı analizlerini içerebilir. Bu çalışmanın sonuçları, politika yapıcılarına ve toplum liderlerine, demokrasinin sürdürülebilirliği ve bireylerin yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamaları için önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların, demokrasi ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha fazla incelemesi ve bu ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olması beklenmektedir. Bu araştırmalar, politika yapıcılarının daha etkili kararlar almasına ve toplumların refahını artırmalarına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Jovanovic, V. (2016). Trust and subjective well-being: The case of Serbia Personality and Individual Differences. *Personality and Individual Differences, 98*, 284-288. https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.04.061 adresinden alındı

Kahneman , D., & Krueger, A. B. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being . *The Journal of Economic Perspectives, 20*(1).

Tağ, M. N., & Çetinkaya, B. (2019). Öznel İyi Oluş Hali, Başkasına Güven Ve İş Motivasyonu Arasındaki İlişki: Beklenti Teorisi Çerçevesinde Çok Düzeyli Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15*(3), 858-888.

Acar, M., & Demir, Ö. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü.* Ankara: Adres Yayınları.

Acar, Y. (2019). Türkiye'de Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: İller Üzerine Bir Yatay Kesit Analizi . *Maliye Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 145-157.

Algan, Y., & Cahuc, P. (2010). Inherited trust and growth. *American Economic Review, 100*, 2060-2092.

Aydın, H. İ. (2020). Mutluluk ve Ekonomi: Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerinden Bazı Dikkatler . *Current Research in Social Sciences, 6*(2), 135-148.

Caner, A. (2016). Happiness and Life Satisfaction in Turkey in Recent Years. *Soc Indic Res, 127*, 361–399. https://doi.org/10.1007/s11205-015-0948-z adresinden alındı

Cohen, A. B. (2009). Many forms of culture. *American Psychologist, 64*, 194–204.

Diener, E., & Robert, E. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

Diener, E., Shigehiro , O., & Richard , E. L. (2009). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. E. Michael , & J. L. Randy içinde, *The Oxford Handbook of Positive Psychology* (s. 63-73). Oxford: Oxford University Press.

Dorn, D., Justina , A. F., & Kirchg, G. (2005). Is it Culture or Democracy? The Impact of Democracy, Income, and Culture on Happiness. *Department of Economics, University of St Gallen*, 2005-12.

Easterlin, R. A. (2008). Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal, 111*, 465-484.

Frey, B., & Stutzer, A. (2000). "Happiness, Economy and Institutions. *Economic Journal 110:918–38., 110*, 918-38.

Gökdemir Dumludağ, Ö. (2011). Gökdemir Dumludağ, Ö. (2011). Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine İnceleme. *Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine İnceleme*. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Inglehart, F. R. (2021). *World Values Survey.* World Values Survey: https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp adresinden alındı

Inglehart, R., & Klingemann, H.-D. (2000). Genes, Culture, Democracy and Happiness. E. Diener , & M. S. Eunkook içinde, *Culture and Subjective Well Being* (s. 165–84). Cambridge/London: MIT Press.

Kahneman, D. (2003). A Psyschological Perspektive on Economics. *The American Economic Review, 93*(2), 162-168.

Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Center for Health and Well-being, 107*(38), 16489–16493.

Linz, J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy, 1*, 51–69.

Nooteboom, B. (2007). Social capital, institutions and trust. *Review of Social Economy,, 65*(1), 29-53. DOI: 10.1080/00346760601132154 adresinden alındı

Özdemir, Ö., & Öztürk, M. (2015). Fayda, Sosyal Seçim ve Mutluluk. D. Dumludağ, Ö. Özdemir, L. Neyse, & E. Ruben içinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* (s. 177-200). Ankara: İmge Kitabevi.

Persson, T., & Guido , T. (2003). *The Economic Effects of Constitutions.* Cambridge/London: MIT Press.

Peterson, C. (1999). 'Personal Control and Well-Being. K. Daniel , & E. Ed Diener içinde, *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology* (s. 288–301). Russell Sage Foundation.

Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. *The American psychologist, 55*, 5-14.

TUİK. (2021). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması.*

Ulutürk Akman, S. (2021). Mutluluk ve Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler . *Journal of Social Policy Conferences , 81*, 35-69.

Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. W. Saris, R. Veenhoven, & A. C. Scherpenzeel içinde, *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (s. 11-48). Budapest: EOtvOs University Press.

Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015). , İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz? *İktisatta Davranışsal* . içinde

Verba, S., Kay , L., & Henry, E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics.* Cambridge/London: Harvard University Press.

BÖLÜM 17

RUSYA İMPATORLUĞU'NDA TÜRKİSTAN YAHUDİLERİ

Hatice KERİMOĞLU[1]

1 Dr. Genel Türk Tarihçisi, esenbikem@hotmail.com.

Giriş

Rusya İmparatorluğu, 18. yüzyıl itibariyle önce Kazak bozkırlarındaki Cüzleri (*Ulu Cüz*, *Orta Cüz* ve *Küçük Cüz)*, ardından da daha çok yerleşik halkların meskûn olduğu Batı Türkistan'daki Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıklarını işgal etti. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki bu işgal faaliyeti neticesinde 1865 senesinde Issık Gölün batı ucundan Aral Gölüne kadar olan sahada Türkistan Oblastı'nı, 1867 yılında da Türkistan Genel Valiliği'ni teşkil etti ve idaresini genel vali unvanıyla Piyade Generali Konstantin Petroviç von Kaufman'a (1867-1882) verdi (Kerimov, 2019: 38, 55-56). Bu makamda 1882 yılına kadar kalan Kaufman, bölgede Rus iktidarının sağlanması ve Rusya'nın Türkistan'daki, ileriye matuf bir ilhak siyasetinin yürütülmesi açısından büyük bir başarı gösterdi. "Yarım Çar" olarak tavsif edilen general, kendine has dikkati ile bütün Türkistan Hanlıklarını adım adım Rus boyunduruğu altına almaya muvaffak oldu. 1868'de Buhara Emirliği'ni, 1873'te Hive Hanlığı'nı vasal devlet statüsüne almayı başaran Kaufman, 1876 yılında ise Hokand Hanlığı'nı lağvederek hanlık topraklarını imparatorluk terkibine kattı. Neticede Ruslar tarafından ele geçirilen Türkistan toprakları, Bozkır ve Türkistan Genel Valiliği olarak iki ayrı idarî birim altında teşkilatlandırıldı. Türkistan coğrafyasına ait olan Turgay ve Ural Oblastları ise Bozkır Genel Valiliği dışında bırakılarak doğrudan Rusya İmparatorluğu İçişleri Bakanlığı idaresine bağlandı. Türkistan coğrafyasının önemli bir bölümünü oluşturan Buhara ve Hive Hanlıkları içişlerinde serbest, dışişlerinde Rusya'ya bağlı vasal devletler olarak varlıklarını sürdürdüler. Rusların tüm bu işgal hareketi neticesinde diğer Türkistan halklarının yaşamında olduğu gibi Türkistan Yahudileri için de yeni bir tarih sayfası açılmış oldu.

Yahudilerin Türkistan'da ilk ortaya çıkışları ve yerleşimleri konusunda pek çok tartışma bulunmakla birlikte 19. yüzyıldan önceki kanıtların çoğu yetersiz tarihi belgelere ve birkaç münferit olaya dayanmaktadır ve onların bölgeye gelişleri çeşitli yerel efsanelere dayandırılmıştır. Nitekim Türkistan'daki Buhara Yahudileri arasındaki bir efsaneye göre, onlar kendilerini M.Ö. 722'de İsrail Krallığı'nın Asurlular tarafından ele geçirilmesinden sonra bu krallıktan Buhara'ya gelen Yahudilerin torunları olarak görmektedirler. Yahudiler bu yıldan sonra önce Kuzey Mezopotamya'ya oradan da iki kol halinde sırasıyla Kafkasya ve Türkistan'a göç etmişlerdi (Krylov, 2016: 73). Bu efsanelerden yola çıkılarak yine de en azından altıncı yüzyıldan itibaren bölgede bir Yahudi varlığı bilinmekle beraber (Horasan'da), Yahudiler sabit bir yerde sürekli olarak kalmamışlardır. Arapların Türkistan fethi sırasında ve daha öncesinde Horasan'da yaşayan Yahudiler, bunun ardından Harezm'e göç etmişlerdir. Arapların Türkistan fetihleri sonrası ve Abbasi döneminin başlarına kadar Merv, Horasan, Harezm, Guzgan (Afganistan), Gürgan ve Rey şehirlerinde Yahudi topluluklarının varlığı bilinmektedir (Omorov,

2006: 92; Arık, 2006: 92). Arapların Harezm'i fethinden sonra Yahudilerin bir kısmı doğuya, Maveraünnehir'e doğru yayılırken diğer bir kısmı da Merv ve Harezm civarındaki bölgede yaşamaya devam etmiştir. Örneğin 1167 yılında seyyah Benjamin Tudela Semerkant'ta tahminen 50.000 kadar Yahudi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca 1239 yılında Yahudilerin Buhara şehirdeki varlığından da ilk kez söz edilir. İbn Battuta'ya göre Çağatay Hanı Buzun (1334-1335) Yahudiler ile Hıristiyanlara ibadet merkezlerini yeniden inşa etme izni vermiştir (Kaye, 2020: 14-15, Çolak, 2023: 45-48) Dolayısıyla Yahudiler, Ortaçağ'dan itibaren Buhara ve çevresinde, Harezm ile Semerkant'ta varlık göstermişlerdir.

Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'ı işgali öncesinde ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan topraklarındaki Yahudilerin önemli bir kısmı, Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıklarındaki Türkistan şehirlerinde yaşamaktaydı. Rusya terkibine girmeden önce Türkistan şehirlerinde yaşayan Yahudiler "Yerli Yahudiler" olarak adlandırılıyordu. Rusya İmparatorluğu'nun bölgeyi işgalinden sonra ise onlara "*Buhara Yahudileri*" denmeye başlanmış, Yahudi cemaatinin temsilcileri ise kendilerini "*İsroil*" (İsrail) veya "*Yahudi*" (Yahudiler) olarak adlandırırken, komşu halklar otokton Yahudiler için eski Sasani terimi olan "Juhud"u da sıklıkla kullanmıştır. Buhara Yahudilerinin etnik-dilsel cemaati, tüm Doğu (Sefarad) Yahudileri arasında en kalabalık olanlardan biridir. Tacikçe ve Farsçanın karışımından oluşan kendine özgü bir lehçeye sahip olan Buhara Yahudileri, klasik ve modern dillerden bazı eklemelerle uzun süre dillerini kullanmışlar ve muhafaza etmişlerdir. Daha sonraları ise Buhara Yahudilerinin büyük çoğunluğu Rusça konuşmaya başlamıştır (Krylov, 2016: 73, Kıllıoğlu, 2022: 349-350, Arık, 2005: 6). Rusya'nın Türkistan'ı ilhakından sonra Rus idaresi, Türkistan Yahudilerini "yerli" ve "yabancı" olarak ikiye ayırmıştır. 1886 yılı Türkistan Krayı'nın idaresi hakkındaki nizamnameye göre birinci kısım "çok eski zamanlardan beri" Türkistan bölgesinde yaşayan Yahudileri, ikincisi ise Buhara Emirliği'nin de dahil olduğu Türkistan bölgesine komşu Orta Asya devletlerinin yerlileri olan Yahudileri içermektedir (Kalontarov, 1962: 613).

Türkistan'da Yahudi cemaati, birçok ekonomik, idari ve dini konuda özerkliğe sahipti. Buhara Yahudilerini Türkistan nüfusunun sadık yerli bir parçası olarak gören Rus tarafı, onların ekonomik çıkarlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi korumacı önlem aldı (Çolak, 2023: 57). Bu politika da Yahudilerin Türkistan'daki vasal (Buhara ve Hive) hanlıklar ile Rusya arasındaki ticaret hacmindeki payının artmasına neden oldu. 19. yüzyılın ilk yarısında Yahudi tüccarlar, Güney Asya'ya Semerkant'ın doğusundaki topraklara gelmeye başladılar. Başta tekstil ürünleri olmak üzere bazı malların ticaretini yapan tüccarlar ve ipek boyacıları, Semerkant'ın doğusundaki şehirlere Fergana vadisi, Hokand ve Kulca'ya yerleşmeye başla-

dılar (Kıllıoğlu, 2020: 357-360, Çolak, 2023: 53-57). Rusların Türkistan'a yönelik yayılmacı siyasetinin ticaret yollarını daha güvenli hale getirmesi, Yahudi tüccarların lehine bir hadise oldu. Böylece Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'ı işgali sonrasında bu bölgede Buhara-Yahudi tüccar ve girişimcilerden oluşan nispeten küçük ama ekonomik olarak güçlü bir katman oluştu.

Kitlesel göçün başlamasından önce Buhara Yahudilerinin ekserisi küçük ticaret ve diğer işlerle uğraşıyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber 20. yüzyılın başlarına kadar Türkistan şehirlerindeki berberlik, ayakkabı tamirciliği ve terzilik gibi meslekler, Buhara Yahudilerinin tekelindeydi. Ayrıca onların başlıca ekonomik uğraşları iplik ve kumaş boyacılığıydı. Buhara Yahudilerinin son yüzyıldaki kitlesel göçten önceki geleneksel ikamet yerleri, Türkistan'daki Buhara, Semerkant, Taşkent, Duşanbe, Hokand ve Andican şehirleriydi. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde nerdeyse tüm Türkistan şehirlerine yayılan Yahudilerin nüfusu 10.000 kişiden fazlaydı (Krylov, 2016: 73-74, Omorov, 2016: 71, Arık, 2006: 97). Bu süre zarfında, Rusya İmparatorluğu'ndaki Aşkenaz Yahudileri de Taşkent ve Semerkant'a göç etmeye başladılar ve kırsal bölgelere de gittiler. Örneğin Karakol'daki Aşkenaz Yahudileri, 1885'te yalnızca bir aileyken 1910 senesine gelindiğinde 31 aileye çıkmış ve onlar 1930'lara kadar göçlerine devam etmişlerdir. Bu bağlamda Türkistan'da bilinen iki farklı Yahudi topluluğu Aşkenaz ve Buhara Yahudileri'dir (Arık, 2006: 94). Aşkenaz Yahudileri sıklıkla söz konusu bölgede yeni teşkil edilen eski şehirden on üç kilometre uzaklıkta bulunan Buhara'nın Rus mahalleri olmak üzere, yaşadıkları şehirlerin ayrı mahallelerine yerleşmişlerdir. Buhara Yahudileri ise daha çok şehir merkezlerinde yerleşikken daha sonra onların bir kısmı da Rus mahallesine taşınmıştır. 1876 senesinde Buhara Emirliği'nde Rus yönetiminin kurulmasından sonra Buharalı Yahudilerin göçü daha büyük bir hız kazanmıştır ve bu göç özellikle Semerkant, Hokand, Andican, Oş ve Kağan şehirlerinde göze çarpmaktadır (Kaye, 2020: 24, Kıllıoğlu, 2022: 361).

İşgalin başlangıç döneminde Rus idaresinin Türkistan'ın yerli Yahudileriyle dostane ve iyi ilişkiler kurmasına rağmen, 1881 senesinde imparator II. Aleksandr'a (1855-1881) yapılan suikast girişimi sonrası Rus tahtına çıkan III. Aleksandr (1881-1894) dönemiyle beraber tüm ülkede Yahudi karşıtı yasalar çıkarılmasından sonra bu tutum değişikliğe uğramıştır. Örneğin 1887 senesinde Türkistan'daki Yahudilerin ülkede istihdam edilmeleri yasaklanmış, 1906 senesinde ise "*yabancı uyruklu tüm Türkistan Yahudilerinin sadece Rus Türkistan'ının belirtilen sınır kasabalarında (Oş, Katta-Kurgan, Petro-Aleksandrovsk/Turtkul, Semerkant, Hokant ve Margilan) yaşamalarına ve ticaret yapmalarına izin verilmelidir*" şeklindeki yasa ile Yahudiler çok zor bir durumda bırakılmıştır. Bu yasa Aşkenazilere (yabancı uyruklular) yönelik olsa da bu durumdan birçok Buharalı Yahudi,

özellikle de Buhara'dan Fergana bölgesine göç etmiş ve buradaki uzun süreli ikametlerini kanıtlayamamış olanlar olumsuz etkilenmişlerdir. Bunun sebebi bu Yahudilerin de adı geçen yerleşim yerlerinin dışında kalmalarıdır ve netice olarak ikamet ettikleri yerlerden kovulmuşlardır. 1910 yılına gelindiğinde Rus idaresi, Buhara Emirliği şehirlerinden birçok Yahudi'yi, Sır Derya Oblastı terkibindeki Taşkent ve Ak Mescit de dâhil olmak üzere, Çimkent, Turgay ve Türkistan şehirlerine tahliye etmiştir. Daha sonraki gelişmeler neticesinde bunların bir kısmı İran ve Afganistan'a geri dönerken, diğer bir kısım Semerkant, Taşkent ve Hokant'a göç etmiş, ayrıca bunların diğer bir kısmı da Buhara'ya tekrar geri gönderilmiştir (Kaye, 2020: 28; Kıllıoğlu, 2022: 361-362).

20. yüzyılın başlarında Buhara Yahudilerinin bir kısmı imparatorluk yetkilileri tarafından zorla sınır dışı edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde ve sırasında Türkistan'daki ulusal sorunun şiddetlenmesiyle bağlantılı olarak, ilk göç hareketi dâhilinde Filistin'e yaklaşık 1.500 Buhara Yahudi'si gelmiş ve bunlar çoğunlukla Kudüs'e yerleşmişlerdir. Bu tarihten itibaren "Buhara mahallesi", Kudüs'ün tarihi kısmının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 1930'ların ilk yarısında maddi durumun kötüleşmesi ve yetkililerin Yahudi dinine ve kültürüne yönelik zulmü, dört bin Türkistan Yahudi'sinin daha İran ve Afganistan üzerinden Filistin'e yasadışı yollardan göç etmesine yol açmıştır. Sovyet dönemindeki son Yahudi göçü ise 1972-1975 yılları arasında gerçekleşmiş ve 8000 kadar Yahudi bölgeyi terk ederek İsrail'e gitmiştir (Kıllıoğlu, 2022: 368). Hatta 1 Aralık 2016 tarihinde Buhara Yahudileri Kudüs'teki Buhara yerleşiminin kuruluşunun 125. yıldönümünü kutlamıştır. İlk yerleşimciler arasında Tevrat'ı ve diğer birçok dini ve felsefi metni İbraniceden (Yahudi)-Tacik diline çeviren bir âlimler okulunu kuran ilahiyatçı ve eğitimci Şimon Haham da bulunmaktaydı. Günümüzde Türkistan'da 5.000'den fazla Buhara Yahudisi bulunmakla birlikte bunların neredeyse tamamı Özbekistan'ın Taşkent, Semerkant, Buhara ve Fergana şehirlerinde yaşamaktadır. Buhara'daki Yahudi sayısı ise 50 aileyi geçmez; Tacikistan'da çoğunluğu Duşanbe ve Hocent şehirlerinde olmak üzere birkaç yüz aile vardır. Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da ise Buhara Yahudi cemaatleri fiilen ortadan kalkmış ve varlıkları sona ermiştir (Krylov , 2016: 74-75).

1. Buharalı Yahudiler Arasında İdare ve Kalantarlık Sistemi

Türkistan'a gelen Rus yetkililer, yeni teşkil edilen genel valilikte işgalden önce var olan tabandan gelen özyönetim sistemini muhafaza etmeyi yararlı buldular. Bu idari teşkilat, 16. yüzyıldan itibaren aksakalların küçük idari birimleri ve kamusal grupları (aksakallıklar ve kırsal toplumlar vb.) yönetmek üzere seçildiği, Rusya'daki yerel yönetim sistemine yakındı. Türkistan'da yürürlüğe konan askeri-halk idari sistemine göre oblast

ve uyezd[1] düzeyinde tüm sivil yönetim, askeri rütbelilerin elinde toplandı ve kırsal nüfus, halkın kendi içinden seçtiği ancak Taşkent'teki bölgesel (Rus) yönetimin onayına tabi volost[2] yöneticileri ve aul[3] aksakalları tarafından yönetildi (Karımov, 2019: 30). Buna göre Müslüman idareciler, Rus yetkililer tarafından onaylandıktan sonra görevlerine başlayabildiler. Rusların yerel yönetim olarak adlandırıldığı sistem, göçebe ve yerleşik olarak birtakım farklılıklarla ikiye ayrılsa da bölge nüfusunun tamamı için yerli idare adını almıştı. Türkistan'daki Müslüman nüfusu arasında topluluğun ileri gelenleri ile yaşlılarına aksakal, Buharalı Yahudiler arasında ise kalantar ismi verilmiştir. Türkistan'da bölgesel prensip nedeniyle Buhara Yahudileri, 50 hane arasından seçilen ellik başlarını (ellikler) yalnızca ayrı Yahudi mahallelerinin bulunduğu Semerkant, Kazalinsk (bugün Kazalı), Hokant, Namangan, Eski Margelan, Türkistan, Payşabna ve Hocent şehirlerinde seçebiliyorlardı. Buna ek olarak çok sayıda Buhara Yahudi'sinin yaşadığı bir şehir olan Semerkant'ta, altı ellik başı aracılığıyla yerel Rus yönetimi tarafından tanınan bir aksakal seçme fırsatı da bulmuşlardır. Aksakallar, Rus yönetimi tarafından atanan kıdemli aksakallara bağlıydı. Aynı zamanda yerel polis birimi de onlara bağlıydı ve aksakallar ile yerli polis memurları şehir bütçelerinden maaş alıyordu. Rus yönetimi kalantarları daha çok Yahudi aksakallar olarak adlandırıyordu. İşgalden önce Semerkant'taki kalantar, Moşe Kalontarov idi ve Rus idaresi de onu aksakal olarak tanıyordu. Onun ölümünden sonra bu görevi, 1878-1891 yıllarında arasında oğlu Raphael üstlendi. Ondan sonra kalantarlık görevi ise 1896 yılına kadar diğer bir oğlu David tarafından sürdürüldü (Kaganoviç, 2022).

Semerkant'ın Yahudi aksakalının da yer aldığı Semerkant Oblast idaresinin 20 Haziran 1900 tarihli genel mevcudiyet dergisinde, David Kalontarov'dan eski bir Yahudi aksakal olarak bahsediliyordu. 1902 senesinde mahallenin kalantarı Süleyman Açildiyev, altı ellik başı ise A. Çulpayev, A. Fazilov, Y. Mullokandov, Z. Muşayev, D. Abramov ve M. Alilşayev'di. 1911 listesinde Açildiyev, Semerkant'ın altı uyezd şehri aksakalından biri olarak yer alıyordu ve kendisi, 1914 yılında hükümet hahamı seçildiğinde kalantarlık görevinden ayrılmıştı. 1916 yılına gelindiğinde M. Normatov, B. Yakubov, Y. İlyasov, M. Fuzaylov, N. Leviyev ve D. Abramov Semerkant'ın ellik başlarıydı. Açildiyev'den sonra 1920'lerin başına kadar kalantorluk vazifesini, Boruh Kalantarov üstlendi (Kaganoviç, 2022).

Rus yönetimi, kalantorlar da dâhil olmak üzere Türkistan bölgesinde özyönetimi teşvik etme politikasını yaygın bir şekilde kullandı. Kaufman, 1868 ve 1872 yıllarında Semerkant kalantarı Moşe Kalontarov, 1868 ve 1872 yıllarında Kazalı kalantarı Yakub Kalendarev ile 1879 yılında Tür-

1 Volostlardan oluşan idari birimdir.
2 Aul ya da kışlaklardan oluşan idari birimdir.
3 Göçebe köylere verilen isimdir.

kistan şehri kalantarı Simha Moşeyev'e madalyalar verdi. Bunun yanı sıra bölgedeki Rus idaresi tarafından aksakallar ve ellik başılar olarak kalantarlara büyük bir güç bahşedildi ve bu yetkililer, para cezası uygulama, suçlunun tutuklanması için idareye dilekçe verme ve topluluk üyelerinin Sibirya'ya sınır dışı edilmesi haklarına sahiptiler. Hatta Isaac-Boruh Muşeyev'in 1875 senesinde Semerkant kalantarının talebi üzerine Sibirya'ya sınır dışı edildiğine dair bilinen bir vaka dahi vardır. Aynı zamanda Semerkant kalantarları, Buhara Yahudilerinin cezalarından affı için yetkililere sık sık dilekçe vermişlerdir. Bu özyönetim sistemi, Türkistan'daki yetkililer tarafından yalnızca Rus tebaası olan Buhara Yahudilerini değil, aynı zamanda bölgede yaşayan Buhara tebaası Yahudileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Buhara tebaası Yahudiler de kendi ayrı kalantarlarını seçmişlerdir (Kaganoviç, 2022).

Şehir aksakalları ve ellik başılar, bölgelerinin vergi tahsilatından, ekonomik organizasyonundan ve sıhhi durumundan sorumluydu. Rus yönetimi, işgalin ilk döneminde şehirlerde, işgalden önceki vergi politikasına devam ettiler. İşgalden sonraki ilk on yılda, Semerkant'ın Müslüman aksakalları çoğunlukta olmalarından ötürü Rus yetkililerin desteğinden yararlanarak Yahudilere Müslümanlardan daha yüksek vergiler koydular. Bu sistem esasen Yahudilerin cizye vergisi ödediği ve Müslümanların ticaret vergisinin iki katı kadar zekât vergisi ödediği emirlik dönemindeki Yahudilere yönelik vergi politikasının bir devamıydı. Müslümanlara ait malların resmi zekât miktarı, değerinin %2,5'i olarak belirlense de ancak uygulamada daha yüksek miktarlarda tahsil edilmiştir (Kaganoviç, 2022).

Yahudiler arasında kalantar ve dini hahamın yanı sıra, Rus yetkililerin huzurunda topluluk tarafından seçilen ve genellikle topluluğun en yaşlısı olan "resmi" bir haham da vardı. "*Resmi*" haham, Yahudi nüfusu arasındaki doğumların, ölümlerin ve evliliklerin kaydedilmesi gibi görevlere sahipti ve bu sertifikalar (metrika), Rus yönetiminin mührü ile onaylanan resmi hahamın imzası altında düzenlendi. Semerkant'ta 1870'li yıllarda ilk olarak devlet hahamlığı görevine öğretmen Abram Aronov tayin edildi. Yahudi aksakalları, Yahudi cemaatinin devlet yetkilileri tarafından tanınan bir temsilcisi olmakla birlikte kendisi ve haham, Yahudilerin devlet yetkililerinin talimatlarının yerine getirilme sürecine nezaret etmekteydi (Kalontarov, 1962: 613). 1889 senesinde Aronov'dan sonra hahamlık vazifesine Haim Pilosov-Pinhasov getirilmiş ve bu görevi 1901 senesine kadar devam etmiştir. Pilosov-Pinhasov'dan sonra haham Abram Kalontarov olmuş, 1914'teki ölümünden sonra devlet hahamlık pozisyonu, Süleyman Açildiyev'e geçmiştir. İlk dönemde resmi hahamın ve kalantarın görevleri benzerlik gösterdiğinden birçok gezgin ve bölgeyi ziyaret edenler bu pozisyonları karıştırmışlardır. Hatta Türkistan'ın ilk Rus kâşiflerinden biri olan A. Horoşhin, 1872 senesinde Semerkant'taki Moşe Kalontarov'un

"bazıları tarafından haham olarak adlandırıldığını, ancak kendisinin sadece kıdemli bir kalantar olduğunu" yazmıştı (Horoşhin, 1872: 178). 1885 senesinde ise Türkistan'ı ziyaret eden Yahudi gezgin E. Naimark, Aronov'u hükümet hahamı değil, kalantar olarak adlandırmıştır (Kaganoviç, 2022).

Rus idaresinin Rus kökenli Buharalı Yahudilerin Rusya'da genellikle hahamlara emanet edilen doğumlar, ölümler, evlilikler ve boşanmalar gibi sivil statülerinin tescil edilmesi süreciyle ilgili olan ilişkisi daha karmaşıktı. İşgalden sonraki ilk yıllarda Buharalı Yahudiler arasında doğru bir şekilde Rusça yazmayı ve ilgili kayıt kitaplarını tutmayı bilen kişilerin olmaması ve henüz Buharalı Yahudilerin yasal statüsünün belirlenmemesinden ötürü bölgedeki Taşkent, Kızıl Orda ve Taraz gibi bazı şehirlerdeki bu işlevler şehir yönetimine emanet edilmiştir. Namangan'da doğan bebekler Yahudi Aksakal tarafından kaydedilirken Eski Margelan'da Yahudi aksakalın görevleri, ölüler ve doğanlar hakkında polise rapor vermektir. Ancak çoğu şehirde Buhara Yahudilerinin kaydı hiç yapılmamıştır (Kaganoviç, 2022).

Semerkant'ın Buhara Yahudileri mahallesinde, üst düzey bir polis memuru tarafından yönetilen yerel bir polis birimi teşkil edilmiştir. Hatta 16 Ağustos 1828 tarihli senato kararnamesine göre Yahudilerin kamu hizmetine kabul edilmemesi nedeniyle Rusya'da Yahudilerin polislik hizmeti nadir görülen bir hadiseydi. Bu yasakla ilgili olarak 1876 tarihli sivil hizmet tüzüğünde ve 1896 yılındaki yeni baskısında daha fazla yasal gelişme sağlanmıştır. Bazı durumlarda 1899 yılı devlet yasasına göre Yahudilerin alt rütbeli hizmetlere kabul edilmesine rağmen bu istisna hakkında sivil hizmet tüzüğünün ilgili maddelerinde hiçbir şey belirtilmemiştir. Bu nedenle, bu istisnanın pratik bir uygulamaya sahip olup olmadığı bilinmemektedir ancak Yahudilerin yoğun olduğu yerlerde nadir istisnalara izin verildiği kaynaklara geçmiştir. Bu durum Türkistan'da yerli yetkililerin burada İçişleri Bakanlığı'na değil, askeri valilere itaat etmeleri nedeniyle mümkün olmuştur. Semerkant askeri valileri, görünüşe göre öncelikle yerliler olarak ve ardından da Yahudi olarak gördükleri Semerkant'ın Buharalı Yahudilerine ilgili mevzuat hükümlerini uygulamamışlardır. Bunun yanı sıra Taraz, Kızıl Orda ve Fergana gibi Buharalı Yahudi ailelerinin dağınık bir şekilde yaşadığı şehirlerdeki Yahudiler de özyönetimden yoksundular. Yerli statüsündeki Taşkent ve Semerkant'taki Buhara Yahudilerinin dahi orada bulunan şehir dumalarına girmelerine izin verilmiyordu. Rus yönetimi, 1892 yılı şehir nizamnamesini gerekçe göstererek Müslümanlar gibi onların da kendi vekillerini seçme iznini reddettiler. Semerkant'taki Buhara Yahudileri, yerel yönetimin onlara şehir dumasında kendi milletvekillerini seçme hakkı verilmesini reddetmesinden duydukları memnuniyetsizliği, temsilcilerinin 1908 senesinde Konstantin Palen'e yazdığı bir mektupta "*Her yerde ve her şeyde asıl ödeyici biziz, temsilcimizin yokluğu sayesinde şehrin üvey çocuklarıyız. Yahudi mahallesindeki sokaklar ve su kanalları*

içler acısı bir durumda: sonbaharda ve ilkbaharda geçilmez çamur var, kışın kar birikintileri nedeniyle Rus şehriyle bağlantımız kopuyor ve çoğu zaman doktor davet edemiyoruz" şeklinde ifade ediyordu. Yerli statüsündeki Buhara Yahudilerinin, II. Devlet Duması seçimlerine katılma hakkını aldığı 1907'de, Rus yönetimi Semerkant'ın yerli kesiminin yalnızca bir seçmen tarafından temsil edileceğini bildirmiştir (Kaganoviç, 2022).

2. Rus İşgalleri Sonrası Albüm ve Fotoğraflarda Türkistan Yahudileri

Rusya İmparatorluğu, işgallerle eş zamanlı olarak imparatorluk bünyesinde yer alan bilim çevreleri, işgal bölgelerinde görev yapan idareciler ve bağlı memurlar aracılığıyla ele geçirilen toprakların yer altı-yer üstü ve insan kaynaklarının belirlenmesi amacıyla bu toprakların envanterleme işlemini başlatmıştır. Bunun yanı sıra 19. yüzyılda sömürge topraklarını fotoğraflama yöntemi de imparatorluğun sıklıkla başvurdukları yöntemlerden biri olmuştur. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında Rusların kadrajına işgal coğrafyalarında yaşayan etnik topluluklar girmiş ve bu topraklarda yaşamlarını sürdüren yerli ahalinin tipleri, giyim-kuşamları, dini inanışları ve kurumları, eğitim durumları, yaşam tarzları ve sosyal statüleri gibi özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda imparatorluk tarafından Moskova Antropoloji Derneği'nin isteklerine uygun olarak yerli halkların/milliyetlerin antropolojik sınıflandırması için etnografik fotoğrafçılık tercih edilmiştir. Nitekim etnik fotoğrafta kullanılan deneklerin egzotikliğini vurgulayan görüntüler kostüm giymiş tam boy resimleri/portreleri içermektedir. Bu çekimlerle bölgede daha "*geleneksel*" antropolojik fotoğrafların tasarlanması, yayınlanması amaçlanmıştır (Gorşenina, 2021; 61-62). Bu doğrultuda genel vali Kaufman yeni bir tarih inşa edecek, Rusların "medeniyet misyonu"na katkı sağlayacak ve Rusların "sömürge" hedeflerine hizmet edecek kapsamlı çalışmalar başlatmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun işgal coğrafyasında teşkil ettiği Türkistan Genel Valiliği bünyesinde yer alan etnik topluluklar, bu amaç çerçevesinde ilk kez 1871-1872 yılında yayımlanan Türkistan Albümünde yer almıştır.[4]

1400 civarında görsel malzemenin bulunduğu, aynı zamanda Kaufman Albümü adı da verilen Türkistan Albümünün işgallerin tamamladığı Türkistan coğrafyasında, "Yeni Rusya-Türkistan İmajı" yaratmak için hazırlandığını söylemek mümkündür. Albümdeki fotoğraflar incelendiğinde Türkistan'ın genel valilik terkibinde yer alan oblastların ve askerî bölgelerin sınırları, antik eserler, nüfus, sosyo-ekonomik yaşam, din ve etnik yapı ve el sanatları gibi birçok alanda detaylı bilgilere ulaşılması müm-

4 Rus Perspektifinden Türkistan Albümünün amacı hakkında bkz. Karataş, Ö. (2022). "Türkistan İlk Genel Valisi General Konstantin Petroviç Von Kaufman Albümünden Türkistan (1860-1872)", *Gece Kitaplığı Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-I*, ss. 33-51.

kündür. Ayrıca albümün kapsamında yer alan görsel materyallerin bölge hakkındaki ilk düzenli, basılı ve sistematik bilgiler olması albümün mikro tarih alanında önemini artırmaktadır. Türkistan Albümü, dört bölüm ve altı kısımdan oluşmaktadır. Nitekim Türkistan Albümü Etnografya Bölümünde ilk görseller levhalar üzerine yerleştirilen Türkistan halk tipleri başlığı altında etnik bir sınıflandırmayla başlamaktadır. Türkistan Albümü Etnografya Bölümü I. kısmında Türkistan'da yaşayan Kırgız, Kazak, Özbek, Tacik, İranlı, Karategin, Türkistan çingeneleri ve Hintliler gibi etnik ve dini topluluklar halk tipleri başlığı altında, levhalar üzerine yerleştirilen fotoğraflarla (Levha 1-33) verilmiştir. Arkeoloji, etnografya, ticaret ve tarih bölümleri olarak tasnif edilen albümde Türkistan Yahudilerine ait fotoğraflar da yer almaktadır. Türkistan Yahudilerinin kadın ve erkek tipleri isimleriyle beraber etnografya bölümü I. kısımda 29, 30, 31, 32 ve 33. levhalardaki fotoğraflarda yer alır (Turkestanskiy albom, Çast etnografiçeskaya, T. I)

Türkistan Bölgesi Halk Tipleri Yahudi Erkekleri
Pinhas (Molla Niyaz), Şeivamu (Molla Süleyman) ve Muşe (Molla Muşi)

Türkistan Bölgesi Halk Tipleri Yahudi Kadınları: Mulka, Laula ve İnya

Türkistan Bölgesi Halk Tipleri Yahudi Kadınları Mastura, Revka ve Sara

Türkistan Bölgesi Halk Tipleri Yahudi Kadınları: Mariam (Meryem), Rahil ve Banu Ay

Türkistan Bölgesi Halk Tipleri Yahudi Kadınları Sipara, Lia ve Mazal

Toplumun bir araya gelmesi, akrabalık ilişkileri ve toplumun çoğalmasında aracılık rolü üstlenen ve toplumlar için oldukça önemli bir cemiyet olan düğünler ve düğün adetleriyle ilgili Yahudi ritüelleri, Türkistan Albümü Etnografya bölümünde karşımıza çıkar. Örneğin albümde Yahudilerde düğün adetlerini evlilik öncesi, tanışma, nişan, kına, gelinin baba evinden çıkışı gibi ritüellerle görmek mümkündür (Turkestanskiy albom-I, 1872: L. 79-80).

Yahudilerde düğün adetleri: nişan (şuşimin), damadın kız tarafıyla tanışması (taht zenan), damat (haton) molla baruh, evlilik öncesi damat ve gelin görüşmesi

Yahudilerde düğün adetleri: Gelin (kalla) Hanna, düğün, nikâh sözleşmesinin yapılması (hatı kauta), düğün takı gelin alma (şiuba-baharut), kına gecesi ve gelinin baba evinde son gecesi (şebi duhtaran), gelinin damat evine götürülmesi (Şebi Znan)

1867 senesinde Türkistan'da müstakil bir genel valiliğin teşkiliyle birlikte ilk genel vali Kaufman'ın önerisiyle Türkistan'da konuşlanan Rus birliklerine askeri ressamlar da dahil edilmiştir. Türkistan'ı kendi gözleriyle görmek, yerli halkların karakterini, yaşam tarzını, geleneklerini yakından tanımak ve eserlerine yansıtmak için Türkistan'ı dolaşan ressamlar, sadece savaş sahnelerini ve tarihi olayları değil, insan portrelerini, yerli halkların yaşamlarını ve Türkistan'ın doğasını da resmetmişlerdir. Tüm bunların sonucunda her biri bölgenin büyüklüğü, güzelliği, gizemi ve benzersizliğini ortaya koyan bir sanat mirasının ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Kerimoğlu, 2023). Bu dönemde Kaufman'ın emriyle Türkistan'a gelen ressamlardan biri olan V. V. Vereşçagin'in çalışmaları ve biyografisi, Türkistan'ın işgal tarihi ile doğrudan ilgilidir ve ressam, Türkistan'a 1867 ve 1869 yıllarında olmak üzere iki defa seyahat etmiştir. Seyahat notlarında Yahudileri, "*Biraz çay ve genellikle ham ipek olmak üzere her şeyin ticaretini yapan ve parlak zenginliklerini bir dizi dükkânın her iki yanına asan Yahudi tüccarları, çarşının en gözde bölümünü işgal ederler*" şeklinde tasvir eden ressam Vereşçagin'in Türkistan temalı resimleri ve seyahat notlarında Yahudiler de kendilerine yer bulur (Vereşçagin, 1883: 244).

Semerkand Yahudileri (URL-1)

Buka köyünde bir Yahudi (URL-2)

Kaufman'ın faaliyetleri ve Türkistan Albümünün Rus ve Batı kamuoyunda gördüğü ilgiyle beraber Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan coğrafyasında sürdürdüğü işgal hareketine paralel olarak fotoğraflama ve albüm çalışmaları hız kazanmıştır. Bu doğrultuda albümlerin sayısı artmış ve Türkistan'ın Rus işgalleri öncesi sahip olduğu gizemli coğrafya statüsü de ortadan kalkmıştır. Ayrıca Rus idaresi ile İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'nun çaba ve baskılarıyla bölgede gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve buluntuların fotoğraflanması çalışmaları yaygın hale gelmiştir. (Gorşenina, 2021: 57). Hem Rus basınında hem de Rus akademisinde Türkistan fotoğraflarına büyük bir ilgi duyulmasından kaynaklı olarak sanatçılar da bölgeye seyahat etmeye başlamışlardır. Bunlardan biri de sanatçı, müze çalışanı, gezgin, arkeolog, fotoğrafçı ve aynı zamanda Türkistan etnografyası, mimarisi, kültürü ve sanatı alanlarında uzman olan S. M. Dudin-Martsinkeviç'dir. Keşif ve müze çalışmalarında fotoğrafçılığı ilk kullananlardan biri olan Dubin, aynı zamanda Rusya'da bilimsel-etnografik fotoğrafçılığın kurucusu olmuştur (URL-3). Türkistan'a yönelik fotoğraflarında Yahudilere de yer vermiş ve Rus Müzesi Etnografya Bölümü için fotoğraf çekimi yaptığından Türkistan coğrafyasında etnik topluluklardan biri olan Yahudilerin her yaş grubuna ait fotoğraflarını çekmiştir. Dudin'in farklı profillerden çektiği Türkistan Yahudilerinin fotoğraflarında onların dini ve gündelik yaşamlarını yansıtan giyim kuşam ve takılar gibi pek çok veriyi görmek mümkündür.

Kadın ve Çocuğu, Semerkant (URL-4) Bir kız çocuğu portresi, Semerkant (URL-5)

Bir kadın portresi, Semerkant (URL-6) Bir adam portresi Semerkant (URL-7)

Genç bir adam portresi, Semerkant (URL-8) Genç bir adam portresi Semerkant (URL-9)

Dubin'in dışında S. M. Prokudin-Gorskiy[5] de fotoğraf çalışmaları yapmıştır. Fotoğrafların renkli olması Yahudi topluluğunun giyimlerini, eğitim durumlarını, ekonomik seviyelerini anlamamızı sağlar. Türkistan Albümünün siyah-beyaz oluşu bazı detayları görmemize engel olsa da Prokudin-Gorskiy'in fotoğraflarının renkli oluşu, bir nebze bu durumu netleştirmeye yardım eder. Örneğin Türkistan Yahudilerinde eğitim ve okul temalı fotoğraflar, Prokudin-Gorskiy'in fotoğraflarında Semerkant şehri merkezinden verilir. Okul temalı ilk fotoğrafta erkeklerle çevrili bir öğretmen masada oturur ve sunulan iki figürün başlarında kürk şapkalar vardır. Bu, Müslüman ahaliyle Yahudi kıyafetleri arasındaki farklılıkların bir örneğidir. İlk dönemde yerel Yahudi topluluğunun temsilcileri, Müslümanlara uymak zorunda kalmışlar ancak ilerleyen zamanlarda bu bir gelenek haline gelmiştir. Bu kıyafetler geleneksel Türkistan kıyafetlerine benzese de aralarında ciddi farklar var. Örneğin yerel Müslümanların aksine, ipek kumaşları çok fazla kullanan Buharalı Yahudiler, hem ipek ithal etmişler hem de üretmişlerdir. Ayrıca her kadının ipek bir elbisesinin olması yazılı olmayan bir kuraldır. Müslümanlar tarafından da değer verilen ünlü mavi kumaşlar yalnızca Yahudi cemaati tarafından boyanmıştır. Baskın sarı ve yeşil renkli veya kareli desenli kumaş renkleri özellikle Buhara Yahudileri tarafından kullanılmıştır. Tüm bunların yanı sıra Ruslar tarafından Türkistan Yahudilerinin etnik tiplerinin fotoğraflanması ve bu fotoğraflara artan ilgiyle beraber, Yahudi tiplerinin kartpostallara yansımaya başladığını söylemek mümkündür.

5 1898 yılında Rus İmparatorluk Teknik Derneği'nin fotoğraf bölümünün üyesi olan Prokudin-Gorskiy, o tarihten itibaren dernekte uygulamalı fotoğrafçılık kursları düzenlemeye başlamış ve fotoğrafçılığın teknik yönleri üzerine ilk çalışmalarını yayınlamıştır. 1901 yazı sonlarında Petersburg'da daha sonra bir laboratuvar ve "Amateur Photographer" dergisinin yazı işleri ofisine ev sahipliği yapacak olan bir atölye açmıştır. 1902 yılının Aralık ayında A. Miethe'nin üç renkli fotoğrafçılık yöntemini kullanarak renkli asetatları oluşturmuştur. 1908 yılının Mayıs ayında Yasnaya Polyana'da Lev Tolstoy'un ünlü renkli fotoğraf portresini yapan Prokudin-Gorskiy, 1909 baharında imparator II. Nikolay ile bir araya gelmiş ve ardından imparator, fotoğrafçının dönemin Rusya'sındaki yaşamı renkli fotoğraflarla yakalama fikrini onaylamıştır. Sanatçı ilk keşif gezisi Marinskiy suyolunun 200. yıldönümüne adanmış ve sanatçı, Petersburg-Volga arasında seyahat etmiştir. Fotoğrafçı, 1909 sonbaharında Kuzey Uralları fotoğraflamış ve 1910'da Volga boyunca iki seyahat gerçekleştirmiştir. 1911'in ilkbahar ve sonbaharında Kafkasya ve Türkistan'ı da ziyaret etmiştir. 1911 yılının Mart ayından 1912 yılının Eylül ayına kadar Semerkant'ta tarihte ilk kez renkli film fotoğrafçılığı denemiştir. Bunun yanı sıra 1909-1915 yılları arasında Ryazan, Suzdal, Oka Nehri üzerindeki Kuzminskaya ve Beloomutovskaya barajlarının inşaatını fotoğraflamıştır. Prokudin-Gorskiy, II. Nikolay'ın da desteğiyle Rusya'nın büyük bir bölümünü dolaşarak şehir manzaraları, mimari yapıları ve günlük sahneleri fotoğraflamıştır. Bu çalışmaların sonucunda, her biri kendi döneminin eşsiz bir belgesi olan yüzlerce renkli fotoğraf ortaya çıkmıştır (URL-10).

Öğretmen ve öğrenciler, Semerkant (URL-11)

Zengin Bir Buhara Yahudisi (URL-12) Buhara Yahudisi iki genç kız, 1900 (URL-13).

Türkistan Yahudi Ailesi (URL-14) Çardak Bayramı (Sukkot), 1898-1914 (URL-15)

Kartpostal: Taşkentli Genç Bir Yahudi, 1902-1918 (URL-16)

3. İmparatorluk İşbirlikçisi: Türkistan Yahudileri

Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'ı işgaliyle beraber hem bölgede kalıcı olmak hem de ticaret trafiğini sürdürmek için bazı işbirlikçilere ihtiyacı vardı ve bu işbirlikçilerden biri hiç şüphesiz Türkistan Yahudileriydi. İmparatorluk, Yahudilerin daha rahat ticaret yapmaları için onlara kapılar açmıştır (Kıllıoğlu, 2022: 360). Rusların uzun zamandır değer verdiği Fergana vadisinin Rus pazarı için önemli bir pamuk üretim merkezi haline gelmesiyle, Buharalı Yahudiler Fergana'nın doğusuna, bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan'a doğru Türkistan, Ak-Mescid, Oş ve Bişkek'e ve daha sonra da tüccar olarak Buhara'ya yerleşmişlerdir. Neticede söz konusu bölgeye 1840-80'lerde yapılan göçler daha çok 1890'lardan itibaren çoğu erkek tüccar olan Yahudi ailelerin olduğu belgelenmiştir. Buharalı Yahudilerin 19. yüzyıldaki yaşamındaki bir diğer önemli faktör de Meşhedli Yahudilerdir. Meşhed şehri de dâhil olmak üzere İran kökenli birçok Yahudi'nin varlığı bilinmektedir ve Meşhedli Yahudiler, Buhara'ya dini sebeplerden dolayı 18. yüzyılın sonlarında göç etmişlerdir. İlk olarak Kuzey Afganistan-Herat, Belh, Maymana ve Türkmenistan-Yolotan, Deregez, Sarraks, Tecen, Tahta-Bazar, Annav, Merv, Bayram-Ali ve Hive gibi şehirlere yerleşen Meşhedli Yahudiler, çoğunlukla Türkmenlerin yaşadıkları coğrafyada kalıcı cemaatler oluşturmuşlardır. Daha sonra da Taciklerin çoğunlukta olduğu Buhara ve Semerkant şehirlerinde yaşamaya başlamışlardır. İpek, pamuk ve yün tüccarları olan Meşhed Yahudileri, aynı ticari faaliyetlerini göç ettikleri topraklarda da sürdürmüşlerdir. Ayrıca Buharalı Yahudiler olarak girişimlerde bulunarak Buhara ile İran arasındaki ticari (Meşhed ve Maveraünnehir arasındaki) bağlantının kurulmasında aracılık etmişlerdir (Kaye, 2020; 24-26). Tüm bundan hareketle ticarette önemli bir yere sahip olan Yahudilerin Türkistan Albümünde de bu hususiyetleriyle

kendilerine yer bulduğunu görmekteyiz. Örneğin 1870'lerde Buhara'dan develerle yola çıkan bir Yahudi kervanı Kazalı'da fotoğraflanmıştır.[6] Yahudilerin kervan ticareti, deniz taşımacılığı, pazarları, şehir esnafı ve sokak satıcıları Türkistan Albümünün ticaret bölümünde geniş bir yer kaplamaktadır.

Buharalı Yahudi kervanının Kazalı'ya gelişi (Turkestanskiy albom, Çast etnografiçeskaya, T. I, L. 43)

Yahudi Dokumacı (Turkestanskiy albom, Çast promıslovaya, L. 6)

6 Rusların Türkistan'ı işgalinde develerin ve deve taşımacılığının rolü için bkz. Karataş, Ö. (2023), "Rusların Türkistan'ı İşgalinde Develerin ve Deve Taşımacılığının Rolü", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), ss. 281-299.

İpek Satıcısı Yahudiler (Turkestanskiy albom, Çast etnografiçeskaya, T. II, L. 125)

Rusya İmparatorluğu'nda işgallerle eş zamanlı olarak ticari ortak ve işbirlikçi olarak görülen Yahudilerin, sonraki gelişmeler ve değişen dengeler nedeniyle imparatorluk nezdindeki eski saygınlıklarını yitirdiklerini görmekteyiz. Türkistan Genel Valisi ve Türkistan Askeri Okrugu Komutanı A. N. Kuropatkin'in imparatora sunulması için Harbiye Bakanına gönderdiği 22 Şubat 1917 tarih ve 588 numaralı ayrıntılı raporda Türkistan Milli Ayaklanması[7] döneminde Yahudilerin yaklaşık elli yıl içerisinde imtiyazlar sayesinde ulaştıkları durum şu cümlelerle verilmiştir: "*Pamuğun gelişmesiyle özellikle Fergana Oblastı'nda büyük paralar dönmeye başladı. Zengin yabancılar*[8] *(Yahudi) grubu ortaya çıktı. Gelişen bu ticaret sayesinde küçük toprak sahiplerinin işleri kötüye gitmeye başladı. Onlar borçlanarak topraklarını kaybetmeye başladılar. Zenginler ise bunların topraklarını almaya başladılar. Yabancı Yahudiler de topraklar alarak topraksız insan sayısını arttırıyorlardı. Ahali borçlanmaya başladı. Bilgilere göre Fergana Oblastı'ndaki mahkeme kayıtlarına göre 1914-1915 yıllarında ahalinin 16 milyon ruble borçlu olduğunu görüyoruz.*" (RGVİA. F.400. Op.1. D. 4548. L.1-15). Yine Genel Vali General Kuropatkin tarafından verilen 28 Ağustos 1916 tarihli 220 numaralı emir gereği Fergana Oblastı terkibindeki uyezd ve volostlarda cephe gerisi işlerde görevlendirilecek işçilerin bölünmesi/taksim edilmesi adlı tabloda Fergana Oblastı'ndan top-

7 Türkistan Milli Ayaklanması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Karataş, Ö. (2023). *Rus İmparatorluk Belgelerinde Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul; Karataş, Ö. (2021). "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), ss. 63-82.

8 Ruslar kendi dininde olmayan toplulukları "yabancı" tabiriyle ifade etmektedir.

lam 51.233 kişi göreve çağrılmıştır. Bunlardan 50'si Hokand uyezdinde yaşayan yerli Yahudilerdir. Bu rakam az gibi gözükmekle beraber tabloda özellikle yerli Yahudi denmesi nedeniyle verilmiştir (RGVİA. F.165. Op.1. D. 1553. L. 1-2;2ob.-3;3ob.-4;4ob.;5;5ob.-6;6ob.-7;12-12 ob.).

4. Rus İmparatorluk Döneminde: Türkistan Yahudi Kurumları

Türkistan topraklarında imparatorluk yetkililerinin Türkistan Yahudilerini işbirlikçisi olarak seçmesinden ötürü bölgede yaşayan Yahudilere çeşitli konularda imtiyazlar tanımıştı. Bu imtiyazlardan biri de onlara Yahudi ibadethane ve mahalle teşkil etme haklarının verilmesiydi. Mahallelerinde tecrit altında yaşayan Türkistan Yahudilerinin sosyal yaşamı, 13 yaşından itibaren tüm erkek çocukların zorunlu katılım gösterdiği sinagogda kendini gösteriyordu. Kamusal yaşamın merkezi olan sinagoglarda kamu işleri tartışılıyor ve yerel yöneticilerin seçimleri yapılıyordu. Bazen sinagoglarda daha çok cenazelerle ilişkilendirilen bazı ritüel törenler ve ikramlar da yapılıyor ve sosyal faaliyetler, başta mezarlıklar ve sinagogların iyileştirilmesi olmak üzere toplumun ihtiyaçları için ve ayrıca nüfusun en yoksul kesimine yardım etmek amacıyla hayır amaçlı bağışlar da toplanıyordu. Yahudi toplumu açısından sinagogların önem arz etmesinin bir nedeni de sinagoglarda, başta erkek çocuklar olmak üzere çocuklara dua, okuma ve yazmayı öğreten dini okulların (homlo) bulunmasıydı. Aynı zamanda daha yüksek dereceli homlo grupları vardı ve onlardan mezun olanlar öğretmen (melamed) olma hakkını elde ediyordu. Okul ortamı ve öğretim yöntemleri, eski usul Müslüman okullarındakiyle (mektep) hemen hemen aynıydı. Uzun yıllar süren eğitimin bir sonucu olarak, çocuklar genellikle okuma yazmayı dahi bilmiyorlardı (Kalontarov, 1962: 614).

Öğretmen etrafındaki öğrenciler (Turkestanskiy albom, Çast etnografiçeskaya, T. I, L. 78)

Dini eğitim sistemi, Rus işgalinden önce Buhara Yahudileri arasında mevcuttu. Müslüman yetkililer bu sisteme müdahalede bulunmasalar da yeni sinagogların inşasını yasakladılar. Eğitim kural olarak buralarda gerçekleşiyordu ve çocuklar, dini metinlerden pasajlar okuyan ve onları ezberlemeye zorlayan halfa'nın (öğretmen) etrafında yere oturuyorlardı. Öğretmenin kendisi çoğu durumda yalnızca İbranice okuyabildiği ve metnin anlamını yeterince anlayamadığı için okunan metinler için herhangi bir açıklama yapılmıyordu. 19. yüzyılın sonuna kadar Buhara Yahudileri öğretmenlere yeterli maaş vermiyordu. Bu nedenle öğretmenlik çoğu zaman şoyhet ve mohel (sünnet yapan kişi) görevleriyle birleştirilirdi. Bazen öğretmen kendine geçim kaynağı sağlamak için bir tür zanaatla da uğraşırdı. Sınıftan çıktığında ise yerine okuma yazmayı en iyi bilen öğrenciyi en büyüğü olarak sınıfta bırakırdı. Çeder'de[9] fiziksel cezalar da uygulanıyordu. Yaz aylarında okul binasının havasız ve sıkışık olması nedeniyle dersler avluda yapılıyordu. Erkekler bu okullara dört ya da beş yaşında gitmeye başlıyorlar ve Yahudi geleneğine göre babalarına ticaret dükkânlarında ya da zanaat atölyelerinde yardım edebilecek yaşta kabul edildikleri on üç yaşında mezun oluyorlardı (Kaganoviç, 2016: 252).

Öğretmenlerle birlikte Semerkant'taki öğrencilerin grup portresi-Prokudin-Gorskiy (Kaganoviç, 2016: 272).

Her ne kadar Haham Yosef Maman 19. yüzyılın başında Yahudiler arasında okul reformu gerçekleştirmiş ve Buhara'da bir yeşiva kurmuş olsa da, bu önlemler yalnızca toplumun seçkinlerini etkilemiştir. Yahudilerin büyük bir kısmı hem genel eğitim anlamında hem de dini anlamda okuma yazma bilmemeye devam etmiştir. Buhara Yahudi seçkinleri de yoksul nüfusa eği-

9 Anlatılan okula Buhara Yahudileri arasında homlo, Aşkenaziler arasında Çeder denirdi.

tim vererek bu durumun üstesinden gelmeye çalışmıştır ancak dini literatürün eksikliği nedeniyle bu meselede başarı elde edilememiştir. 1843 yılında Buhara Emirliği'ni ziyaret eden oryantalist N. Hanıkov, Yahudilerin okuma yazma bilmemesine dikkat çekerek, diğer topluluklar arasındaki en eğitimsiz halkın yerli Yahudiler olduğunu not etmiştir. (Hanıkov, 1843: 73). 1860'ların sonlarından itibaren Buhara Yahudileri çocuklarını Batı Rusya eyaletlerine okumaya göndermişlerdir, hatta bir süre sonra bu çocuklar eğitim görmek için Filistin'e de gitmeye başlamışlardır. 1880'lerin ortalarında, yerli Müslüman halkın çocuklarını Rusça eğitim veren genel okullara göndermek istemediğine ikna olan Türkistan yönetimi, yerli Müslüman halkın çocuklarına Rusça eğitim veren özel Rus-yerli okulları açmaya başlamıştır. Pek çok Buhara Yahudisi de çocuklarını bu tür okullarda eğitmek isteğiyle 1880'lerin ikinci yarısı ile 1890'larda çocuklarının Müslümanlarla bu birlikte bu okulları gitmesine izin verilmesi veya aynı okulların açılması için sık sık idareye başvurmuşlardır. (Kaganoviç, 2016: 254-259).

Çocuklar duada (Turkestanskiy albom, Çast etnografiçeskaya, T. I, L. 78)

Buharalı Yahudiler tarafından Rus idaresinin izniyle şehirlerde hatta aynı şehir içinde farklı mimari tarzlarda sinagoglar inşa edilmeye başlamıştır ve böylece Rus kolonizasyonu ile birlikte Türkistan'da sinagog sayısında da artış meydana gelmiştir. Örneğin Semerkant'ta Rus yerleşimcilerin bulunduğu yerlerde vücuda gelen Yahudi mahalleri içinde inşa edilen sinagoglar, birkaç kuşağın birlikte yaşamasına ve Yahudilik duygusunun canlı tutulmasına hizmet etmiştir. 1860-1917 yılları arasındaki dönem, halk sinagogların büyük dönemi olarak adlandırılabilir. Türkistan'da bu dönem öncesine ait olduğu bilinen tek sinagog olan Buhara Sinagogu, Lya-

bi-Hauz topluluğunun yakınında inşa edilmiştir. Sovyet etnograf Amitin Şapiro tarafından derlenen ve bugün Buhara'da bilinen bir efsaneye göre, 17. yüzyılın başlarında yaşlı bir Yahudi kadın, Buhara vezirinin sayfiye bir yer (gölet) inşa etmek istediği yerde yaşamakta idi ve vezir kadının yaşadığı yerin karşılığında Yahudilerin bugün bile ayakta duran bir sinagog inşa etmelerine vermişti. Yahudi kökenli İngiliz misyoner Joseph Wolff, 1834 senesinde Buhara şehrini gezerken "içler acısı bir durumda, küçük, harap ve sadece biri yıkık durumda olan dört sinagog bulunduğunu" belirtmiştir. Rus işgalinden önce Türkistan'da başka sinagogların da olması muhtemeldir ancak onlara dair henüz başka bir kanıta tesadüf edilmemiştir. Rusların Yahudilere verdiği açık bir taviz de Rus işgali sonrasında Buhara Yahudilerine sinagoglarını yeniden inşa etmelerine izin verilmesidir. 1874 yılında Buhara Yahudilerinin harap haldeki sinagoglarının durumuna şaşıran Rus tüccarlar (o zamana kadar ve Wolff'un 1843 senesinde Buhara'ya yaptığı ikinci ziyaretinde, dört değil sadece bir sinagogdan bahsedilmektedir) yeni bir bina inşa edemediklerini ve "*Rusların yakında kendilerine güzel bir bina inşa edeceklerini umduklarını*" ifade etmiştir. Rus imparatorluk yasasına göre onlara her seksen konut için bir sinagog inşa etme izni verilmiş ve Yahudiler daha fazla halk sinagogu inşa etme özgürlüğüne sahip olmuşlardır (Kaye, 2020: 124).

Başlangıçta halka açık bir sinagog olma niyetiyle inşa edilen Semerkant'taki ilk sinagog 1860'larda Yahudi mahallesindeki Tolmasov caddesinde inşa edilen Kanesoi Kalon idi. Menaşe Abramov'a göre bu sinagog, Zavulun Mosheboy, Rafael Kalontar, Abram ve Yakub Kalontarov kardeşler, Menahem Kusayev ve Rafael Fuzaylov gibi zenginlerin finansmanıyla inşa edilmiştir. Kanesoi Kalon sinagogunun hemen yanında genel halk için, Kanesoi Kassobho adlı bir sinagog inşa edilmiştir. Kanesoi Kalon sinagogu Yahudi toplumunun ortak bütçesiyle yapılmış, Semerkant'taki Gumbaz (kubbe) Sinagogu tamamen Yahudi cemaatinin kalantarı Moşe Kalontar'ın oğlu Rafael Kalontar tarafından finanse edilmiştir. Sinagogun girişindeki İbranice yazıtta şunlar yazılıdır: "*Sinagog Haham Rafael bin Moşe Kalontar'ın vasiyeti üzerine ve masrafları kendisine ait olmak üzere eşinin anısına dikilmiştir (1891)*." Yahudi mahallesindeki diğer halk sinagogları da aslında özel ev sinagoglarıdır. Örneğin Mullokandov Caddesi üzerinde yer alan aslen Mullokandov ailesine ait olan Kanesoi Mullokandovha (1906) ile Kanesoi Eroniho adlı sinagoglar bu tür sinagoglardır. Kabil'den Semerkant'a göç etmiş olan Abramov ailesi tarafından finanse edilen ve 19. yüzyılın sonlarında Herat ve Meşhed'den gelen Yahudiler için inşa edilmiştir. Yine Okilov ailesi kendilerine ait Kanesoi Eroniho binasının ikinci katında özel bir sinagog oluşturmuştur. Şehrin Rus kesiminde inşa edilen sinagoglar, Rus mimari tarzına uygun bir şekilde inşa edilmiştir (Kaye, 2020: 127-130).

Hokand'da Yahudiler ilk olarak 1820'lerde görünmeye başlamakla birlikte daha sonra da onların 1880'lerde nüfusları artmış, bunlar çoğunlukla Buhara'dan göç etmişlerdir. Rus yerleşim sahasında ve daha yoksul Yahudiler için Mahalle-i Poyon'da (aşağı mahalle) iki sinagog inşa edilmiştir. Daha varlıklı Yahudiler için şehrin Rus kesiminde beş sinagog inşa edilmiştir. Hokand şehrindeki Rus mahallesinde yer alan sinagoglar burada yaşayan en zengin Yahudilerin desteğini almıştır. Bu sinanogları Vadyaev kardeşler, Poteliyakovlar, Simhayevler, Nathan Davidov (halk kullanımı için), Abram Mahsumov, Rahmin Yagudayev ve Sion Morduhayev gibi şehrin zengin Yahudileri desteklemiştir. Bu zengin ailelerden olan Vadyayev, Simhayev ve Poteliyakov aileleri tarafından yine sinagoglar inşa edilmiştir (Kaye, 2020: 130-131).

Rusların 1865'te Taşkent'i işgali öncesinde, yüz kadar Buharalı Yahudi Taşkent'e yerleşmiştir. Rus idaresi altındaki topluluğun sayısı 1.300'e ulaşmış ve Taşkent'in mahallelerinde yaşamaya başlamışlardır. Taşkent'te ilk kez 1870'lerde dini lider Avrom Hasid tarafından, Sagban sokağında bir sinagog inşa edilmiştir. Daha sonra bu sinagog yenilenmiş ve sonunda Buharalı Yahudilerin en büyük sinagogu haline gelmiştir. Ukçi mahallesinde bulunan Yusuf Davidov sinagogu, 1890 yılında Davıdov caddesi üzerinde, zengin iş sahibi Yusuf Davidov'un himayesinde inşa edilmiştir. Sinagogun bitişiğindeki binada bir Yahudi okulu da faaliyet göstermiştir. 1896 yılında Çimkent caddesi üzerinde Taşkent'teki Buharalı Yahudiler için Mağribi tarzı bir sinagog inşa edilmiştir. Yeni şehirdeki Aşkenaz sinagogu da Burmeister tarafından tasarlanmış ve Topolei sokağında 1896 yılında inşa edilmiştir (Kaye, 2020: 133-135). Bunun yanı sıra Türkistan'ın diğer şehirlerinde Türkistan Yahudilerinin iki önemli grubundan biri olan Aşkenaz Yahudilerinin de sinagogları vardır.

Kagan'daki Aşkenaz Sinagogu (URL-17).

Türkistan'daki Yahudiler tarafından sinagoglar dışında cemaat zenginlerinin evlerinin de ibadethane olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan biri Buhara'daki Musayov Yahudi evidir.

Bu ev, Yahudi hizmetine 1886 yılında girmiştir (URL-18).

Bunun dışında Buhara'da 72a Nakşibendi sokağındaki Süleymanov ailesine ait ev de 1900 yılında ibadethane olarak kullanılmıştır (URL-19).

Sinagogların çoğu 1930'lu yıllarda Sovyet yetkililer tarafından kapatılmış ve binaları da çeşitli seküler kamusal işlevler için kullanılmıştır. Bu durum tüm Sovyet şehirlerinde meydana gelmiştir. Örneğin Margilan'daki Kanesoi Kalon bir Rus ortaokulu haline gelmiş, Fergana'nın ana sinagogu ilk başta bir Yahudi kulübü, ardından da bölgesel arşiv olmuştur. Semerkant'ta Kanesoi Eroniho engelliler evi, Kanesoi Mullokandovko ise ortaokula dönüştürülürken, Kanesoi Pinhas Abramov satranç kulübü olmuştur. Taşkent'teki Yusuf Davidov sinagogu önce matbaaya, ardından da fabrikaya dönüştürülmüştür. Sovyet döneminde Özbekistan'da toplam 257 (%57) sinagog kapanmıştır. Türkmenabad'daki, Türkmenistan'ın tek resmi Buharalı sinagogu, Türkmenistan devlet başkanı tarafından spor salonuna dönüştürülmüştür. Sovyet hükümetinin din karşıtı ve antisemitist politikası

binaların dini kullanımının devre dışı bırakılması ve birçok durumda terk edilmelerine sebebiyet vermiştir. Günümüzde Yahudi cemaatinin olmayışı, Türkistan'daki sinagogların hizmet verememesine neden olmaktadır. Örneğin Kermine, Katta-kurgan, Şehrisebz ile Namangan gibi şehirlerde sinagogların hepsi cemaatlerinin olmaması nedeniyle kapanmıştır (Kaye, 2020: 137-138).

Türkistan'da sinagoglar ve özel evler dışında Yahudi mimarisine ait çok az yer bulunmaktadır. Yahudi cemaati için geriye kalanlar arasında son derece önemli olan mezarlıklar ve mikvelerdir (Kaye, 2020: 139). Buhara, Semerkant, Hokand ve Margilan'daki Yahudi mezarlıklarında mezar taşları bulunmaktadır. En erken 19. yüzyılın sonlarına tarihlenen (yerel halk bunların iki bin yıllık olduğunu iddia etse de) bu mezarlar, hala bakımlıdır ve bağışlarla (çoğunlukla İsrail ve ABD'den gelen Yahudi turistler tarafından) desteklenmektedir. Buhara cemaati hala yeterince büyüktür ve cemaat üyeleri ve yas tutan dul kadınlar tarafından düzenli olarak ziyaret edilen mezarlığı kullanmaya devam etmektedir. Mezarlıkta cenaze hizmetleri için bir şapel bulunmaktadır (Kaye, 2020: 139-140). Semerkant'ta bulunun Yahudi mezarlığının arsası, 1878 yılında Moşe Kalontarov tarafından satın alınmış ve Rus hükümeti tarafından kendisine inşaat yapma izni verilmiştir. Rus işgali sırasında Yahudilerin mezarlık inşa etmelerine izin verilmemesinden ötürü, mezarlıklarının olmadığı söylenmektedir. Menaşe Abramov'a göre ise 1830'lardan önce Yahudiler ölülerini Semerkant'ın dış mahallelerine gömüyorlardı (Kaye, 2020: 140).

Sonuç

Kendilerini İsroel veya Yahudi olarak adlandıran "Buharalı Yahudiler", Türkistan Yahudilerinin genel adıydı ve Rus belgelerinde "Buhara Yahudileri" olarak isimlendiriliyordu. Yüzlerce yıldır bu antik kentte yaşamalarına rağmen, Buhara'nın en gizemli sakinlerinden biri olan Buhara Yahudileri hakkında çok az şey bilinmekteydi. Buhara Yahudileri, yerel efsaneler ve meskûn oldukları yerleşim yerlerine gelen gezginlerden alınan bilgilerin yanı sıra Rusların Türkistan'ı işgaliyle birlikte yavaş yavaş bir sır olmaktan çıktı. Rusların medeniyet misyonunun başarılı sonuçlarını göstermek, yeni bir tarih yaratmak gayesiyle, bir grup genç bilim insanı ve sanatçının araştırmalar yapması, sergiler düzenlemesi ve bir seri fotoğraf albümünün yayınlanmasına öncülük eden genel vali Kaufman döneminde, yüzyıllar boyunca tarihi kaderleri, modern Özbekistan toprakları olan Türkistan'ın yerli halklarının tarihi ve kültürüyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan Buhara Yahudileri de birçok sanatçı ve bilim insanının kadrajına girdi. Bu egzotik dünyanın aydınlığa kavuşması, özellikle Buhara'da şehir kültürüyle Türkistan'daki ticaret ve zanaatın gelişimine olan muazzam katkılarını ortaya çıkardı.

Kaynakça

ARIK, D. (2006). Buhara Yahudileri Üzerine Bir İnceleme, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 1(2), ss. 92-109.

ARIK, D. (2005). "Buhara Yahudileri", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), ss. 1-27.

ÇOLAK, F. (2023). "Türkistan'da Yahudi Varlığı ve Onların Seyahatnamelere Yansımaları", *Karadeniz* Araştırmaları, No: 77, ss. 43-66.

GORŞENİNA, S. (2021). "Fotografiya i Tsarskaya kolonialnaya administratsiya Turkestana: konstruiruya istoriyu i mesto mejdu proşlım i buduşim", *Vestnik MİTSAİ*, No: 31, ss. 45-87.

HANIKOV, N. (1843), *Opisaniye Buharskogo Hanstva*, Sanktpeterburg.

HOROŞHİN A. P. (1872), "Samarkand", *Turkestanskiye vedomosti*, No: 44, ss. 177-178.

KAGANOVİÇ, A. (2022). *Druzya Ponevole. Rossiya i Buharskiye Yevrei, 1800-1917*, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva.

KAGANOVİÇ, A. (2022). "Russkaya administratsiya i obşinno-religioznıye doljnosti i institutı u Buharskih Yevreyev. *1865-1917*", *Yevreyskaya Starina*. No: 113.

KALONTAROV, Y. (1963). "Sredneaziatskiye Yevrei", *Narodı Sredney Azii i Kazahstana*, Pod obşey redaktsiyey S. P. Tolstova, İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva, ss. 610-630.

KARATAŞ, Ö. (2023). *Rus İmparatorluk Belgelerinde Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

KARATAŞ, Ö. (2011). "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), ss. 63-82.

KARATAŞ, Ö. (2022). "Türkistan İlk Genel Valisi General Konstantin Petroviç Von Kaufman Albümünden Türkistan (1860-1872)", *Gece Kitaplığı Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-I*, ss. 33-51.

KARATAŞ, Ö. (2023). "Rusların Türkistan'ı İşgalinde Develerin ve Deve Taşımacılığının Rolü", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), ss. 281-299.

KARIMOV, H. (2019). "Türkistan'da Rus Kolonizasyonunun İdari Sahaya Yansıması: Volost Yöneticiliği", *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, No: 2, ss. 30-45.

KAYE, M. (2020). "The Materıal Culture And Archıtecture Of The Jews Of Central Asia 1800-1920", Universiteit Leiden-Research Master's in Middle Eastern Studies.

KERİMOĞLU, H. (2023). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusların "Medeniyet" Misyonunun İki Temsilcisi V. V. Vereşçagin ve N. N. Karazin'in Resimlerinde Türkistan", *Tarihi ve Edebi Metinlerde Türkistan*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, T. 1, ss. 235-272.

KERİMOV, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

KILLIOĞLU, M. E. (2022). "Orta Asya Yahudileri, Tarihleri ve Kültürleri", *Ortadoğu ve Göç*, 12 (22), ss. 346-377.

KRYLOV, A. V. (2016). "Yevreysko Buharaskaya obşina v oşestvenno-politiçeskoy jizni İzrailya kratkiy istoreçeskiy ekskurs", Petersburgskiy institut iudaiki istoriya i etnografiya, Vıp. 11, Saint Peterburg, ss. 71-78.

OMOROV, T. (2013). "Buhara Hanlığı'ndaki Etnik Yapı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), ss. 65-85.

RGVİA. F.400. op.1. D.4548. L.1-15. 22 fevralya 1917 g. (Kopiya).

RGVİA. F. 165. op.1. D. 1553. L.1-2;2ob.-3;3ob.-4;4ob.;5;5ob.-6;6ob.-7;12-12 ob. 23 avgusta 1916 g. (Kopiya).

Turkestanskiy albom pa rasnaryajeniyu turkestanskavo general-gubarnatora general-adyutanta K. P. von Kaufmana çast arheologiçeskaya I, Tuzemnoye naseleniye v Russkih vladeniyah Sredney Azii, sos. A. L. Kun i N. V. Bagayavskiy, Lit. voenno-topo. otdela voyenogo okruga 1871-1872, 25 oktyabr 1872.

Turkestanskiy albom pa rasnaryajeniyu turkestanskavo general-gubarnatora general-adyutanta K. P. von Kaufmana çast etnografiçeskaya I-II, Tuzemnoye naseleniye v Russkihh vladeniyah Sredney azii, sos. A. L. Kun, Lit. voenno-top. otdela voyenogo okruga 1871-1872, 25 oktyabr 1872.

Turkestanskiy albom pa rasnaryajeniyu turkestanskavo general-gubarnatora general-adyutanta K. P. von Kaufmana çast promıslavaya, Tuzemnoye naseleniye v Russkih vladeniyah Sredney Azii, sos. A. L. Kun i M. N. Brodovskiy, Lit. voenno-top. otdela voyenogo okruga 1871-1872, 25 oktayabr 1872.

VEREŞÇAGİN, V.V. (1883). *İz puteşestviya po Sredney Azii/Oçerki, nabroski, vospominaniye V. V. Vereşçagina*, SPB.

İnternet Kaynakları

URL-1 https://rus-turk.livejournal.com/6452.html. (Erişim: 12.08.2023).

URL-2 https://history.wikireading.ru/373893. (Erişim: 12.08.2023).

URL-3. https://bioslovhist.spbu.ru/person/3264-dudin-dudin-marcinkevic-samuil-martynovic.html.

(Erişim: 14.08.2023).

URL-4 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122736?person=3513456&ethnos=3507387&index=3 (Erişim: 14.08.2023).

URL-5 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122713?person=3513456&ethnos=3507387&index=4 (Erişim: 16.08.2023).

URL-6 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122734?person=3513456&ethnos=3507387&index=5 (Erişim: 17.08.2023).

URL-7 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122733?page=12&person=3513456&index=592.

(Erişim: 25. 08. 2023).

URL-8 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122738?page=13&person=3513456&index=609

(Erişim 04.09.2023).

URL-9 https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/122725?page=13&person=3513456&index=610

(Erişim: 07.09.20203).

URL-10 https://www.prlib.ru/history/619496 (Erişim: 10.05.2023).

URL-11 https://www.loc.gov/resource/ppmsc.04442/ (Erişim: 08.09.2023).

URL-12 https://toldot.com/photo/photo_2741.html (Erişim: 08.09.2023).

URL-13 https://toldot.com/photo/photo_2738.html (Erişim: 08.09.2023).

URL-14 https://www.prlib.ru/history/619496 (Erişim: 10.05.2023).

URL-15 https://toldot.com/photo/photo_2782.html#frimg2780 (Erişim: 08.09.2023).

URL-16 https://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.07559/?co=matpc (Erişim: 08.09.2023).

URL-17. https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=set&id=44726;https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=423133. (Erişim: 11.08.2023).

URL-18 https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=10349 (Erişim: 11.08.2023).

URL-19 https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=268246 (Erişim: 11.08.2023).